

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
ГО «Всеукраїнська асоціація практикуючих психологів»

ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА

Підручник

За наукової редакції В.Г. Панка

Київ
Ніка-Центр
2016

УДК 159.9
ББК 88я73
П86

Авторський колектив: В. Г. Панок, А. Г. Обухівська (підрозділ 4.3. Розділу 4), В. Д. Острова (підрозділ 4.7. Розділу 4), А. С. Сичевський (підрозділ 3.2.1. Розділу 3), Н. В. Лунченко (Додатки), І. В. Федосєєва (Теми і завдання семінарських занять Розділів 1, 2, 3)

Науковий редактор: В. Г. Панок, доктор психологічних наук, професор, директор Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова
(Протокол № 5 від 22.12.2016)*

*Рекомендовано до друку Радою УНМЦ практичної психології
і соціальної роботи НАПН України (Протокол № 8 від 13.10.2016)*

Рецензенти:

Бондар В.І. — дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор

Яценко Т.С. — дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор

Митник О.Я. — доктор педагогічних наук, професор

Психологічна служба : Підруч. / [В.Г.Панок (наук. ред.), А.Г.Обухівська, П86 В.Д.Острова та ін.]. — Київ : Ніка-Центр, 2016. — 362 с.

ISBN 978-966-521-691-9

Курс «Психологічна служба» є нормативним для підготовки практичних психологів і входить до інваріантної частини підготовки бакалаврів. У підручнику узагальнено світовий і вітчизняний досвід діяльності практичних психологів і психологічних служб. У ньому розкриваються теоретичні засади, історія розвитку, організація, структура, функціональні обов'язки та зміст роботи працівників психологічної служби та вимоги до особистості практичного психолога.

Підручник підготовлено на виконання планової НДР «Наукові та організаційно-методичні засади вдосконалення діяльності психологічної служби і психолого-медико-педагогічних консультацій системи освіти» у відповідності до Галузевого стандарту вищої освіти.

Матеріали, що вміщені у підручнику, пройшли апробацію у кількох вищих навчальних закладах та у практичній роботі авторів.

Підручник призначено для студентів і викладачів, педагогічних працівників, практичних психологів, соціальних педагогів, керівників освіти і психологічної служби.

УДК 159.9
ББК 88я73

*До 25-річчя створення
психологічної служби системи освіти України*

*Світлій пам'яті друга і соратника,
засновника психологічної служби
системи освіти України
І. І. Цушка (10.01.1959 – 23.11.2014)*

*«Причина кризи полягає у розвитку прикладної психології,
що привело до перебудови всієї методології науки
на основі принципу практики.
Цей принцип тисне на психологію, спонукаючи її
до розриву на дві науки...»*

Л.С. Виготський

ЗМІСТ

Вступ	6
Розділ 1. Психологічна практика і психологічна служба	13
1.1. Психологічна служба як соціальне явище	13
1.2. Феномен психологічної практики	20
1.3. Прикладна психологія та її місце у системі психологічного знання	29
1.4. Соціальні технології як методична основа діяльності психологічної служби	38
1.5. Етичні засади професійної діяльності практичного психолога	46
Теми і завдання семінарських занять	55
Використана і рекомендована література.....	56
Розділ 2. Історія розвитку психологічних служб в Україні	59
2.1. Періодизація розвитку прикладної психології в Україні	59
2.2. Психологія в умовах соціальних потрясень початку ХХ століття	61
2.3. Виникнення і розвиток психологічних служб.....	64
2.3.1. Розвиток психотехніки.....	64
2.3.2. Розвиток педології	67
2.4. Заборона прикладної психології в СРСР	74
2.5. Підсумки розвитку радянської психології в передвоєнний період.....	79
2.6. Теоретичні передумови розвитку практичної психології в Україні у другій половині ХХ століття	83
2.7. Етапи становлення і розвитку психологічної служби в Україні	91
Теми і завдання семінарських занять	98
Використана і рекомендована література.....	101
Розділ 3. Психологічні служби	103
3.1. Національна система соціальних і психологічних служб України	103
3.2. Відомчі психологічні служби	107
3.2.1. Система психологічного забезпечення діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій	107
3.2.2. Система психологічного забезпечення діяльності персоналу Державної прикордонної служби України	113
3.2.3. Служба психологічного забезпечення діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ.....	118
3.2.4. Центри соціально-психологічної реабілітації населення, що постраждало внаслідок аварії на ЧАЕС	131
3.3. Психологічні служби зарубіжних країн	141
3.3.1. Організація психологічної служби системи освіти в США	141
3.3.2. Організація психологічної служби в країнах Європи.....	146

3.3.3. Організація психологічної служби в системі освіти Ізраїлю	147
3.3.4. Система психологічної підтримки освіти в Росії.....	151
Теми і завдання семінарських занять	155
Використана і рекомендована література.....	159

Розділ 4. Організація та зміст діяльності психологічної служби системи освіти

освіти	161
4.1. Організація та структура психологічної служби системи освіти.....	161
4.1.1. Мета, завдання і принципи організації психологічної служби системи освіти	161
4.1.2. Структура та управління психологічною службою.....	168
4.1.3. Розподіл функцій і повноважень у психологічній службі	170
4.2. Організаційні моделі діяльності психологічної служби.....	176
4.2.1. Організаційні моделі діяльності психологічної служби на рівні «район (місто) – навчальний заклад»	176
4.2.2. Організаційні моделі діяльності психологічної служби на рівні області.....	178
4.3. Психолого-медико-педагогічні консультації (ПМПК).....	179
4.4. Психологічна служба у початковій школі.....	187
4.5. Діяльність психологічної служби основної школи	196
4.6. Психологічне забезпечення діяльності позашкільних навчальних закладів	202
4.7. Психологічна служба вищих навчальних закладів	207
4.8. Діяльність психологічної служби в умовах військової агресії.....	221
4.8.1. Розробка методичного забезпечення для педагогічних працівників і працівників психологічної служби	224
4.8.2. Співпраця з міжнародними і громадськими організаціями	225
Теми і завдання семінарських занять	227
Використана і рекомендована література.....	230

Розділ 5. Професійна підготовка та розвиток особистості практичного психолога

психолога	233
5.1. Особистість практичного психолога.....	233
5.2. Професійне становлення особистості практичного психолога.....	242
5.3. Професійне зростання фахівця психологічної служби.....	248
Теми і завдання семінарських занять	258
Використана і рекомендована література.....	259

Післямова	262
Додатки	264

ВСТУП

Психологічні служби, як складові державної системи охорони психічного і соціального здоров'я громадян, покликані надавати соціальну і психологічну допомогу особистості не тільки у кризові моменти її життя, а й у процесі розвитку і саморозвитку. При цьому мова йде про кваліфіковану допомогу, допомогу, що здійснюється на наукових засадах і має на меті захист особистості, її честі і гідності, сприяння її повноцінному розвитку і саморозвиткові.

У цьому році працівники психологічної служби системи освіти відзначають чверть століття з початку її створення. Сьогодні психологічна служба пройшла етап становлення, довівши свою необхідність для соціальної і педагогічної практики. Практичні психологи і соціальні педагоги, здійснюючи свої професійні обов'язки, вирішували актуальні завдання сучасної освітянської галузі – оновлення змісту й форм навчально-виховного процесу, психологічний супровід педагогічних інновацій, робота з обдарованими дітьми, захист психічного здоров'я учасників навчально-виховного процесу, профілактика протиправної поведінки, насильства над дітьми, підвищення психологічної культури учнів, батьків, учителів, керівників освітніх закладів, надання допомоги постраждалим від військових дій тощо.

В Україні, станом на червень 2016 року в системі освіти налічувалося 22 616 працівників. Серед них: 14780 – практичних психологів навчальних закладів, 7054 – соціальні педагоги, 782 – працівники районних (міських), обласних центрів психологічної служби системи освіти та методисти методкабінетів відповідного рівня.

Щодо забезпеченості навчальних закладів працівниками психологічної служби (у ставках), то на кінець 2015–2016 н.р. в цілому по країні усі типи навчальних закладів забезпечені практичними психологами на 57,33%. Показник забезпеченості навчальних закладів соціальними педагогами становить 48,45%.

Суттєвою проблемою залишається значний дефіцит ставок практичних психологів і соціальних педагогів відносно затверджених нормативів чисельності. Особливо гостро він відчувається у закладах освіти, які знаходяться в сільській і гірській місцевостях. Так, наприклад, якщо у містах відсоток забезпечення практичними психологами навчальних

закладів складає в середньому по Україні 70-80%, то у сільській місцевості всього від 20 до 40%.

Варто відзначити позитивні тенденції в забезпеченості працівниками психологічної служби закладів професійно-технічної освіти. Забезпеченість ставками практичних психологів міських ПТНЗ у цьому році склала по системі в цілому 80,1 %, а сільських – 62,4%. Забезпеченість соціальними педагогами дещо нижча і складає загалом: по міських ПТНЗ – 53,5%, по сільських – 32,1%.

За останні роки спостерігається позитивна тенденція щодо збільшення кількості посад працівників психологічної служби у дошкільних навчальних закладах комбінованого та компенсуючого типу, спеціальних школах (інтернатах) відповідно до нормативів чисельності. Так, у ДНЗ компенсуючого, комбінованого та інтернатного типів, центрах розвитку дитини забезпеченість практичними психологами складає 73,88%, а соціальними педагогами – 52,68% (у містах відповідно 76,14% і 60,1%, у сільській місцевості 32,83% і 32,89%). У школах-інтернатах для дітей, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку, соціальної допомоги, санаторних школах, школах соціальної реабілітації загальна забезпеченість практичними психологами складає 96,35%, а соціальними педагогами – 61,63%.

Проблемою залишається низький рівень забезпеченості вищих навчальних закладів практичним психологами і соціальними педагогами. Так, із наявних сьогодні 560 навчальних закладів I-II рівнів акредитації посади практичних психологів уведені до штату тільки у 268, то ж відсоток забезпеченості складає 46,7%, соціальних педагогів – 12,1%. Очевидно, керівництво цих ВНЗ іще не до кінця розуміє важливість роботи працівників психологічної служби саме з цим контингентом студентів. Особливо це стосується профілактики протиправної поведінки, конфліктів, формування навичок здорового способу життя, адаптації внутрішньо переміщених осіб до умов навчання, надання допомоги дітям учасників АТО і т. ін.

Про необхідність функціонування психологічної служби свідчить статистика звернень до її працівників різних категорій учасників навчально-виховного процесу. За інформацією з областей, впродовж 2015-2016 н.р. до працівників служби надійшло 3 014 130 звернень, що становить в середньому 13,8 звернень на 1 працівника на місяць.

Серед питань, з якими батьки зверталися до практичних психологів, найбільш вагомими є: проблема стосунків дитини з однолітками та адаптація до нового колективу (21,07%), готовність до навчання та труднощі у навчанні (18,77%), вікові та індивідуальні особливості роз-

виту, проблеми самооцінки дитини (8,76%). Батьки зверталися до соціальних педагогів з питань допомоги дітям та сім'ям, що знаходяться у складних життєвих обставинах (СЖО) – 34,86%, проблеми стосунків дитини з однолітками та адаптації до нового колективу (11,16%), профілактики шкідливих звичок, проблем залежностей та формування навичок здорового способу життя (8,25%).

Основними причинами звернень педагогів до практичних психологів є: питання, що пов'язані з асоціальними проявами у поведінці учнів (13,36%), готовність до навчання та труднощі у навчанні (11,68%) і вікові та індивідуальні особливості розвитку, проблеми самооцінки дитини (11,25%). Основними проблемами звернень педагогів до соціальних педагогів є: питання допомоги дітям та сім'ям у СЖО (26,21%), питання, які пов'язані з асоціальними проявами у поведінці учнів (13,65%) і психологічний клімат педагогічного колективу (10,11%).

Перші позиції серед звернень учнів (студентів) до практичних психологів обіймають: проблема самовдосконалення, розвитку власних здібностей і компетенцій (21,65%), проблема професійного самовизначення (12,47%) та проблема стосунків з однолітками (12,41%). Щодо звернень до соціальних педагогів, то найбільш актуальними проблемами тут є: проблема самовдосконалення, розвитку власних здібностей та компетенцій (22,84%), питання допомоги дітям та сім'ям у СЖО (12,40%) та проблема професійного самовизначення (11,20%).

Найбільш вагомими питаннями з якими звертаються до фахівців психологічної служби громадські організації та державні установи, є: питання допомоги дітям та сім'ям у СЖО (51,04%), проблема професійного самовизначення (13,58%), проблема самовдосконалення, розвитку здібностей та компетенцій учнів (12,6%).

В умовах неоголошеної війни, переміщення більше як півтора мільйона українських громадян керівництвом освітою, працівниками психологічної служби у стислі терміни було організовано надання відповідної допомоги постраждалим. Українським НМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України, разом з багатьма іншими заходами, у цьому році здійснено всеукраїнський моніторинг «Діяльність працівників психологічної служби з надання допомоги постраждалим внаслідок окупації Криму і бойових дій на Сході України».

За даними моніторингу, найбільша кількість психологів і соціальних педагогів зосередили свою увагу на роботі з дітьми і сім'ями учасників АТО – більше як 40% від загальної чисельності працюючих у службі. Робота з дітьми – внутрішньо переміщеними особами – більше 33%, робота з батьками ВПО – більше 30%.

Основними цільовими групами у цьому році стали: діти і сім'ї учасників АТО – більше як 48 тисяч, що складає 33,1% від загальної кількості тих, хто звернулись за допомогою; учні і студенти ВПО – більше 43 тисяч, що складає 29,7%; батьки учнів ВПО – майже 31 тисяча (21,2 %).

Загальна кількість осіб, що отримали допомогу від практичних психологів і соціальних педагогів, склала більше як 145 тисяч. Зараз на перше місце у цьому році вийшли проблеми «роботи з дітьми і сім'ями учасників АТО» у зрівнянні з проблемами «адаптації переселених» у минулому році. Таким чином, працівники психологічної служби системи освіти вносять свій вагомий внесок у надання допомоги постраждалим, активно впливаючи на соціальні процеси не тільки в освіті, а в цілому в державі.

Наведені дані свідчать про те, що створення і діяльність психологічної служби стало одним з найбільш успішних проектів реформування системи освіти за роки незалежності. Психологічна служба стала органічною частиною освітньої галузі, а її працівники – необхідною умовою реформування навчально-виховного процесу. Головним підсумком діяльності служби за останню чверть століття слід вважати психологізацію широких верств громадськості і українського суспільства в цілому.

Разом з цим, існує низка проблем, що ускладнюють подальший розвиток психологічної служби на сучасному етапі її розвитку. Назвемо тільки основні.

Стихійна децентралізація. В умовах невизначеності адміністративних функцій на різних щаблях управління освітою спостерігається певна неузгодженість у методичному супроводі психологічної служби. Психологи закладів освіти новостворених об'єднаних територіальних громад іноді залишаються без належної методичної підтримки, поза межами процесу підвищення кваліфікації, міжкурсової підготовки і атестації. Руйнуються роками налагоджені зв'язки між працівниками служби і районними чи обласними центрами. Передача на місцевий баланс закладів профтехосвіти теж не додає визначеності в діяльності практичних психологів і соціальних педагогів цих закладів.

Проблема методичного забезпечення та дотримання вимог застосування психологічних методик. Сьогодні, на жаль, методичне забезпечення роботи працівника психологічної служби не можна назвати системним і науково обґрунтованим. Методичний арсенал практичного психолога часто складають неперевірені й невалідні методики. Більш того, ці методики не складають якусь усталену систему а, зазвичай, випадковий набір. До того ж не усі працівники психологічної служби

вміють коректно застосовувати психодіагностичні і психокорекційні методики у своїй практичній роботі. Професійне вдосконалення психологів часто відбувається на «курсах» і «школах», що, фактично, не є психологічними, а тільки використовують психологічну термінологію. Методична література видається часто без належного науково-методичного рецензування, без належних грифів і відповідної експертизи.

Комерціалізація. Логічно впливає зі сказаного вище. Останніми роками в Україні з'явилося доволі багато видавництв, громадських організацій, приватних інститутів, філій міжнародних (європейських) психологічних (і не тільки) структур, які активно змагаються за ринок. Чим торгують: журнали, методична література, програмне забезпечення (тести), робочі документи для працівників служби (протоколи консультацій, журнали обліку роботи і т.п.). Окремий вид бізнесу – тренінги. Сучасну ситуацію можна зхарактеризувати так: «тренують усі, хто хоче, тренують усіх, хто бажає». Видаються всеукраїнські і міжнародні сертифікати, тренінги проводяться вже не тільки на курортах України, а й на курортах європейських країн (у сертифікаті часто зазначають місце проведення). Дуже часто за гучними назвами ховається невисокий рівень професіоналізму і технології мережевого маркетингу.

Великий ринок психологічних послуг зараз сегментується. Представники зазначених організацій «виходять» на місцевих керівників, відкривають свої філії, представництва, відділення. Вже сьогодні можна назвати регіони, де панують представники гештальттерапії, когнітивно-поведінкової терапії, арт-терапії, тих чи інших видань і видавництв. Боротьба на цьому ринку іде серйозна: залучаються відомі й авторитетні психологи, керівники, такі інституції як МОН, НАПН, університети. В цілому позитивна тенденція до диверсифікації підвищення кваліфікації психологів має зворотний бік – низьку якість змісту методичних матеріалів і тренінгів. Фактично ніхто не несе відповідальності за якість роботи таких «навчених» спеціалістів.

Звідси виникає наступна проблема – *проблема дотримання етичних норм* і стандартів у професійній діяльності практичних психологів. Сьогодні доволі розповсюдженими є випадки, коли спеціалісти своїми діями дискредитують професію – беруться виконувати функції, що не відповідають професійним стандартам, розголошують інформацію про клієнта, ставляться до нього упереджено або зверхньо, не дотримуються вимог методики чи технології, у практичній діяльності застосовують непсихологічні методи (астрологія, нумерологія, соціоніка і т.п.), використовують психологічні методи та методики на власну користь. Принцип «не зашкодь» часто не наповнюється конкретним змістом

у практиці надання психологічної допомоги, застосуванні конкретної методики, професійних діяч психолога і в процесі його професійної підготовки.

Проблема професійної підготовки практичних психологів у вищих навчальних закладах. Вона, як і десяток років тому, залишається доволі гострою. Майбутні фахівці майже не одержують практичної підготовки у ВНЗ, не мають навичок практичної роботи з клієнтами, виявляються невідповідними до розв'язання актуальних життєвих проблем особистості клієнта. Теоретична підготовка випускників є несистематичною, почасти – еkleктичною. Деякі випускники не знають класичних психологічних робіт Л.С. Виготського, Г.С. Костюка, С.Л. Рубінштейна. Тут, як і в практиці, можна відмітити проникнення ненаукових, місцевих концепцій і теорій.

Проблема координації діяльності відомчих психологічних служб. Недостатня координація суттєво знижує вплив психологів на суспільні процеси, утруднює взаєморозуміння фахівців у наданні системної допомоги. Методична неузгодженість, відсутність системи ліцензування та фактична відсутність потужних професійних спілок знижують ефективність впливу представників нашої професії на усі сфери суспільного життя.

Психологічні служби функціонують зараз у багатьох державних і недержавних інституціях. Фахівці цих служб – практичні психологи, психотерапевти, консультанти, соціальні працівники, коучери, соціальні педагоги забезпечують індивідуальний підхід у роботі з персоналом, беруть участь у плануванні та розробці стратегій розвитку як окремих підприємств, так і цілих галузей.

Методичною і метрологічною основою діяльності психологічних служб є прикладна психологія (Л.С. Виготський). Підвалини цього напрямку психології були закладені поколіннями вітчизняних і зарубіжних психологів. Зокрема роботами Г. С. Абрамової, Б. Г. Ананьєва, О. Ф. Бондаренка, Л. С. Виготського, В. В. Давидова, І. В. Дубровіної, Л. М. Карамушки, О.В. Киричука, Є. О. Климова, Г. С. Костюка, М. В. Костицького, О. М. Леонтьєва, С. Д. Максименка, В. С. Мерліна, В. О. Моляко, В. Ф. Моргуна, Н. І. Пов'якель, В. В. Рибалки, С. Л. Рубінштейна, В. М. Синьова, В. О. Татенка, Т. М. Титаренко, О. Я. Чебикіна, Н. В. Чепелевої, Ю. М. Швалба, С. І. Яковенка, Т. С. Яценко та ін.

Викладання предмету «психологічна служба» зараз у багатьох вищих навчальних закладах є почасти формальним і безсистемним. Іноді викладачі не дають собі раду для того, щоб хоча б ознайомитись з ро-

ботою психологічної служби системи освіти та організувати студентів на проходження практики у школі. Хоча тут, в школі, накопичено великий досвід практичного застосування психологічних знань і методик. Практика для справжнього вченого завжди була джерелом натхнення і творчих знахідок.

Ця книжка є підручником для студентів спеціальності «психологія» і викладачів вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку практичних психологів. Вона є логічним продовженням процесу теоретичного осмислення феноменів психологічної практики, який був започаткований підручником «Основи практичної психології» (1999, 2001, 2006), монографією «Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку» (2010) і навчальним посібником «Психологічна служба» (2012, 2013).

Підручник розроблено у відповідності до Галузевого стандарту вищої освіти з підготовки бакалаврів за спеціальністю 6.010100 – «практична психологія» напряму підготовки 0101 – «педагогічна освіта» (керівник авторського колективу – Т.С. Яценко), К.: МОНУ, 2005.

Відгуки просимо надсилати за адресою UCAP@ukr.net або psyua.com.ua

Розділ 1

ПСИХОЛОГІЧНА ПРАКТИКА І ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА

- 1.1. Психологічна служба як соціальне явище
- 1.2. Феномен психологічної практики
- 1.3. Прикладна психологія та її місце у системі психологічного знання
- 1.4. Соціальні технології як методична основа діяльності психологічної служби
- 1.5. Етичні засади професійної діяльності практичного психолога

1.1. Психологічна служба як соціальне явище

В сучасному житті спостерігається збільшення кількості професій і спеціалістів, предметом яких є суспільне або особисте життя людини. Навіть короткий огляд професійної діяльності спеціалістів, основним предметом яких є психічне життя людини, її ставлення, переконання, почуття, комунікативні уміння та ін., свідчить про досить широкий спектр методів і прийомів їхньої роботи. Назви посад, що вони обіймають, можуть бути різними: психолог, консультант, терапевт, соціальний працівник, радник. Разом із тим, спільною основою перелічених видів професійної діяльності є *прикладна (практична) психологія і психологічна практика*. Тому всі ці фахівці можуть бути названі *практикуючими (практичними) психологами*. Тут важливо розуміти, що практичний (практикуючий) психолог – це професіонал у галузі прикладної психології який має спеціальну вищу освіту і *здійснює психологічну практику (практикує), застосовуючи у своїй роботі науково обґрунтовані, перевірені і валідні методи*. Його діяльність передусім спрямована на надання допомоги людині, що переживає складні життєві обставини або утруднення в спілкуванні чи співпраці з оточуючими. Специфіка психологічної допомоги полягає передусім у зменшенні гостроти переживань, рівня психоемоційної напруги особистості; корекції її ставлень, настанов, відношень, уявлень; формуванні нових і розвиток існуючих нахилів, здібностей, умінь і компетенцій, які покращать процес адаптації лю-

дини до мінливих умов природного і соціального середовища. Уся ця робота ґрунтується на глибокому розумінні законів психічного життя людини, сутності психічних явищ і процесів, застосуванні специфічних психологічних методів впливу на іншу людину.

Практичний психолог виконує свої професійні функції за допомогою специфічних прийомів, методів і технологій, які побудовані на наукових знаннях про механізми функціонування психіки, законах людської поведінки й розвитку. Основними видами діяльності практичного психолога є практична психологічна діагностика, психотерапія, психологічна прогностика, психологічна профілактика, психологічна реабілітація, психологічна корекція індивідуальних рис, настанов, уявлень, поведінки й розвитку людини. *Практикувати у галузі психології (надавати психологічні послуги) мають право тільки спеціально підготовлені професіонали.*

Практикуючі психологи зараз гуртуються у численних професійних і громадських організаціях – товариствах, спілках, асоціаціях. Існує велика кількість недержавних установ (фірм, корпорацій), що надають психологічну допомогу і послуги як окремим громадянам, так і установам, у тому числі і промисловим організаціям – кадрові агенції, консалтингові компанії, реабілітаційні та консультаційні центри і кабінети.

Організаційною формою прикладної психології у тій чи іншій сфері суспільного життя і виробництва є психологічна, соціальна або соціально-психологічна служба.

Психологічна служба – це цілісна структурована сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що входять до єдиної субординативної системи (як частина більш загальної системи), основу якої складають фахівці у галузі прикладної (практичної) психології і яка має специфічні та єдині мету, завдання і методи роботи. Зазвичай психологічна служба являє собою сукупність методичних і практичних центрів, спеціалізованих консультативних кабінетів, спеціальних закладів соціально-психологічної реабілітації, включає посади консультантів, радників, аналітиків, психологів, соціальних працівників.

Основною метою діяльності психологічної служби є підвищення ефективності діяльності персоналу та (або) споживачів послуг (клієнтів) засобами прикладної психології і, одночасно, захист їхнього психічного здоров'я і соціального благополуччя.

Важливо наголосити, що підвищення ефективності діяльності персоналу засобами прикладної психології досягається тільки за умови збереження психічного здоров'я і благополуччя людей, шляхом оптимі-

зації їх діяльності і спілкування, виявлення внутрішніх, особистісних, ресурсів і можливостей на основі гуманістичного підходу з дотриманням усіх етичних норм. Ні в якому випадку психолог не може застосовувати свої знання і методи роботи на шкоду клієнтові або для одержання власного зиску.

В цілому, поняття «служба» близьке за своїм змістом до понять «служити», «прислужувати», «забезпечувати», «допомагати». У великих соціальних системах (галузях) існує багато різноманітних служб, – медична служба, служба технічної підтримки, протокольна служба, інформаційна служба, контрольно-ревізійна служба, господарська служба і т. ін. Навіть із самих назв стає зрозумілим функція кожної з названих служб, – допомагати в реалізації основної функції організації (відомства), забезпечувати або створювати необхідні умови для виконання співробітниками основних завдань, забезпечувати діяльність основного персоналу необхідними ресурсами (матеріальними, інформаційними, кадровими, технічними і т. ін.).

Наприклад, психологічна служба системи освіти покликана надавати допомогу всім учасникам навчально-виховного процесу в їх діяльності – учінні, навчанні, вихованні, розвиткові і формуванні. Застосовуючи свої специфічні методи і прийоми працівники служби забезпечують підвищення якості викладання навчальних дисциплін учителем, підвищення ефективності виховної роботи вчителів, батьків і вихователів, покращання учбової діяльності учнів.

Сьогодні в Україні *психологічні служби* функціонують у ряді галузей та державних інституцій: освіта, державна служба з надзвичайних ситуацій, органи внутрішніх справ, пенітенціарна система, медицина, система працевлаштування, соціальна служба для молоді, військово та ін.

Діяльність кожної з психологічних служб вносить свою частку в розвиток психологічної практики і прикладної психології. Разом із тим не можна ототожнювати психологічну службу з конкретним напрямом прикладної психології, оскільки усяка *психологічна служба є синтетичною по відношенню до напрямів прикладної психології*. Вона об'єднує в собі усі чи майже усі напрями прикладної психології. Скажімо, психологічна служба системи освіти спирається не тільки педагогічну чи вікову психологію, а й на клінічну, консультативну, психологію управління, психологію навчання, психотерапію, прикладну психодіагностику та ін.

Сучасні психологічні служби в Україні відрізняються розмаїттям як структури, так і функцій та завдань, що ними виконуються. Зараз це найпопулярніші сфери професійної діяльності практичних психоло-

гів. Зупинимося на кількох найбільш розповсюджених зараз напрямках роботи психологічних служб та їхніх завданнях.

Історично першою галуззю, де сформувався суспільний запит на практичне застосування психологічних знань у нашій країні, є освіта. Тут відбуваються інтенсивні процеси становлення нової педагогіки, яка неможлива без ґрунтового знання про індивідуальність вихованця, учня, студента та особливості міжособистісної взаємодії у навчально-виховному процесі. Необхідність гуманізації та індивідуалізації навчання, втілення в практику ідей дитиноцентризму (В.Г. Кремень) а, значить, застосування новітніх методів навчання, виховання, стимулювання саморозвитку учнів вимагає психологічного забезпечення навчально-виховного процесу. Всі його учасники – учні, батьки, і, у першу чергу – педагогічні працівники, потребують професійної психологічної допомоги для ефективного здійснення своєї основної діяльності – учіння, навчання, виховання, розвитку і саморозвитку (Г.С. Костюк [12]).

Від психолога у школі очікують розв'язання численних конфліктних ситуацій, здійснення відбору дітей для навчання у спеціалізованих класах, визначення ефективності тих чи інших педагогічних методів, адаптації дитини до нових умов навчання, нового учнівського колективу, роботи з профілактики правопорушень та неуспішності, ефективного спілкування з батьками та багато іншого. Помітні проблеми існують із діагностикою відхилень у психічному розвитку дітей та складанням програм їх корекції, адаптації дітей, що мають особливі освітні потреби, до класного колективу. Ці і багато інших проблем є предметом діяльності психологічної служби системи освіти України (О.В. Киричук, С.Д. Максименко [14-16], В.Г. Панок [17, 19, 20]). Психологічна служба системи освіти була започаткована в Україні у 1991 році і з тих пір, вже чверть століття, непинно розвивається збагачуючись не тільки чисельно, а й методично.

Однією з сфер суспільного життя, де відчувається потреба у кваліфікованій психологічній допомозі є система соціальних служб для молоді. Тут функціонують центри соціально-психологічної допомоги та консультативні кабінети. Основні проблеми, над якими працюють фахівці цієї сфери: профілактика схильності до правопорушень, наркоманії, алкоголізму серед неповнолітніх, безробіття, проблеми молодієї сім'ї, проблеми соціального захисту і надання психологічних послуг незахищеним категоріям громадян. Іноді виникає необхідність в організації груп психотерапії або психокорекції та проведенні спеціальної роботи з молодими людьми, що мають подібні життєві проблеми. Тож

психологи, котрі працюють у цій службі, іноді практикують як консультанти або керівники тренінгових груп.

Сферою суспільної практики, яка заявила про необхідність практичного застосування психологічних знань, була політика (М. Н. Корнев, М. М. Слюсаревський). Спеціалісти з політичної психології, як правило, працюють в інформаційних або соціологічних центрах різних партій, політичних угруповань або командах окремих політичних лідерів. Змістом їхньої роботи є аналіз суспільних процесів, даних соціологічних та соціально-психологічних опитувань, поведінки тих чи інших лідерів або груп, формування іміджу кандидата або партії, формування основ інформаційної політики, соціально-психологічне навчання окремих функціонерів та ін. На основі отриманих даних психолог готує рекомендації з різних питань політичної діяльності: стратегія передвиборчої боротьби, імідж політичного лідера або партії, випуск друкованої продукції, – газет, листівок, агітаційних плакатів та ін. В основному робота практикуючого психолога тут – це робота консультанта або радника.

Важливим замовником психологічних послуг, особливо в сучасній соціально-політичній ситуації та ситуації, коли створюється нова поліція, є органи внутрішніх справ. У цьому відомстві ефективно функціонують психологічні служби. Створення їх було довготривалим і непростим (В. І. Барко, М. В. Костицький, В. М. Синьов, С. І. Яковенко).

Основним напрямом роботи психологів-співробітників органів внутрішніх справ є робота з персоналом. Зокрема, вирішення наступних завдань:

- здійснення професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в органи внутрішніх справ та навчання у галузевих навчальних закладах з метою визначення їх психологічної готовності до правоохоронної діяльності;

- здійснення психологічного вивчення працівників, які перетестуються, з метою визначення їх психологічних характеристик та прогнозування психологічної готовності до виконання ними певних оперативно-службових завдань;

- психологічна підготовка працівників до виконання своїх функціональних обов'язків як у повсякденних, так і в екстремальних умовах;

- здійснення заходів щодо оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах.

Іншим напрямом роботи фахівців психологічної служби є пси-

хологічне супроводження оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України:

- упровадження досягнень сучасної психології в процес розкриття та розслідування злочинів;
- надання психологічної допомоги працівникам органів внутрішніх справ під час охорони громадського порядку та при забезпеченні переговорної діяльності;
- розроблення та впровадження новітніх психологічних технологій в оперативно-службову діяльність.

Третій напрям – психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України, здійснення психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ, надання психологічної допомоги особам, прийнятим на службу, в адаптації до умов оперативно-службової діяльності.

Різноманітними є функції психологів, які працюють у Збройних Силах. Передусім – це відбір претендентів на різні армійські спеціальності; особливо це стосується пілотів, операторів радіолокаційних станцій, моряків, вояків мобільних сил та ін. Важливий напрям роботи військових психологів – соціально-психологічне забезпечення боєздатності підрозділів. Шляхом соціально-психологічного обстеження виявляються оптимальний склад та розподіл функцій між членами екіпажу або підрозділу. Основні види роботи – психодіагностика, консультування, психологічна реабілітація, включене спостереження (В.В. Ягупов).

Глибоке реформування Збройних Сил в останні роки, що було обумовлено бойовими діями на Сході країни, по-новому поставило питання про роль і значення психологічного забезпечення діяльності Армії та інших військових формувань. Основним завданням психологів зараз є формування і підтримка на належному рівні психологічної готовності військовослужбовців до бойових дій. У зв'язку з цим, психологічна служба в армії виконує наступні завдання:

- професійно-психологічний відбір кандидатів на службу та навчання у галузевих навчальних закладах з метою визначення їх психологічної готовності до різних видів військової діяльності;
- психологічна підготовка військовослужбовців до виконання своїх функціональних обов'язків як у повсякденних, так і в умовах бойових дій;
- здійснення заходів щодо оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах, зміцнення бойового духу і військової дисципліни;

– психологічна реабілітація військовослужбовців, що брали участь у бойових діях, мають поранення і таких, що змушені адаптуватися до мирного життя.

Беззаперечно велику допомогу надають Армії психологи-волонтери, науковці, працівники психологічної служби системи освіти, клінічні психологи, уся психологічна громадськість.

Праця з сімейного консультування та сімейної терапії ведеться в основному на приватній основі. Основне завдання психолога – допомога у розв'язанні сімейних конфліктів, вирішення питань виховання дітей у сім'ї, сексуальні проблеми клієнтів, взаємини між подружжям. Сімейні проблеми є багатоаспектними і, у багатьох випадках, доволі складними. Тому в останні роки спостерігається спеціалізація психологів у тому чи іншому напрямі сімейної терапії і консультування (Т. В. Говорун, З. Г. Кісарчук).

За прикладом розвинутих країн у нас відкриваються психореабілітаційні та соціально-реабілітаційні центри для осіб, котрі вийшли з ув'язнення, наркоманів, безробітних, безпритульних та ін. Зміст роботи психолога там – психологічна реабілітація та психокорекція особистості людини, гамування посттравматичних стресів, негативних настанов, агресії, нав'язливих станів, акцентуацій характеру, різного роду залежностей.

Ми коротко описали лише основні галузі застосування психологічних знань у діяльності психологічних служб. Разом із тим, психологічна практика дуже динамічне і багатогранне явище. Ми можемо спостерігати як прямо зараз народжуються і формуються нові її галузі – екологічна психологія, консультативна психологія, психологія здорового способу життя, психологія управління та ін. Саме життя вносить суттєві корективи у структуру сучасної психологічної практики.

Отже, основними ознаками, що характеризують психологічну службу є:

– основною метою діяльності психологічної служби є підвищення ефективності професійної діяльності персоналу та клієнтів (споживачів послуг) засобами прикладної психології;

– захист психічного здоров'я і соціального благополуччя персоналу та клієнтів (споживачів);

– застосування науково обґрунтованих психологічних методів, методик і технологій;

– предметом діяльності фахівців служби є внутрішній світ людини, її особистість (ставлення, наміри, здібності, спрямованість, емоції і т.п.) та соціально-психологічні аспекти соціальних стосунків у великих і малих групах;

- переважна більшість фахівців, що входять (працюють) в службі є дипломовані практичні психологи;
- структурна цілісність, підпорядкування і координація дій підрозділів і окремих фахівців служби;
- причетність (входження у якості окремого структурного елемента) до більш загальної організаційної структури (структура в структурі);
- методична і технологічна цілісність – застосування єдиних методик, протоколів, процедур і методів;
- скоординованість планів і програм діяльності різних структурних підрозділів служби.

Усі ці ознаки, на наш погляд, характеризують службу саме як службу а не як сукупність окремих підрозділів чи груп фахівців-психологів.

В основі діяльності фахівців психологічних служб лежить *психологічна практика* – професійна діяльність з надання психологічної допомоги особистості, що потребує такої допомоги.

1.2. Феномен психологічної практики

У нашому повсякденному житті ми можемо спостерігати різноманітні види *психологічних практик* – психологічне спостереження, практична психодіагностика, психологічне консультування, психотерапія, психологічна допомога, психологічні тренінги і вправи, групові психологічні сесії, психологічний супровід, психологічна експертиза і психологічне оцінювання, психоемоційна релаксація та ін.

Велика кількість фахівців і організацій, що надають психологічні послуги, породила значне різнобарв'я методів, методик і форм психологічного практикування. Останні настільки різноманітні, що почасти виникає сумнів у тому, чи належать вони взагалі до психології.

Феномен *психологічної практики* існує разом з іншими видами соціальних і духовних практик – педагогічна практика, медична практика, економічна практика, містичні практики, релігійна практика, підприємницька практика. Іншими словами – разом із наукою, науковими дослідженнями існують такі види і типи людської діяльності, які використовують або впроваджують наукові здобутки у практичній виробничій, економічній, лікувальній або педагогічній діяльності.

Психологічна практика має свою специфіку у порівнянні з іншими видами суспільних і духовних практик. *Суб'єктом психологічної практики* є окрема людина (психолог, психотерапевт, консультант) або група

людей, що розглядається як соціальний суб'єкт. Активність суб'єкта психологічної практики зазвичай носить свідомий, цілеспрямований характер і основною своєю метою має вплив на іншу людину або групу людей.

Об'єктом психологічної практики завжди виступає інша людина (інший суб'єкт) або група людей. Окремим видом психологічної практики є випадки, коли сам суб'єкт виступає як об'єкт, коли його активність спрямовується на себе самого (самовиховання, самонавіювання, медитація).

Психологічна практика здійснюється або безпосередньо через засоби міжособистісного спілкування, або опосередковано – через предметну або знакову діяльність. Метою всякої психологічної практики є зміни стану або змісту свідомості об'єкта психологічного практикування, його ставлень, переконань, уявлень, емоцій, рис або якостей особистості, зміни поведінки. Психологічна практика може відбуватися або за згоди її об'єкта (у такому випадку говорять про співробітництво, довіру, психотерапевтичний альянс), або без такої згоди (тоді мова йде про маніпуляції, примус, нав'язування, навіювання та ін.).

Психологічна практика відрізняється від усіх інших видів практик у першу чергу – своєю спрямованістю, метою, в другу чергу – засобами. Засоби, прийоми, методи здійснення психологічної практики, можуть бути і непсихологічними (наприклад – малювання, ліплення або гра з піском), але мета і результати завжди мають психологічний зміст та наслідки (корекція агресивності, формування довірливості поведінки, розвиток рефлексивних механізмів, зняття або полегшення наслідків психологічної травми, покращання психоемоційного стану і т.п.).

Психологічна практика здійснюється через різні форми міжособистісної взаємодії, предметної, навчальної або художньої діяльності. *Форми психологічної практики* можна об'єднати у три великі групи:

– *індивідуальні*, коли об'єктом практики виступає окрема особистість, (бесіда, сповідь, індивідуальна психологічна діагностика, ритуал, консультація, навіювання, спільна діяльність або ритуальні дії, маніпуляції та ін.);

– *групові*, коли як об'єкт практикування розглядається конкретна група людей, первинний колектив, реальна контактна група, члени якої безпосередньо взаємодіють один з одним, (групові форми психотерапії і психокорекції, релігійні і псевдорелігійні практики, навчальні семінари, групові ритуальні дійства, психодраматичний театр, групова художня або творча діяльність, тренінги та ін.);

– *масові*, коли впливи чи маніпулятивні дії спрямовані на великі

соціальні групи або цільові аудиторії (масові дійства, концерти, ритуали та обряди, святкування, масові проповіді, мітинги і демонстрації, маніпуляції через ЗМІ).

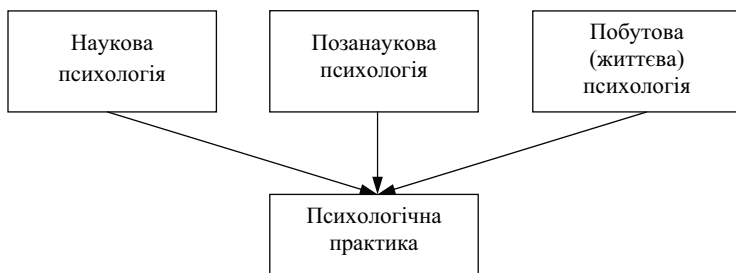
Випадок, коли суб'єкт психологічної практики виступає одночасно й як об'єкт останньої, також передбачає певні специфічні форми – медитація, внутрішній діалог, самоспостереження, самонавіювання і т.п.

Що може виступати теоретичною і методичною основою психологічної практики? Яка система знань, уявлень, поглядів слугує підґрунтям для психологічної практики?

Психологічна практика може здійснюватися на певних світоглядних засадах, а саме *на основі*:

- наукових знань (наукової психології, фізіології, соціології і т.п.);
- містики або позанаукових концепцій (міфологія, вірування, релігія, містичні концепції і вчення, псевдорелігійні погляди);
- життєвого досвіду (здоровий глузд, професійний і соціальний досвід);
- еkleктичного поєднання трьох попередніх (ужиткова, побутова, повсякденна психологія).

Ми маємо розуміти, що аналізуючи ті чи інші дії фахівця, іноді буває непросто чітко й однозначно стверджувати, що практика, яку він здійснює, є гомогенною. Часто, застосовуючи той чи інший прийом, суб'єкт практики послуговується знаннями з усіх трьох – життєвого досвіду, позанаукової та наукової психології (див. мал. 1.1).

Малюнок 1.1. Світоглядні засади, на яких ґрунтується психологічна практика

Як видно з малюнка 1.1 у психологічній практиці іноді перетинаються у різному співвідношенні і наукові знання, і містика, і життєвий та професійний досвід суб'єкта психологічного практикування. Хоча

це не виключає можливості здійснення психологічної практики тільки на наукових засадах, або на побутових чи позанаукових.

Психологічна практика, що здійснюється *на наукових засадах*, притаманна в основному діяльності психологічних служб та окремих практикуючих психологів, що мають спеціальну освіту і професійну підготовку. Основою цього виду практики є наукова методологія, факти і закономірності, достовірність яких переконливо доведено в експериментах. Зокрема, психологічна діагностика особистості здійснюється спеціальними науково обґрунтованими методами і методиками – тестами, опитувальниками, анкетами і т. ін. валідність і надійність яких доведено експериментально. Зазначені методи і методики були розроблені і пройшли апробацію з дотриманням необхідних статистичних процедур, мають відповідні норми, за якими конкретну досліджувану людину можна віднести до тієї чи іншої категорії, психологічного типу (Л. Ф. Бурлачук, Р. Кеттел, Л. М. Собчик та ін.).

Позанаукові (містичні) концепції та уявлення про природу людини також можуть бути основою для психологічного практикування. Тут ми спеціально застосували термін «позанаукові», оскільки не маємо наміру заглиблюватись у дискусію чи є та чи інша «теорія» чи «наука» дійсно частиною науки. Можна навести багато прикладів, коли деякі психологічні практики ґрунтуються на припущеннях або гіпотезах, що поки що не знайшли свого експериментального підтвердження. Так, наприклад, є «науки», які безпідставно стверджують, що існують поля або потоки енергій, на які може впливати або випромінювати мозок людини. На цій основі стверджують про можливість впливу однієї людини на поведінку або думки іншої, передачу думок (образів) на значній відстані, «зчитуванні» однією людиною думок іншої і т.п.

До цієї ж категорії психологічної практики ми відносимо і психологічні аспекти релігійних та міфологічних практик, хоча цілком розуміємо нетотожність релігійної (духовної) і психологічної практик (О. Ф. Лосєв, І. П. Маноха, О. П. Полисаєв, В. А. Роменець, В. О. Татенко).

Позанаукова практика ґрунтується на некритичному прийнятті та засвоєнні певних уявлень, концепцій і «теорій». Можна вважати, що основою сприйняття людиною такого роду «знань» є *віра*, вірування. Достатньо, наприклад, повірити у те, що кожен неживий предмет має свою «душу», «несе в собі інформацію та енергетику», і у такому випадку приймається ідея про спілкування людини (обмін енергією та інформацією) з рослинами, камінням, водою і т.п. А звідси – специфічні методи психологічної практики: носіння амулетів, оберегів, спілкування

за допомогою різного роду предметів із померлими або представниками позаземних цивілізацій.

Життєвий досвід часто і є дивовижним поєднанням окремих фрагментів наукових знань, містичних уявлень і вірувань та здорового глузду. Здоровий глузд не у всіх випадках адекватно відображає дійсність та процеси, що відбуваються у природі, суспільстві, людській психіці. Здоровий глузд, наприклад, щоденно доводить нам, що Сонце рухається навколо Землі, а остання є пласкою. Життєвий досвід є результатом життєдіяльності людини, її взаємодії з оточуючим природним і соціальним світом. В ньому закарбовуються дії, прийоми та поведінкові навички, які довели свою ефективність у маніпуляціях поведінкою інших людей, у спілкуванні та взаєминах з ними. Ряд авторів зазначають, що життєвий досвід у галузі психологічного практикування найбільш успішно накопичується і застосовується у людей соціономічних професій (система «людина – людина», К. К. Платонов) – лікарів, вчителів, офіціантів, стюардів, поліцейських та ін. На нашу думку, основою для узагальнення життєвого матеріалу є життєва або професійна інтуїція.

У таблиці 1.1 наведено результати порівняльного аналізу різних видів психологічного практикування з точки зору його об'єкта, предмета, підходів, засобів, методологічної бази і мети. Тут також коротко представлено вимоги до суб'єкта психологічного практикування у залежності від його конкретного виду. Останнє необхідно для більш глибокого розуміння вимог до особистості професіонала, що здійснює психологічну практику.

Аналізуючи таблицю, ми відмічаємо єдність об'єкта, предмета, мети та засобів різних видів психологічного практикування. Ми бачимо, що психологічна практика спрямована на людину, яка представляється для суб'єкта практики у всіх своїх іпостасях, – як індивід, тобто представник виду, особистість, суб'єкт діяльності та індивідуальність (Б. Г. Ананьєв, В. С. Мерлін, Л. М. Собчик).

Предметом психологічної практики є не вся людина, в сукупності своїх фізичних, біохімічних або біологічних особливостей, а тільки як носій психіки. Іншими словами – *предметом психологічного практикування* є зміст психічного, душевного життя людини, її настрої, думки, ставлення, почуття, переконання, риси характеру, якості її особистості, зміст свідомого і несвідомого, схильності і здібності, навички і звички, поведінка.

Основною метою суб'єкта психологічної практики є здійснення психологічного впливу на об'єкт (людину або групу людей) для зміни

Таблиця 1.1

**Порівняння наукового, позанаукового та побутового видів
психологічного практикування**

	Наукове	Позанаукове	Побутове
Об'єкт	Людина: індивід, суб'єкт діяльності, особистість, індивідуальність	Людина: індивід, суб'єкт діяльності, особистість, індивідуальність	Людина: індивід, суб'єкт діяльності, особистість, індивідуальність
Предмет	Когнітивний простір, зміст психічного (свідомого і несвідомого), індивідуальне уособлення культури	Когнітивний простір, зміст психічного (свідомого і несвідомого), індивідуальне уособлення культури	Когнітивний простір, зміст психічного (свідомого і несвідомого), індивідуальне уособлення культури
Мета	Зміни поведінки об'єкта, його настроїв, ставлень, переконань і т.п.	Зміни поведінки об'єкта, його настроїв, ставлень, переконань і т.п.	Зміни поведінки об'єкта, його настроїв, ставлень, переконань і т.п.
Засоби	Міжособистісна взаємодія, спілкування, комунікація	Міжособистісна взаємодія, спілкування, комунікація	Міжособистісна взаємодія, спілкування, комунікація
Підхід	Науковий: аналітично-статистичний	Міфологічний, містичний	Еклектичний
Методологічна основа	Науково обгрунтовані методи з можливістю статистичної та експериментальної перевірки результатів	Міфологічно обгрунтовані методи, що не можуть бути перевірені експериментально але частково дають практичні результати	Методи, що ґрунтуються на основі життєвської практики і частково дають практичні результати
Вимоги до суб'єкта практики	Аналітичний підхід + критичне ставлення + схильність до даного виду діяльності + професійна інтуїція	Некритичне сприйняття міфів, «теорій», віра + схильність до даного виду діяльності + інтуїція	Здоровий глузд + життєвий досвід + схильність до даного виду діяльності + інтуїція

поведінки, настроїв, ставлень, уявлень, переконань, цілеспрямованого формування та розвитку певних рис і якостей особистості.

Усі види психологічної практики здійснюються єдиним шляхом – шляхом спілкування суб'єкта психологічної практики з її об'єктом,

шляхом міжособистісної взаємодії. Зазначимо, що спілкування може бути прямим і опосередкованим, вербальним і невербальним. Воно може складати основний зміст міжособистісної взаємодії, а може здійснюватись в процесі інших видів діяльності, – виробничої, навчальної, ігрової.

Розбіжності між різними видами психологічного практикування починаються на рівні підходів до її предмету.

Науковий підхід передбачає застосування загальнонаукової методології і методології психологічної науки в процесі здійснення психологічної практики. Це означає застосування таких процедур як аналіз і синтез, узагальнення, застосування релевантних методів і методик, прийомів наукового пізнання, оцінки одержаних результатів, їх відтворюваність в інших умовах та статистична обґрунтованість, пояснення тих чи інших явищ уже відомими законами та закономірностями.

Позанауковий підхід ґрунтується на вірі суб'єкта психологічної практики в існування «теорій», «вищих сил», іше недосліджених «енергетичних та інформаційних потоків», залежностей між розташуванням зірок і людською поведінкою або характером і т.п. Ці переконання, *віра*, і є основою для здійснення маніпуляцій зі свідомістю або підсвідомістю об'єкта психологічної практики. Статистично недостовірні «теорії» породжують виникнення і застосування неадекватних методів роботи і, у свою чергу, – непередбачувані, іноді шкідливі для об'єкта психологічної практики результати.

Практика, що ґрунтується на побутових засадах, базується на еkleктичному поєднанні житейського, повсякденного досвіду, окремих несистемних наукових знань та міфологічних, релігійних, уявленнях. Для суб'єкта такої практики головне – результативність роботи без глибокого розуміння психологічних механізмів на яких вона базується. Іноді такі фахівці на запитання «а для чого в ході роботи був застосований цей прийом?» відповідають: «а мене так навчили». Нажаль подібна аргументація подекуди зустрічається й у середовищі професійних психологів як вітчизняних, так і закордонних.

Різниця у світоглядних підходах обумовлює і різницю у методологічних основах цих трьох видів психологічної практики.

Наукова методологія забезпечує відтворюваність результату, його передбачуваність. А, головне – дозволяє бачити наперед можливу шкоду для об'єкта психологічної практики або неприйнятність застосування конкретної методики для надання психологічної допомоги даній людині.

Світоглядні основи позанаукової психологічної практики ґрунту-

ються на вірі або особистих переконаннях суб'єкта. Ці переконання можуть транслюватися й на об'єкт психологічної практики через навіювання, переконання, шляхом соціального тиску («іншим допомогло, то й мені допоможе»). У таких випадках буває надзвичайно важко визначити що обумовило позитивний терапевтичний ефект «закодована» вода, чи самонавіювання клієнта («ефект плацебо»).

Майже така ж ситуація складається і з світоглядним підґрунтям побутової психологічної практики. Через свій еkleктизм цей вид практики орієнтується тільки на одне – «допомагає чи ні». У даному випадку конкретний метод визначається або обирається за принципом: «усі так роблять» (традиції, звички, ритуали), а результати за принципом: «подіяло, ну і добре».

Окрім питання – методи здійснення психологічної практики. Для того, щоб систематизувати уявлення про розбіжності та специфіку психологічних практик, що здійснюються на основі наукової, позанаукової та побутової психології ми застосували метод порівняння. Зокрема порівняння специфіки методологій цих трьох напрямків, оскільки найбільш показовими є якраз розбіжності у методах і методиках, які застосовуються в процесі практикування.

Методи і методики було розділено на 3 групи: індивідуальні, групові і масові. Далі ми визначали специфіку методів наукової, позанаукової та побутової психологій (див. табл. 1.2).

Тут ми бачимо, що кожен з видів психологічної практики має свої специфічні методи, які, власне, і відрізняють його від інших. Сказане не виключає запозичення окремих методів з іншої галузі психологічної практики. Застосування, наприклад, у позанауковій практиці методів, що зовні схожі на наукові. Але у даному випадку процедурна подібність не може слугувати підставою вважати позанаукову діяльність науковою. Якщо, наприклад, астролог застосовує для астрологічної діагностики людини опитувальник чи комп'ютер, то це не означає, що астрологія може з повним правом вважатися наукою.

Підсумовуючи результати аналізу феномена психологічної практики зауважимо наступне.

Психологічна практика є невід'ємним атрибутом культури та міжособистісного спілкування людей. Вона здійснюється засобами впливу однієї особистості (суб'єкта практики) на іншу або на групу людей (об'єкт практики) в процесі безпосереднього або опосередкованого спілкування, різних видів спільної діяльності.

Головною метою психологічної практики є усвідомлене або неусвідомлене внесення суб'єктом практики змін у поведінку, думки,

Систематизація видів та основних методів психологічних практик

	Індивідуальні	Групові	Масові
На основі наукових знань	Консультування, індивідуальна психотерапія; психокорекція, індивідуальна психологічна діагностика	Групова психологічна діагностика; групове консультування; тренінгові групи; групи особистісного розвитку; ігрові групи, психодраматичний театр	Маніпуляції масовою свідомістю із застосуванням PR-технологій, через виступи на зібраннях, через ЗМІ, рекламу та ін.
На основі позанаукових знань, містики, релігії	Бесіда; сповідь; медитації; молитви; містичні дії; маніпуляції	Релігійні та псевдорелігійні дії; обряди; фізичні і духовні тренування; спілкування	Релігійні та псевдорелігійні дії; обряди; фізичні і духовні тренування; спілкування
На основі життєвого досвіду	Бесіда; спілкування; усталені форми взаємодії (звички)	Звичні форми взаємодії (звички); ритуали; групові обряди, ігри; святкування	Ритуали; обряди; масові обрядові дії; масові свята; звичаї

ставлення, риси і якості особистості, соціальні відносини об'єкта практики.

Психологічна практика може здійснюватись на основі побутової (життєвої) психології, на основі позанаукових, містичних, релігійних концепцій і методів та на основі наукової психології. Історично ці три види психологічних практик розвивались від життєвої через позанаукову (псевдонаукову) до наукової. Отже наукова може вважатися найбільш молодію.

Психологічна практика є однією з форм соціальної і духовної практики людини (суб'єкта психологічної практики), що спрямована на внесення змін у поведінку і внутрішній світ іншої особистості (об'єкта психологічної практики), її ставлення, наміри, світогляд, індивідуальний розвиток та соціальні зв'язки, збереження та вдосконалення її індивідуальності.

В реальній психологічній практиці часто поєднуються елементи трьох названих видів практики (див. мал. 1.1). Іноді буває неможливо чітко розрізнити у конкретній практиці які її елементи відносяться до наукової, а які до позанаукової або повсякденної практики. Кожен

з виокремлених нами видів запозичує методи, методики і прийоми практичного впливу суб'єкта практики на її об'єкт. Методи вдосконалюються, трансформуються, змінюють свій статус. Скажімо метод, що застосовувався у побутовій практиці після відповідних трансформацій і вдосконалень стає методом наукової психології. Усе це обумовлює необхідність чіткого визначення методологічних засад психологічної практики та критеріїв відбору адекватних практичних методів. Останнє передбачає специфічну професійну діяльність, – перетворення теорій, методів і методик наукової, позанаукової і побутової психологічних практик у конкретні технології діяльності практикуючого психолога. Такий вид професійної науково-практичної діяльності ми називаємо *прикладною психологією*.

1.3. Прикладна психологія та її місце у системі психологічного знання

Психологія як пояснювальна дисципліна, як один із способів тлумачення явищ навколишнього світу і людської психіки існує стільки, скільки існують людська свідомість, філософія, наука взагалі (В. А. Роменець, М. Г. Ярошевський).

Виникнення психології як самостійної галузі науки пов'язують із запровадженням специфічних експериментальних методів дослідження, розробка й застосування яких зумовлювались необхідністю розв'язання практичних соціальних, виробничих, управлінських проблем. Оформлення психології у самостійну галузь науки почалося наприкінці XIX ст. у зв'язку з проблемами моделювання процесу трудової діяльності людини та визначення сприятливих та несприятливих її факторів (Г. Мюнстерберг); у зв'язку з необхідністю більш глибокого розуміння механізмів виникнення й розвитку психічних захворювань та відхилень у психічному розвитку (В. М. Бехтерев, І. П. Павлов); у зв'язку з необхідністю виокремлення конкретного образу з поля сприйняття (В. Вундт) та ін.

XX століття можна вважати століттям бурхливого розвитку психології. Його початок ознаменувався виникненням експериментальних галузей наукової психології: вікової, соціальної, диференційної, психології особистості. Кінець століття позначений бурхливим розвитком прикладної (практичної) психології, таких її напрямів, як педагогічна, інженерна, юридична, екологічна психологія, психологія реклами, психологія управління та багато інших.

Співставлення психологічної теорії і психологічної практики показало, що відносно психологічної теорії психологічна практика виконує подвійну функцію. З одного боку, вона активно «споживає» наукові знання у вигляді психологічних законів, закономірностей, теорій та гіпотез, у вигляді результатів конкретних експериментів та психодіагностичних методик і дослідницьких методів. З іншого боку – практичні проблеми та досвід застосування тих чи інших методик у практиці висувають перед наукою необхідність розв'язання нових експериментальних і теоретичних проблем, тобто – подальших наукових досліджень. Взаємозбагачення та взаємопроникнення наукової психології та психологічної практики – необхідна умова прогресу психологічного знання в цілому.

Якщо у випадку наукової психології мова йде про дослідження явищ психічного життя людини, то у випадку психологічної практики – про діагностично-корекційну та профілактичну роботу з окремим індивідом або групою для збереження їхнього психічного здоров'я та запобігання небажаних явищ у поведінці й розвитку. Досягнення цього відбувається за допомогою специфічних психологічних методів, методик і технологій.

Психологічна практика, навіть якщо вона ґрунтується на поза-наукових чи побутових засадах, вимагає від наукової психології не тільки наукових концепцій, теорій і більш глибокого розуміння свого предмету, а й дієвих методів, методик і технологій діагностичної, корекційної, профілактичної та інших видів роботи, методів впливу на об'єкт практики.

У багатьох випадках методи і методики наукової психології не можуть бути безпосередньо застосовані у практикуванні психотерапевта або психолога-консультанта. Часто методи психологічної корекції і профілактики, розвитку і формування особистості запозичуються або з інших суміжних наук (педагогіка, соціологія, медицина), або з поза-наукової чи побутової практики (сугестія, арт-терапія, сповідь).

Отже, психологія, і як галузь науки, і як вид суспільної практики потребує ще одного компоненту який би пов'язував між собою ці різні її частини. Цей компонент ми називаємо *прикладною* (практичною) психологією.

Для підтвердження необхідності формування і розвитку прикладної психології, що має стати своєрідним містком між психологією науковою та психологічною практикою, наведемо два приклади. Один – з технічної галузі, промислового виробництва, інший – з гуманітарної галузі – педагогіки.

Для виробництва якогось продукту, скажімо – літака або телевізора, промислове підприємство потребує науково обґрунтованих методів, прийомів і методик з різних галузей науки – електродинаміки, матеріалознавства, електроніки, фізики і т.п. Основні проблеми названих наук досліджуються у науково-дослідних інститутах. Тут провадяться фундаментальні наукові дослідження які розкривають фундаментальні закони і принципи. Але наукові дані не можуть бути безпосередньо застосовані на виробництві. Вони потребують адаптації до конкретних практичних проблем і запитів, що виникають у процесі виготовлення літака. Така адаптація здійснюється у спеціальних установах які називаються проектні інститути. Функція останніх якраз і полягає у трансляції фундаментальних фізичних (хімічних, кібернетичних та ін.) законів і принципів у конкретні методи та технології побудови літака або конструювання телевізора. Можна сказати що, виробництво «споживає» не фундаментальні закони у чистому вигляді, а у вигляді конкретних інструкцій, методик, методів, технологій і технологічних схем.

Сфера суспільно-гуманітарних наук у цьому відношенні суттєво не відрізняється від сфери технічних наук.

Існують фундаментальні педагогічні науки, – теорія виховання, дидактика, вікова фізіологія і психологія. Вони досліджують найбільш загальні закономірності і явища, «продукують» загальні підходи і методи навчання, виховання і розвитку людини. Але результати фундаментальних педагогічних досліджень не застосовуються безпосередньо у педагогічній практиці (навчання і виховання дітей у школі). Вони проходять адаптацію до конкретних навчальних предметів (природознавство, література, хімія, алгебра, історія і т. ін.) та вікових і індивідуальних особливостей учнів (дошкільнята, підлітки, дорослі). Ця адаптація здійснюється шляхом розробки і впровадження методик конкретних навчальних предметів (методика викладання фізики у старшій школі, методика виховної роботи у вищих навчальних закладах, методика виховання дітей у дошкільному навчальному закладі і т.п.). Отже, методична робота у педагогіці відповідає проектно-технологічній роботі у проектному інституті, її результатом є методики викладання конкретних предметів для конкретного контингенту учнів.

Для конкретного вчителя теорія педагогіки є лише орієнтиром у роботі, а основою для повсякденного здійснення педагогічної практики (навчання і виховання молоді) є інструкції та методичні розробки з проведення уроків з конкретного предмету у конкретному класі (методика викладання зоології у 8 класі загальноосвітньої школи). Більше того, тут варто вказати на існування інструктивно-методичних розробок з

викладання того ж предмету і для тієї ж вікової групи але для різних типів навчальних закладів (для дітей з обмеженими можливостями, для спеціалізованих шкіл, для класів з поглибленим вивченням окремих предметів і т.п.).

Наведені приклади переконують нас у тому, що методи, принципи і конкретні закони, що є здобутком наукової психології, не можуть бути безпосередньо трансльовані у психологічну практику. Принаймні у цьому процесі виникають чисельні ускладнення та невідповідності. *Містком між психологічною практикою і науковою психологією є, на нашу думку, прикладна (практична) психологія*, основною функцією якої якраз і є трансляція фундаментальних психологічних законів, принципів і підходів до конкретних психологічних і соціальних проблем конкретної людини, конкретних груп людей (див. мал. 1.2).

Малюнок 1.2. Взаємодія прикладної психології з психологічною практикою і науковою психологією

Результатом наукових досліджень у психології є психологічні закони, закономірності, підходи, наукові факти, методи і принципи. Результатом професійної діяльності в галузі психологічної практики – психологічно здорова, соціально адаптована і гармонійна особистість

(індивідуальність). Результатом професійної діяльності в галузі прикладної (практичної) психології – методики, прийоми і технології надання психологічної допомоги конкретній особистості з урахуванням її індивідуальних, вікових і соціальних особливостей.

Прикладна психологія – це галузь професійної діяльності, яка має на меті визначення психологічних особливостей життєвої ситуації та індивідуальності людини, розробку і впровадження у практику технологій, методик і прийомів внесення позитивних змін у її внутрішній світ та процес міжособистісної взаємодії, профілактику небажаних форм поведінки для найбільш повного розкриття сутнісних сил людини.

Підсумком дискусії про визначення прикладної психології може бути констатація того факту, що *прикладна психологія є специфічною галуззю професійної діяльності*. Цим вона відрізняється від побутової і, частково, від позанаукової. Практикуючий психолог здійснює свої професійні функції за допомогою специфічних прийомів, методів і технологій, які побудовані на знанні законів людської поведінки й розвитку. Основними видами діяльності практикуючого психолога є прикладна діагностика, психологічне прогнозування, психологічна корекція, психологічне консультування та профілактика негативних тенденцій розвитку індивідуальних рис і поведінки людини.

Таким чином, і діяльність практичних соціально-психологічних служб, і новітні теоретичні здобутки ставлять на порядок денний проблему визначення основних засад прикладної психології, визначення її специфіки та зв'язку з академічною (науковою) психологією, співвідношення з іншими формами психологічної практики.

Раніше вже були виокремлені та обґрунтовані три світоглядні (методологічні) підвалини психологічної практики (наукова, позанаукова і побутова). Вони ж, на нашу думку, відображають той чи інший спосіб пізнання психологічної реальності, пояснення психічних феноменів і явищ, методичну і методологічну основу практикування з надання психологічної допомоги особистості. Тому для визначення місця прикладної психології в системі психологічного знання і практики важливо передусім порівняти різні види психологічного знання співставивши їх між собою.

Історично першим видом психологічного пізнання людиною світу і себе самої була побутова (повсякденна, ужиткова) психологія. На цьому ж знанні ґрунтувалась і відповідна психологічна практика.

Побутова психологія – це історично закріплений у традиціях, навичках, звичках, інтуїції та інших сталих формах поведінки досвід

управління індивідуальним розвитком і активністю іншої людини. Цей досвід функціонує як елемент фольклору, традицій, соціальної поведінки тощо.

Позанаукова психологія – це специфічний вид психологічного знання, що ґрунтується на релігійних і псевдо релігійних, містичних засадах, на передбаченнях і припущеннях, на недоведених за допомогою наукових методів концепціях, поглядах і переконаннях. Основу цього виду психологічного знання складає особиста упевненість людини в існуванні тих чи інших закономірностей і механізмів, віра у ту чи іншу гіпотезу або ідею.

Важливо зазначити, що у природному світі та людській психіці існує багато явищ і процесів, які ще не дістали наукового пояснення. Ми не маємо права ігнорувати, або оголошувати усі ці явища неіснуючими. Адже у ряді випадків психологічна допомога, що надається з позицій позанаукової психології (а, часто і з позицій побутової психології), є доволі дієвою і ефективною. Окремі прийоми і методи з цих галузей практики після відповідної адаптації можуть застосовуватись й у професійній психологічній практиці.

Наукова психологія (або наука психологія) вже за своїм визначенням аналітична. Її предметна галузь – це психічні явища, закони функціонування й розвитку психіки, риси особистості, психічні якості суб'єкта, механізми і закономірності спілкування і міжособової взаємодії та ін., тобто окремі елементи певної цілісної системи, у даному випадку – психіки. Цей вид психології, як і будь-яка інша наука, розкладає свій об'єкт на складові, вивчає зв'язки між ними, а затим намагається відтворити цілісну структуру об'єкта, при тому структуру, що функціонує.

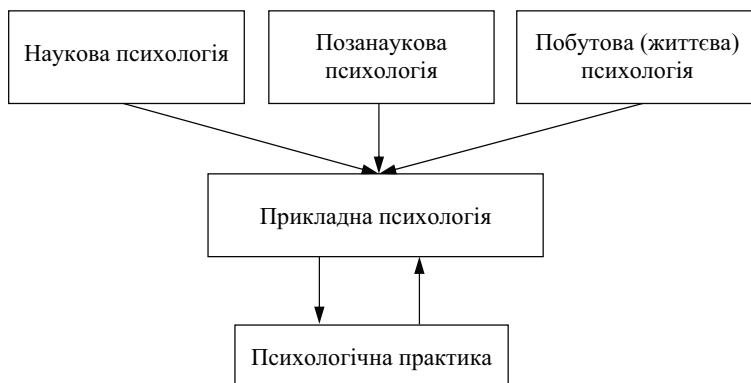
Головною метою психологічного дослідження є встановлення закономірності, визначення причин і механізмів функціонування психічного або окремих його елементів. Навіть у тому випадку, коли дослідник ставить за мету формування певного психічного процесу або механізму, то, по-перше, мова йде не про формування людини в цілому, а про формування конкретної риси або якості; по-друге, мається на увазі не формування якоїсь риси у конкретної людини, а методика формування такої риси у певної категорії людей. Тут відзначаємо найхарактернішу ознаку наукової психології – аналітично-статистичний підхід до предмету свого дослідження – психіки.

Ще одне важливе питання – методичний апарат наукової психології. Загалом його складають унікальні дослідницькі процедури (методики), що в принципі є малопридатними до масового практичного застосування. Якщо звернутися до історії створення переважної більшості

психодіагностичних методик, то стає зрозумілим, що їх розробка була одним з етапів наукового дослідження конкретної проблеми або психічного явища. За своїм змістом – це дослідницькі методики, результатом застосування яких є статистична інформація про досліджуване явище або процес. Для наукової психології це цілком достатньо, адже її головна мета – встановити факт, віднайти закономірність.

Прикладна психологія є специфічним видом професійної діяльності, основним змістом якої є розробка на основі наукової методології технологій, технік і методів психологічної практики, застосування психологічних механізмів впливу для корекції активності та розвитку людей у контексті їхніх життєвих обставин та життєвого шляху, котрі інтерпретуються як неповторні обставини та неповторна суб'єктність, індивідуальність.

Прикладна психологія не тотожна психології побутовій або позанауковій. Вона є аплікацією досягнень психологічної науки до конкретних практичних проблем надання психологічної допомоги особистості: психологічне консультування, психологічна корекція, психологічна профілактика, практична психологічна діагностика, психотерапія і т. ін. У той же час прикладна психологія не може не враховувати й здобутки інших двох типів психологічного знання (див. мал. 1.3).

Малюнок 1.3. Місце прикладної психології в системі психологічного знання і практики

Як бачимо, прикладна психологія опосередковує фундаментальні наукові, позанаукові та побутові знання, про психіку людини і її поведінку – з однієї сторони, та психологічну практику – з іншої. Це

опосередкування є специфічною функцією, що не може бути зведена ані до дослідницької, ані до практичної. *Прикладна психологія – це синтез наукового, позанаукового і побутового рівнів пізнання для конструювання і проектування методів розвитку і формування особистості, надання психологічної допомоги у складних життєвих обставинах.* Ця функція прикладної психології може бути названа науково-впроваджувальною (науково-прикладною).

З іншої сторони – прикладна психологія, – це узагальнення і синтез практичного досвіду застосування прийомів, технологій і методів у різних видах психологічної практики до представників різних цільових і вікових груп. У цьому випадку необхідно враховувати як особистість об'єкта практикування, так і особливості його життєвої ситуації. Ця функція прикладної психології може бути названа функцією аналізу і узагальнення досвіду.

Порівняння предметних галузей прикладної та побутової психології з науковою, то відразу ж можна помітити розбіжність (див. табл. 1.3.). По-перше, виявляється *синтетичний характер психології побутової*, а по-друге, *структурно-синтетичний характер прикладної психології*. Для першої людина (не декларативно, а фактично) є унікальна цілісність, неповторна й неподільна по своїй суті – індивідуальність. Побутова психологія розглядає свій об'єкт в його індивідуальній цілісності, причому не статистично, а як конкретного індивіда, реальну живу людину. Такий підхід до об'єкта можна назвати *синтетичним*.

Структурно-синтетичний характер прикладної психології виявляється у тому, що вона, здійснюючи в цілому синтетичний підхід до особистості, спирається на певні уявлення про структуру і природу свого об'єкта, які напрацьовані у науковій психології. У даному випадку правомірно визначати предмет прикладної психології. Він може визначатись як зміст і напрями розвитку і сфери активності суб'єкта, його системні якості та властивості. На цьому рівні вже може ставитись завдання вивчення або корекції окремих психічних рис, властивостей і якостей особистості.

Розглянемо далі методичний апарат побутової психології, як це було у випадку з науковою психологією. Методологією побутової психології (якщо розглядати методологію як сукупність методів) складають звичаї, традиції, навички поведінки. Причому це стосується як діагностики, так і корекції та профілактики. Слід зазначити велику кількість знань, що зберігаються тут у вигляді несвідомого, а також те, що практика часто будується на інтуїтивній основі.

Таблиця 1.3

Порівняльна таблиця методологічних основ наукової, прикладної та побутової психології

	Наукова	Прикладна	Побутова
Об'єкт	«Абстрактна», «середньостатистична» людина	Індивідуальність, конкретна людина у конкретних життєвих обставинах	Індивідуальність, конкретна людина у конкретних життєвих обставинах
Предмет	Психіка, механізми душевного життя і поведінки	Життєва ситуація суб'єкта, його індивідуальність, життєві плани та життєвий шлях	Поведінка, життєва ситуація, життєвий шлях
Мета	Встановлення наукових фактів, виявлення закономірностей і законів	Надання психологічної допомоги; вплив на поведінку і розвиток, корекція і профілактика	Вплив на поведінку і розвиток
Підхід	Аналітико-статистичний	Структурно-синтетичний	Синтетичний
Методи	Дослідницькі: спостереження, експеримент	Психологічні технології, професійна інтуїція	Здоровий глузд, традиції, обряди, інтуїція
Результат професійної діяльності	Закони і закономірності функціонування психіки та міжособистісної взаємодії	Технології і методики надання психологічної допомоги особистості. Катарсис, фасилітація	Зміни у поведінці особистості, її внутрішньому світі — настроях, ставленнях, соціальних відносинах
Вимоги до спеціаліста	Знання + дослідницькі навички	Знання + життєвий досвід + професійна інтуїція	Життєвий досвід + інтуїція

Якщо звернутися до прикладної психології, то тут основною методичною одиницею має бути цілісна *психологічна технологія*. Адже у даному випадку ні окремі психодіагностичні методики, ні усталені форми поведінки не можуть бути ефективними.

У психологічній технології поєднуються аналітичний і синтетичний підходи до особистості, сума знань та уявлень про елементи і структурні блоки у їх взаємозв'язках, з одного боку, і цілісне (синтетичне) бачення об'єкта корекційних впливів — з іншого. Розробка психоло-

гічної технології є по суті процесом психологічного проектування, що спрямований на вирішення конкретної ситуації індивідуального розвитку або соціальної взаємодії з використанням знань і досвіду наукової та побутової психології. Застосування технології у практичній роботі передбачає, як правило, її адаптацію до конкретних умов роботи з конкретною людиною.

З усього сказаного можна зробити важливий висновок: *прикладна психологія має свою специфіку*, що полягає у поєднанні наукових законів і методології з практичним досвідом різного роду психологічного знання і практики. Вона посідає проміжне місце між науковою психологією і психологічною практикою. Специфічною функцією прикладної психології в системі психологічного знання є проектування розвитку особистості в контексті її життєвих обставин шляхом розробки і застосування корекційно-розвиткових технологій.

1.4. Соціальні технології як методична основа діяльності психологічної служби

Трендом сучасності, що активно розробляється як методичному, так і в теоретичному аспектах є *методологія соціального проектування*, та її застосування до розв'язання конкретних соціальних і психологічних проблем особистості і суспільства. Основу названої методології складають поняття «проект» і «технологія». Проектно-технологічний підхід має свої переваги перед «методичним», функціональним підходом у педагогіці. Для з'ясування різниці зупинимося детальніше на їх порівнянні.

Метод на загал визначається як спосіб, інструмент, засіб наукового пізнання або практичної діяльності людини. Він передбачає застосування стандартних прийомів, процедур, дій, що забезпечують отримання результату. Скажімо, «Філософський енциклопедичний словник» [28] визначає метод як шлях дослідження, пізнання. «Метод є способом побудови і обґрунтування певного знання. Сукупність прийомів та операцій практичного й теоретичного освоєння дійсності».

Методологія складає сукупність методів. Методологія, у свою чергу, розглядається як «система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної дійсності, а також вчення про цю систему...» [19].

Розглядаючи співвідношення між теорією і методом у науці в цілому, і у психології зокрема, С.Д. Максименко зазначає, що «методологія

розуміється як система методів, які застосовуються в процесі пізнання в межах тієї чи іншої науки, тобто методологія розглядається як частина конкретної науки. З другого боку, методологія є сукупністю основних філософських положень, які відбивають первинні гносеологічні концепції формування й аналізу наукового знання» [16, с. 63].

Науковий метод являє собою сукупність пізнавальних процедур, що визначають умови і способи пізнання (умови одержання валідного результату) з точки зору отримання об'єктивного результату, а не процедури конструювання останнього. Науковий метод не передбачає отримання наперед заданого результату. Результат у науці має статистичні, ймовірнісні характеристики.

Розглядаючи *методи психологічної практики* передусім маємо відзначити, що метод тут – це сукупність певних прийомів, дій, методик, що застосовуються у конкретних життєвих умовах та у конкретній ситуації надання психологічної допомоги особистості. Специфіка методу тут полягає у застосуванні певних усталених дій до конкретних умов практичної діяльності. Метод застосовується, у першу чергу, для реалізації окремих дій (операцій) для здобуття відповідної інформації або внесення певних змін у соціальну взаємодію чи особистість конкретної людини.

Застосування методу у психологічній практиці спрямоване на відповідь на запитання «як?», «у який спосіб?». Тому й назви багатьох методів формуються іменниками, що походять від дієслів: формування, дослідження, корегування, прищеплення, розвиток, соціалізація, навчання тощо. Іншими словами, – метод у першу чергу є процесом, технологія – сукупністю процесів, що підпорядковані конкретній меті, одержанню конкретного, наперед визначеного результату (продукту).

Останнім часом у соціальній сфері, в тому числі й у психолого-педагогічній науці, усе частіше можна зустріти поняття «технологія». Разом з тим, у багатьох випадках воно застосовується некоректно, замінюючи собою нібито застаріле поняття «методика». Ті ж інтелектуальні продукти, що пропонуються у ряді публікацій як «технології», залишаються, по суті, методиками діяльності у соціальній чи педагогічній сфері, а не власне технологіями.

«Технологія (гр. – майстерність, вміння) – сукупність прийомів і способів одержання, обробки й переробки сировини, матеріалів, інформації, що здійснюються у різних галузях виробництва. Також – наукова дисципліна, що розробляє й вдосконалює такі прийоми і способи» [5].

Технологія у всіх випадках передбачає отримання *конкретного на-*

перед заданого результату, а технологічні процедури будуються таким чином, щоб якнайточніше, найефективніше реалізувати проектні вимоги в конкретному продукті (результаті).

Технологія, як ми бачимо, є змістом, сукупністю дій і засобом реалізації проекту. Зупинимось більш детально на понятті «проект». С.Д. Бушуєв дає таке визначення проекту: «Проект – це одноразова сукупність дій і задач, що мають наступні ознаки:

Чіткі цілі, що мають бути досягнуті з одночасним дотриманням ряду технічних, економічних та інших вимог.

Внутрішні і зовнішні взаємозв'язки операцій, задач і ресурсів, що вимагають координації в процесі виконання проекту.

Конкретні терміни початку і завершення проекту.

Обмежені ресурси.

Певний ступінь унікальності цілей проекту, умов його реалізації.

Неминучість різного роду конфліктів» [5, с. 15].

Від себе зауважимо, що проект є детальним описом кінцевого продукту (результату), як правило – з описом наближень (допустимих меж) і конкретних процедур (методів, методик, прийомів), застосування яких якраз і забезпечує цей результат.

Проектування нині розглядається як окремий вид професійної діяльності і базується саме на застосуванні різних технологій. Майстерність реалізації проектів якраз і полягає в оптимальному виборі технологій і технологічних процедур, – методів, методик, прийомів. У багатьох випадках для виконання проекту необхідно сконструювати специфічну технологію.

Необхідними поняттями і водночас елементами будь-якого соціального проекту є місія, мета, завдання, цільова група (аудиторія), умови, у яких він буде виконуватися, наявні ресурси (можливості), терміни й етапи виконання проекту, проміжні результати, кінцеві результати (опис кінцевого результату), показники (критерії) ефективності виконання, система й показники моніторингу. Усі ці елементи складають єдину систему проектно-технологічного процесу і взаємно обумовлюють одне одного.

Конструювання або вибір технології (технологій) здійснюється у відповідності до технічного завдання, яке визначає основні проектні вимоги до процесу і кінцевого результату. Відтак технологія (технології) виступає як засіб реалізації соціального проекту.

У технології метод виконує другорядну, підпорядковану роль. Можна сказати, що технологія являє собою сукупність методів, які застосовуються у певній логічній послідовності. Для досягнення результату

можна застосовувати різні методи і методичні прийоми. Важливим тут є застосування *оптимальних* методів з точки зору досягнення кінцевого результату (мети).

Психологічна технологія – це система взаємопов’язаних і взаємообумовлених методів, методик і процедур, що спрямовані на внесення змін, перетворення предмету психологічної практики, досягнення конкретного кінцевого результату. Вона містить діагностичні, формуючі та оцінні складові і спрямована на розв’язання певного типу (кола) соціальних (психологічних) проблем особистості.

Основними ознаками психологічної технології, на наш погляд, є:

- психологічна технологія завжди спрямована на зміну поведінки людини, її настроїв, ставлень, мотивів, цінностей, структури особистості;
- орієнтація на вирішення (розв’язання) конкретної життєвої проблеми людини або групи людей;
- аналіз та врахування конкретного соціального і природного контексту (життєвої ситуації), в якому перебуває клієнт (об’єкт психологічної практики);
- наявність конкретної мети, деталізованого образу кінцевого результату;
- наявність цілей, що розкривають (деталізують) мету та обумовлюють планування і змістовне наповнення етапів професійної діяльності суб’єкта психологічної практики;
- структурність і системність (взаємозв’язок і взаємообумовленість складових технології);
- мультидисциплінарний характер (залучення знань, методів, прийомів із різних галузей науки і практики);
- наявність функціонуючого зворотного зв’язку та оцінка ходу й результату діяльності;
- відповідність прийомів і методик, що застосовуються в технології, сутності соціальних явищ і психологічних проблем об’єкта психологічної практики, на розв’язання яких спрямована технологія;
- взаємозв’язок та взаємообумовленість діагностичних, формуючих (коригуючих) і оцінних складових;
- гнучкий характер застосування окремих прийомів і методів для розв’язання життєвої проблеми клієнта.

Спробуємо проаналізувати співвідношення між методом, методикою і технологією за визначеними критеріями (таблиця 1.4).

Порівняння методу, методики і технології у психології

Критерії	Метод	Методика	Технологія
Кінцева мета, образ результату	Власної немає; відповідність меті дослідження; перелік випадків або умови (обмеження) у застосуванні	Як правило, немає; формулюється у процесуальних термінах (дієсловах)	Є Наявність чітко сформульованого конкретного кінцевого продукту, результату є обов'язковою умовою
Результат застосування	Або часткове перетворення, зміни об'єкта; або здобуття інформації	Або перетворення, або знання	Обов'язкове перетворення предмету, або одержання нового результату
Структура	Стала, стандартна	Стандартна	Гнучка, у залежності від цілей, завдань, етапів та проміжних результатів діяльності. Відповідно до проекту.
Складові	Або діагностичні, або оцінні, або перетворюючі (коригуючі)	Припускає сполучення діагностичних оцінних і перетворюючих компонентів	Діагностичні, оцінні і перетворюючі складові являють собою єдиний комплекс методів, методик, прийомів діяльності
Належність до певної наукової сфери	Моно-дисциплінарний характер	Моно-дисциплінарний характер	Полі- (мульти-) дисциплінарний характер
Цільове забезпечення	Не передбачається (є тільки умови застосування, вимоги)	Не передбачається	Цілі обумовлюють етапи і прийоми (методи, методики) роботи
Оцінка	За додержанням вимог процедури застосування	За додержанням вимог процедури застосування	За відповідністю передбачуваному результату і процедурою його досягнення (відповідність проекту)

Критерії	Метод	Методика	Технологія
Зворотний зв'язок	Нема. На рівні відповідності умовам процедури	Нема. На рівні відповідності умовам процедури	На рівні кінцевого результату і відповідності процедурам та етапам

Звернімо увагу на одну особливість технологій. Вона полягає в тому, що до технологічного процесу включаються методи й прийоми з різних наук або сфер професійної діяльності (міждисциплінарний характер). Психологічні технології у цьому відношенні нічим не відрізняються від інших. Для прикладу: для побудови ефективної (а не ефектної) роботи з профілактики, скажімо, наркоманії серед підлітків конкретної школи необхідно провести соціологічне дослідження, здійснити аналіз документів, провести інтерв'ю з педагогами і батьками, здійснити спостереження за поведінкою учнів, провести тестування учнів, визначити «проблемні місця» у роботі педагогів та виховній роботі батьків, визначити «групи ризику» серед учнів і тільки після цього планувати корекційно-розвивальну роботу з ними. У такому випадку стають зрозумілими і обґрунтованими ті чи інші дії педагогічного колективу, стає очевидно, що неможливо за рік повністю здолати таке явище в учнівському середовищі як наркоманія. Але стає реальним прогноз зменшення поширення цього явища, скажімо, на 20 відсотків.

Перехід від традиційних методів і методик до гнучких технологій у соціальній сфері визначає, на наш погляд, найближчі перспективи розвитку не тільки суспільних наук, а й суспільної практики. Проектно-технологічна методологія вже довела свої переваги в процесі виборів, у галузі паблік рілейшнз, реклами, соціальної і психологічної допомоги та реабілітації, окремих галузях державного управління та інших.

Якщо залишатися на позиціях старого «методичного» підходу, то маємо констатувати, що тут надзвичайно важко виокремити об'єктивні критерії оцінювання результативності і ефективності застосування корекційно-розвиткових впливів. Коли кінцевий результат представлений у вигляді побажань або просто збігається з деякими ідеологічними установками – ми стикаємося із суб'єктивізмом в оцінюванні. Інша справа – оцінка соціальних проектів.

Оцінювання проекту може описуватись двома основними поняттями: «результативність» і «ефективність».

Результативність – це відповідність *одержаних* результатів *очікуваним* результатам, які заявлялись на початку виконання проекту. За наявності чітко відпрацьованої системи критеріїв результативність можна навіть виразити у кількісному вигляді (наприклад – у відсотках).

Ефективність проекту полягає в адекватності застосованих в ході його реалізації методів, методик і витрат ресурсів. Умовно кажучи — цвяхи можна забивати молотком, а можна комп'ютером. Тому оцінювання ефективності спирається в основному на теоретичні уявлення про природу процесів, на які впливає проектна активність.

Умовно оцінювання ефективності і результативності проекту можна розділити на ряд етапів.

Перший — оцінювання загальної мети і очікуваних результатів. По суті, правильно сформульована мета проекту вповні характеризує його основний результат. На початку всякого проекту складається детальний опис того, що буде отримано в результаті його здійснення. Даний опис може бути представлений системою критеріїв або показників. Багато які з названих критеріїв можуть бути виміряні за допомогою відповідних методів.

Другий — оцінювання завдань проекту. Задачі, по суті, є конкретизацією мети, прилаштованою до цільових груп та умов реалізації проекту. Таким чином, задачі можуть бути конкретизовані у реальних показниках і виміряні з точки зору успішності і повноти їх досягнення (реалізації).

Третій етап — оцінка відповідності застосованих методів (фактично — технології) меті, завданням, цільовим групам і умовам реалізації проекту. На цьому етапі також визначається наскільки оптимально були використані наявні ресурси.

Четвертий етап — узагальнення того, що і наскільки вдалося досягти в результаті впровадження даного проекту, що і чому не вдалося. Останнє має принципове значення в оцінці проекту оскільки, фактично, визначає мету, завдання та умови розробки нових проектів у даній галузі. Зауважимо, що жоден з проектів не може бути успішним на сто відсотків. Завжди знайдуться якісь обставини, які не дозволять цього досягти.

Для вдосконалення методичної роботи у психологічній службі системи освіти запропонована наступна структура методичної розробки (програми, методики), що складається з наступних структурних елементів: *Назва* програми (проекту). *Мета*. *Завдання*, що будуть вирішені у процесі досягнення мети. *Цільові групи* на які буде спрямована проектна активність. *Проблема* або сукупність взаємопов'язаних проблем на вирішення яких спрямовано даний проект. *Методи, методики, дії*, психолого-педагогічні прийоми, що планується задіяти у процесі виконання. *Терміни* виконання, проведення. *Опис кінцевих результатів*. *Критерії і показники ефективності* виконання даної програми (проекту). *План реалізації* даного проекту. Співпраця спеціаліста з іншими

фахівцями (є обов'язковим елементом). Дані про попередню апробацію проекту та можливі недоліки або обмеження у застосуванні. Структуру методичної розробки наведено у табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Структура методичної розробки на основі проектного підходу

№	Назва структурного елементу	Пояснення
1.	Назва програми (проекту)	Відображає проблему (проблеми), на вирішення яких буде спрямовано проект та очікувані результати
2.	Проблема	Короткий опис проблеми, що потребує вирішення. Як правило наводяться статистичні дані або дані опитувань і обстежень
3.	Мета проекту	Формулювання кінцевих результатів проекту
4.	Завдання	Кроки або логічні напрями завдяки яким буде досягнуто мети
5.	Цільові групи	Коротка характеристика груп людей на які буде спрямовано проектну активність
6.	Методи, методики	Перелік методів, методик і прийомів, які будуть застосовані у процесі виконання проекту
7.	Терміни виконання	Початок і кінець проекту
8.	Кінцеві результати	Короткий опис кінцевого результату (продукту), який дається зазвичай у вимірюваних показниках
9.	Критерії ефективності	Перелік вимірюваних показників за якими можна судити про те, наскільки успішно здійснено заплановану роботу
10.	План реалізації	Детальний (покроковий) опис дій, застосування методів, методик і прийомів, узгоджених між собою у часі
11.	Ресурси (співпраця)	Короткий опис ресурсів (кадрових, матеріальних, фінансових, інформаційних) необхідних для реалізації проекту
12.	Можливі ризики і перешкоди	Короткий опис перешкод і ризиків, що можуть виникнути в ході реалізації проекту

Наведена у таблиці схема допоможе уніфікувати оформлення методик і технологій, що застосовуються практичними психологами в процесі своєї професійної діяльності. На наш погляд, усе це дозволить підвищити ефективність професійної діяльності практичних психологів зокрема, та психологічних служб, в цілому.

1.5. Етичні засади професійної діяльності практичного психолога

Професійна діяльність практичного психолога регулюється не тільки законодавчо, тобто певними законами, інструкціями та методичними вказівками, а й *конкретними етичними нормами*. При цьому існують специфічні нормативні документи – етичні або деонтологічні кодекси, в яких зведено основні моральні вимоги до професійної діяльності спеціаліста [6, 7, 11, 17, 18].

Найважливішою умовою професійної роботи практичного психолога з клієнтом та його найближчим соціальним оточенням є *дотримання етичних норм*. Психолог може не володіти тією чи іншою методикою, не знати про котрусь з теорій у психології, але принципово важливим для практичного психолога є відоме гасло – «*не зашкодь!*». Століттями відпрацьоване законодавство розвинутих країн, що будується на європейській культурно-правовій традиції, узгоджується із перевіреними роками практики етичними вимогами до професії практичного психолога. Усе це унеможливує завдання свідомої шкоди клієнтові без серйозного покарання. У даному випадку певні правові інституції, держава і громадськість, у тому числі і професійна, стають на захист прав громадянина навіть тоді, коли йому завдано моральної шкоди.

Неетичні дії практикуючого психолога у розвинутих країнах можуть мати значні наслідки, оскільки дуже часто вони підпадають під такі моральні та юридичні поняття, як «завдання моральних збитків», «замах на гідність громадянина», «розповсюдження професійної таємниці», «психологічний тероризм», «порушення особистісного суверенітету» і т. ін. Такі дії можуть каратися не тільки великими штрафами, а й припиненням дозволу надавати психологічні послуги (позбавленням ліцензії). Практично в усіх випадках грубого порушення етичних норм спеціаліст позбавляється (назавжди або тимчасово) ліцензії, права на професію. Здійснюється це або відповідними державними органами, або професійними асоціаціями, яким законодавчо надано це право (наприклад – Великобританія, Німеччина, Польща, США та ін.).

У нашій країні законодавче регулювання діяльності у сфері психологічної практики та надання психологічних послуг ще практично не розроблено. Навіть у процесі професійної підготовки практичних психологів у вищих навчальних закладах практично не здійснюється навчання основам професійної етики. Усі ці обставини можуть призвести до непрофесійного застосування психологічних методів, до того, що

психологічну допомогу населенню намагаються надавати непрофесіонали. Тому нині особливої ваги набуває неухильне дотримання норм професійної етики усіма психологами, педагогами, соціальними педагогами, особливо це стосується працівників психологічних служб.

Існують професії, для яких не є необхідним дотримання професійної етики. Точніше – професійна етика у даному випадку збігається із загальними етичними нормами і правилами поведінки, що прийняті у суспільстві. Це, наприклад, професії інженера, програміста, економіста, водія. Інша ж група професій (соціономічні професії) передбачає специфічні етичні правила поведінки у процесі виконання службових обов'язків. До цієї групи професій належать лікарі, педагоги, юристи, соціальні працівники, практикуючі психологи та інші фахівці, професійна діяльність яких пов'язана з наданням певних послуг іншим людям.

У чому різниця між цими двома групами професій? Чому одні не потребують, а інші потребують специфічних моральних умов для свого здійснення? Відповідь на ці запитання може бути пов'язана з двома причинами.

Перша: професії, до яких належить прикладна психологія і психологічна практика, своїм предметом мають не технічні або знакові системи, а людину, її життя та здоров'я, її долю й життєві перспективи, її внутрішній світ, її людську гідність і достоїнство, її статус в суспільстві.

Друга причина – особливості реалізації професійних функцій у процесі надання психологічної допомоги. В одному випадку рольова поведінка, індивідуальність фахівця не мають принципового значення для успішності його роботи, в іншому – вони є неодмінною, а почасти й найпершою умовою. Реалізація функцій у професіях типу «людина – людина» здійснюється через виконання певних професійних ролей («психотерапевт», «лікар», «вчитель» та ін.). Іноді сама роль є інструментом впливу професіонала на іншу людину.

У процесі психологічного практикування фахівцям дуже часто доводиться грати певні ролі задля досягнення психотерапевтичного або психокорекційного ефекту (див. напр. О.Ф. Бондаренко, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева, Т.С. Яценко та ін.). Часто у процесі консультування або групової роботи (особливо – гри) психолог змінює свою роль відповідно до тих завдань, що були ним поставлені, та до обставин, котрі складаються у терапевтичному процесі. Усе це вимагає від спеціаліста глибокого психологічного розуміння:

- життєвої ситуації клієнта та його реальної життєвої проблеми;

- своєрідності, унікальності особистості клієнта, його індивідуальності (неповторності);
- актуальної терапевтичної ситуації консультування або психокорекційної гри (групова динаміка);
- механізмів міжособистісної взаємодії та обґрунтованого прийняття конкретної лінії поведінки (ролі);
- особливостей сприйняття клієнтом власного образу та розвинутої особистісної і професійної рефлексії.

Практичний психолог має бути відстороненим від власних професійних ролей і вміти свідомо керувати ними. Досвідчені психотерапевти зазначають, що у практичній роботі важливо не переносити риси непрофесійних ролей на професійні. Недотримання цього правила тягне за собою перенесення особистісних проблем терапевта на клієнта, що є неприпустимим і зазвичай помітно шкодить обом.

Методи, що застосовуються у прикладній психології, можуть серйозно змінити внутрішній світ людини, перебудувати її світосприймання, змінити ставлення до найближчого соціального оточення, сформувати нові та знищити старі форми поведінки. Спеціаліст, що здійснює психодіагностику, психокорекцію, психопрофілактику, *несе повну юридичну та моральну відповідальність за наслідки цієї роботи*. Адже ніхто (крім виняткових випадків) не має права вирішувати за людину, що для неї є благо, а що ні. Ніхто, крім самої людини, не може визначити її життєвий шлях, її долю, обирати супутників життя, нав'язувати свої переконання. Усе це можна вважати складовими особистісного суверенітету клієнта.

Найдорогоцінніше у професіях педагога, соціального педагога, психолога – це *довіра*. Без нього більшість методик і методів практичної роботи втратили б свій сенс. Зі встановлення довіри між клієнтом і психологом починається будь-який вид роботи у психологічній практиці (іноді це називають: «терапевтичний альянс», «рапорт»). Як правило, чим делікатніша проблема клієнта, тим важче встановити необхідний для роботи рівень довіри. Тому *найтяжчою професійною провинною* і водночас верхом непрофесіоналізму є *втрата довіри клієнта до психолога*. Людину, що систематично припускається таких помилок, слід вважати професійно непридатною.

За кордоном існує цілий напрям у психологічній науці, – *психологічна деонтологія*, який досліджує особливості поведінки практичного психолога, консультанта або психотерапевта, у різних ситуаціях надання ними психологічної допомоги. Іноді на практиці доводиться стикатися із дуже складними проблемами, коли психолог має вибирати між до-

держанням загальних норм, прийнятих у даному суспільстві, громаді, і необхідністю реалізації своїх професійних функцій. У численних посібниках і підручниках аналізуються складні випадки з практики та розкриваються методи розв'язання подібних проблем [16, 17, 20].

Необхідно зазначити, що далеко не в усіх випадках наука може дати прості й вичерпні відповіді на те чи інше моральне питання (проблему), що виникає в процесі практикування. Такі неоднозначні ситуації трапляються в роботі кожного спеціаліста. І кожного разу психолог має прийняти рішення, яке не поставить під загрозу честь і гідність особистості клієнта або його найближчого оточення. При цьому орієнтиром повинні бути загальні принципи морального кодексу психолога.

Слід зазначити, що психологія – як наукова, так і прикладна – виникли і сформувались у лоні європейської цивілізації. Отже вони не можуть існувати поза європейським культурним контекстом, поза загальнолюдськими (точніше – християнськими) моральними нормами. У найбільш узагальненому вигляді ці норми були сформульовані у *Декларції прав людини* та у багатьох законодавчих актах розвинутих країн. Ці документи є основоположними для всіх працівників соціальних служб та покладені в основу багатьох професійних етичних кодексів. Не переповідаючи їх дослівно, спробуємо розглянути фундаментальні етичні принципи професійної діяльності практичних психологів.

Перше, на що необхідно звернути увагу працівникові психологічної служби, – це унікальність та неповторність кожної особи (*принцип індивідуалізації*). *Психологічна практика* – це робота з індивідуальністю людини. Тут соціальне або біологічно типове відступає на другий план, є тільки основою, на якій надбудовується індивідуальність (Б. Г. Афанасьєв, С. Д. Максименко, В. С. Мерлін, Л. М. Собчик).

Усі відомі теорії особистості твердять, що її структуру складають від кількох десятків до кількох сотень основних рис, факторів або якостей, що всі вони пов'язані між собою та впливають одна на одну, що вони або компенсують (пригнічують) дію іншої, або підсилюють. Такі багатозначні взаємовпливи (В. С. Мерлін) зумовлюють індивідуально неповторні реакції особистості на зовнішні стимули, індивідуально неповторну поведінку. Можна знайти двох людей, стилі поведінки яких схожі між собою, але не можна у жодному з випадків стверджувати, що вони тотожні. Усе це є виявом індивідуальності в людині.

Наголос на індивідуальному (точніше – *індивідуальнісному*) підході до клієнта є принципово важливим, оскільки типізація, усереднення в роботі практичного психолога спричиняють неточну постановку діагнозу та застосування неадекватних засобів психологічної допомоги.

Індивідуальнісний підхід, що відіграє центральну роль із-поміж моральних принципів, породжує низку похідних. Серед них назвемо принцип *«не зашкодь»*. Він полягає в тому, що психолог не повинен нав'язувати клієнтові власні стереотипи світосприймання або поведінки, власні моральні стереотипи. Необхідно сприймати клієнта таким, яким він є. Головне тут – *не оцінити, а зрозуміти*. Тобто консультант або терапевт мають безоцінково ставитися до клієнта. Усе це «дає змогу некваліфікованому психологові осягти розуміння життєвого шляху, що є відмінним від його власного» [1, с. 10].

Досвід психокорекційної роботи свідчить, що найбільша кількість помилок і порушень принципу *«не зашкодь»* відбувається саме через нерозуміння позиції клієнта, особливостей його індивідуальності або через низький рівень психологічної культури консультанта. Практикуючий психолог має орієнтуватися передусім не на власні уявлення про те, що є добре, а що ні, а на систему цінностей клієнта. Феномен *«приєднання»* до позиції клієнта має посідати постійне місце у структурі професійної діяльності кваліфікованого спеціаліста.

Принцип добровільності або добровільної участі клієнта у діях психолога. Ніхто не має права примушувати людину проходити психологічне обстеження або брати участь у корекції стилю її спілкування, особистісних та індивідуальних рис, поведінки. Така робота може здійснюватися лише за умови доброї волі клієнта. Більше того, він має право перервати діагностично-корекційну роботу в будь-який момент.

Необхідною умовою продуктивної взаємодії клієнта з психологом є свідоме ставлення першого до діагностично-корекційної роботи, в якій він бере участь. Психолог має поставити клієнта до відома про зміст і завдання його професійних дій, про їх можливі наслідки для клієнта та його найближчого оточення. При цьому обов'язковим є повідомити клієнта про результати діагностики.

Із наведеного вище правила є два винятки. Перший полягає у тому, що психологічна практика здійснюється поза волею людини, коли та не в змозі свідомо підходити до процесу діагностично-корекційної роботи через хворобу або перебуває у стані зміненої (неповної) свідомості та потребує невідкладної допомоги. Другий виняток – це судово-психологічна експертиза. Тут психолог здійснює свої професійні дії за рішенням судових інстанцій і не передбачає співробітництва клієнта у цьому процесі. Варто пам'ятати, що у даному випадку можуть бути застосовані специфічні методи діагностично-корекційної роботи.

Конфіденційність у роботі психолога – чи не найвідоміший з принципів професійної етики. Разом із тим він не може бути абсолютним.

Крайні тлумачення цього принципу видаються однаково непрофесійними. Але у практичній роботі довкола цього виникає багато проблем. З одного боку, психолог має прагнути максимальної відкритості у своїй роботі, з іншого – має забезпечити нерозповсюдження інформації, яка може зашкодити клієнтові або його найближчому соціальному оточенню. Найважливіше – не завдати шкоди клієнтові. Якщо виникають спірні етичні питання, вони, як правило, вирішуються на користь клієнта. Винятки з цього правила складають випадки, коли існує реальна загроза іншим людям або самому клієнтові. Про такі виключення з правил клієнт повідомляється перед початком роботи.

Умова, що тісно пов'язана з попередньою, стосується *адекватного представлення результатів тестувань та іншої психологічної інформації*. Тут спеціалісти з деонтології називають кілька вимог.

Першою є обов'язковість для психолога повідомляти клієнта або його близьких про результати та можливі наслідки діагностично-корекційної роботи.

Друга – ця інформація має бути адекватною рівневі психологічної та загальної культури споживачів.

Третя полягає в тому, що усвідомлення власних проблем та особистісних характеристик суттєво впливає на поведінку людини, тому подання інформації має не травмувати клієнта, а спонукати до соціально схвалюваного розвитку його особистості.

У випадку, коли інформація надається третім особам, прийнято також ураховувати можливість її несанкціонованого розповсюдження та некомпетентних з огляду практичної психології дій цих осіб. Психолог має враховувати й соціально-психологічні наслідки корекційної роботи з клієнтом. Адже самий факт участі останнього у цій роботі може негативно позначитися на його психологічному комфорті і соціальному статусі.

Суворе додержання моральних принципів у роботі не виключає імовірності виникнення складних моральних і професійних ситуацій. Так, іноді додержання одного морального принципу заходить у протиріччя з іншими. Досвідчені психологи керуються у таких випадках передусім інтересами клієнта та громадської безпеки.

Поки що єдиним документом, який регламентує діяльність психологічних служб, є *Етичний кодекс Товариства психологів України* (див. [20]). Тому робота у практичній сфері нині пов'язана із напрацюванням досвіду застосування етичних принципів до конкретних випадків діагностично-корекційної роботи.

Етичний кодекс насамперед передбачає застосування таких загаль-

них етичних принципів: *повага до особистості, захист людських прав, почуття відповідальності, чесність та відвертість стосовно клієнта, обережність щодо використання методів і процедур, професійна компетентність, твердість у досягненні мети втручання, наукове обґрунтування останнього.*

Тепер детальніше зупинимося на тлумаченні принципів, які увійшли до Етичного кодексу Товариства психологів України, та можливостях їх застосування на практиці.

Відповідальність. Звичайно, кожному психологові добре відомо, що він несе особисту відповідальність за свою роботу та її можливі наслідки, за надійність використовуваних методик та об'єктивність результатів. Цей принцип є обов'язковим для фахівців в усіх напрямках його діяльності – психодіагностиці, психокорекції, психопрофілактиці тощо. З погляду застосування цього принципу в системі освіти слід наголосити на особливій відповідальності шкільного психолога перед дітьми, а також іншими учасниками навчально-виховного процесу – вчителями та батьками. Мова йде про те, що коли інтереси дитини, які насамперед має обстоювати психолог, вступають у протиріччя з інтересами інших дітей чи дорослих, психолог має виконувати свої функції з максимальною *неупередженістю*. Персональна відповідальність психолога перед дітьми полягає також у збереженні даних психологічних обстежень у таємниці або в переданні їх третім особам лише з особистого дозволу самих дітей. На превеликий жаль, цей пункт часто порушується психологами.

Компетентність. Основний зміст цього принципу полягає в тому, що практикуючий психолог повинен постійно підвищувати рівень своєї професійної компетентності, поповнювати свої знання про нові наукові досягнення в галузі його діяльності. *Психолог має брати на себе лише ті завдання, для виконання яких він має відповідну освіту та володіє методами їх реалізації.* У разі неспосильності завдання він має попередити про це клієнта і передати вирішення його проблеми компетентному спеціалістові або допомогти людині налагодити контакт з професіоналами, які можуть забезпечити адекватну допомогу.

Психолог не має права застосовувати методи й процедури, які не пройшли достатньої апробації або не повністю відповідають *науковим стандартам*. У протилежному випадку він зобов'язаний попередити про це зацікавлених осіб і бути особливо обережним у своїх висновках та рекомендаціях. При інтерпретації даних психологічного обстеження йому слід уникати пояснень щодо структури тесту чи його змістових проявів.

Психолог *не має права передавати* психодіагностичні, психотерапевтичні чи психокорекційні методики для користування некомпетентним особам і зобов'язаний запобігати використанню методів психодіагностики професійно не підготовленими людьми.

При прийомі на роботу психолог має попередити адміністрацію, що в межах своєї професійної компетенції буде діяти незалежно, а професійне втручання в його діяльність може здійснюватися лише органом психологічної служби, якому психолог методично підпорядковується. Також слід звернути увагу зацікавлених осіб на необхідність зберігати таємницю психологічних досліджень і дотримуватись етичних правил даного Кодексу.

Слід зазначити ще один нюанс, який стосується принципу компетентності. Якщо психолог має особисті проблеми, які заважають виконанню його фахових обов'язків і є показником професійної непридатності, він звертається за допомогою до інших фахівців і свідомо коригує власні недоліки.

Психолог *не повинен* давати індивідуальні поради і виголошувати суження, не маючи достовірних знань про обстежуваного або ситуацію, в якій той перебуває.

Благополуччя клієнта. Робота практикуючого психолога спрямована передусім на досягнення виключно гуманних цілей, які передбачають зменшення обмежень на шляху вільного інтелектуального й особистісного розвитку кожної людини.

Під час роботи психолог суворо дотримується принципу добровільної участі клієнта у стосунках з ним, утримується від зайвих обстежень та поспішних висновків, дуже обачно висловлюється щодо питань норми і патології.

Усю свою роботу психолог проводить на основі безумовної поваги гідності та недоторканності особистості людини, активно захищає її права, визначені Загальною декларацією прав людини. Він завжди керується принципом чесності й відвертості, виступає одним із головних захисників інтересів особистості перед суспільством, якщо вони кимось порушуються.

Морально-позитивний ефект дослідження. Цей принцип має ураховуватися у випадках проведення експериментальних досліджень. Зміст його полягає в тому, що при плануванні та участі практикуючого психолога в дослідженні мають бути однозначно сформульовані цілі й проблеми, чітко окреслені необхідність такої роботи та контингент досліджуваних. При цьому психолог сам обирає методи роботи й забезпечує належний рівень надійності результатів, обов'язково розглядаючи

як найбільш імовірно, так і альтернативну гіпотези. Ризик ненавмисного негативного впливу дослідження має зводитися до мінімуму. Психолог заздалегідь повинен поінформувати обстежуваних про їхнє право відмовитися від участі в дослідженні, а отримавши згоду, має переконатися у незалежності цього рішення.

Кваліфікована пропаганда психологічних знань. Даний принцип передбачає те, що інформуючи непрофесійну громадськість про свою діяльність, практикуючий психолог має робити це на основі об'єктивних і точних даних таким чином, щоб не зашкодити професії. Неприпустимим є інтерпретація психологом певних психічних явищ на основі ненаукових, позанаукових концепцій і «теорій» (астрологія, нумерологія, соціоніка, біоенергетика і т. ін). Психолог не повинен давати тих обіцянок, які він не в змозі виконати.

Використовуючи засоби масової інформації, психолог зобов'язаний попередити людей про можливі негативні наслідки їх звертання до професійно некомпетентних осіб і вказати, де і в кого можна отримати кваліфіковану психологічну допомогу. Крім того, поради психологів у засобах масової інформації мають подаватися в узагальненому вигляді без посилань на конкретні випадки. У разі необхідності продемонструвати випадок допускається анонімна інтерпретація події.

Професійна кооперація. Цей принцип покликаний регулювати стосунки практикуючого психолога зі своїми колегами. Психологи повинні поважати професійну компетентність, обов'язки і відповідальність своїх колег та представників суміжних професій. Це не означає, що вони не мають права на наукову критику, але при цьому має бути виключено дискредитування колег або представників інших професій, які використовують ті ж самі або інші наукові методи чи належать до інших наукових шкіл чи напрямів.

Розв'язуючи спірні питання, психологи керуються передусім положеннями Етичного кодексу, а у складних випадках арбітром може виступати Комітет з етики, заснований Товариством психологів України.

Таким чином, розглянувши морально-етичні принципи діяльності практичних психологів і деякі ситуації та випадки їх застосування у практиці, слід наголосити, що з етичного боку від практичного психолога вимагається передусім глибоке розуміння суті життєвої ситуації людини та особливостей її індивідуальності.

ТЕМИ І ЗАВДАННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1.

Предмет і завдання діяльності психологічної служби в Україні

1. Мета і завдання діяльності психологічної служби.
2. Структура і функції психологічної служби.
3. Сучасні психологічні служби в Україні.
4. Основні напрями діяльності психологічної служби.

Тема 2.

Прикладна психологія і психологічна практика

1. Різновиди психологічної практики. Суб'єкти й об'єкти психологічної практики.
2. Взаємозв'язок прикладної психології, психологічної практики і наукової психології.
3. Проектно-технологічний підхід як основа діяльності психологічної служби.
4. Особливості застосування етичного кодексу в діяльності психологічної служби.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення психологічної практики.
2. Охарактеризуйте види психологічних практик та засади, на яких вони здійснюються.
3. Розкрийте спільне та відмінне у різних видів психологічної практики.
4. Специфіка методів здійснення різних видів психологічної практики.
5. Взаємозв'язок різних видів психологічної практики.
6. Дайте визначення прикладної психології, порівняйте його з іншими відомими вам визначеннями.
7. У чому полягає специфіка прикладної психології серед інших видів психологічного знання.
8. Співвідношення прикладної психології та різних видів психологічної практики.
9. Порівняйте прикладну, наукову і побутову психологію. Знайдіть спільне і відмінне.
10. Охарактеризуйте види і напрямки прикладної (практичної) психології.

11. В якому році в Україні було створено психологічну службу системи освіти?

12. Дайте визначення психологічної служби. Які соціальні й психологічні служби в Україні і за кордоном ви знаєте.

13. Які особливості професійної діяльності у прикладній (практичній) психології.

14. В якому році затверджено Положення про психологічну службу?

15. Охарактеризуйте психологічні риси психолога-науковця і практичного психолога.

Тематика рефератів

1. Вимоги до суб'єкта психологічної практики.
2. Історія психології і види психологічних практик.
3. Етичні засади професійної діяльності працівника психологічної служби.
4. Характеристика методів наукової психології.
5. Характеристика методів побутової (ужиткової) психології.
6. Характеристика методів прикладної психології. Психологічні технології.
7. Роль і місце прикладної психології в системі психологічного знання.

Завдання для самостійної дослідницької роботи

1. Здійсніть порівняльний аналіз діяльності соціально-психологічних служб в Україні та за кордоном. Порівняльну таблицю наведіть з огляду на переваги і недоліки.

2. Дослідіть особливості діяльності психологічної служби в закладах освіти з точки зору її необхідності й ефективності функціонування. Узагальніть результати, зробіть висновки.

ВИКОРИСТАНА І РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г. С. Введение в практическую психологию / Г. С. Абрамова. – Екатеринбург : Деловая книга ; М. : Издательский центр «ACADEMIA», 1995. – 224 с.
2. Бенера В. Є. Психологічна служба в закладах освіти. Практикум / [навч. посіб. для вищих навчальних закладів] / В. Є. Бенера. – Тернопіль : ВАТ «ТВПК «Збруч»», 2008. – 560 с.

3. Битянова М. Р. Организация психологической работы в школе / М. Р. Битянова. – М. : Совершенство, 1998. – 298 с.
4. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь : теория и практика / А. Ф. Бондаренко. – [4-е изд., испр. и доп.]. – К. : Освіта України, 2007. – 332 с.
5. Бушуев С. Д. Динамическое лидерство в управлении проектами : [монография] / С. Д. Бушуев, В. В. Морозов. – [2-е изд.]. – К. : Украинская ассоциация управления проектами, 2000. – 312 с.
6. Грановская Р. М. Элементы практической психологии / Р. М. Грановская. – Л. : Ленинградский ун-т, 1988. – 286 с.
7. Дубровина И. В. Положение о школьной психологической службе / И. В. Дубровина, А. М. Прихожан // Вопросы психологии. – 1985. – № 2. – С. 76-83
8. Дубровина И. В. Школьная психологическая служба : Вопросы теории и практики / Научн.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Академии пед. наук СССР ; И. В. Дубровина. – М. : Педагогика, 1991. – 232 с.
9. Дубровина И. В. Школьная психологическая служба: теория и практика / И. В. Дубровина. – М. : Педагогика, 1995. – 232 с.
10. Изотова Е. И. Психологическая служба в образовательном учреждении : [учеб. пособ.] / Е. И. Изотова. – [2-е изд., испр.]. – М. : Академия, 2009. – 288 с. – (Высшее профессиональное образование. Психология).
11. Кодекс медицинской деонтологии. – К. : Сфера, 1998. – 164 с.
12. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.
13. Левитская А. А. Задачи и перспективы психологической службы в системе образования / А. А. Левитская // Вестник практической психологии образования. – 2007. – № 1 (10). – С. 4-7.
14. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К. : КММ, 2006. – 240 с.
15. Максименко С. Д. Основы генетичної психології : [навч. посібн.] / С. Д. Максименко. – К. : НМЦ Перспектива, 1998. – 220 с.
16. Максименко С. Д. Психологія в соціальній і педагогічній практиці : [навч. посібн.] / С. Д. Максименко. – К. : Наук. думка, 1998. – 226 с.
17. Основы практичної психології : підручник для ВНЗ / [В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.]. – [3-тє вид., стереотип.]. – К. : Либідь, 2006. – 536 с.
18. Палиук В. П. Возмещение морального (неимущественного) вреда : [монография] / В. П. Палиук. – [2-е изд.]. – К. : Право, 2000. – 272 с.

19. Панок В. Г. Концепція національної соціально-психологічної служби / В. Г. Панок // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 2. – С. 3-10.
20. Панок В. Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку : [монографія] / В. Г. Панок. – Чернівці : Технодрук, 2010. – 486 с.
21. Психологія : підруч. / [Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.]; за ред. Ю. Л. Трофімова. – К. : Либідь, 1999. – 558 с.
22. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології : [навч. посібн.] / В. В. Рибалка. – К. : ІППО АПН України, 2006. – 530 с.
23. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці : [навч. посібн.] / В. В. Рибалка. – Одеса : ФОРМ-ЛТД, 2009 – 575 с.
24. Романова Н. Ф. Психологічні служби системи освіти в Україні: перспектива та особливості розвитку / Н. Ф. Романова // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. – 2008. – № 3. – С. 94-102.
25. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття : [навч. посібн.] / В. А. Роменець, І. П. Маноха. – К. : Либідь, 1998. – 992 с.
26. Скребець В. О. Екологічна психологія : [підруч.] / В. О. Скребець, І. І. Шлімакова. – К. : Видавничий дім «Слово», 2014. – 456 с.
27. Строяновська О. В. Психологічна служба в системі освіти : Практикум з навчального курсу для практичних психологів : [навч. посібн.] / О. В. Строяновська. – К. : Каравелла, 2010. – 176 с.
28. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев и др. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.
29. Чумиков А. Н. Связи с общественностью : [учебн. пособ.] / А. Н. Чумиков. – М. : Дело, 2001. – 296 с.
30. Яценко Т. С. Глубинная психология. Тенденция к психологической смерти: диагностика и коррекция : [монография] / Т. С. Яценко, А. В. Глузман, И. В. Калашник ; под ред. Т.С. Яценко. – К. : ВИЩА ШКОЛА-XXI, 2010. – 231 с.
31. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції : феноменологія, теорія і практика : [навч. посібн.] / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2006. – 382 с.
32. Яценко Т.С. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога / Т. С. Яценко, А. В. Глузман. – Днепропетровск : Инновация, 2015. – 396 с.

Розділ 2

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНИХ СЛУЖБ В УКРАЇНІ

- 2.1. Періодизація розвитку прикладної психології в Україні
- 2.2. Психологія в умовах соціальних потрясінь початку XX століття
- 2.3. Виникнення і розвиток психологічних служб
- 2.4. Заборона прикладної психології в СРСР
- 2.5. Підсумки розвитку радянської психології в передвоєнний період
- 2.6. Теоретичні передумови розвитку практичної психології в Україні у другій половині XX століття
- 2.7. Етапи становлення і розвитку психологічної служби в Україні

2.1. Періодизація розвитку прикладної психології в Україні

Осмислення і узагальнення безцінного досвіду перших практичних психологів нашої країни може прислужитися сучасним дослідникам і практикам, оскільки психологічна практика стикається зараз із тими ж проблемами, які постали на початку минулого століття перед тогочасними вченими і практиками [3–7].

Спроби об'єктивного аналізу надбань прикладних галузей психології у радянський період (Ю. З. Гільбух, А. В. Петровський, В. А. Роменець, О. М. Ткаченко, М. Г. Ярошевський та ін.) викривлялися під тиском панівної ідеології. Тільки останніми роками історики психології почали позбуватися упереджень і стереотипів, що так міцно закріпилися у свідомості вчених.

В останні роки спостерігається збільшення зацікавленості у окремих дослідників до історії прикладних галузей психології, але подібних досліджень буквально одиниці, їх явно недостатньо і вони, усе-таки, не позбавлені однобічності. Цим ми лише хочемо привернути увагу читачів до необхідності дослідження не тільки розвитку ідей і теорій орієнтованих на розвиток психологічної практики, а й власне самої практики як професійної діяльності з надання психологічної допомоги,

практичної психодіагностики, психологічної корекції і психотерапії, консультування.

Оглядаючи історію вітчизняної психології доцільно виокремити *три періоди у розвитку прикладної психології в Україні*:

I – виникнення і бурхливий розвиток (кінець XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). У цей період науково-практичні ідеї розвиваються як органічна частина загального розвитку психологічної науки і практики. Разом із методологічним розмаїттям, – біхевіоризм, психоаналіз, ідеалізм, структуралізм, матеріалізм, рефлексологія, розробляються і впроваджуються практичні методи психодіагностики, навчання, виховання і розвитку особистості. Створюються відповідні установи, – лабораторії, інститути, кафедри в університетах. Психологічні знання (закони, методи, інструментарій) починають застосовуватись у виробничій сфері, лікувальній, юридичній і педагогічній практиці. Фактично готується методична база для широкого практичного застосування психологічних знань у різних сферах суспільної практики.

II – період паузи (30-ті рр. – 80-ті рр. XX ст.). Запровадження жорсткого ідеологічного контролю, безроздільне панування марксизму-ленінізму, знищення багатьох напрямів та шкіл у психології (аж до фізичного знищення їх представників), фактична заборона психологічної практики у всіх її видах та розробки методів і методик її здійснення. Попри усі заборони та ідеологічну диктатуру у цей період поступово готується методологічна база для створення прикладної психології та окремих її галузей (педагогічна психологія, ергономіка, юридична психологія, інженерна психологія, психологія праці, авіаційна і космічна психологія і т.п.).

III – відродження, повернення до природного розвитку (кінець XX ст. – по цей час). Поступове відновлення органічної взаємодії наукової і прикладної психології, виникнення й розвиток практичних психологічних служб, побудова нових методів і технологій психологічної практики.

Варто зазначити, що виникнення психології як окремої науки тісно пов'язано із запровадженням у кінці XIX століття специфічних експериментальних методів дослідження психічних явищ (А. В. Петровський, В. А. Роменець, М. Г. Ярошевський та ін.). Розробка експериментальних методів у психологічній науці обумовлювалась у першу чергу необхідністю експериментального підтвердження (або спростування) теоретичних уявлень про закони людської психіки, що відмічають майже всі історики психології.

Разом із цим, зазначимо принциповий для нашого аналізу аспект:

розробка дослідницьких методів і процедур спонукалась запитами соціальної практики, — необхідністю моделювання виробничих процесів, процесів управління технічними системами, планування і організації навчального процесу в закладах освіти, управління процесами міжособистісного спілкування, необхідністю покращення лікування та реабілітації людей і т.п.

Єдність наукових і прикладних аспектів молодшої науки — психології на початку ХХ століття поклали початок для багатьох науково-практичних дисциплін — педології, ергономіки, психотехніки та ін.

Але всесвітня історія, як завжди, вносить свої корективи у розвиток науки. У 1917 році відбулися події, що докорінно змінили хід розвитку психології в цілому, та прикладних її галузей, зокрема. У жовтні згаданого року в Російській імперії відбулася соціальна революція.

2.2. Психологія в умовах соціальних потрясінь початку ХХ століття

Докорінні зміни основ суспільного устрою, що відбувались після Жовтневої революції 1917 р. в Російській імперії, не могли не відбитися і на стані наукового світогляду. Небагато представників, у тому числі і учені-психологи, беззастережно прийняли революційні зміни. Більшість відомих психологів зайняли нейтральну, якщо не сказати негативну, позицію відносно нової влади. При цьому основній критиці піддавалися перш за все способи управління суспільством, в першу чергу — «диктатура пролетаріату», — фактична заборона на інакомислення, на відстоювання або навіть вислів власної точки зору на події, що відбуваються. Подібна позиція не могла залишитися непоміченою і викликала роздратування в колах політичного і ідеологічного керівництва Радянської держави.

Проте вже до початку 20-х рр. ситуація в Радянській Росії принципово змінюється: до цього часу вже була вирішена проблема утримання влади, почалося формування нової «пролетарської інтелігенції». У зв'язку з цим актуальним стає завдання «наведення ладу» (тобто забезпечення єдності світогляду) у сфері культурного і наукового життя країни. І саме у цей момент репресивний апарат спрямовує свою активність на тих, хто на зорі революційних перетворень мав необережність засуджувати соціальні нововведення або дискутувати з більшовиками.

У червні 1922 р. офіційний орган більшовиків газета «Правда» публікує статтю під назвою «Диктатура, де твій хлист?», у якій вже ставиться питання про необхідність «розібратися» з тими, хто мав

свою точку зору на те, що відбувається в країні. І ось 31 серпня у пресі з'являється повідомлення про висилку з країни найбільш активних «контрреволюційних елементів» з середовища професорів, юристів, лікарів, літераторів.

У їх числі були і відомі учені ідеалістичного напрямку, що займалися психологічною проблематикою: С. Л. Франк, основоположник «філософської психології»; відомі релігійні філософи Л. П. Карсавін, І. А. Ільїн, Н. А. Бердяєв; один з організаторів і редактор журналу «Питання філософії і психології», керівник Московського Психологічного товариства Л. М. Лопатін; соціолог П. О. Сорокін; один з провідних фахівців у галузі вивчення ірраціонального Б. П. Вишеславцев та інші.

В той же час ряд учених-психологів з ентузіазмом сприйняли соціальні перетворення, що проводилися під гаслами «соціальна справедливість», «рівність», «свобода», «братерство», «інтернаціональна пролетарська солідарність». Вони широко вірили в те, що країна стоїть на порозі соціального і духовного відродження, що революція відкрила нові, небачені досі перспективи у розвитку суспільства, прагнули активно долучитися до творення нового життя і, не дивлячись на складні умови пореволюційної руїни, віддавали всі сили відновленню наукового життя.

В. М. Бехтерев говорив: «На зламі історії не можна стояти на роздоріжжі і чекати, потрібна воля до дії, до будівництва і творчої роботи, і для нас, наукових діячів, які завжди віддавали свої сили на служіння людству, не має бути коливань. Ми маємо усвідомити, чи будемо ми з народом, який, завоювавши собі свободу, хоче будувати своє майбутнє сам і зве нас брати участь в цьому будівництві. Чи може бути сумнів у відповіді на це питання? Ми повинні тому прагнути до того, щоб скоротити по можливості час руїни, віддаючи всю суму наших знань і всі уміння на творчу роботу в справжніх умовах країни і на користь народу» [2, с. 5].

Як основні об'єктивні передумови зростання інтенсивності життя психологічного співтовариства можуть бути названі дві основні групи чинників.

По-перше, це запити суспільної практики на адресу психологічної науки. Відновлення народного господарства після Першої світової і Громадянської воєн, реконструкція промисловості, що почалася у пореволюційний період, і індустріальне будівництво, здійснення корінних перетворень сільського господарства ставили на порядок денний проблему всебічної активізації і ефективного використання потенціалу людини.

По-друге, – потреби самої психологічної науки, зайнятої в перші пореволюційні роки пошуком нових методологічних основ у руслі марксистської філософії.

Таким чином, саме життя об'єктивно формулоvalo соціальне замовлення перед комплексом наук про людину, що не могло не стати сприятливим ґрунтом для їх розвитку в перше пореволюційне десятиліття.

Важливою сферою доповнення психологічного знання були і процеси, що відбувались у сфері культурного життя. Рух за ліквідацію неписьменності, створення основ пролетарської культури, перебудова системи освіти, вирішення завдань формування «нової людини» – усе це вимагало серйозного психологічного осмислення і обґрунтування.

Важливу роль тут відігравала підтримка науки з боку держави, яка в період свого ствердження потребувала опори на інтелектуальний потенціал суспільства, в теоретичному і ідейному виправданні і обґрунтуванні суспільних перетворень. Показовим є той факт, що у важкому 1918 році ухвалюється рішення про створення в Петрограді Інституту з вивчення мозку і психічної діяльності. У тому ж році відкриваються кафедра психології і лабораторія експериментальної психології при Тбіліському університеті. У 1920 р. починається навчання на Московських вищих науково-педагогічних курсах, що готують фахівців у галузі педагогіки і психології. У 1921 р. організовано Московський науково-педагогічний інститут дитячої дефективності, що мав факультет психічної дефективності; відкрито педагогічний факультет в другому Московському державному університеті, що включав у себе відділення педології; психолого-педагогічна лабораторія була створена при Академії соціального виховання і одночасно тут же розроблялися проекти створення психологічної лабораторії на правах НДІ. У тому ж 1921 р. приймається спеціальна ухвала про допомогу лабораторії І. П. Павлова і т.д.

Бурхливого розвитку в перші пореволюційні десятиліття набувають різні прикладні дисципліни – психотехніка, педологія, психологія управління у формі руху за наукову організацію праці, психогігієна, і т.д.; здійснюється пошук нових форм зв'язку психології з практикою, зростає результативність, економічна і соціальна ефективність психологічних розробок.

2.3. Виникнення і розвиток психологічних служб

2.3.1. Розвиток психотехніки

Одним з напрямів у прикладній психології, що переживав у 20-30-і рр. в СРСР бурхливий розвиток, була *психотехніка*. Авторитет і вплив її в цей період були такі великі, що є всі підстави визначати її не як звичайну науково-прикладну дисципліну, але і як масштабний науково-практичний рух, що включив, разом з фахівцями-психологами, як учених інших галузей знання (фізіологів, гігієністів, управлінців, педагогів), так і практичних працівників.

Формування і швидкий розвиток психотехніки, що йшов в унісон з рухом за наукову організацію праці (так званий Нотівський рух), пояснювалося не тільки необхідністю вирішення завдань підвищення продуктивності праці, зростання темпів промислового будівництва, але мало і певні соціальні передумови. Очевидно, що держава диктатури пролетаріату не могла не приділяти серйозної уваги проблемам керівництва, управління людськими ресурсами, різним формам впливу на людину, включаючи і психологічний вплив.

З початку 20-х рр. в країні виникають численні наукові установи з вивчення виробничих процесів (Центральний інститут праці (ЦІП) в Москві, Казанський інститут НОП, Всеукраїнський інститут праці в Харкові, Центральна лабораторія праці в Інституті мозку і психічної діяльності в Петрограді і ін.). У 1923 р. створюється громадська організація Ліга «Час», що ставить завданням розвиток і пропаганду ідей НОП. Її керівники – П. М. Керженцев, І. М. Шпільрейн, А. К. Гостев, В. Е. Мейерхольд.

Великий вплив на становлення психотехнічного руху мав досвід зарубіжних країн. Бурхливий розвиток цього напрямку прикладної психології відбувався на початку ХХ ст. у Європі і Америці, і перш за все у роботах Г. Мюнстерберга, В. Штерна та ін. З досягненнями зарубіжної психотехніки знайомиться І. М. Шпільрейн в період свого навчання за кордоном. Повернувшись в 20-ті рр. до Росії, він починає реалізовувати тут основні ідеї психотехніки. Зокрема, апелюючи до зарубіжного досвіду, де виправдала себе взаємодія виробничників, медиків і психологів у розв'язанні спільних завдань розвитку виробництва, підвищення якості праці і кваліфікації працівників. І. М. Шпільрейн розглядав прикладну психологію як складову НОП. Тому перша психотехнічна лабораторія створюється їм у 1922 р. на базі Центрального інституту праці.

У 1923 р. І. М. Шпільрейн організує психотехнічну лабораторію при Народному комісаріаті праці СРСР, що увійшла в 1925 р. до складу Московського державного інституту охорони праці. Одночасно він створює секцію психотехніки в Інституті психології при 1-му МГУ, завданням якої було проведення експериментальних і теоретичних досліджень з психотехніки. Двадцять років стають часом активної психотехнічної практики. Об'єктами її виступають: виробництво, транспорт, школа, біржа праці, військові підрозділи і т.д. Основні напрями психотехнічних розробок: вивчення професій; професійний підбір і профконсультація; раціоналізація підготовки до професійної діяльності і умов праці; психогігієнічні і психотерапевтичні дії; підвищення ефективності пропагандистської роботи і т.д. По суті, йшлося про широку програму участі психологів у соціалістичному будівництві, в становленні і розвитку культури праці і господарювання в нових соціально-економічних умовах.

Величезний розмах психотехнічного руху вимагав, у свою чергу, створення єдиного координуючого органу, який і був організований в 1927 р., – Всеросійське (а пізніше – Всесоюзне) товариство психотехніки і прикладної психофізіології (ВОПиПП). У 1934 р. воно налічувало вже більше 900 членів. Головою його було обрано І. М. Шпільрейна. Він стає і головним редактором журналу «Радянська психотехніка» (первинна назва – «Психофізіологія праці і психотехніка»), який виходив з 1928 по 1934 рр. Відділення ВОПиПП створюються в Москві, Ленінграді, Свердловську, Пермі, Н. Новгороді, Саратові, а також в Україні і в Середній Азії. Сформувалася мережа профконсультаційних служб, психотехнічних і психофізіологічних лабораторій на транспорті, виробництві, в армії. Психотехнічний рух зібрав навколо себе багато талановитих і ініціативних дослідників-психологів, таких як Ц. Р. Геллерштейн, А. М. Мандрика, Н. Д. Левітов, М. Ю. Сиркін, Д. І. Рейтинбарг, А. І. Колода, К. К. Платонов, К. Х. Кекчеєв, Н. А. Рибніков, В. Коган, А. А. Толчинський, А. І. Розенблюм і багато інших.

Показником зростання авторитету радянської психотехніки в країні і за кордоном були і факти участі делегації радянських учених у всіх міжнародних психотехнічних заходах, а також те виняткове право, яке було отримано психотехнічним співтовариством на підготовку і проведення у 1931 р. чергової Міжнародної наукової конференції з проблем психотехніки, що стала першим міжнародним науковим форумом, який був проведений на теренах СРСР у пореволюційний період. У власне науковому відношенні представляє інтерес і та різноманітна фактологія, яка була отримана в ході психотехнічних розробок, і апробовані в

них методи, а також ті теоретичні узагальнення, які виникали на цій основі.

Оцінюючи внесок психотехніки у розвиток і формування прикладної психології, необхідно відзначити ряд моментів.

1. Психотехніка стала однією з перших науково-прикладних дисциплін, що досліджувала конкретну людину у природних умовах її трудової діяльності. Ця наука фактично першою досягла такого рівня практичного застосування своїх методик, методів і технологій, який дозволяв суттєвим чином впливати на виробництво і, в цілому на суспільне життя, вона не тільки оптимізувала окремі виробничі процеси, а й глибоко змінювала суспільну свідомість великих мас людей.

Методологічним здобутком психотехніки було формулювання ідеї про необхідність розробки комплексних методів і методик психологічного супроводу виробничого процесу. Це те, що згодом буде названо соціальними або психологічними *технологіями* і що так широко застосовується зараз західними колегами у всіх сферах соціального життя від освіти до політики. І в цьому відношенні І.М. Шпільрейн і його співробітники, по суті, розвивали ідеї О.Ф. Лазурського про природний експеримент.

2. Фактично вперше та на основі нової методології було поставлено питання про інтегральні психологічні якості людини, що виявляються нею в процесі освоєння і здійснення трудової діяльності, фактично мова йшла про психологію індивідуальності (у трактуванні Б.Г. Ананьєва і В.С. Мерліна). Увага дослідників була привернута до таких психологічних феноменів як професійна придатність, стомлюваність, професійна майстерність, професійні здібності, професійна кар'єра і т.д.

3. Психотехнікама було зроблено вагомий внесок і у методологію прикладної психології. Зокрема було сконструйовано специфічний метод вивчення психологічних механізмів оволодіння людиною професією — метод «штучної деавтоматизації» автоматизованих структур регуляції дій, що склалися у попередньому досвіді. Оригінальне трактування в працях радянських психотехніків одержав і метод психологічного аналізу професій. Накопичені в конкретних дослідженнях дані, що розкривають обумовленість професійних особливостей психіки характером цілей і завдань трудових дій, їх змістом, специфікою умов праці, готували ґрунт для виникнення діяльнісного підходу в радянській психології.

4. Безпосередня практична орієнтованість досліджень, згідно з якою критерієм їх істинності виступала практика в її вищій формі — наукових прогнозів і конструктивних, цілеспрямованих змін об'єкта, що вивчається. Вказана методологічна стратегія спрямовувала зусилля ученого

на корисний результат і в ньому бачила критерії і еталони істинності наукових пошуків. Хоча корисність і істинність – не однопорядкові явища, але при врахуванні таких характеристик, як цілеспрямованість змін об'єкта, співвідношення запланованих і здійснених (реалізованих) зміни, прогноз результатів дії і т.д., даний критерій отримує необхідні підстави для отримання статусу науковості. На жаль, глибокі теоретичні пошуки в цій галузі після заборони психотехніки не проводилися.

Таким чином, в результаті розвитку психотехнічного руху був накопичений різноманітний і багатий досвід взаємодії психології з практикою; як самостійна дисципліна оформляється прикладна психологія, що включає ряд напрямів дослідження; здійснюється спроба осмислення і використання досягнень, накопичених в зарубіжній психотехніці, для вирішення практичних завдань виробництва. Витоки сучасного проектно-технологічного підходу слід шукати саме в працях психотехніків.

Оцінюючи в цілому внесок психотехніки в становлення радянської психології, Л.С. Виготський в 30-ті рр. відзначав, що психотехнічна практика «пробила пролом» в будівлі старої психології, показала її неспроможність, сприяла визначенню контурів методології майбутньої будови марксистської психології.

2.3.2. Розвиток педології

Сам термін «педологія» був запропонований у 1893 році американським психологом О. Хрїzmanом, учнем С. Холла (1846–1924). Останній створив першу педологічну лабораторію в Кларкському університеті (США) яка згодом була перетворена у перший інститут дитячої психології. Зауважимо, що С. Холл був засновником і першим президентом Американської психологічної асоціації, яка зараз є найвпливовішою професійною організацією психологів у світі.

Смисл нової науки полягав у тому, щоб об'єднати у єдину систему знань надбання психології, фізіології, педагогіки, соціології та інших наук для складання цілісного уявлення про дитину, її соціальне оточення та рушійні сили розвитку. Такий інтегративний підхід був обумовлений запитом практики, тобто практичної діяльності науковців у тодішніх закладах освіти.

Педологічний рух на початку ХХ ст. у Російській імперії представлений роботами А. П. Нечаєва, Г. І. Россолімо, О. Ф. Лазурського, Н. Е. Румянцева, І. А. Сікорського, К. І. Поварніна, В. П. Кашенко і ін. У центрі їх уваги була дитина в її індивідуальній своєрідності. Звідси випливала вимога глибокого вивчення дитини, виявлення її

схильностей і інтересів як відправних моментів розвитку, застосування гуманістичних принципів турботи про дитину та індивідуального підходу до неї у застосуванні методик, засобів і методів (А. А. Нікольська, В. В. Большакова, В. В. Аншакова і ін.).

Після Жовтневої революції педологія знаходить сприятливий ґрунт для розвитку: нове суспільство поставило завдання – сформувати нову людину. Про це неодноразово заявляли Л. Д. Троцький, Н. К. Крупська, А. В. Луначарський і інші ідеологи держави. Так, Л. Д. Троцький вказував, що, формування нового «покращеного видання людини» складає найважливіше завдання соціалістичного суспільства.

Серед авторитетних учених, що відгукнулися на заклик держави, були: М. Я. Басов, П. П. Блонський, Л. С. Виготський, А. С. Залужний, А. Б. Залкінд, Г. С. Костюк, С. С. Моложавий та ін. Виникає мережа педологічних центрів і установ; у педологічний рух включаються фахівці різних профілів, що займаються вивченням дитини. Таким чином, педологія набуває характеру комплексного знання про людину.

У теоретичному смислі педологічний рух не був однорідним, в нім було представлено декілька напрямів:

- послідовники психоаналітичного учення (І. Д. Єрмаков);
- рефлексологічно орієнтовані педологи (І. А. Арямов, К. І. Поварнін, А. А. Дернова-Ярмоленко);
- прихильники біогенетичного підходу (П. П. Блонський);
- прихильники соціогенетичного підходу (А. Б. Залкінд, С. С. Моложавий, А. С. Залужний та ін.).

Про розмах педологічного руху свідчив І-й з'їзд з педології, що відбувся в кінці 1927 – початку 1928 р. в Москві. У роботі з'їзду взяли участь близько трьох тисяч осіб з різних регіонів країни; було представлено близько 350 доповідей, працювало 7 секцій. З'їзд ухвалив рішення про створення Педологічного Товариства і спеціального журналу «Педологія». На увагу до проблем педології з боку держави указувала присутність на з'їзді відомих політичних і громадських діячів М. І. Бухаріна, А. В. Луначарського, Н. А. Семашка, Н. К. Крупської. У їх виступах було чітко сформульовано соціальне замовлення до педології: «...процес виробництва нової людини на рівні з виробництвом нового устаткування...» [22, с.9].

У історії розвитку педології у нашій країні логічно виокремити *три основні періоди: підготовчий, організаційний і розвитку у власних межах.*

Перший період, підготовчий, характеризується накопиченням у світовій і вітчизняній науці окремих досліджень та ідей, що пов'язані

з системним, інтегральним підходом до вивчення дитини, її розвитку та його факторів. Початок цього періоду відноситься до 17–18 століття, коли під впливом епохи просвітництва формуються людиноцентристські гуманістичні засади суспільних наук та антропоцентричні підходи у філософії і педагогіці (Я. А. Коменський, Дж. Локк, І. Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо та ін.).

У Російській Імперії та на території України ідеї цілісного вивчення особистості, її виховання і розвитку знайшли втілення у роботах П. Ф. Лесгафта, К. Д. Ушинського, М. І. Пирогова, Г. І. Росолімо, І. А. Сікорського.

Зокрема ідея цілісного підходу до вивчення дитини була висловлена ще К. Д. Ушинським. Його фундаментальна праця «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» (1868 – 1869) є першим дійсно науковим маніфестом науки, яку з часом назвуть педологією. Саме у згаданій роботі вперше викладена програма синтетичного, комплексного вивчення дитини, відома з усіх підручників фраза: «Якщо педагогіка хоче виховати людину у всіх відношеннях, то вона має спочатку пізнати її теж у всіх відношеннях» [18, с.118].

У роботах зарубіжних і вітчизняних дослідників цього періоду виразно простежується тенденція до цілісного розуміння природи людини, до поєднання природних і метафізичних засад її життя та розвитку. На кінець XIX – початок XX століття накопичено значний фактичний матеріал щодо закономірностей вікового розвитку особистості, що дозволило сформулювати ряд принципово важливих висновків: про нерівномірність процесу дитячого розвитку, про своєрідність психофізичної організації дитини, про якісні, а не тільки кількісні відмінності дитини від дорослого, про тісну взаємодію психічного і фізичного розвитку, про своєрідність різних періодів індивідуального розвитку і т.п.

Другий період, організаційний, починається з початком XX століття і триває до кінця 20-х років. Основною відмінністю цього періоду є процес інституціоналізації педології, тобто створення різного роду педологічних інституцій, таких як товариства, науково-дослідні інститути, дослідні станції, лабораторії, кафедри. Разом з цим створюються наукові часописи, підручники, відкриваються педологічні факультети та ін.

Педологічний рух, охопивши Західну Європу і Америку, поширився і в Росії, Чехії, Болгарії, а пізніше в Японії та інших країнах. В 1900 році в Антверпені було створено перше міжнародне Педологічне товариство, а в 1903 році С. Холл організував Всесвітній педологічний союз, центром якого стала його лабораторія в Кларкському університеті.

Ідея цілісного, системного дослідження процесів розвитку осо-

бистості була з ентузіазмом сприйнята вченими багатьох країн. Так, наприклад, у США ці ідеї розвивали Дж. Болдуїн, Дж. Дьюї, А. Чемберлен та ін. Щоправда, у Сполучених Штатах педологія розвивалась більше як прикладна галузь вікової психології [14, 16, 22, 23]. В Європі, педологічні ідеї розвивали К. Гросс, Е. Мейман, В. Прейєр, В. Штерн, у Франції – А. Біне, Г. Компейре, Б. Пере, у Великобританії – Дж. Селлі, у Швейцарії – Е. Клапаред, у Бельгії – Ж. Демор і О. Декролі.

Третій період – період розвитку педології у власних межах, він продовжувався від 20-х до 1936 року. Його основна особливість – існування власної теорії і методології та розгалуженої мережі практичних закладів і служб. Саме цей період розвитку педології у нашій країні найбільш повно описаний у працях істориків науки [15, 16, 22, 23]. У перші роки радянської влади з'явилися і нові імена, і нові проблеми, основною із яких було завдання побудови нової, марксистської дитячої психології, або нової науки про нову людину – будівника комунізму. Саме в цьому бачили свою мету А. Б. Залкінд, П. П. Блонський, К. Н. Корнілов та ін. Початок 20-х років пов'язаний із зародженням нової школи, формуванням нових методів навчання. В цих обставинах і відбувається інтенсивний розвиток педології, яка ставила тепер своїм завданням допомогти владі у вихованні нової людини нового суспільства. Розгортається широка мережа педологічних закладів – центральних, обласних, районних і низових, які очолювалися головним чином трьома наркоматами: Наркомпросу, Наркомздраву і Наркомшляху.

Аналіз теоретичних і практичних засад педології.

Для розуміння того внеску, який був зроблений педологією у сучасну прикладну психологію, необхідно сформулювати критерії або напрямки теоретичного аналізу. У першу чергу нас цікавлять принципи і підходи до предмету педологічних досліджень та специфічні експериментальні методи які були розроблені для дослідження феноменів індивідуального розвитку. Важливо також проаналізувати практику педологічної діяльності у закладах освіти як основної сфери реалізації педологічних ідей.

Тут принципово важливим є розрізнення педології на наукову і практичну. Без цього розрізнення дослідники, як це було раніше, ризикують приписати помилки і недоліки однієї – іншій. Якщо звернутися до відомої постанови ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекирення в системі наркомпросів», то легко побачити, що критиці була піддана педологічна практика, її недоліки і прорахунки, а постраждали огульно і практика і наука.

Суть педологічної теорії, на наш погляд, цілком наочно показує дискусія про її предмет.

Думку про вивчення зв'язків між окремими явищами як специфічне завдання педології у 1931 році сформулював Л. С. Виготський. У статті «До питання про педологію і суміжні з нею науки» він поставив питання про правомірність виокремлення педології як самостійної науки: «В основі педології проглядається синтез (підкреслено нами – В.П.) процесів об'єктивної дійсності. Де відбувається цей синтез, який є основним об'єктом дослідження в педології (підкреслено нами – В.П.) – в голові дослідника чи в реальному житті?» [5, с. 57].

Відповідаючи на це запитання, Л. С. Виготський наводить думку П. П. Блонського про те, що реальністю, яка синтезує окремі знання про дитину, є сама реальність розвитку. Анатомія, фізіологія і психологія дитячого віку існували лише як додатки до загальної анатомії, фізіології і психології, які не змогли навіть сформулювати основні проблеми стосовно дитячого віку. Це покликана була зробити педологія.

Педологія як наука про розвиток дитини може методологічно і практично оформитись лише на основі нового розуміння свого предмету, вказує Л. С. Виготський. «Цілісність (нові якості і закономірності, представлені синтезом (підкреслено нами В.П.) окремих сторін і процесів розвитку, спеціальна установка на розкриття і вивчення взаємозалежностей, зв'язків і відношень, які лежать в основі цього синтезу), розвиток, котрий розуміється не як збільшення – зменшення, але як саморух, і боротьба протилежностей є двома основними моментами, що визначають методологічну установку педології в цілому і в кожному окремому її дослідженні. Основа для побудови педології як самостійної науки міститься в об'єктивній реальності того єдиного процесу розвитку, котрий є предметом її вивчення», – констатує Л. С. Виготський [5, с.56-57].

Трохи пізніше цю думку Л. С. Виготського підтримав П. П. Блонський у своїй праці «Педологія» (1935): «Поки вивчаються окремі властивості дитини як такі, в цьому вивченні немає нічого педологічного, оскільки їх можуть вивчати вчені найрізноманітніших спеціальностей – фізіологи, психологи і т.д. Педологічним вивченням дитини стає з того моменту, коли воно зосереджується не на окремих властивостях дитини як таких, але на зв'язку цих властивостей між собою. Так, наприклад, явище росту дитини вивчає фізіолог, поведінку – психолог, педолог же вивчає зв'язок росту і поведінки» [4, с.18].

На нашу думку забезпечення цілісності та розвитку можливе тільки на основі синтезу. З однієї сторони – синтезу окремих структурних

елементів особистості, суб'єкта, з іншої – синтезу різнорідних наукових знань про нього.

В основі процесів синтезу лежать процеси інтеграції, взаємопроникнення, а не тільки взаємодії і об'єднання. І ми мали б з повним правом назвати педологію, а разом із нею і практичну психологію, синтетичною, інтегративною психологією. Але не треба забувати, що синтез – це не тільки інтеграція, а й виникнення нових якостей як результат інтеграції. Очевидно саме це мав на увазі Л. С. Виготський говорячи про розвиток особистості.

Таким чином, нам вдалося віднайти один із найвагоміших здобутків педології, що може бути застосований у сучасній практичній психології – принцип синтетичності або синтетичного підходу до предмету. Він полягає у тому, що окремі риси, якості і процеси інтегруючись у цілісну структуру особистості обумовлюють виникнення нових її якостей та властивостей, що не є простою сумою попередніх, а є дійсно якісно новими. З іншої сторони – напрацювання теоретичної бази практичної психології також має передбачати синтез наукових знань та професійного досвіду практичних психологів.

Проблема особистості була чи не центральною в теорії педології. Фактично з перших же досліджень педологи аналізували цей феномен, намагаючись осягнути його зі своїх методологічних позицій. Так, наприклад, О.Ф. Лазурський зазначав: «... дані експериментальної психології вказують, що особистість не можна дробити на шматки, що вона представляє дещо складне, але цільне, і що окремі її сторони злиті закономірно (підкреслено нами – В.П.)» [10, с.105]. Індивідуальність особистості залежить, за О. Ф. Лазурським, не тільки від природних її особливостей, а й від виховання і соціального середовища. Навіть обдарована людина при відсутності сприятливих соціальних умов (у широкому розумінні цього слова) не досягне й того, що середня людина може досягти за сприятливих умов. Особливого значення в розвитку особистості О. Ф. Лазурський надавав вихованню. Він вважав, що мета виховання полягає в тому, щоб забезпечити «повний, якомога інтенсивний розвиток особистості відповідно до її індивідуальних задатків, здібностей, але цей розвиток може здійснитись лише в суспільстві і через суспільство; правильно поставлене соціальне виховання неминуче приведе до повного розвитку особистості» [10, с.182-183]. Більш детально свої думки з цього приводу він виклав у своїй останній праці «Особистість і виховання» (1916).

Отже саме у педології уперше було поставлено питання про унікальність кожної особистості, про її індивідуальність у тому значенні

в якому про це говорив Б.Г. Ананьєв. Згідно до його поглядів «на рівні розвитку людини як індивідуальності відбувається інтеграція індивіда, особистості і суб'єкта діяльності» [1, с.31]. Як бачимо, принцип синтетичного підходу виявляється тут у вигляді індивідуальнісного бачення людини. Прямо або опосередковано педологи констатують – особистісний підхід не у повній мірі відповідає принципам і закономірностям розвитку індивіда, найбільш повно можна осмислити закономірності розвитку, соціальну ситуацію тільки за умови розгляду людини як окремої індивідуальності з позицій біологічної і соціальної унікальності тобто на основі індивідуальнісного підходу.

У ряді історико-психологічних досліджень настійливо проводиться думка про те, що педологія так і не піднялася до рівня синтезу наукових знань про дитину, що педологи у своїх експериментальних дослідженнях виявились хто фізіологом, хто – психологом, хто – педагогом і т. ін. Ми не можемо погодитись із такою думкою. На захист цієї позиції наведемо два аргументи.

По-перше, синтез наукових знань про дитину та її розвиток відбувається не як підсумок результатів конкретних експериментальних досліджень, а як результат теоретичного осмислення цих результатів. До речі найбільш яскраво показав це Л. С. Виготський у своїх роботах. Ми переконані, що без теоретичного узагальнення не можливо було б обґрунтувати такі поняття як «зона найближчого розвитку», «соціальна ситуація розвитку», «знакове опосередкування мислительних процесів», «психічні новоутворення» та ін. У свою чергу, для того, щоб було підґрунтя для таких теоретичних узагальнень існує потреба у конкретних психологічних дослідженнях.

По-друге, в історії педології були досить вдалі спроби створення специфічних дослідницьких методів. Найбільш помітним є створення у 20-х роках та впровадження у практику «тестів-колізій», розроблених С. М. Ривесом. Ось що писав про тести-колізії Л. С. Виготський: «Особливо вдалим виявляється нам застосований автором в його дослідженнях метод тестів (або задачок, як сам автор називає його), за допомогою якого вивчаються і аналізуються реакції дітей на конкретну складну ситуацію. Цей метод поєднує в собі досягнення експериментально-тестового дослідження з конкретністю, життєвістю, практичністю простого опитування. Цьому методу, на нашу думку, належить велике застосування в наших педолого-педагогічних дослідженнях...» [7, с. 47].

Таким чином, педологічна теорія має доволі глибокі і, поки що не до кінця досліджені здобутки. Причиною напрацювання багатьох оригінальних ідей і концепцій був чітко сформульований соціальний

запит та запити практичної педології. Глибоке і детальне вивчення теорії педології може суттєво збагатити сучасну психологічну теорію.

У практичній педології не застосовувалась концепція індивідуальності, результати конкретних експериментальних досліджень практично не розглядались з цих методологічних позицій. Разом з цим, саме педологам належить ідея психологічної унікальності кожної особистості, що пізніше була реалізована в роботах Б. Г. Ананьєва, В. С. Мерліна, Л. М. Собчик та ін. І сьогодні це можна назвати індивідуальнісним підходом або принципом індивідуальності у практичній психології.

Педологічна теорія, за умови неупередженого аналізу, і сьогодні дає багатий матеріал для теоретичних розвідок та знахідок. У першу чергу це стосується практичної психології оскільки вона об'єктивно поставлена перед необхідністю систематизації своїх теоретичних позицій.

2.4. Заборона прикладної психології в СРСР

Ідеологічне всевладдя марксизму-ленінізму вкупі з жорстким адмініструванням та кон'юнктурщиною у науковій сфері призвели до того, що до кінця 30-х рр. були повністю «розгромлені» прикладні галузі психології, і перш за все психотехніка і педологія.

Але за ідеологічним розгромом прийшов час і для адміністративного. Прикладна психологія в Україні, як і в усьому Радянському Союзі, була винищена організаційно – закриття відповідних кафедр, відділів, інститутів і лабораторій (з бібліотек вилучалися та знищувалися монографії, підручники, енциклопедії, переклади праць зарубіжних психологів і т. ін.). Багато хто з психологів-практиків були знищені фізично через вислання у концтабори, розстріли, вислання за кордон [22].

Нападки на психотехніку почалися в кінці 20-х рр. на хвилі загальних дискусій, що проводяться в секції природознавства Комакадемії, куди входила психотехніка. На початку 30-х рр. вони ще більш посилюються. Керівники психотехнічних товариств намагалися захищатися, використовуючи метод самокритики і викриваючи власні помилки. Їм ставилося в провину некритичне відношення до «ідеалістичного світогляду Штерна», різні «ухили» в дослідницькій і практичній роботі. І ось 26 січня 1935 р. психотехнічний рух був обезголовлений: цього дня був арештований, а згодом розстріляний за вироком суду його лідер І. М. Шпільрейн, якому було пред'явлено звинувачення в «контрреволюційній пропаганді» і «троцькізмі». Пригадали, ймовірно, широкі міжнародні зв'язки ученого, його спільну роботу з Л. Д. Троць-

ким в Лізі «Час», необережні висновки, що стосуються вищої партійної еліти держави, зроблені в середині 20-х рр. при підготовці книги «Мова червоноармійця». Після арешту І. М. Шпільрейна і гоніннями на його найближчих учнів і сподвижників, психотехнічний рух в Росії згортається. У газеті «Вісті» в 1936 р. в статті В. Н. Колбановського психотехніка звинувачується в «псевдонауковій методології», «неуцтві», звучить заклик покінчити з психотехнічною практикою.

Одночасно з психотехнікою здійснювалася ліквідація педології. Кампанія проти цього «псевдовчення» була значно галасливішою і помпезнішою. Центром педологічних дискусій була Комакадемія, де спеціально було створено ухвалою ЦК партії у 1929 р. Товариство педологів-марксистів. Одним з кураторів Наркомпросу, членом його колегії і відповідальним за кадрову роботу стає в кінці 20-х рр. А. Я. Вишинський, сумнозвісний генеральний прокурор, що був організатором масових репресій.

Дискусія, що розгорнулася під керівництвом Н. К. Крупської в товаристві у 1932 році, показала, що педологи глибоко аналізують педологічну науку і практику і бачать недоліки, що існують в ній. Предметом обговорення стали ключові питання: про предмет педології і її основні принципи та категорії, про зв'язок педології з педагогічною роботою, з практикою навчання і виховання, про методологію і способи вивчення дитини.

Глибокий аналіз і саморефлексія педології, зроблені педологами в 30-і рр., свідчили про значні ресурси розвитку педології, про її готовність до творчого саморуку. Підтвердженням цього є і ті серйозні праці, які видаються в цей час провідними педологами: «Педологія» П. П. Блонського (М., 1934), «Основи педології» Л. С. Виготського (Л., 1934) і т.д. У них дається нове трактування предмету педології як науки про онтогенетичний розвиток дитини, досліджуваний в контексті певного соціального середовища.

У пізніх роботах педологів (30-ті роки) акцент робиться на вивченні фізіологічних, психологічних і соціальних особливостей дітей, залежно від їх вікової стадії і місця їх існування. По-новому ставиться питання і про чинники розвитку дитини. Так, розглядаючи педологію як науку про цілісне вивчення дитини, Л. С. Виготський виносить назовні, в систему міжособистісних відносин як джерело її розвитку. Він показує, що всяка психічна функція спочатку була зовнішньою, соціальною, а вже потім, в процесі інтеріоризації, вона перетворюється на внутрішню рису або властивість особистості. Це істотно відрізняло позицію ученого від традиційного для педології уявлення про вплив «двох чинників».

Критичне переосмислення стану педології і досвіду педологічних досліджень міститься і в одній з останніх робіт М. Я. Басова, яка так і називається «Про деякі завдання майбутньої перебудови педології». У ній наголошується на необхідності оволодіння педологією марксистсько-ленінською діалектико-матеріалістичною методологією, викоринювання «ворожих ідеологічних установок». Больовими точками педологічної теорії і практики, що підлягають глибокому розгляду і що є предметом аналізу в цій роботі, М. Я. Басов називає: осмислення педології як науки (її предмету, методу і взаємодії з іншими науками), розуміння розвитку в педології, його закономірностей і чинників, проблема дитячої соціальності і дитячого колективу, питання дитячої праці і дитячого світогляду. Розгляд усіх вказаних проблем проводиться автором у формі глибокого самокритичного аналізу своїх минулих поглядів, уточнення і поглиблення тих або інших положень своєї концепції. Так, кажучи про предмет педології як синтез знання про особу, що розвивається, М. Я. Басов критично оцінює своє колишнє розуміння цього синтезу як суми частин цілого і вважає необхідним переглянути його з позицій діалектики. Аналізуючи далі предмет педології, М. Я. Басов підкреслює, що «на відміну від того, як завжди ставилося дане питання (педологія – наука «біосоціальна» або «соціально-біологічна»), ми повинні тепер визнати, що педологія належить повністю до соціальних наук... Всі біологічні моменти розвитку, які, як здавалося раніше, не можуть не враховуватися педологією при всьому нашому визнанні значення і важливості соціальної сторони розвитку, насправді залишаються за межами педології, у веденні окремих наук про розвиток людини; у педології ці моменти «зняті» соціальною природою її предмету... предметом педології є соціально-культурний розвиток людини». Враховуючи ж історичну обумовленість соціальності, предметом радянської педології необхідно визнати «соціально-культурний розвиток соціалістичної людини» або «розвиток «нової людини», закономірності і чинники цього розвитку» [22].

У розумінні механізмів і чинників психічного розвитку, за словами М. Я. Басова, що «активну, таку, що веде роль» грає середовище, а значить, і сама людина, оскільки поняття середовища охоплює і весь соціальний світ. Шлях вирішення цієї проблеми – у виявленні діалектики відносин загального і часткового, об'єктивного і суб'єктивного, зовнішнього і внутрішнього і у визнанні провідної ролі соціальної дійсності у визначенні закономірностей розвитку людини.

На закінчення М. Я. Басов висловлює оптимістичну думку про перспективи педології, вважаючи, що його завдання полягало в тому,

щоб «піддати ревізії найосновніші проблеми, які повинні визначити подальший розвиток нашої науки».

На жаль, цим надіям не було дано збутися. У 1931 р. у віці 39 років несподівано і трагічно помер М. Я. Басов (від зараження крові). Нападки на педологію продовжувалися. Початком розгрому педології стала постанова ЦК ВКП(б) «Про педологічні викривлення в системі Наркомпросів» (1936). Вона таврувала педологію як «лженауку», класово-ворожу течію, що глумливо відноситься до дітей і тим самим завдає шкоди радянській державі. Педологів критикували за використання бухаринської теорії рівноваги, недооцінку спадщини В. І. Леніна і Й. В. Сталіна, а також некритичне ставлення до буржуазних педологічних і психологічних ідей. Указувалося, що педологія спиралася на «закон фаталістичної обумовленості долі дітей біологічними і соціальними чинниками, впливом спадковості і якогось незмінного середовища». Цей закон оцінювався як реакційний, такий, що знаходиться в «волаючій суперечності з марксизмом». Педологія як наука про цілісний розвиток дитини припиняє своє існування.

Очевидно, що важливу роль в долі педології зіграла боротьба, що розвернулася, в керівництві Компартії. Моральне і фізичне знищення більшовиків «ленінської гвардії» (М. І. Бухаріна, Н. К. Крупської, А. В. Бубнова, А. В. Луначарського), розгром троцькізму відбилися і на відношенні до того наукового напрямку, який асоціювався з їх іменами. Наприклад, після педологічного з'їзду журнал «Освіта Сибіру» указував, «що хоче або не хоче того М. І. Бухарін, але армія радянських педологів вважатиме його з І з'їзду своїм бійцем».

Гострота критики і санкцій проти педології пояснювалася також тим, що вона не виконала очікуваної від неї місії — наукової підтримки ряду важливих ідеологічних ідей. Так, не відповідали принципу партійності висновки педологів про нижчий рівень розумового розвитку радянських школярів в порівнянні з американськими, про відставання в розумовому і фізичному розвитку дітей з робочого і селянського середовища порівняно з дітьми з сімей інтелігенції, висновок про національні відмінності у вказаних показниках.

Будучи відносно молодим напрямом науки, що бурхливо розвивається, педологія характеризувалася низкою серйозних внутрішніх труднощів, що роблять її уразливою перед лицем критики, що обрушилася на неї: відрив педологічних досліджень від практики виховання і навчання, відсутність зв'язку між теоретичними узагальненнями в галузі вивчення і розуміння дитини і практичними педологічними розробками; еkleктичне поєднання в педологічному вченні різних по своїй ідейній

спрямованості і теоретичним основам течій; відсутність глибокого розуміння особливостей педології як специфічної галузі знання; серйозні недоробки у сфері методичного забезпечення педологічних досліджень, в організації вивчення і діагностики дитини і обумовлена цим у ряді випадків некоректність висновків і практичних рекомендацій.

Певну роль в долі педології відіграв і той факт, що разом з вченими-педологами педологічний рух включав величезну кількість практикуючих педологів, на жаль, часто слабо підготовлених для поглибленої психологічної роботи з дитиною і що не мають можливості критично і конструктивно оцінити значення тих або інших наукових теоретичних ідей, що висуваються. Як правильно відзначав один з учасників педологічного руху Ф. А. Фрадкін, «коли відкрилися педологічні лабораторії, що фінансувалися, туди кинулося багато професійно некомпетентних людей. Невдалі чиновники, вчителі, фізіологи, лікарі стали займати місця, які, як їм здавалося, не вимагають спеціальної підготовки. Рекомендації педологів все частіше викликали протести вчителів... Це компрометувало науку в очах практиків і провокувало розправу над педологією, готувало відповідним чином громадську думку» [19, с. 30-31].

Але, не дивлячись на вказані труднощі і недоліки, в цілому педологія внесла серйозний внесок у розвиток психологічного знання про дитину. «Виключно цінною була її спроба бачити дітей в їх розвитку і вивчати їх в цілому, комплексно. Це було, безумовно, кроком вперед від абстрактних схем психології і педагогіки минулого» [19, с. 84]. Заборона педології негативно позначилася на розвитку різних галузей психологічної науки в СРСР: дитячій і педагогічній психології, психології праці і соціальної психології.

Репресії, що настали за цими фактами безпосереднього втручання ідеології і політики в науку, торкнулися багатьох психологів і виразилися не тільки у відлученні їх від наукової діяльності, але і в адміністративних санкціях, включаючи арешти і заслання (А. П. Нечаєв, Ц. Р. Геллерштейн, Д. Н. Рейтинбарг і ін.). В результаті такого «чищення» рядів психологів, що відсікає всі «праві» і «ліві» ухили від «генеральної лінії партії», надзвичайно ускладнилася загальна обстановка, в якій розвивалась психологічна наука. Щодо психологічної практики, то на ній була поставлена крапка на довгі роки.

2.5. Підсумки розвитку радянської психології в передвоєнний період

Драматичні зміни у вітчизняній психології були обумовлені не стільки власне науковими причинами, а, у першу чергу, – грандіозними соціальними зрушеннями, зміною самих основ суспільного життя. Вихід психології з кризи пов'язаний із будівництвом нового типу суспільства, необхідністю співіснування політичної кон'юнктури і справжньої наукової творчості, офіційних методологічних доктрин і фактичних результатів експериментальних та теоретичних досліджень. В скрутних соціально-політичних умовах дослідникам вдалося побудувати теоретичний фундамент сучасної практичної психології.

У різних учених був свій шлях до нової методології яка ґрунтувалась на марксистській філософії. Це визначалося і рівнем професійної зрілості, і загальнонауковою культурою ученого, і властивою йому мірою соціальної відповідальності. У 20-30-ті роки разом з догматичним, кон'юнктурним прийняттям панівної ідеології, її некритичним застосуванням і перенесенням в готовому вигляді в наукову теорію, мало місце і творче засвоєння та використання.

Саме на шляхах творчого підходу до марксизму радянською психологією були досягнуті значні успіхи, персоніфіковані в діяльності і працях відомих радянських учених, – Б. Г. Ананьєва, М. Я. Басова, Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, О. М. Леонтєва, О. Р. Лурії, С. Л. Рубінштейна, О. О. Смирнова, Б. М. Теплова, Д. М. Узнадзе і ін.

Завдяки таланту і творчій ініціативі радянських учених, їм вдалося серйозно просунути в осмисленні психології: дослідженні матеріального субстрату психіки і сенсорних процесів (В. М. Бехтерев, Б. Г. Ананьєв та ін.), аналізі процесуально-змістовних характеристик психіки на основі розгляду єдності свідомості і діяльності (школа С. Л. Рубінштейна), вивченні процесу формування вищих психічних функцій в руслі культурно-історичної концепції (Л. С. Виготській і його послідовники), психологічному дослідженні діяльності і генезису психічного (О. М. Леонтєв), розробці проблеми установки (школа Д. М. Узнадзе) і психології відносин (В. М. М'ясищев), вивченні психології пам'яті (О. О. Смирнов, П. І. Зінченко), розгляді проблем індивідуальності (Б. Г. Ананьєв, В. С. Мерлін, Б. М. Теплов), формуванні концепції цілісності особистості (М. Я. Басов, П. П. Блонський) і т.д.

Разом із загальнопсихологічною проблематикою проводилися дослідження в галузі вікової і педагогічної психології, психології праці, порівняльної, диференційної і генетичної психології.

Показником інтенсивності наукової діяльності було число психологічних публікацій, що росло, в передвоєнні роки: за 1938 – першу половину 1940 р. було видано більше 160 робіт. Привертає на себе увагу і динаміка психологічних досліджень. Так, відповідно до планів науково-дослідної роботи по вузах Народного комісаріату освіти РРФСР в 1937 р. було заплановано 49 тем з психології (що склало 16 відсотків від всієї дослідницької тематики), а в 1941 р. – вже 148 тем (з 454, що відповідно склало 32,5 %) [21].

У 30-і рр. було підготовлено і захищено 9 докторських і 35 кандидатських дисертацій. Видано ряд навчальних посібників з психології для студентів педагогічних технікумів і вузів, видана перша узагальнююча праця з психології – «Основи загальної психології» С. Л. Рубінштейна.

У вітчизняній психології ідея обумовленості психічного життя функціонуванням мозку людини отримала розвиток в роботах відомих учених, В. М. Бехтерева, Г. С. Костюка, І. П. Павлова, О. О. Ухтомського, та ін. У радянській психології до неї одним з перших звертається К.Н. Корнілов, що поставив питання про можливості застосування діалектико-матеріалістичної методології в психологічних дослідженнях. Він підкреслив, що, не дивлячись на тісний зв'язок психічних процесів з фізіологічними, однак перші не можуть бути зведені до других і не є тотожними їм. Наголошувалось, що сутнісною характеристикою психічного є єдність суб'єктивного і об'єктивного, гармонізоване в ході процесу психічного відображення. Важливим моментом було те, що в контексті даної ідеї спеціально підкреслювалася нетотожність законів функціонування психіки будь-яким іншим законам (біологічним, фізіологічним та ін.).

Розуміння еволюційно-стадіального характеру розвитку психіки. У радянській психології мабуть вперше було поставлено завдання дослідження кожного психічного явища з точки зору динаміки його розвитку. Зокрема це було здійснено на прикладі цілого ряду психічних процесів – уваги, пам'яті, мислення і т.д. Важливим постулатом, що впливає з цілої низки досліджень є висновок, що тільки у взаємодії із зовнішнім середовищем можуть реалізуватися внутрішньо властиві психіці потенціали розвитку. Більш того, без урахування і аналізу динаміки перебігу психічної активності неможливо проникнути в суть психічної реальності. Біогенетична концепція розвитку психіки, не дивлячись на значну переоцінку природних чинників її детермінації, не тільки конститувала ідею розвитку стосовно внутрішнього світу людини, розкрила розуміння розвитку психіки як зміни якісно різних

фаз і обґрунтувала взаємозв'язок різних її стадій, але і показала обмеженість будь-якого іншого підходу до пояснення суті психічних процесів будь-якого рівня складності.

Визнання людини як активного діяча в навколишньому середовищі. У дослідженнях ряду вітчизняних вчених було показано, що тільки вивчення людини в процесі її діяльності в конкретній життєвій ситуації може пояснити всю складну палітру психічних станів, якостей і властивостей, що виникають або формуються в результаті цієї взаємодії. Поведінка людини, за М. Я. Басовим, і є її активність, що виявляється у взаєминах цілісного організму з середовищем. Запропонований ним структурно-аналітичний метод дослідження діяльності людини мав на меті виявити різні структурні елементи діяльності і форми їх взаємозв'язку в процесі активного пристосування людини до середовища. Важливою є думка М. Я. Басова про вплив на розвиток людини сформованого нею самою соціального середовища. Згодом думка про роль праці, трудових і класових відносин, «штучного середовища» (техніка, мистецтво, наука і т.д.) увійшла до цілого ряду провідних теорій вітчизняної психології.

Обґрунтування культурно-історичної обумовленості процесу розвитку психіки. Один з авторів культурно-історичної теорії, Л. С. Виготський підкреслював, що психічні закономірності життєдіяльності сучасних людей можна зрозуміти лише за умови врахування двох злитих в онтогенезі процесів: біологічної еволюції людини як представника органічного світу і культурного розвитку людства як носія розуму на Землі. Таке розуміння процесу становлення і розвитку сучасної людини дозволило Л. С. Виготському дати власне трактування генезису вищих психічних функцій. Останні розглядаються ним як засвоєні і перенесені ззовні, з соціокультурного середовища, всередину форми поведінки, соціальної взаємодії і відносин.

Усі ці теоретичні положення з'явилися не випадково. У основі їх кристалізації лежали традиції вітчизняної і світової психології, спільні зусилля багатьох учених. Теоретичні узагальнення спиралися на ті серйозні методологічні ідеї, які були розроблені в радянській психології в передвоєнні роки. В першу чергу тут треба згадати творче освоєння і розвиток радянськими психологами діалектико-матеріалістичної філософії.

Найбільш глибокий теоретико-методологічний аналіз філософії К. Маркса в розумінні людини і шляху конструктивного і творчого його використання і застосування для побудови системи психологічного знання дані в працях, одного з лідерів психологічної науки С. Л. Рубінштейна.

Вже на початку творчого шляху ним були закладені початкові основи того загальнометодологічного підходу, який тепер називається діяльнісним. Формування теоретичної концепції С. Л. Рубінштейна було пов'язане з поглибленим освоєнням ідей марксизму про першорядну роль діяльності в процесі антропо-, філо- і онтогенезу людини та її психіки. Визначаючи шляхи виходу психології з кризи, С. Л. Рубінштейн указує на необхідність нового розуміння ключових категорій психології – свідомості і діяльності. Нове трактування їх якраз допомагає, на його думку, знайти марксизм, і концепція діяльності, що перш за все міститься в цьому ученні, розкривається через діалектику зв'язку суб'єкта з навколишньою дійсністю. Діалектичний зв'язок вказаних процесів в концепції С. Л. Рубінштейна набуває вигляду *принципу єдності свідомості і діяльності*, що став однією з головних методологічних основ радянської психології.

Опора на марксистські ідеї допомогла ученому в 30-40-і рр. сформулювати і інші принципів положення методології: по-новому визначити предмет психології; дати діалектико-матеріалістичне трактування принципів детермінізму і особистісного опосередкування; обґрунтувати розуміння людини як біосоціальної істоти; виявити специфіку психічного як процесу і діяльності і т.д.

Вихід в світ основоположної праці С. Л. Рубінштейна «Основи загальної психології» (1935 р.) було важливою подією в науковому житті і свідчило про набуття радянською психологією власного методологічного фундаменту [20]. Невипадково саме ця робота С. Л. Рубінштейна була удостоєна Державної Премії.

Звернення до історії психологічної думки в СРСР показує, що саме творче освоєння марксистської теорії і цілої системи наукового знання, накопиченого в історії людства, що стоїть за нею, стало тією важливою умовою, яка дозволила радянській психології знайти методологічний фундамент і стати цілісним ученням. У цьому сенсі методологічна криза була подолана.

Внутрішня єдність і спільність базових засад, що склалися в радянській психології, дозволяють нам розглядати її як цілісну наукову психологічну школу, контури якої вже були в основному окреслені до кінця 30-х рр., коли завершується обґрунтування основних принципів і категорій психології, шляхів і стратегій дослідження психічної реальності. Ця робота фактично стала тією методологічною базою на якій пізніше, в кінці ХХ століття, стало можливим відродження й розвиток практичної психології і психологічних служб в Україні.

2.6. Теоретичні передумови розвитку практичної психології в Україні у другій половині ХХ століття

Розвиток психології в Україні у повоєнний період пов'язаний у першу чергу з такими іменами як Г. С. Костюк, Д. Ф. Ніколенко, О. М. Раєвський, П. Р. Чамата, П. М. Пелех, Д. Г. Елькін, С. Д. Максименко, В. А. Роменець, Г. О. Балл, Ю. І. Машбиць, В. О. Моляко, О. В. Киричук, Ю. З. Гільбух, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко та ін.

Цей період характеризується двома тенденціями: перша (від 1945 по наш час) – розвиток теоретичних і методологічних основ психологічної науки в цілому та обґрунтування підходів і концепцій, що мали конкретне прикладне значення. Іншими словами ця тенденція відображає напрацювання методологічних підходів, принципів, понять і методів на яких згодом буде ґрунтуватись прикладна (практична) психологія.

Друга тенденція (від початку 80-тих років і по наш час) – запровадження психологічної практики у різні сфери суспільного життя (освіта, медицина, військова справа, правоохоронна діяльність, система соціального захисту, спорт, інженерна діяльність, професійна орієнтація та ін.) з одночасним пошуком і напрацюванням специфічної методології прикладної психології. Точніше – методології прикладних психологічних досліджень.

1945 рік відзначився видатною подією, що кардинально вплинула на розвиток психологічної науки і практики в Україні – це рік заснування Інституту психології. Треба було мати непересічні організаторські здібності, відданість психологічній науці, стратегічне мислення для того, щоб у непростий повоєнний час добитися заснування нового науково-дослідного інституту. Завдяки наполегливості Г. С. Костюка психологічна наука в Україні одержала свій осередок, центр, який здійснював і здійснює зараз координацію науково-дослідної роботи в галузі психологічних наук.

Наукова діяльність Г. С. Костюка розпочалася задовго до створення інституту. Григорія Силевича можна назвати ровесником психології, який пройшов з цією наукою всі її поневіряння й перемоги у ХХ столітті. Основні наукові погляди Г. С. Костюка як українського психолога формувались у 20–30-х роках ХХ століття під впливом розробки ним основних педологічних питань і його практичної педагогічної діяльності.

Творчій спадщині та життєвому шляху Г. С. Костюка присвячено доволі багато наукових робіт. Зауважимо, що початок творчого шляху

видатного українського психолога знаходиться у сфері практичної педагогічної діяльності. У 20–30 роки Г. С. Костюк почав свою трудову діяльність вчителем загальноосвітньої школи, що є немаловажним з нашої точки зору. Працюючи на посаді завідуючого дослідною школою Наркомату освіти УРСР, вчений проводить дослідження з психології навчання і розвитку учнів, публікує перші свої роботи. У цих працях він порушує питання, актуальні і в теоретичному, і в практичному плані. На основі великого емпіричного матеріалу молодий науковець ставить під сумнів поширену на той час думку про те, що показники розумових здібностей кожної дитини незмінні, розкриває провідну роль умов оточуючого середовища, в яких відбувається психічний розвиток учня.

У 30-ті роки Г. С. Костюк очолює кафедру психології Київського педагогічного інституту і психологічний відділ Українського науково-дослідного інституту педагогіки, веде активну викладацьку роботу, здійснює ґрунтовні дослідження, друкує чимало статей, працює над першим в Україні підручником з психології для вищих навчальних закладів.

Перші теоретичні і практичні напрацювання Г. С. Костюка відображено у підручнику «Педологія» для педагогічних технікумів, виданому за його редакцією у 1933 році. «Підручник опрацював колектив наукових співробітників секції психології і педології Київської філії УНДІПу». Окремі розділи разом з Г. С. Костюком писали І. Д. Видро і П. Р. Чамата. Підручник включає, відповідно до програми курсу педології у педагогічних технікумах, якою вона була на час складання книжки, і елементи загальної психології, що їх треба знати студентам педагогічних технікумів, майбутнім учителям початкової школи. Тут вперше системно викладені теоретичні погляди Г. С. Костюка, які в подальшому розвивались у багатьох інших роботах вченого.

Г. С. Костюк вказував, що основні питання, які насамперед має з'ясувати педологія і які складають її зміст, є наступними: що є розвиток дитини і які його рушійні сили; чим відрізняється розвиток дитини як конкретно-історичної, соціальної істоти від розвитку психіки тварин; у чому виявляється класова зумовленість розвитку конкретно-історичної дитини; яку роль відіграють у розвитку дитини умови соціального оточення; які основні етапи проходить дитина у своєму розвитку, поки вона стане сформованою, дорослою людиною; в яких характеристичних особливостях виявляється її розвиток на кожному віковому етапі; який обсяг досвіду, які фізичні й розумові сили дитина має в кожному віці; що вона може в кожному віці сприйняти, зрозуміти з навчального матеріалу; які вимоги з погляду вікових особливостей дітей треба по-

ставити до програм і методів роботи в школі; яку участь можуть діти взяти в кожному віці у виробничому житті; як найкраще можна забезпечити в кожному віці розумовий розвиток дитинства, необхідний рівень опанування основ науки, техніки; чому різні діти виявляють неоднакові особливості розумового розвитку, успішності з основ наук, різні ставлення до колективної праці, навчально-трудова обов'язків, різні соціально-політичні настанови; як найкраще можна забезпечити змалку формування комуністичних настанов у наших дітей і т. ін.

Великої уваги у своїх роботах Г. С. Костюк надавав практичній реалізації індивідуального підходу до особистості вихованця, оскільки розумів, що розвиток і цілеспрямоване формування особистості можливе лише за умови вивчення індивідуально-психологічних особливостей дитини, – «Завдання індивідуального підходу до учнів у навчальній роботі не зводиться тільки до того, щоб «приспосувати навчання до індивідуальних особливостей учнів» у кожному класі» [9, с. 449]. Справжнє змістовне завдання полягає в тому, вважає дослідник, щоб «впливати на формування індивідуальних особливостей учнів, відповідно їх скеровувати, забезпечувати максимальний розвиток нахилів, здібностей, талантів кожного ... Передумовою здійснення індивідуального підходу є знання дітей, їх індивідуальних особливостей» [9, с.449].

Таким чином, у творчості Г. С. Костюка були сформульовані основні підходи, принципи і механізми упровадження здобутків психологічної науки у психологічну практику, створені підвалини прикладної психології в цілому та, зокрема, – практичної психології освіти. Найбільш вагомими здобутками вченого відносно практичної психології варто відмітити наступні: учення про індивідуальність особистості та унікальність життєвого шляху людини; ідея системного розгляду чинників і умов розвитку дитини від психофізіологічних, спадкових, до соціально-історичних, культурних; створення засад задачного підходу як умов розвитку і саморозвитку особистості у процесі навчальної діяльності; ідея цілісного підходу до особистості, фактично – *індивідуальності*; підпорядкованість навчання і виховання дитини завданням її розвитку як особистості, що фактично обґрунтовує можливості корекційно-розвиткової роботи; ідея формування психологічної культури педагога (педолога) та вимоги до формування професійно важливих рис його особистості.

Ці та інші ідеї Г. С. Костюка були сформовані під впливом та у творчій співпраці з професором О. М. Раєвським (1881–1971), який тривалий час очолював кафедру психології в Київському університеті а у 1930 році секцію експериментальної педагогіки та педагогічної

психології Київської науково-дослідної кафедри педології. Коло інтересів О. М. Раєвського було означене в основному психологією особистості.

Цінним для теоретичних засад прикладної психології у творчості О. М. Раєвського може бути визначено дослідження соціально-психологічних аспектів розвитку особистості, зокрема – вплив культурно-історичного і соціального оточення на особистість, що розвивається. Принаймні, фундаментальні роботи «До питання про психологічне і ідеологічне в людській свідомості», «До питання про ідеологічне в психологічній характеристиці особистості» засвідчують глибоку зацікавленість автора проблемою взаємозв'язку ідеології та психології, яка в межах особистості розуміється як співвідношення «натуральних» і «вищих» психічних функцій, за термінологією Л. С. Виготського. На цю проблему, як на центральну для наукової спадщини О. М. Раєвського, вказує і видатний історик психології В. А. Роменець [19].

Згідно до поглядів О. М. Раєвського, ідеологія існує на ґрунті свідомості, «до» свідомості окремого індивіда, і впливає на становлення останньої через навчання, виховання та знаково-символічні утворення. Дослідник вбачає складну діалектичну сполучність змісту суспільної свідомості («ідеологія» в його термінології) та свідомості і самосвідомості окремого індивіда. Відзначимо, що проблема співвідношення суспільного та особистісного на рівні індивідуальної свідомості залишається актуальною й зараз. Це співвідношення для практичної психології актуалізується у таких проблемах як: співвідношення запиту і реальної життєвої проблеми індивіда; неспівпадіння життєвої і психологічної ситуації; соціальні очікування, рольові репертуари; проблема вчинку та його значення для актуального соціального оточення і т.п.

О. М. Раєвський підкреслював, що психіку не можна розглядати поза ідеологією, поза контекстом суспільної свідомості. Це стосується усіх аспектів психічного життя людини – ідеалів, життєвих планів, мотивації, потреб, бажань, цінностей, рис характеру, здібностей, захистів тощо. Становлення цих якостей та їхній індивідуально-своєрідний зміст не можна уявити поза ідеологічними настановами, поза процесом соціалізації, поза суспільними нормами, стереотипами, міфами.

Фактично, предметом аналізу О. М. Раєвського є соціальна ситуація розвитку особистості, ті культурно-історичні і соціально-психологічні чинники які обумовлюють життєдіяльність людини. Ідеологія, як зазначає дослідник, обумовлює не тільки вибір особистістю свого соціального статусу, професії, ставлення до тих чи інших явищ оточуючого світу, а й ставлення до себе самої, своїх вчинків, свого життєвого шляху,

своїх життєвих планів. У своїй творчості О. М. Раєвський фактично знаходиться в тому ж когнітивному просторі, в якому відбувається дослідження Л. С. Виготського, коли він здійснює пошук «одиноці» аналізу психічного, на відміну від елементів, що порушують цілісність досліджуваного об'єкта.

Для О. М. Раєвського центральним психічним явищем є, насамперед, «усвідомлення людиною свого відношення до самої себе» (самосвідомість). Він вважає, що це відношення найповніше втілюється у спрямованості особистості, в цілях і завданнях, які людина ставить перед собою в житті, в інтересах, потребах та життєвих планах, що спонукають її до діяльності, в нормах і правилах, в ідеалах. О. М. Раєвський визначає, фактично, ті психічні утворення, що роблять кожну людину дієвою частиною суспільного організму: це те, що називають суспільною свідомістю.

Серед плеяди українських психологів необхідно відмітити творчість Д. Ф. Ніколенка, який вивчав розвиток пізнавальної та емоційної сфер особистості, а також психологічних аспектів навчання та виховання [14].

Якщо зробити своєрідний ретроспективний огляд наукової спадщини Д. Ф. Ніколенка, ми можемо зробити висновок, що йому притаманне системне бачення навчально-виховного процесу та цілісний підхід до особистості учня. Одним з найбільш вагомих внесків цього вченого у теорію практичної психології можна вважати психологічне дослідження особистості вчителя та міжособистісної взаємодії в процесі навчальної діяльності. Відомо, що досить довгий період життя Д. Ф. Ніколенко плідно вивчав проблему психології педагогічної діяльності. Цей предмет дослідження було обрано вченим невипадково. Огляд його праць говорить про те, що цей інтерес – наслідок зрозуміння *синтетичного* характеру психічних новоутворень учня який здійснює під керівництвом вчителя навчальну діяльність.

Грунтовний внесок у створення теоретичних і методологічних основ практичної психології в Україні було здійснено видатним вітчизняним психологом С. Д. Максименком. Його творчість, що охоплює період від 70-х років ХХ століття і по теперішній час, можна розглядати як місток між класиками психології Б. Г. Ананьєвим, Л. С. Виготським, В. В. Давидовим, Д. Б. Ельконіним, Г. С. Костюком, Ж. Піаже, К. Роджерсом, С. Л. Рубінштейном, В. Франклом та сучасними дослідниками, які розбудовують теоретичні засади практичної психології.

Творчі задуми С. Д. Максименка найбільш системно реалізуються в парадигмі генетичної психології (С. Д. Максименко [11–13]). Так,

перші фундаментальні роботи вченого у межах педагогічної психології присвячено психологічному обґрунтуванню індивідуального підходу до навчання і виховання. При цьому автор загострює прикладний аспект даної проблеми, відзначаючи, що у багатьох дослідженнях лише розкривається зміст індивідуальних особливостей учнів і не завжди висвітлюється те, як саме їх враховувати у процесі навчання, виховання і розвитку особистості учня. С. Д. Максименко доводить, що найбільш конструктивним є підхід до розвитку індивідуальних особливостей учня, як до розвитку індивідуально-цілісної неповторної особистості, індивідуальності. Фактично, це положення, ставить питання про застосування *індивідуального підходу* у практичній психології, обумовлюючи методологічні засади подальших досліджень вченого.

У дослідженнях С. Д. Максименка на основі значного масиву різноманітних емпіричних даних встановлено психологічний механізм виникнення цілісності особистості. Виникнення вищих психічних функцій відбувається в процесі активного засвоєння особистістю спеціальних засобів, інструментів пізнавальної діяльності, культурних за своєю природою. «Засвоєні як засоби розв'язання навчальних завдань, вони (інструменти, у трактуванні С. Д. Максименка – методи пізнання) утворюють в свідомості констатуючі структури, формуючи «навколо себе» те, що має назву міжфункціональних психологічних систем. Так виникає явище особистісного опосередкування навчальної діяльності та феномен «подвійного опосередкування» психічного розвитку: тепер його опосередковує і культурний контекст (зовнішнє), і особистісний (внутрішнє)» [11, с.279]. Так виникає явище саморозвитку особистості, коли завдяки «подвійному опосередкуванню» психіка починає існувати як система, як сама себе моделює і розвиває.

Своєрідним підсумком психолого-генетичних досліджень є визначення особистості, яке подає автор у своїх більш пізніх роботах: «Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ» [13, с. 25].

У творчості С. Д. Максименка дістало подальшого поглиблення й поняття соціальної ситуації розвитку особистості. Розвиток, динаміку соціальної ситуації дослідник вбачає у прогнозуванні, науковому передбаченні майбутніх подій. Саме прогнозування, за С. Д. Максименком, виявляється тією детермінантою, що обумовлює актуальну поведінку особистості, її психічне буття. Адже людині притаманне планувати своє життя, висувати перед собою певні етапи і життєві цілі, прогнозувати

свої «досягнення, життєві ситуації, умови існування з іншими людьми, особливості життя своїх дітей тощо». Усе це дослідник пропонує називати «метапрогнозуванням». «Виявляється, що майбутнє набагато більше детермінує розвиток особистості, ніж минуле» [13].

Проблема прогнозування розвитку особистості тісно пов'язана, на думку С. Д. Максименка, з проблемою життєвого шляху людини, як певної послідовності фаз, що становить його часову структуру. Вчений зазначає, що для того, «щоб зрозуміти значення певного періоду життя, треба порівняти його з цілісною структурою життєвого циклу, врахувати найближчі і найвіддаленіші, найглибші його наслідки для розвитку особистості. Долаючи життєвий шлях, людина розвивається як особистість і суб'єкт діяльності, а разом з тим – як індивідуальність. Сукупність таких «вимірів» становить просторову структуру життєвого шляху» [13, с. 64].

Таким чином, «розроблена С. Д. Максименком генетико-психологічна теорія особистості оригінально й евристично розкриває сутність особистості її народження, зростання й існування – як справжнього «дива», як дійсної «точки світу», в якій відображається, рефлексується весь світ й отримує імпульс для свого особистісного розвитку» [12, с. 461].

В контексті розгляду теоретичних надбань української психологічної науки у другій половині ХХ століття неможливо не відмітити роботи учнів Г. С. Костюка, Г. О. Балла і Ю. І. Машбиця. Серед численних робіт науковців, присвячених різним аспектам програмованого навчання, діалогічного підходу до формування особистості та її окремих рис і якостей, формування навичок самостійної пізнавальної діяльності та ін. необхідно окремо звернути увагу на теорію учбових задач та учбових ситуацій. Названі теоретичні підходи були обґрунтовані у таких роботах як, «Учбовий матеріал і учбові ситуації: Психологічні аспекти» (К., 1986) і «Теорія учбових задач: Психолого-педагогічний аспект» (М., 1990).

Важливим аспектом аналізованої теорії є прийняття учбового завдання в учбовій діяльності (Г. О. Балл). Сам факт прийняття учбового завдання означає принципові зміни цілісних структур психіки учня, і в цілому його самого як суб'єкта учбової діяльності. Беззаперечно плідною є спроба пояснити явище прийняття завдання у зв'язку з умовами учбової задачі. Слід відзначити важливість введеного Г. О. Баллом поняття «внутрішнє учбове завдання». Тобто інтерпретація у свідомості учня умов та цілей виконання пред'явленої задачі.

Цінність задачного підходу полягає у тому, на наш погляд, що він

дає можливість зрозуміти механізм виникнення життєвих проблем особистості, життєвих ускладнень та утруднень. Якщо, звичайно перенести цю методологію з простору учіння у простір життєвої ситуації особистості. Поняття учбової ситуації, якщо зробити з ним ту ж процедуру, фактично розкриває нам механізми виникнення і перебігу актуальної життєвої ситуації особистості. Таким чином, відкривається можливість побудови методологічних засад в цілому, та категоріально-поняттєвого апарату зокрема, прикладної психології. Застосування цього підходу дає можливість теоретичного пояснення феноменів надання психологічної допомоги, аналізу причин і першоджерел виникнення мотивації звернення до практичного психолога.

Характеризуючи наукову творчість Н. В. Чепелевої можна виокремити три важливих напрями: психологічна герменевтика; зміст, форми і методи професійної підготовки практичних психологів; аналіз поняття «психологічна ситуація».

Найбільш важливим з точки зору розвитку практичної психології можна вважати обґрунтування структури, рівнів та змісту підготовки практичних психологів у ВНЗ [11, 16, 21, 24]. Тут найбільш важливою тезою є та, що підготовка практичних психологів, на відміну від психологів-дослідників або викладачів, потребує цілеспрямованого формування професійно важливих якостей особистості. Серед таких якостей авторка називає: вміння слухати, гуманістичну спрямованість особистості, розвинений соціальний інтелект і життєвий досвід, високий рівень креативності, емоційну стійкість, розвинену емпатію і т. ін.

Що ж стосується теоретичного аналізу поняття «життєва ситуація особистості», [24], то варто відмітити, що уперше в українській практичній психології життєва ситуація стала предметом всебічного і глибокого розгляду. В процесі аналізу були визначені типи життєвих ситуацій, їх види та специфіка. Також було співставлень поняття життєвої ситуації і соціальної ситуації розвитку (Л. С. Виготський). Ось визначення яке у свій час було сформульовано і дотепер застосовується у підготовці практичних психологів: «Ситуація – це система зовнішніх відносно суб'єкта умов, які спонукають та опосередковують його активність» [24, с.113]. Розглядаючи поняття «психологічна ситуація», Н. В. Чепелева доводить, що, насправді, «незалежність» обставин є дуже умовною, і особистість утворює дійсну і складну єдність з ситуацією. Це, як бачимо, дуже близько до поняття «соціальна ситуація розвитку», яке Л. С. Виготський вважав дійсною одиницею аналізу цілісної системи «особистість – соціальне оточення».

2.7. Етапи становлення і розвитку психологічної служби в Україні

У подовж багатьох років разом із розвитком психологічних ідей, концепцій і теорій існувала велика армія психологів, що працювали у закладах охорони здоров'я, на виробництві, в освіті, органах внутрішніх справ, авіаційній і космічній промисловості та інших галузях народного господарства. Зміст і результати їх діяльності часто не потрапляли на шпальти газет або у наукові публікації. Але ці психологи та їхня робота часто виступали як першоджерело для експериментально-дослідної та теоретичної роботи науковців. Тож настав час, хоча б схематично, окреслити діяльність практичних психологічних служб у нашій країні.

У розвитку психологічних служб в Україні маємо виокремити *шість основних етапів*:

1 – доорганізаційний етап (кінець XIX – початок XX ст.). Особливістю цього етапу є напрацювання методик практичної роботи психолога та розуміння необхідності його постійної практичної роботи у закладах, установах, підприємствах.

Методики практичної психосоціальної роботи були створені в результаті здійснення експериментальної роботи дослідників, що займалися прикладними проблемами (Г. Мюнстерберг, В. М. Бехтерев, Дж. Дьюї, О. Ф. Лазурський та ін.). Одночасно виникає ідея про необхідність постійного *психологічного супроводу* інновацій у різних сферах суспільного виробництва та суспільного життя.

Реалізація професійного супроводу психологічних інновацій на ранніх своїх етапах здійснювалась шляхом створення товариств, спілок, професійних асоціацій. Зазначимо, до слова, що у розвинутих країнах і досі професійні асоціації психологів відіграють дуже значну роль у впровадженні психологічних знань і методик в суспільну практику.

2 – організаційний (20–30 рр. XX ст.). Наприкінці 20-х років починають створюватись відповідні служби у державних установах – лабораторії наукової організації праці на виробництві, педологічні служби в системі освіти, охорони здоров'я, на транспорті, відділення, відділи та інститути у системі вищої освіти, відповідні лабораторії у збройних силах і органах внутрішніх справ. Це створення підтверджено відповідними наказами і постановами уряду, уведенням відповідних нормативів, штатних одиниць і т.п.

3 – адміністративна заборона; існування окремих елементів (30-ті – 80-ті роки). Цей етап обумовлений створенням і всевладдям радянської адміністративної системи яка не передбачала ніяких інших методів

роботи з людьми крім адміністративно-ідеологічних. В радянській системі окрема людина розглядалась як гвинтик єдиного державного механізму і, тому, плюралізм думок, індивідуальний підхід і т.п. були не тільки непотрібні, а й шкідливі.

У повоєнні роки, поступово, в основному під впливом технічної революції та умовами протистояння з «капіталістичним світом», виникла необхідність врахування «людського фактору» в роботі технічних систем, – атомні електростанції, літаки, зброя різних видів, системи наведення і т.п. У зв'язку з такою необхідністю в окремих, як правило – «закритих», установах виникають відповідні лабораторії і відділи. Поступово відроджуються ергономіка, психологія праці, спортивна, клінічна і юридична психологія.

4 – відродження, другий доорганізаційний етап (1985–1991 рр.). Цей етап пов'язаний з деградацією та руйнуванням радянської адміністративно-політичної системи. Поступово держава втрачає важелі управління суспільними процесами, відкриваються кордони, знову виникає плюралізм суспільної думки. У цей час знову відроджуються ідеї про необхідність психологічного забезпечення суспільних процесів, про індивідуальний підхід до кожної особистості, про врахування і використання внутрішнього потенціалу людини на виробництві та суспільному житті. Знову постає питання про необхідність створення психологічних служб. З'являються проекти та деякі законодавчі акти, що кладуть початок створенню психологічних служб в нових історичних умовах.

5 – другий організаційний етап (1991 – 2004 рр.). Початок цього етапу ознаменовано здобуттям Україною незалежності та необхідністю створення самостійної держави. У цей період було розпочато створення відомчих психологічних служб та громадських спілок, товариств і комерційних організацій, що надають психологічні послуги. Так, у 1990 році було створено Товариство психологів України, у 1991 році започатковано психологічну службу в системі освіти, у 1993 – психологічну службу в збройних силах, у 1994 році – створено мережу центрів соціально-психологічної реабілітації населення, що постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи, у 1998 – психологічну службу в органах внутрішніх справ.

При цьому вибухоподібно зросла кількість вищих навчальних закладів, як приватних, так і державних, що здійснюють підготовку психологів, соціальних працівників і соціальних педагогів. Постає нагальна необхідність методичного забезпечення і теоретичного осмислення діяльності психологічних служб.

При всіх, притаманних цьому періодові, коливаннях і нестійкості

психологічних структур (одні відкривались, інші – закривались або перепрофілювались) головним результатом можна вважати законодавче оформлення діяльності психологічних служб, унормування статусу їх працівників, визначення функцій і повноважень.

6 – сталий розвиток (2004 – т.ч.). Самий початок XXI століття ознаменований для практичних психологів сталим розвитком психологічних служб. Практично усі відомчі психологічні служби пройшли період юридичного і організаційного оформлення, визначення змісту і основних завдань своєї діяльності, побудови організаційних структур та системи підвищення кваліфікації і атестації спеціалістів.

Сказане не означає, що усі проблеми діяльності соціальних і психологічних служб вже вирішені. Дійсно, організаційні проблеми поступово відходять на другий план. На перший план висуваються проблеми якості роботи служб, значного підвищення ефективності професійної діяльності практичних працівників, вдосконалення їх методичного забезпечення. Найближчим завданням є налагодження тісної взаємодії між службами, побудова національної системи соціальних і психологічних служб.

Для ілюстрації наведеної періодизації розвитку психологічних служб в Україні наведемо *окремі віхи із сучасної історії розвитку психологічної служби системи освіти*.

Систематична робота зі створення психологічної служби в освітній галузі почалася з 1991 р., коли в Інституті психології ім. Г. С. Костюка був створений новий підрозділ – Центр психологічної служби в системі народної освіти. Автор цих рядків був призначений його керівником. Основним завданням роботи Центру було створення психологічної служби у системі освіти, – розробка нормативних документів, методичного забезпечення діяльності працівників служби, галузевих стандартів їхньої роботи.

Подією, що суттєво вплинула на розвиток прикладної психології в Україні, була Перша всеукраїнська конференція з практичної психології (м. Луцьк, 11-14 листопада 1991 р.). Саме в ході цієї конференції були обговорені шляхи та основні напрями розвитку психологічної служби, концепція її розвитку, проект положення про психологічну службу системи освіти, визначені організаційні моделі та стратегії.

Наша система освіти досить довго існувала без психологічної служби, а тому дуже повільно включала її в структуру свого функціонування. Труднощі взаємодії психологічної служби зі своїм замовником – системою освіти – зумовлені недостатньою визначеністю самого соціального замовлення. Ускладнювало процес становлення психологічної служби

освіти ще й те, що вона одночасно почала охоплювати увесь комплекс психологічних проблем, які треба було розв'язувати в школі (в зарубіжних країнах включення різних аспектів відбувалося поступово згідно з соціальним замовленням освіти в даний час).

1993 року було прийнято «Положення про психологічну службу в системі освіти України», яке визначало сферу діяльності, права та функціональні обов'язки її ланок, а психологи стали називатися «практичними». Наступного, 1994 року в освітянських закладах України вже працювало 2852 практичних психологів. Тільки 471 із них (тобто 6,5%) мали базову вищу психологічну освіту. У 1995 р. психологічна служба освіти помітно розширилася. За рік кількість практичних психологів збільшилася на 63% (на 1799 фахівців).

Важливим етапом у розвитку психологічної служби стало прийняття у 1996 р. доповнень до Закону України «Про освіту». Статтею 21 «Психологічна служба в системі освіти» було визначено, що за своїм статусом практичні психологи належать до педагогічних працівників.

Психологічна служба пройшла етап становлення, довівши свою необхідність для соціальної і педагогічної практики. Практичні психологи і соціальні педагоги, здійснюючи свої професійні обов'язки, вирішували актуальні завдання сучасної освітянської галузі – оновлення змісту й форм навчально-виховного процесу, психологічний супровід педагогічних новацій, пошук і робота з обдарованими дітьми, захист психічного здоров'я учасників навчально-виховного процесу, профілактика алкоголізму, наркоманії, протиправної поведінки, насильства над дітьми, підвищення психологічної культури учнів, батьків, учителів, керівників освітніх закладів тощо.

Основним результатом діяльності служби за перші п'ять років стало розуміння керівниками освіти, вчителями та батьками необхідності впровадження надбань вітчизняної і зарубіжної психології у практику навчально-виховного процесу.

У липні 1998 р. Міністерство освіти України спільно з Академією педагогічних наук України створили Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи як наукову установу Академії педагогічних наук України і як головну організацію психологічної служби системи освіти України. Таким чином, організаційна структура психологічної служби набула завершеного вигляду.

Відповідно до завдань та змісту діяльності психологічної служби всупереч кадровим та фінансовим негараздам, часто на самому ентузіазмі формувалася і міцніла структура управління та науково-методичного забезпечення діяльності практичних психологів дошкільних, загаль-

ноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти. Великий досвід в організації та діяльності психологічної служби накопичився у Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Львівській, Сумській, Київській, Чернівецькій та ряді інших областей.

У грудні 1999 р. було затверджено «Положення про психологічну службу», у 2001 р. до нього внесені зміни і доповнення. У даний час затверджено нову редакцію Положення про психологічну службу системи освіти (див. Додатки) яка відповідає сучасним умовам розвитку освіти в цілому, і психологічної служби, зокрема (2009 рік). Для підготовки фахівців нової спеціальності вперше в СНД був виданий підручник «Основи практичної психології» (Либідь, 1999 р.). Служба набула чіткої структури, що створило умови для більш якісної організації її діяльності. Поступово упорядковувалися планування та звітність, створювалися умови для розвитку служби, видавались навчально-методичні матеріали, що сприяло покращенню умов та якості роботи практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів.

З 1998 по 2002 р. психологічна служба зросла більш ніж на 2 тисячі осіб. Більшу половину (55%) склали практичні психологи з вищою базовою освітою.

Організаційно-управлінське, навчально-методичне та нормативно-правове забезпечення діяльності служби дозволило довести на кінець 2002-2003 навчального року чисельність практичних психологів та соціальних педагогів дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів до 7836 працівників (порівняно з 6651 особою у 2001-2002 н.р.). Це свідчить про тенденцію збільшення кількості фахівців психологічної служби освіти та розуміння практичними працівниками освіти її необхідності.

У 2004 році сталася значна подія в історії психологічної служби системи освіти України. 23 квітня відбулося засідання колегії Міністерства освіти і науки України, яка вперше за роки існування служби розглянула питання «Про стан і перспективи розвитку психологічної служби системи освіти». Рішення колегії визначило основні напрями діяльності психологічної служби на багато років вперед. Міністерство затвердило «Стратегію розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2008 року». Психологічна служба освіти України одержала суттєвий поштовх для вдосконалення як у кількісних, так і в якісних аспектах. З тих пір працівники психологічної служби відзначають 23 квітня як «День практичного психолога».

Одним із вагомих результатів колегії стало виокремлення (розведення) посад практичного психолога та соціального педагога у закладі

освіти. На початок 2007 – 2008 навчального року загальна чисельність працівників психологічної служби складала 15010 осіб, з них: практичних психологів – 10978, соціальних педагогів – 3313, методистів – 719.

Усі ці події дають підставу стверджувати, що у психологічній службі настав етап сталого розвитку. Сьогодні практичні психологи та соціальні педагоги майже по всіх позиціях прівняні до педагогічних працівників.

Наступним етапом розвитку служби стало проведення у квітні 2008 року чергової колегії Міністерства, яка прийняла «Концепцію розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2012 року» та План дій з її виконання. Дана концепція передбачала суттєве збільшення чисельності працюючих психологів і соціальних педагогів, доведення їхньої чисельності до нормативної, створення осередків психологічної служби у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації, покращання методичного забезпечення працівників служби та ін. Необхідно зазначити, що у вищих навчальних закладах різних типів і різного відомчого підпорядкування створюються і активно працюють психологічні служби. Помітний досвід накопичено у вишах Запоріжжя, Харкова, Львова, Миколаєва, Сум.

Характеризуючи *сучасний стан* розвитку психологічної служби системи освіти необхідно виокремити ряд основних *тенденцій*:

- процеси децентралізації, що відбуваються у державі, породжують низку питань щодо оптимізації науково-методичного забезпечення діяльності працівників служби, оптимізації її структури і змісту діяльності.

- збільшення чисельності працюючих у службі практичних психологів, соціальних педагогів і методистів обласних, районних (міських) центрів психологічної служби. При цьому збільшення чисельності свідчить про розуміння керівниками освіти і вчителями необхідності психологічного забезпечення навчально-виховного процесу (див. Додатки). Відбувається це збільшення в основному у міських навчальних закладах. Проблемою залишається забезпечення фахівцями служби сільських шкіл.

- посилення дієвої взаємодії фахівців психологічної служби і фахівців психолого-медико-педагогічних консультацій. Подекуди, особливо на рівні району, спостерігається й об'єднання організаційних структур (районних центрів і районних ПМПК). Спонукає цей процес запровадження інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами.

- збільшення чисельності працівників служби не тільки у загальноосвітніх школах, а й у школах-інтернатах, закладах профтехосвіти,

дошкільних і позашкільних навчальних закладах. Проблемою залишається забезпеченість фахівцями ВНЗ усіх типів (див. Додатки).

– методична неузгодженість. Працівники служби у своїй діяльності застосовують методи різного типу, іноді невисокої якості. Причиною цього є відсутність чіткої системи ліцензування психологічних послуг та спеціалістів що їх надають.

– невисокий ступінь готовності випускників ВНЗ до практичної роботи у закладах освіти. В цьому аспекті актуальним є оновлення змісту, форм і методів професійної підготовки майбутніх практичних психологів, пошук шляхів формування професійно важливих рис особистості майбутнього спеціаліста у тому числі і через систему практикування.

Психологічна служба відзначає двадцятип'ятиріччя свого існування в складних соціально-політичних умовах. В результаті російської агресії з'явилося майже два мільйони внутрішньо переміщених осіб, серед яких майже двісті тисяч дітей, тисячі загиблих і десятки тисяч поранених. Знову перед психологами і соціальними педагогами постали непрості виклики – надати психологічну допомогу постраждалим людям, методично і практично підтримати колег з інших відомств, громадських організацій, волонтерів. До вже існуючих, традиційних для освітян проблем – адаптації дитини до навчання і навчального закладу, просвітницька робота з усіма учасниками навчально-виховного процесу, профілактика девіантної поведінки, корекція поведінки і розвитку дитини додалися ще й проблеми роботи з психологічною травмою, горем, проблеми емоційного вигорання та ін.. За даними на початок 2016 року психологічна допомога була надана більше як 145 тисячам постраждалих, з них більше 74 тис. переселених дітей, учнів, студентів, більше 41 тис. їхніх батьків, більше 3 тис. дітей і сімей поранених, майже 31 тис. дітей і сімей учасників АТО (див. Додаток).

Виходячи із зазначених тенденцій і проблем найбільш актуальними у даний час напрямами психологічного забезпечення освіти є:

– інтеграція структурних підрозділів психологічної служби, організацій, установ, громадських об'єднань, які здійснюють свою діяльність у сфері психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу освіти, в цілісну багаторівневу систему надання психологічної та соціально-педагогічної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу;

– соціально-психологічне проектування, моніторинг та експертиза умов та результатів навчальної діяльності вихованців, учнів і студентів

у зв'язку з процесом реформування окремих складових освітньої галузі;

– удосконалення програм професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників з метою підвищення рівня їхньої психологічної культури й психологічної компетентності;

– соціально-педагогічне і психологічне забезпечення превентивних заходів щодо різних форм узалежнень, соціально небезпечних ігор, фізичного насилля та агресивної поведінки;

– розробку та запровадження психологічних програм і проєктів, спрямованих на профілактику асоціальних явищ (алкоголізму, наркоманії, соціального сирітства, насилля тощо), труднощів у адаптації, навчання і виховання, порушень в поведінці.

Усе сказане доводить, що психологічна служба стала невід'ємною частиною освітньої галузі, вона суттєво впливає на навчально-виховний процес, покращує самопочуття і захищає психічне і соціальне здоров'я усіх його учасників і виявилася здатною професійно відповісти на виклики сьогодення.

Підводячи підсумки історико-психологічного аналізу проблем розвитку прикладної психології маємо можливість констатувати що психологічна теорія і психологічна практика, складаючи до певної міри цілісність, породили необхідність виникнення прикладної психології як науково-практичної дисципліни яка відіграє функцію опосередкування результатів теоретико-експериментальних досліджень і досвіду психологічного практикування.

ТЕМИ І ЗАВДАННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1.

Виникнення, становлення і розвиток вітчизняної прикладної психології

1. Періоди у розвитку прикладної психології як науково-прикладної галузі в Україні (з кінця XIX ст. – по цей час).

2. Передумови та чинники становлення і розвитку вітчизняної прикладної психології.

3. Учені-психологи пореволюційного періоду. Особливості життя психологічного співтовариства в умовах соціальних перетворень.

4. Соціальне замовлення на адресу прикладної психології у перші пореволюційні десятиліття.

5. Внесок психотехніки та педології в становлення і розвиток психологічних служб.

6. Психотехніка як масштабний науково-практичний психологічний рух початку ХХ ст. (П. М. Керженцев, І. М. Шпільрейн, А. К. Гостев, В. Е. Мейерхольд).

7. Внесок психотехніки в розвиток і формування вітчизняної прикладної психології (Ц. Р. Геллерштейн, А. М. Мандрика, Н. Д. Левітов, М. Ю. Сиркін, Д. І. Рейтинбарг, А. І. Колода, К. К. Платонов, К. Х. Кекчеєв, Н. А. Рибніков, В. Коган, А. А. Толчинський, А. І. Розенблюм та інші).

8. Теоретичні й практичні засади педології. Основні періоди в історії розвитку педології в нашій країні.

9. Теоретичні здобутки педології.

10. Внесок вітчизняних учених у розвиток і становлення педології як науки. Напрями й представники педологічного руху (М. Я. Басов, П. П. Блонський, Л. С. Виготський, А. С. Залужний, А. Б. Залкінд, Г. С. Костюк, С. С. Моложавий та ін.).

11. Педологічні служби в різних галузях народного господарства.

Тема 2.

Розвиток практичної психології з середини 30-х рр. ХХ століття й понині

1. Передумови й процес ліквідації психотехніки й педології.

2. Вплив радянської методології на розвиток прикладної психології довоєнного періоду.

3. Тенденції розвитку практичної психології в повоєнній Україні. Відкриття Інституту психології в Києві.

4. Основні етапи розвитку психологічної служби системи освіти в Україні.

5. Історія становлення психологічної служби системи освіти на сучасному етапі розвитку прикладної психології.

6. Актуальні напрями психологічного забезпечення освіти й тенденції розвитку психологічної служби.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте змістовну характеристику трьом основним періодам у розвитку практичної психології в Україні.

2. Суспільно-історичні та логіко-наукові чинники виникнення психотехніки у нашій країні.

3. Суспільно-історичні та логіко-наукові чинники виникнення педології у нашій країні.
4. Охарактеризуйте основні теоретичні надбання педології.
5. Значення психотехніки у розвитку практичної психології.
6. Причини та наслідки заборони практичної психології і психологічної практики.
7. Основні здобутки радянської психології у передвоєнний період.
8. Напрями розвитку практичної психології в Україні у повоєнний період.
9. Охарактеризуйте основні етапи розвитку психологічної служби системи освіти в Україні.
10. Охарактеризуйте етапи розвитку психологічної служби системи освіти в Україні.

Тематика рефератів

1. Внесок Л. С. Виготського у розвиток теорії педології і практичної психології.
2. Ідея цілісного підходу до вивчення особистості у педології 20–30-х років ХХ століття.
3. Сучасні представники практичної психології в Україні.
4. Історичний нарис розвитку психологічних служб в Україні.
5. Психологічна служба системи освіти. Історія розвитку.

Завдання для самостійної дослідницької роботи

1. Здійсніть порівняльний аналіз особливостей розвитку практичної психології і психологічних служб в Україні та за кордоном. Закцентуйте увагу на соціальних і ментальних чинниках, що детермінували даний процес.
2. Скомпонуйте орієнтовну програму розвитку психологічної служби закладу освіти на майбутні 5 років. Вкажіть на пріоритетні орієнтири й труднощі в процесі планування. Підготуйте звіт-самоаналіз щодо проведеної роботи з зазначенням пропозицій та рекомендацій з її оптимізації.
3. Складіть по декілька коротких віршів на теми «Практична психологія», «Психологічна служба».

ВИКОРИСТАНА І РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания : Избр. психол. труды в 2 т. / Б.Г. Ананьев. – [1 т.] – М. : Педагогика, 1980. – 178 с.
2. Бенера В.Є. Психологічна служба в закладах освіти. Практикум / [навчальний посібник для вищих навчальних закладів] / В.Є. Бенера. – Тернопіль : ВАТ «ТВПК «Збруч», 2008. – 560 с.
3. Бехтерев В.М. Объективная психология / В.М. Бехтерев. – М. : Наука, 1991. – 480 с.
4. Блонский П.П. Избранные педагогические и психологические сочинения : в 2-х т. / П.П. Блонский [под ред. А.В. Петровского]. – М. : Педагогика, 1990. – Т.1 – 304 с., Т.2 – 400 с.
5. Блонский П.П. Педология / П.П. Блонский. – М. : Просвещение, 1935. – 532 с.
6. Выготский Л.С. К вопросу о педологии и смежных с нею науках / Л.С. Выготский // Педология – 1931. – № 3. – С. 52-58.
7. Выготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса / Л.С. Выготский // Собр. соч.: в 6 т. – М. : Просвещение, 1982. – 436 с.
8. Выготский Л.С. Педология подростка / Л.С. Выготский // Собрание сочинений в 6-ти томах – М. : Педагогика, 1984. – Т.4. – С. 5-242.
9. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.
10. Лазурский А.Ф. Избранные труды по психологии / А.Ф. Лазурский. – М. : Наука, 1997. – 446 с.
11. Максименко С.Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблемы развития в психологии) / С.Д. Максименко. – М. : «Рефл-бук», К. : «Ваклер», 2000. – 319 с.
12. Максименко С.Д. Загальна психологія / С.Д. Максименко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 701 с.
13. Максименко С.Д. Психологія особистості / [підручник для студентів ВНЗ] / С.Д. Максименко. – К. : КММ, 2007. – 296 с.
14. Николенко Д. Злоключения науки педологии : Пора вернуть имя / Д. Николенко, А. Губко, П. Игнатенко // Народное образование. – 1990. – № 10. – С. 117-124.
15. Панок В.Г. Психологічна служба системи освіти і виклики сьогодення / В.Г. Панок // Світогляд. – 2015. – № 6 (56). – С. 44 – 51.
16. Панок В.Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку : [монографія] / В.Г. Панок. – Чернівці : Технодрук, 2010. – 486 с.
17. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології : [навч. посібн.] / В.В. Рибалка. – К. : ІППО АПН України, 2006. – 530 с.

18. Романова Н.Ф. Психологічні служби системи освіти в Україні : перспектива та особливості розвитку / Н.Ф. Романова // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. – 2008. – № 3. – С. 94-102.
19. Роменець В.А. Історія психології ХХ століття : [навч. посібн.] / В.А. Роменець, І.П. Маноха. – К. : Либідь, 1998. – 992 с.
20. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
21. Строяновська О.В. Психологічна служба в системі освіти : Практикум з навчального курсу для практичних психологів : навч. посібн. / О.В. Строяновська. – К. : Каравелла, 2010. – 176 с.
22. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания : Собр. соч. / К.Д. Ушинский. – М.-Л. : Изд-во АПН РСФСР, 1948-1952. – Т. 8. – 776 с.
23. Фрадкин Ф.А. Педология : мифы и действительность / Ф.А. Фрадкин. – М. : Просвещение, 1991. – 126 с.
24. Чепелева Н.В. Життєва ситуація особистості / Н.В. Чепелева // Основи практичної психології. – К. : Либідь, 1999. – С. 112-135.
25. Шардаков М.М. Проблематика диссертаций / М.М. Шардаков // Советская педагогика. – М., 1941. – № 10. – С. 78-82.
26. Эткинд А.М. Эрос невозможного. История психоанализа в России / А.М. Эткинд. – СПб. : Медуза, 1993. – 464 с.
27. Ярошевский М.Г. История психологии / М.Г. Ярошевский. – М. : Мысль, 1976. – 463 с.

Розділ 3

ПСИХОЛОГІЧНІ СЛУЖБИ

- 3.1. Національна система соціальних і психологічних служб України
- 3.2. Відомчі психологічні служби
- 3.3. Психологічні служби зарубіжних країн

3.1. Національна система соціальних і психологічних служб України

Ідея створення загальнодержавної соціально-психологічної служби як єдиної системи охорони й підтримки психічного здоров'я населення виникла досить давно. На сторінках журналу «Вопросы психологии» ці питання обговорювались у 1979 та 1982 роках. Особливої актуальності набула ця проблема зі створенням структур практичної психології у різних відомствах. Коли 1991 р. в Інституті психології було створено Центр психологічної служби системи освіти, перед ним ставилося завдання вивчення теорії та практики організації різних служб, що здійснюють психологічну практику та розробка методичних і методологічних основ їх діяльності. Науковцями Центру було здійснено аналіз проблем, вивчено іноземний досвід створення й розвитку структур практичної психології, оцінені перспективи поступу практичної психології в Україні. Усе це було покладено в основу розробки стратегії розгортання мережі практичних соціально-психологічних центрів, які б надавали допомогу населенню та органам управління державою, з одного боку, і стимулювали б розвиток самої соціально-психологічної служби – з іншого [10].

Аналіз умов розвитку практичної психології в Україні показав наявність кількох тенденцій:

1. Підготовка практичних психологів, що відбувалася у вищих навчальних закладах, за своїм змістом є підготовкою викладачів психології, а не психологів-практиків, і тому потребує докорінної перебудови.
2. Розвиток і формування прикладної психології здійснюється за «відомчим принципом», що дуже часто призводить до паралелізму в роботі відомчих психологічних служб, розпорощення нечисленних кадрів

науковців і методистів по паралельних напрямках науково-методичної роботи.

3. Існує методична неузгодженість у діяльності відомчих структур, а відтак і порушення вимог Етичного кодексу психолога у процесі психодіагностичної та психокорекційної роботи.

4. Допомога людині, захист її психічного здоров'я не будуть ефективними, якщо вони спираються на відомчий підхід. Тому прикладна психологія має бути якщо не позавідомчою, то міжвідомчою, загально-національною.

5. Застосування у практичній роботі методик і методологій відзначається великим розмаїттям і часто є некоректним з точки зору наукової психології.

Налагодження дієвих зв'язків, інтеграція відомчих психологічних служб – справа часу. Розвиток суспільства буде успішним лише тоді, коли діяльність усіх його інституцій спиратиметься на обдарованих і компетентних професіоналів. Їх пошук і залучення до розв'язання важливих державних завдань, сприяння розвитку здібностей і обдарованостей особистості має здійснити національна система соціальних і психологічних служб (НССПС).

Нині окремі елементи НССПС уже існують у різних міністерствах і відомствах, але у своїй діяльності вони не виходять за межі вузько-відомчих інтересів, а їхня робота ніким не координується. При цьому безліч гострих соціально-психологічних проблем залишаються поза увагою як суспільства взагалі, так і фахівців, оскільки «не вкладаються» у відомчі нормативи або не відповідає пріоритетам діяльності того чи іншого відомства.

Сьогодні існує ціла низка актуальних проблем. У першу чергу це необхідність створення або серйозного організаційного і методичного вдосконалення роботи психологічних служб у таких галузях, як охорона здоров'я, силові структури, служби з надзвичайних ситуацій, пенітенціарна система, система соціального захисту населення, різноманітні розгалуження транспортної галузі, система професійної підготовки і перекваліфікації населення і т. ін. Друга – необхідність координації діяльності соціальних і психологічних служб на території адміністративних одиниць, оскільки основні соціальні проблеми вирішуються на місцевому і регіональному рівнях. Третя – необхідність координації діяльності психологічних служб з громадськими організаціями та місцевими громадами. Наявність розгалуженої системи захисту особистості, її соціального благополуччя, психічного здоров'я є показником зрілості демократичного суспільства.

Національна система соціальних і психологічних служб об'єднує державні органи й організації, що виконують практичні роботи у галузі соціальної педагогіки, прикладної соціології та психології. До неї входять: психологічні та соціологічні підрозділи й служби, які функціонують у різних відомствах; територіальні (муніципальні) структури (об'єднання), що надають соціально-психологічні послуги населенню. НССПС є основою загальнодержавної системи охорони психічного здоров'я населення України. Вона виконує дорадчі та експертні функції в усіх державних і територіальних установах; забезпечує створення належних соціально-психологічних умов вільного саморозвитку особистості; розв'язання та профілактики різних типів конфліктів, психологічних перевантажень у професійній діяльності; бере участь у створенні оптимальних соціально-психологічних умов підвищення ефективності праці, навчання і виховання; захисту й допомоги людині, котра перебуває у кризовій життєвій ситуації; забезпечує реалізацію єдиної політики у психологічному захисті населення в цілому та окремої особистості, зокрема.

Діяльність психологічних служб є одним із вирішальних чинників гуманізації відносин у суспільстві, оскільки ґрунтується виключно на індивідуальному підході до особистості людини і має на меті захист її психічного здоров'я.

Основними спеціалістами НССПС є: психологи-консультанти, практикуючі психологи, соціологи, соціальні працівники, соціальні педагоги, методисти соціально-психологічних служб.

У своїй діяльності національна система має активно співпрацювати з неурядовими, громадськими або приватними структурами, що надають соціально-психологічні послуги населенню або проводять навчання в галузі прикладної психології.

Основні функції НССПС: аналіз і прогнозування суспільних процесів на макро- і мікро- рівні, активний соціально-психологічний вплив, консультативно-методична, просвітницька, реабілітаційна, дорадча функція, профілактика небажаних соціальних процесів, тенденцій і явищ, психогієна.

Головна мета НССПС – забезпечення необхідних соціально-психологічних умов підвищення ефективності діяльності людини в усіх сферах суспільного життя (від політики й управління державою до сімейних стосунків і міжособової взаємодії) і водночас – підтримка розвитку і захист психічного здоров'я особистості кожного громадянина.

Очевидно, що основними завданнями НССПС є:

1. Забезпечення психологічного захисту і надання психологічної

допомоги громадянам з урахуванням їхніх здібностей, особливостей життя і праці, місця проживання, етнокультурних особливостей.

2. Реабілітація потерпілих від військових дій, техногенних, соціальних та природних катастроф, адаптація людей до соціальних умов у місцях нового поселення.

3. Надання консультативної допомоги органам місцевого і державного управління у розробці та реалізації соціальної політики на основі вивчення стану масової свідомості, прогнозування й активного впливу на соціально-психологічні процеси у суспільстві.

4. Участь у розробці й практичному застосуванні нових технологій і методик навчання, виховання, розвитку і перевиховання дітей та молоді, захист від негативного впливу засобів масової комунікації на людей.

5. Координація прикладних психологічних, соціологічних і педагогічних досліджень, що здійснюються представниками соціальних і психологічних служб, розробка і впровадження пріоритетних науково-методичних і практичних програм щодо роботи з молоддю, сім'єю, в галузях політичної, юридичної, військової, педагогічної та медичної психології, соціології, педагогіки.

6. Здійснення психометричного нагляду: розробка, впровадження і контроль за кваліфікованим використанням психологічних методик і технологій. Контроль за дотриманням професійної етики усіма представниками психологічних і соціальних служб.

7. Участь в атестації спеціалістів відповідно до державних і міжнародних стандартів професійної діяльності.

Сучасний стан розвитку прикладної психології в Україні свідчить, що найбільш актуальними її напрямками є психологічна реабілітація постраждалих від військових дій, внутрішньо переміщених осіб, психологія менеджменту і управління, кадровий менеджмент, прикладна психологія освіти, психологія сім'ї та соціального захисту населення, психологія масових комунікацій, профорієнтація і профвідбір, психологія соціального захисту, психологічна експертиза.

Організаційні принципи НССПС полягають у тому, щоб забезпечити її максимальну ефективність при оптимальних витратах і мінімальному кадровому забезпеченні. Психологічні і соціальні служби зараз функціонують у різних міністерствах та відомствах. Досвід їх організації і функціонування свідчить, що найбільш оптимальним є подвійне підпорядкування їх працівників, адміністративно вони підпорядковані керівнику відповідного підрозділу або рівня. Професійно, методично, ці спеціалісти підпорядковуються відповідному фахівцю-психологу. У

ряді служб законодавчо обмежено навіть адміністративний вплив на працівника служби.

Елементи національної системи соціально-психологічної служби уже створені й функціонують, посилюється координація між психологічною службою системи освіти і соціальними службами для молоді, центрами соціально-психологічної реабілітації населення, психологічною службою МВС, психологічною службою Державної прикордонної служби, і т. п. Останніми роками проводяться спільні конференції, наради, навчальні і практичні семінари, здійснюються спільні публікації методик роботи. Все це свідчить про інтеграцію зусиль психологів і соціальних працівників різного відомчого підпорядкування довкола реальної життєвої проблематики окремо взятої людини. Таким чином, прикладна психологія починає реально впливати на процес гуманізації нашого суспільства.

Далі ми розглянемо окремі відомчі психологічні служби, їхні функції, сучасний стан і здобутки.

3.2. Відомчі психологічні служби

3.2.1. Система психологічного забезпечення діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій

Психологічне забезпечення важлива складова державної політики у сфері цивільного захисту. Психологи відіграють провідну роль у забезпеченні надійності персоналу – здійснюють професійно-психологічний відбір на службу (навчання), психологічне супроводження службової діяльності, вивчення соціально-психологічного клімату в підрозділах, заходи первинної психопрофілактики тощо, а також залучаються до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Успішність психологічного забезпечення залежить від ефективної взаємодії з усіма службами ДСНС України, насамперед, з підрозділами кадрового забезпечення, блоком реагування на надзвичайні ситуації та цивільного захисту.

Психологічна служба включає психологів територіальних органів управління, спеціальних регіональних центрів швидкого реагування, підрозділів центрального підпорядкування та навчальних закладів системи ДСНС України і функціонує відповідно до вимог Кодексу цивільного захисту України, Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, наказів МНС України від 23.02.2004 № 89 «Про затвердження Інструкції з організації психологічного забезпечення

службової діяльності аварійно-рятувальних служб», від 03.12.2003 № 466 «Про затвердження Інструкції про порядок поглибленого обстеження кандидатів на керівні посади територіальних органів управління МНС України та Методичних рекомендацій з вивчення соціально-психологічного клімату в колективах апаратів і підрозділів МНС України», від 10.04.2003 № 103 «Про затвердження Положення про кабінет психологічного розвантаження особового складу державної пожежної охорони», від 27.02.2008 р. № 148 «Про створення позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги МНС».

Основними завданнями психологічної служби ДСНС України є:

- організація та проведення роботи із психологічного забезпечення діяльності персоналу органів і підрозділів цивільного захисту;
- психологічний захист населення у разі загрози і виникнення надзвичайних ситуацій.

Психологічне забезпечення діяльності персоналу ДСНС України здійснюється в повсякденних умовах та в умовах надзвичайної ситуації.

У повсякденних умовах психологічне забезпечення діяльності персоналу включає професійну орієнтацію, професійно-психологічний відбір на службу та навчання, психологічне супроводження молодих фахівців, визначення можливості кваліфікаційного росту (просування по службі), підтримання оптимального рівня морально-психологічного клімату в колективах та забезпечення психологічної готовності до виконання завдань за призначенням (індивідуальна та групова робота). В умовах надзвичайної ситуації – прогнозування виникнення відстрочених стресових реакцій та надання рекомендацій щодо оптимального режиму роботи та своєчасне надання психологічної допомоги як постраждалим, так і працівникам ДСНС.

Станом на 01.01.2016 в психологічній службі ДСНС України налічується 146 посад (некомплект 6%), з них: атестовані – 115, за вільним наймом – 31.

При нормативному навантаженні на психолога 400-460 осіб середнє навантаження на одного фахівця-психолога в територіальних органах управління становить близько 500 осіб, навчальних закладах – 550, спеціальних центрах швидкого реагування – 250.

Організаційно-методичне керівництво, координацію та контроль психологічного забезпечення в органах і підрозділах цивільного захисту здійснює Центр психологічного забезпечення підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (створено наказом ДСНС України від 15.03.2013 № 85 «Про затвердження та введення в дію штату

Управління забезпечення Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту ДСНС України») через директора Департаменту персоналу ДСНС України. Комплектування вакантних посад здійснюється особами з фаховою вищою (психологічною) освітою після попереднього погодження.

Профільні вищі навчальні заклади системи ДСНС України (Національний університет цивільного захисту України, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності) з 2005 року здійснюють підготовку фахівців-психологів (станом на 01.03.2016 навчається 72 курсанти та 468 студентів).

Завданнями Центру психологічного забезпечення підрозділів ОРС ЦЗ є:

- розроблення документів з питань психологічного забезпечення діяльності персоналу ДСНС України та захисту населення;
- організація професійної орієнтації і професійно-психологічного відбору кандидатів на службу (навчання) до органів і підрозділів ДСНС України;
- організація психологічного супроводження службової діяльності персоналу органів і підрозділів цивільного захисту та психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу у навчальних закладах ДСНС;
- організація вивчення морально-психологічного клімату персоналу ДСНС та надання консультативної допомоги керівникам усіх рівнів щодо ефективних методів психологічного впливу на підлеглих;
- організація та координація психопрофілактичної роботи з персоналом ДСНС України;
- забезпечення належного рівня психологічної підготовки персоналу до службової діяльності;
- участь у перевірях органів і підрозділів цивільного захисту з питань організації та проведення психологічного забезпечення;
- організація та надання екстреної психологічної допомоги постраждалому внаслідок надзвичайних ситуацій населенню та персоналу ДСНС України;
- організація і проведення навчання населення щодо поведінки та дій у разі загрози чи виникнення надзвичайної ситуації (розробка навчально-методичних посібників, проведення семінарів, тренінгів, лекцій тощо);
- аналіз й узагальнення стану психологічного забезпечення службової діяльності органів і підрозділів цивільного захисту та передового досвіду.

Кодексом цивільного захисту України (ст. 38) та Положенням про Державну службу України з надзвичайних ситуацій (п. 15) серед завдань і основних заходів у сфері цивільного захисту визначено психологічний захист населення. Заходи психологічного захисту населення спрямовані на зменшення та нейтралізацію негативних психічних станів і реакцій серед населення у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій і включають:

- планування діяльності, пов'язаної з психологічним захистом;
- своєчасне застосування ліцензованих та дозволених до застосування в Україні інформаційних, психопрофілактичних і психокорекційних методів впливу на особистість;
- виявлення за допомогою психологічних методів чинників, що сприяють виникненню соціально-психологічної напруженості в колективах і територіях;
- застосування сучасних психологічних технологій для нейтралізації негативного впливу чинників надзвичайних ситуацій на населення;
- здійснення інших заходів психологічного захисту залежно від ситуації, що склалася.

Досвід роботи під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій показав, що при надзвичайних ситуаціях регіонального та державного рівня штатної чисельності практичних психологів територіальних органів та підрозділів недостатньо для ефективного забезпечення надання екстреної психологічної допомоги як рятувальникам, так і населенню. Найбільш дієвим є залучення фахівців-психологів суміжних галузей (освіта, медицина) і формування на їх основі позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги. З цією метою впроваджено наказ МНС від 27.02.2008 р. № 148 «Про створення позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги МНС». Крім того, у кожному територіальному органі ДСНС України є співробітники, які мають вищу психологічну освіту та входять до позаштатних територіальних мобільних груп.

На відміну від класичних алгоритмів надання психологічної допомоги, коли людина звертається до психолога, психологи ДСНС України працюють на випередження і надають допомогу навіть якщо постраждалий вважає, що вона йому не потрібна.

Так, наприклад, у 2015 році психологи надавали екстрену психологічну допомогу постраждалим та членам їх сімей внаслідок обстрілів м. Маріуполя Донецької обл., отруєння невідомою речовиною учнів у смт Летичів Хмельницької обл., ДТП на трасі Київ-Харків у Полтавській

обл., ДТП поблизу с. Правдівки Ярмолинецького району Хмельницької обл., обстрілів с. Сартани Донецької обл., вибуху в житловому будинку у м. Кривому Розі Дніпропетровської обл., аварії судна “Іволга” поблизу с. Затока Одеської обл., зсуву ґрунту поблизу житлового будинку по проспекту Червонозоряному, м. Київ. При цьому психологи проводять моніторинг психоемоційного стану потерпілих, намагаються зменшити або нейтралізувати інтенсивність прояву негативних реакцій, надають психологічну підтримку та інформаційно-консультативну допомогу постраждалим.

Протягом вказаного року до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій залучалось більше 18 тис. рятувальників, 97% з яких було надано психологічну допомогу. Адже це обов’язкова складова психологічного супроводження службової діяльності персоналу.

У цьому ж році психодіагностичними обстеженнями було охоплено 4940 кандидатів на службу до підрозділів ДСНС України. За результатами відбору 13% отримали негативний висновок щодо придатності і не рекомендовані до прийому на службу. Також проводиться психологічний відбір абітурієнтів до вищих навчальних закладів системи ДСНС України. Протягом 2015 року вивчено 1503 кандидати, з них 15% виявили низький рівень інтелектуально-мотиваційної готовності і не рекомендовані до вступу.

Щорічно психологи готують більше 2000 висновків та рекомендацій за результатами комплексних вивчень соціально-психологічного клімату (далі – СПК) у підрозділах цивільного захисту (охоплюється майже 100 тис. співробітників). СПК вивчається двічі на рік у всіх підрозділах ДСНС України – оцінюється загальний стан СПК у колективі, статус співробітників серед колег, ділові та особистісні якості керівного складу підрозділів, їх стиль керівництва, рівень нервово-психічної стійкості особового складу, виявляються нагальні проблеми та визначаються шляхи їх розв’язання. За результатами вивчення СПК психологи надають консультації керівникам підрозділів. Однак керівництво не завжди прислухається до рекомендацій психолога і ігнорує виявлені негативні тенденції, які трансформуються у конфлікти чи скарги, а найгірше – призводять до зниження боєздатності підрозділу.

Працівниками психологічної служби здійснюється координація заходів з психологічної адаптації вимушених переселенців із залученням представників органів місцевого самоврядування, громадських (волонтерських) організацій та волонтерів. За 2015 рік психологами ДСНС України спільно з представниками державних та громадських

(волонтерських) організацій надано психологічну допомогу 39364 особам, з них: 10628 – діти, 5905 – інваліди та особи похилого віку.

Дослідження динаміки проблемних питань вимушених переселенців дозволяє констатувати, що найбільш актуальними залишаються питання їх соціального захисту – виплати компенсацій, поселення, харчування, працевлаштування, медичне обслуговування.

Більше 2000 рятувальників залучалось до відновлювальних робіт на території проведення антитерористичної операції. Основним завданням психологів є організація та проведення заходів психологічного відновлення персоналу, що бере участь у цих заходах. За результатами психологічного діагностування розробляються програми для подальшої корекційно-відновлювальної роботи (тренінги, лекції тощо).

На базі Національного університету цивільного захисту України та ГУ ДСНС України у Рівненській області в лютому-березні 2015 року було організовано та проведено спеціалізовані тренінги, які спрямовані на покращення ефективності роботи з психологічного відновлення персоналу ДСНС України, який залучався до виконання завдань за призначенням на території проведення АТО. До участі у заходах залучались не лише психологи ДСНС України але й органів місцевого самоврядування та громадських (волонтерських) організацій, з якими налагоджено тісну співпрацю.

З метою розробки ефективних методів відновлення персоналу ДСНС України після виконання завдань за призначенням на території проведення АТО та прогнозування їх подальшої професійної надійності, у 2015 році проводилось широкомасштабне дослідження фахівцями Науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України разом з психологами ДСНС України. На даний час розробляються відповідні методичні рекомендації та програма психологічного відновлення персоналу ДСНС України.

Починаючи з 2014 року, налагоджено співпрацю з представниками державних органів виконавчої влади (Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України та Національної гвардії України), міжнародними (ООН, ЮНІСЕФ, НАТО, ОБСЄ, представництво Міжнародного медичного корпусу в Україні, Товариство Червоного Хреста України) та громадськими (волонтерськими) організаціями (ГО «Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій», «Восток-SOS», «Свідомі люди» тощо).

Основними напрямками покращення роботи психологічної служби ДСНС України є:

- удосконалення нормативно-правової бази діяльності психологічної служби;
- створення системи організаційних і науково-методичних стандартів діяльності фахівців психологічної служби;
- забезпечення комплексного вирішення проблем профілактики і діагностики наслідків професійного стресу, емоційного вигорання та психологічної реабілітації персоналу ДСНС України;
- підвищення якості та оперативності надання екстреної психологічної допомоги постраждалим у надзвичайних ситуаціях із застосуванням інноваційних методів та інформаційних технологій.

На даний час відпрацьовуються пропозиції до Кодексу цивільного захисту України з питань психологічного забезпечення та психологічної реабілітації, розробляється поновлена Інструкція з організації психологічного забезпечення службової діяльності органів та підрозділів цивільного захисту.

3.2.2. Система психологічного забезпечення діяльності персоналу Державної прикордонної служби України

У 2003 році наказом Державного комітету у справах охорони державного кордону України №340 «Про затвердження Концепції психологічного забезпечення діяльності Прикордонних військ України та Положення про психологічну службу Прикордонних військ України» було створено психологічну службу прикордонного відомства.

Необхідність створення психологічної служби обґрунтовувалась потребою розгортання системи вивчення та аналізу соціально-психологічних чинників, які впливають на ефективність оперативно-службової діяльності персоналу, стан дисципліни та правопорядку; створення системи моніторингу психологічного стану персоналу; надання прикордонникам та членам їх сімей психологічної допомоги; проведення заходів психологічної просвіти військовослужбовців; здійснення психологічного забезпечення управлінської діяльності керівного складу органів та підрозділів; психологічного забезпечення усього циклу кадрової роботи тощо.

Актуальність проблем психологічного характеру підтверджують дослідження психологів органів Державної прикордонної служби України, які проводилися з 2005 року під керівництвом О.М. Хайруліна. Їх результати показали, що певна частина персоналу категорій офіцерів, прапорщиків та військовослужбовців за контрактом потребує ціле-

спрямованої професійної психологічної допомоги на підставі наявності ознак професійної деформації, зокрема професійного вигорання, що може створювати проблеми в процесі службової діяльності та поза службою, негативно позначатись на ефективності службової діяльності та поведінці прикордонників, бути підґрунтям погіршення стосунків з найближчим соціальним оточенням [14].

Психологічне забезпечення діяльності особового складу Державної прикордонної служби України – це система узгоджених, цілеспрямованих заходів, які ґрунтуються на досягненнях сучасної психологічної науки і провадяться для забезпечення ефективної оперативно-службової і повсякденної діяльності особового складу, його психологічної готовності до виконання завдань за призначенням, збереження психічного здоров'я військовослужбовців, та членів їх сімей.

Психологічне забезпечення діяльності персоналу Державної прикордонної служби України має такі складові:

- психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності персоналу, що включає в себе моніторинг психологічного стану особового складу, соціально-психологічного клімату в колективах підрозділів, психологічну профілактику негативних станів та ненормативної поведінки персоналу, що виникають внаслідок виконання службових завдань та дій зовнішніх факторів та умов служби, здійснення психокорекційних заходів;

- психологічне забезпечення діяльності з підтримання правопорядку та дисципліни, включає в себе визначення соціально-психологічних та індивідуально-психологічних передумов порушень дисциплінарних норм, застосування відповідних профілактичних заходів, профілактику та попередження професійних деформацій персоналу, психокорекцію девіантної поведінки;

- психологічне забезпечення кадрової роботи, включає в себе здійснення професійного психологічного відбору персоналу, психологічний моніторинг посадових осіб кадрового резерву, надання відповідних рекомендацій, проведення професіографічної роботи;

- психологічне забезпечення соціальної роботи з військовослужбовцями, працівниками та членами їх сімей включає проведення консультування вказаних осіб, поширення психологічних знань серед прикордонників та членів їх сімей, забезпечення збереження психічного здоров'я громадян.

Для реалізації вказаних завдань у прикордонному відомстві була створена відповідна структура, що складається з наступних підрозділів та посадових осіб:

– відділ психологічного забезпечення управління по роботі з персоналом Департаменту по роботі з особовим складом Адміністрації Державної прикордонної служби України;

– офіцери-психологи регіональних управлінь Державної прикордонної служби України;

– офіцери-психологи управлінь прикордонних загонів, загонів морської охорони, центрів підготовки молодших спеціалістів, органів забезпечення;

– відділ психологічного забезпечення та професійно-психологічного відбору Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, психологи навчальних факультетів;

– регіональні кабінети професійно-психологічного відбору.

Психологічне забезпечення діяльності персоналу, в межах компетенції, здійснюється посадовими особами керівного складу органів охорони державного кордону, органів морської охорони та забезпечення усіх рівнів, штабами, органами по роботі з особовим складом, кадровими та стройовими органами, фахівцями медичної служби.

Як зазначав керівник психологічної служби ДПСУ О.М. Хайрулін, станом на 1 січня 2008 р. структура психологічної служби прикордонного відомства нараховувала 107 посад психологів, як офіцерів, так і цивільних працівників.

Комплектування посад психологів у органах Державної прикордонної служби України здійснюється за рахунок отримання офіцерів-випускників вищих навчальних закладів України, призначення на посади цивільних працівників, а також шляхом додаткової фахової підготовки діючих офіцерів.

Завдяки цьому чисельність посадових осіб психологічної служби, які мають професійну психологічну освіту поступово зростає. Так, якщо на початку 2004 року таких фахівців було лише 27%, то у 2005 вже 43%, 2006 – 52%, 2007 – 78%. Темпи професіоналізації кадрів психологічної служби забезпечуються завдяки підготовці офіцерів у регіональних вищих навчальних закладах, що акредитовані для надання професійної психологічної освіти, та отримання випускників Військового інституту Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Результати вивчення досвіду роботи психологічних служб прикордонних відомств Угорщини та Польщі, аналіз діяльності таких структур в інших державах свідчать, що загальна методологія психологічного забезпечення діяльності персоналу ДПСУ повністю відповідає організаційним та методичним підходам, які прийняті у європейських країнах.

Психологічною службою прикордонного відомства встановлено тісні професійні контакти з провідними державними психологічними установами, зокрема:

- Українським науково-методичним центром практичної психології та соціальної роботи НАПН України;
- Інститутом психології ім. Г. С. Костюка НАПН України;
- профільними кафедрами Академії внутрішніх справ України;
- Кафедрою психофізіології Української військово-медичної академії;
- Регіональними центрами соціальної допомоги сім'ям та молоді, та іншими.

Співпраця з провідними державними установами психологічної спрямованості дозволяє оперативно здійснювати методичну експертизу та ліцензування діяльності психологів відомства, проводити заходи удосконалення професійної підготовки психологів.

Проведені у 2003–2006 роках заходи щодо створення та становлення психологічної служби прикордонного відомства дозволили достатньо оперативно забезпечити її практичне функціонування в інтересах завдань охорони державного кордону.

Розроблена та впроваджена методика визначення та оцінки соціально-психологічних чинників, що впливають на ефективність службової діяльності персоналу під час охорони державного кордону. Такий аналіз регулярно здійснюється в Адміністрації ДПСУ, всіх регіональних управліннях та органах.

Розроблено та впроваджено ряд практичних методик та рекомендацій, щодо психологічного забезпечення діяльності з охорони державного кордону серед яких:

- методичні рекомендації по підбору та комплектуванню особовим складом прикордонних нарядів;
- рекомендації щодо психологічного забезпечення діяльності персоналу органів та підрозділів морської охорони;
- система застосування прикордонниками методів психологічної самоактивізації, самоконтролю та регуляції психологічних станів під час виконання службових завдань та інші.

Створено та впроваджено методику проведення комплексного соціально-психологічного обстеження підрозділу ДПСУ. Регулярні обстеження здійснюються у кожному підрозділі.

Створена та удосконалюється система роботи з персоналом, що потребує надання індивідуальної соціально-психологічної допомоги.

Розроблена, пройшла методичну експертизу та впроваджена у прак-

тику система професійного психологічного відбору особового складу військової служби за контрактом.

З метою її реалізації у 2006-2007 роках створено та укомплектовано двадцять шість регіональних кабінетів професійного психологічного відбору. Планується створити комплекси професійного психологічного відбору в усіх органах охорони державного кордону. Першочергово такі комплекси були створені в Національній академії Державної прикордонної служби України ім. Б.Хмельницького, навчальних центрах підготовки молодших спеціалістів.

Заходи професійного психологічного відбору військовослужбовців служби за контрактом з 2006 року проходять всі кандидати на службу. Щорічно це близько трьох з половиною тисяч громадян.

Впроваджено систему психологічної просвіти особового складу. Здійснюється надання професійної психологічної допомоги персоналу, консультування прикордонників та членів їх сімей.

З метою вивчення громадської думки щодо діяльності персоналу ДПСУ була розроблена та впроваджена система експрес-моніторингу соціально-правової обстановки в пунктах пропуску через державний кордон України.

Зазначена система отримала позитивну оцінку з боку представників європейської місії, що здійснюють заходи моніторингу на українсько-молдовському кордоні. Ними запропонована інформація про систему і досвід, відповідних європейських експертів у сфері вивчення громадської думки, яка вивчена і врахована в подальшому удосконаленні цієї роботи.

Програмою розвитку системи комплектування, підготовки та роботи з персоналом Державної прикордонної служби України на період до 2015 року передбачено проведення комплексу заходів з метою подальшого розвитку та удосконалення системи психологічного забезпечення серед яких основними є наступні:

- удосконалити організаційну структуру психологічної служби із розрахунку супроводження одним психологом 500-600 посадових осіб всіх категорій шляхом перепрофілювання посад спеціалістів з виховної роботи в управліннях органів охорони державного кордону;
- забезпечити достатній рівень професіоналізму фахівців психологів, та укомплектувати всю психологічну службу відомства професійними психологами;
- передбачено подальше удосконалення системи психологічного забезпечення охорони державного кордону, розробка та впровадження

психологічних технологій роботи з персоналом в усіх сферах оперативно-службової діяльності;

- завершити створення нормативно-правової бази психологічного забезпечення діяльності персоналу Державної прикордонної служби України;

- створити повну, завершену системи професійного психологічного відбору персоналу всіх категорій у складі комплексів добору регіональних управлінь, органів охорони державного кордону, НАДПСУ, навчальних центрів;

- створити на базі підрозділів професійно-психологічного відбору та професійної орієнтації НАДПСУ та Черкаського навчального центру багатопрофільні тренінгові центри;

- удосконалити систему психологічної підготовки офіцерів-випускників НАДПСУ та навчальних центрів підготовки молодших спеціалістів із внесенням відповідних змін в програмах підготовки;

- запровадити на всіх рівнях надання професійної психологічної допомоги персоналу, консультування прикордонників та членів їх сімей.

Результати діяльності психологічної служби прикордонного відомства з часу її створення свідчать про те, що розвиток системи психологічного забезпечення діяльності персоналу Державної прикордонної служби України проходить усталено, з нарощуванням можливостей психологічної служби.

3.2.3. Служба психологічного забезпечення діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ

Сучасна організаційна модель психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України ґрунтується на значних надбаннях, яким передувала плідна праця фундаторів. Серед них, зокрема, В. Г. Андросюк, В. Т. Базарний, В. І. Барко, С. К. Делікатний, В. М. Дорошенко, М. В. Костицький, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв, М. І. Легенький, В. С. Медведєв, С. В. Омельченко, В. М. Синьов, О. П. Сєверов, О. В. Шаповалов, Г. О. Юхновець, С. І. Яковенко та інші.

Природно, що прикладна психологія в органах внутрішніх справ створювалась на певному ґрунті [1, 2, 4]. Таким ґрунтом для служби психологічного забезпечення органів внутрішніх справ стали фундаментальні здобутки сучасної юридичної психології у сукупності з позитивним досвідом розвитку прикладної психології в інших силових структурах.

В історії міліції Радянського Союзу професійно-психологічний відбір на службу в органах внутрішніх справ нормативно був уперше започаткований в 1971 році, коли у Москві була створена перша психофізіологічна лабораторія (ПФЛ) з функцією професійного відбору водіїв спеціального транспорту. Перші результати психофізіологічного відбору водіїв виявили беззаперечну користь цієї роботи – аварійність на службовому автотранспорті менше, ніж за рік було знижено майже на 40%.

Питання підвищення ефективності здійснення ідеологічного (читай – психологічного) впливу як на працівників органів внутрішніх справ, так і на громадян (зокрема на спецконтингент) у радянській міліції було порушено наказом МВС СРСР від 03.07.1969 № 235 «О вежливом и внимательном отношении работников милиции к гражданам», де вперше в історії міліції СРСР згадувались такі явища, як морально-психологічний вплив і морально-психологічний клімат у міліцейських колективах.

Але, на фоні успішного і ефективного застосування професійно-психологічного відбору в армії, авіації і на флоті стан справ з відбором кандидатів на службу в правоохоронних органах виглядав анахронізмом. Розрізнені, безсистемні й науково необґрунтовані дослідження в цій галузі ставили під сумнів перспективи активної боротьби зі злочинністю.

Штатні посади психологів органів внутрішніх справ станом на 1990 рік існували лише в системі виконання покарань. Навіть, існувало Положення про психологічну службу в органах виконання покарань. На психологів, зокрема, покладалося вирішення соціальних завдань та створення програм ресоціалізації і адаптації для наглядових органів.

Відтак, на початку 90-х років, з моменту створення міліції України групою вітчизняних науковців із галузі професіографії, психології та психофізіології (В. Г. Андросюк, В. І. Барко, Ю. Б. Ірхін, В. П. Казміренко, В. С. Медведєв, О. П. Сєверов, В. М. Синьов, О. В. Шаповалов, Г. О. Юхновець) було вперше порушено обґрунтоване питання про актуальність запровадження в органах внутрішніх справ України чіткої системи професійно-психологічного відбору і психологічного забезпечення службової діяльності.

Таким чином запити практики обумовили необхідність створення системи диференційованого професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в органах внутрішніх справ та навчання в навчальних закладах системи МВС України на основі визначення кількісних і

якісних показників професійно-важливих властивостей і якостей особистості кандидатів та їх професійної придатності.

З 1994 року в історії розвитку системи професійної психології правоохоронних структур розпочався новий етап, який виявився в безпрецедентному створенні окремого напрямку діяльності – служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України.

При розробці нових концептуальних засад створення відомчої психологічної служби в системі МВС України було взято за основу позитивний досвід становлення й функціонування аналогічних служб у системі Міністерства освіти і науки України, міністерств внутрішніх справ Болгарії та Росії. Саме на цьому ґрунті сьогодні й будується організаційно-штатна та функціональна структура Служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України.

У 1994 році устояну і напрацьовану процедуру професійного психофізіологічного відбору кандидатів на службу було нормативно закріплено в складі військово-лікарської комісії. Наказом МВС України від 07.04.1994 року №177 було створено Центри психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору відділів та служб охорони здоров'я ГУМВС, УМВС. Разом з цим, наказом МВС України від 10 червня 1994 року №303 «Про вдосконалення психіатричної допомоги та медичного психофізіологічного відбору» з метою виключення випадків прийняття на службу в органи та підрозділи внутрішніх справ осіб з психічними розладами запроваджено обов'язкове психодіагностичне (психофізіологічне) обстеження з наступним висновком спеціаліста психолога та лікаря-психіатра про стан психічного здоров'я та придатність до служби всіх осіб, які приймаються на службу та навчання. Окрім цього цим наказом запроваджено обов'язкові періодичні (щорічні) психіатричні обстеження осіб рядового і начальницького складу із застосуванням скринінг-діагностики та додаткових методів психофізіологічної діагностики.

При впровадженні професійного психофізіологічного відбору були використані наукові розробки Центральної науково-дослідної медико-психологічної лабораторії МВС СРСР та апаратно-програмний комплекс «Прогноз», розроблений НДІ фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України.

У подальшому, у 1997 році була затверджена Концепція психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України, якою передбачалося створити систему

сукупної узгодженої діяльності спеціальних підрозділів психологічного забезпечення, науково-дослідних установ, навчальних закладів, практичних органів та внутрішніх військ, спрямовану на підвищення ефективності їх оперативно-службової діяльності та боєздатності шляхом цілеспрямованого застосування науково обґрунтованих форм, методів і засобів професійної психології.

З метою практичного здійснення цієї роботи на місцях наказом МВС України від 28.06.97 № 423 було затверджено Положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України, організована система підготовки практичних психологів у вищих навчальних закладах МВС та розгорнута науково-дослідна робота з питань психологічного забезпечення [4].

Подібний підхід щодо введення посад психологів дещо відрізнявся від практики правоохоронних органів розвинутих країн світу, в яких психологи діють централізовано, спираючись на солідну методичну базу, а сама спеціальність психолога правоохоронних органів не є масовою. Вважалося, що широке введення посад психологів у системі МВС знизить соціальну напруженість, допоможе керівникам в організації заходів виховного впливу.

У відповідності до Положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України психологічне забезпечення визначається як система організаційних та психологічних заходів, спрямованих на вдосконалення роботи з персоналом та підвищення ефективності оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України.

Дане положення регулює питання організації служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України, завдання, функції та основні методи здійснення зазначеного виду діяльності, повноваження психологів та порядок виконання покладених на них функцій.

Психологічне забезпечення здійснюють працівники служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України.

До структурних підрозділів служби психологічного забезпечення належать:

- Центр практичної психології при МВС України (далі – ЦПП при МВС України), на який покладено функції управління та координації діяльності всіх підрозділів служби психологічного забезпечення;
- центри практичної психології при головних управліннях МВС

України в АР Крим, місті Києві та Київській області, управліннях МВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті;

– окремі посади практичних психологів у міських, районних, лінійних органах, строювих та спеціальних підрозділах внутрішніх справ;

– підрозділи психологічного забезпечення та окремі посади психологів Державної служби охорони при МВС України;

– підрозділи психологічного забезпечення внутрішніх військ МВС України (зараз – Нацгвардія);

– підрозділи психологічного забезпечення навчальних закладів МВС України.

Структура і штати служби психологічного забезпечення затверджуються міністром. Структурні підрозділи служби психологічного забезпечення МВС при штатній чисельності від двох до чотирьох посад психологів формуються у відділення психологічного забезпечення, а при штатній чисельності від п'яти і більше посад психологів відділення за погодженням з ЦПП при МВС України мають бути перетворені в Центр практичної психології.

Чисельність фахівців структурних підрозділів психологічного забезпечення пропорційно залежить від загальної чисельності особового складу органів внутрішніх справ України та встановлюється нормативними актами МВС України відповідно до рекомендованих норм навантаження.

Очолює службу психологічного забезпечення начальник Центру практичної психології при МВС України, який здійснює загальне керівництво і координацію діяльності підрозділів служби психологічного забезпечення, призначається на посаду і звільняється з посади наказом заступника Міністра внутрішніх справ України за поданням начальника Департаменту роботи з персоналом МВС України, якому безпосередньо підпорядковується. Інші працівники ЦПП при МВС України призначаються на посади та звільняються з посад у встановленому порядку. На посади працівників служби психологічного забезпечення призначаються фахівці, які мають вищу психологічну освіту відповідно до затверджених МВС України кваліфікаційних вимог.

Практичні психологи міських, районних, лінійних органів, строювих, спеціальних підрозділів внутрішніх справ безпосередньо підпорядковуються заступникам начальників органів, підрозділів по роботі з персоналом, а в питаннях організації професійної діяльності перебувають у прямому підпорядкуванні начальників центрів практичної психології при ГУМВС, УМВС і керуються нормативно-правовими

актами МВС України, що стосуються організації діяльності служби психологічного забезпечення.

Психологи підрозділів Державної служби охорони при МВС України безпосередньо підпорядковуються керівникам центрів практичної психології при ГУМВС (УМВС), а в питаннях організації професійної діяльності перебувають у прямому підпорядкуванні керівника структурного підрозділу служби психологічного забезпечення Департаменту Державної служби охорони при МВС України.

Призначення працівників служби психологічного забезпечення на окремі посади психологів міських, районних, лінійних органів, стройових та спеціальних підрозділів внутрішніх справ та Державної служби охорони при МВС України здійснюється з обов'язковим погодженням кандидатури з начальником Центру практичної психології при ГУМВС (УМВС).

Координацію науково-дослідної і науково-методичної роботи з питань психологічного забезпечення роботи з персоналом, психологічного супроводження оперативно-службової діяльності в органах внутрішніх справ України і психолого-педагогічного супроводження навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України здійснює ЦПП при МВС України.

Свою роботу служба психологічного забезпечення організовує на підставі перспективних і поточних планів з урахуванням науково-методичних рекомендацій, передового досвіду та відповідно до вимог нормативно-правових актів.

Серед численних завдань, які притаманні усім психологічним службам цивілізованого світу, психологічна служба системи МВС України в силу владних повноважень, виконує ще й *специфічні завдання*, серед яких найбільш типовими і основними є наступні:

- надання допомоги керівникам усіх рівнів з питань зміцнення дисципліни й законності в органах внутрішніх справ, створення ефективної системи забезпечення психологічної та психофізіологічної надійності персоналу;

- здійснення професійної орієнтації і професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в органи внутрішніх справ України та навчання в навчальних закладах МВС України з метою визначення їх психологічної готовності до правоохоронної діяльності в органах внутрішніх справ;

- здійснення психологічного вивчення працівників, які переміщуються на іншу посаду в системі МВС України, з метою визначення їх

психологічних характеристик та прогнозування психологічної готовності до виконання ними певних оперативно-службових завдань;

– психологічна підготовка працівників органів внутрішніх справ до виконання своїх функціональних обов'язків як у повсякденних, так і в екстремальних умовах;

– проведення психопрофілактичної роботи з персоналом органів та підрозділів внутрішніх справ;

– здійснення заходів щодо оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах;

– психологічне консультування керівників а також працівників органів внутрішніх справ та членів їх сімей;

– психологічне супроводження оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ;

– упровадження досягнень сучасної психології в процес розкриття та розслідування злочинів;

– надання психологічної допомоги працівникам органів внутрішніх справ під час охорони громадського порядку та при забезпеченні переговорної діяльності;

– розробка та впровадження новітніх психологічних технологій в оперативно-службову діяльність, у тому числі із застосуванням комп'ютерної поліграфної техніки;

– психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України;

– здійснення психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ України;

– надання психологічної допомоги особам, що були прийняті на службу, в адаптації до умов оперативно-службової діяльності;

– упровадження тренінгових технологій формування в працівників органів внутрішніх справ відповідних професійно важливих психологічних якостей, психологічної стійкості, навичок безпечної поведінки, уміння розв'язувати свої психологічні проблеми та управляти конфліктними ситуаціями з урахуванням особливостей несення служби та категорій працівників органів і підрозділів внутрішніх справ;

– виявлення за допомогою психологічних та соціологічних методів чинників, що сприяють виникненню соціально-психологічних проблем в оперативно-службовій діяльності органів внутрішніх справ.

У залежності від поставлених завдань, умов служби та нагальних потреб вирізняють такі групи *основних функцій* служби психологічного забезпечення.

1. За напрямом організації та проведення професійної орієнтації і професійно-психологічного відбору:

– здійснення психологічного діагностування, вивчення особистісних, інтелектуальних якостей кандидатів на службу в органах внутрішніх справ (у тому числі до складу спеціальних підрозділів), навчання в навчальних закладах МВС України, працівників, що висувуються на керівні посади або переміщуються на інші посади в системі МВС України;

– підготовка висновків щодо наявності необхідних професійно важливих якостей, ступеня інтелектуально-мотиваційної, психологічної готовності та придатності кандидатів до служби, навчання в навчальних закладах МВС України, працівників, що висувуються на керівні посади або переміщуються на інші посади в системі МВС України, а також щодо здатності виконання ними оперативно-службових завдань у різних умовах службової діяльності;

– розробка професіограм на ґрунті вивчення особливостей професійної діяльності працівників з метою вдосконалення методів і критеріїв професійно-психологічного відбору кандидатів, прогнозування їх здатності до навчання та виконання оперативно-службових завдань.

2. За напрямом здійснення психопрофілактичної роботи та психологічного супроводу служби:

– проведення психодіагностики з метою виявлення у працівників станів емоційно-психологічної напруженості, перевтоми, інших негативних психологічних станів;

– організація та проведення психопрофілактичної роботи з працівниками. Здійснення корекції психологічної напруженості, перевтоми та інших негативних психологічних станів, організація та забезпечення роботи кабінетів психологічної корекції та регуляції;

– здійснення індивідуально-психологічного консультування керівників органів і підрозділів внутрішніх справ, працівників органів внутрішніх справ та членів їх сімей під час розв'язання їх психологічних та сімейних проблем, а також надання психологічної допомоги молодим працівникам в процесі їх адаптації до умов службової діяльності;

– участь у службових розслідуваннях надзвичайних подій, пов'язаних із загибеллю та самоушкодженнями працівників, у тому числі із самогубствами;

– надання психологічної допомоги працівникам після їх перебування в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із виконанням оперативно-службових завдань, застосуванням вогнепальної зброї і спецзасобів,

отриманням значних психогенних навантажень, зниженням працездатності тощо;

– у разі застосування працівниками вогнепальної зброї на ураження, а також після їх перебування в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із загибеллю людей, або в разі виявлення у працівника негативного психоемоційного чи психофізіологічного стану за результатами психологічної експрес-діагностики працівники служби психологічного забезпечення мають право тимчасово (терміном до 3 діб) усунути працівників від виконання службових обов'язків для надання невідкладної психологічної допомоги та здійснення заходів первинної психопрофілактики з подальшим вирішенням питання про їх допуск до самостійного несення служби;

– обґрунтоване рішення про усунення працівників від виконання ними службових обов'язків оформляється психологом у письмовому вигляді та надається керівництву органу, підрозділу внутрішніх справ з обов'язковим ознайомленням даних працівників під особистий підпис;

– аналіз причин і умов психологічного травматизму, тілесних ушкоджень чи загибелі працівників під час виконання ними службових обов'язків та поза службою, підготовка методичних рекомендацій щодо їх попередження;

– вивчення соціально-психологічного клімату в колективах, надання рекомендацій щодо його поліпшення, а також профілактика та вирішення конфліктних ситуацій;

– надання рекомендацій з питань раціонального розподілу кадрів у колективах з урахуванням індивідуально-психологічних характеристик працівників, їх психологічної сумісності з метою ефективного виконання ними оперативно-службових завдань, зміцнення дисципліни і законності;

– участь у роботі атестаційних комісій, формуванні резерву кадрів на висунення, проведенні психологічного вивчення працівників під час їх переміщення на керівні посади або зарахуванні на службу у нову поліцію;

– вивчення психологічної сумісності працівників та їх готовності до спільної професійної діяльності в складі спеціальних загонів, груп, нарядів, екіпажів тощо. Надання рекомендацій щодо комплектування цих загонів, груп, нарядів, екіпажів;

– розробка рекомендацій з питань застосування в роботі з працівниками методів соціально-психологічного, індивідуально-психологічного та реабілітаційного характеру для керівників органів і підрозділів внутрішніх справ та співробітників апарату роботи з персоналом;

– сприяння оптимізації соціально-психологічного клімату в органах і підрозділах внутрішніх справ, надання психологічної допомоги керівництву в процесі розробки та виконання управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності діяльності та зміцнення дисципліни;

– участь у службових розслідуваннях надзвичайних подій, порушень працівниками дисципліни і законності;

– надання консультативної та практичної допомоги працівникам в питаннях взаємодії з різними верствами населення, а також представниками засобів масової інформації.

3. За напрямком психологічного супроводження оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України:

– консультування працівників з психологічних аспектів оперативно-службової діяльності;

– психологічне забезпечення переговорів зі злочинцями шляхом надання консультативної допомоги працівникам оперативних служб або прийняття безпосередньої участі в їх проведенні;

– складання психологічних портретів осіб, які підозрюються в скоєнні злочинів;

– проведення психологічних експертиз та поліграфних досліджень;

– вивчення потреб органів внутрішніх справ в психологічних технологіях для різних видів оперативно-службової діяльності, формування замовлень на їх розробку відповідним навчальним закладам і науковим установам та подальше їх упровадження в практику.

4. За напрямком психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України, здійснення психологічної підготовки та впровадження новітніх психологічних технологій:

– проведення занять у системі службової підготовки працівників з психологічної тематики, що спрямовані на розвиток професійно значущих якостей особистості, підвищення психологічної стійкості під час виконання оперативно-службових завдань, особистої дисциплінованості, культури спілкування та чуйного ставлення до громадян;

– консультування керівників з питань застосування психологічних технологій у роботі з кадрами, прогнозування психологічного стану працівників органів внутрішніх справ та організації діяльності колективів в екстремальних умовах;

– організація заходів щодо формування у працівників психологічної готовності до професійної діяльності в екстремальних ситуаціях,

відповідального ставлення до дотримання правил безпеки в службовій діяльності, передбачливості;

- участь у підборі наставників та надання їм рекомендацій щодо оптимальної адаптації молодих працівників органів та підрозділів внутрішніх справ до умов службової діяльності відповідно до їх індивідуальних особливостей, психологічний супровід цього процесу, у разі необхідності, надання індивідуальної психокорекційної допомоги, аналіз та узагальнення результатів адаптації до умов служби, розроблення пропозицій та рекомендацій;

- запровадження тренінгових психологічних технологій підготовки працівників до умов службової діяльності.

У 2002 році було проведено вивчення стану кадрового забезпечення психологічної служби органів внутрішніх справ (за даними Ю.Б. Ірхіна). За результатами цього вивчення у цілому в системі МВС було укомплектовано 724 посади психологів. З них працювало:

- в органах і підрозділах ГУМВС, УМВС, УМВСТ – 540 осіб (75%);

- в училищах професійної підготовки – 20 осіб (3%);

- у вищих навчальних закладах МВС – 32 особи (5%);

- у Центрах психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору – 50 осіб (7%);

- у військових формуваннях внутрішніх військ – 74 особи (10%).

Питома вага дипломованих фахівців у службі психологічного забезпечення органів та підрозділів внутрішніх справ України складала 79% від загальної чисельності працюючих.

Серед психологів органів внутрішніх справ найбільша питома вага фахівців, що мали спеціальність *«практична психологія в закладах освіти»* – 38%. Спеціалістів за фахом *«практична психологія в органах внутрішніх справ»* – 14%, за фахом *«соціальна психологія в органах внутрішніх справ»* – 8%, військових психологів – 5%, медичних психологів та психіатрів – 3%, мали незакінчену вищу цивільну психологічну освіту 2% працюючих [2].

Як свідчить вивчення стану справ на місцях, найбільш активно й цілеспрямовано діє переважно така ланка служби як головні (старші) психологи У(В)РОС ГУМВС, УМВС, УМВСТ, провідні психологи гаулузевих служб і навчальних закладів МВС України. Саме ця ланка на той період визначала обличчя й результативність діяльності служби. У 2002 році тільки у 28% територіальних міськрайлінорганів працювали психологи (295 посад).

За період з 1998 по 2001 рік психологами органів та підрозділів

внутрішніх справ було здійснено професійний психологічний відбір кандидатів на службу в органи внутрішніх справ 77327 осіб та навчання у вищих навчальних закладах МВС – 56787. За результатами відбору 10713 (14%) кандидатів не рекомендовані до прийому на службу та 5467 (10%) абітурієнтів – на навчання. Процедура відбору включала в себе соціально-психологічне вивчення кандидата та його психологічне діагностування.

У процесі психологічного супроводу проходження служби психологами органів та підрозділів внутрішніх справ, вищих навчальних закладів МВС України було підготовлено 47715 експертних висновків при атестуванні працівників, формуванні резерву на висунення, призначенні на керівні посади.

Індивідуальна психодіагностика здійснювалась стосовно 135475 осіб (56% особового складу), за її результатами виявлялися працівники, які потребували психологічної уваги та підтримки, визначалися зміст та порядок подальшої роботи з метою збереження їх психологічного благополуччя та поліпшення ефективності професійної діяльності.

Індивідуальна психологічна допомога надалася 74124 курсантам, слухачам, працівникам органів внутрішніх справ і членам їх сімей, яка здійснювалась шляхом проведення індивідуальних бесід, тренінгів навичок саморегуляції, технік психологічного розвантаження тощо.

Відносно 55799 молодих працівників органів і підрозділів внутрішніх справ було здійснено заходи психологічної підтримки з метою їх адаптації до умов службової діяльності при призначенні на посади.

Окремим напрямом роботи із психологічного забезпечення службової діяльності є вивчення й поліпшення соціально-психологічного клімату в 6621 колективах органів внутрішніх справ та навчальних закладів. Цими заходами було охоплено близько 193 165 (80% особового складу) працівників, слухачів і курсантів. За їх підсумками психологами оцінювався стан психологічного клімату в колективах, складалися прогнози успішності їх подальшого функціонування, виявлялися нагальні проблеми, визначалися засоби їх вирішення, в тому числі шляхом певних кадрових перестановок. Рекомендації за підсумками вивчення було надано керівництву апаратів по роботі з особовим складом ГУМВС, УМВС, УМВСТ, навчальних закладів. Використання цих даних є одним із нових сучасних методів роботи з персоналом.

При вивченні стану справ на місцях встановлено, що керівники підрозділів і служб не тільки підтримують, але й самі наголошують на необхідність активізації роботи психологів за цим напрямком психологічного забезпечення, зокрема, в розкритті та розслідуванні злочинів.

Одним із шляхів такої роботи є застосування поліграфів, що підтверджується вже першими результатами експерименту з їх використання, розпочатого у 1999 році фахівцями НДІ НАВСУ та позаштатного центру практичної психології ГУМВС України в м. Києві.

Проведення поліграфічних опитувань мало велике позитивне значення для вирішення питань щодо причетності осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, для побудови та психологічного обґрунтування версій, планування невідкладних оперативних дій тощо.

Результати експериментальних поліграфічних опитувань та відгуки посадових осіб, на замовлення яких вони проводились, свідчать про високу ефективність застосування поліграфу, особливо при виявленні з великого кола підозрюваних осіб, безпосередньо причетних до злочинів. Крім того, запропонована методика поліграфічних обстежень дозволяє отримати в процесі опитування орієнтуючу інформацію щодо розподілу «ролей» між злочинцями, деталей та обставин вчинення злочину, його мотивів, можливого місця знаходження матеріальних доказів по справі, психологічних особливостей підозрюваного, корисних для вироблення рекомендації щодо здійснення відносно нього правомірного психологічного впливу [2].

Підбиваючи підсумки зазначимо:

– робота практичних психологів служби психологічного забезпечення за напрямками професійного психологічного відбору кандидатів на службу й навчання та психологічного супроводження працівників визнана корисною й необхідною як керівниками практичних підрозділів, так і, безпосередньо, особовим складом. До психологів за порадою чи допомогою почали все активніше звертатися не тільки самі працівники, але і члени їх сімей;

– існують реальні підстави стверджувати, що в період з 1997 по 2002 рік відбулося практичне функціональне становлення служби психологічного забезпечення органів внутрішніх справ та навчальних закладів у передбачених Концепцією психологічного забезпечення головних напрямках її діяльності.

Зараз, в умовах підвищеної небезпеки, робота практичних психологів органів внутрішніх справ стає все більш актуальною. З'явилися нові виклики в їх професійній діяльності: відбір кандидатів у нову поліцію, реабілітація учасників бойових дій, визначення надійності персоналу, психологічна експертиза, створення і методичне забезпечення працівників психологічної служби нової по суті Національної гвардії.

3.2.4. Центри соціально-психологічної реабілітації населення, що постраждало внаслідок аварії на ЧАЕС

Чорнобильська катастрофа залишається наймасштабнішою техногенною катастрофою, що пережило людство у своїй сучасній історії. Масштабність катастрофи полягає не тільки і не стільки у руйнації промислового об'єкта — Чорнобильської атомної електростанції, а у забрудненні радіонуклідами величезних територій на планеті та необхідністю відселення сотень тисяч людей. Кілька мільйонів людей в Україні, Росії і Білорусі змушені жити в умовах підвищеного радіаційного фону, споживати забруднені радіонуклідами воду і продукти харчування.

Тільки у Державний реєстр України осіб, що постраждали від Чорнобильської катастрофи станом на 01.01.2007 р. включено 2 264 574 особи. У тому числі 589 455 дітей. За нашим визначенням, катастрофа — це надзвичайна ситуація, яка викликала *незворотні наслідки* для фізичного або психічного здоров'я людини або груп людей. Таким чином, кількість людей, що відчувають себе постраждалими від Чорнобильської катастрофи або її наслідків у кілька разів більша [12].

Медичні, соціальні та соціально-психологічні наслідки катастрофи визнаються сьогодні наймасштабнішими, найбільш чутливими для людини і для держави і надзвичайно довготривалими [12, 13]. Глибина, системність і специфіка соціально-психологічних наслідків Чорнобильської катастрофи поставила перед медиками, соціологами, психологами, соціальними працівниками та іншими представниками гуманітарних професій ряд важливих проблем. Ось деякі з них:

- визначення методів діагностики, моніторингу та побудови системних моделей соціально-психологічних наслідків катастрофи та поведінки різних груп людей;
- побудова методів і методик прогнозування розвитку соціально-психологічної ситуації у постраждалих регіонах і в місцях нового поселення;
- вибір або створення методів надання соціально-психологічної допомоги різним категоріям постраждалих (дітям, дорослим, підліткам, «ліквідаторам», переселеним і т.п.);
- створення методик оцінки ефективності наданої соціально-психологічної допомоги населенню;
- розробка нових методів соціального розвитку постраждалих регіонів (соціальне проектування);
- розробка адекватних методів здійснення інформаційної роботи у постраждалих громадах (общинах);

– формування оптимістичного світогляду та прихильності до здорового способу життя у постраждалого населення.

Робота над проблемами і соціальними наслідками Чорнобильської катастрофи актуалізувала нагальну необхідність створення, розвитку і формування прикладних галузей соціогуманітарних наук. Саме події довкола ЧАЕС послужили потужним поштовхом до створення прикладних напрямів у психології.

Науково-практичну діяльність психологів щодо розв'язання соціально-психологічних проблем Чорнобильської катастрофи можна поділити у методичному відношенні на три етапи. Перший, переважно – дослідницький, з 1986 р. до 1991-1993 року. Другий, переважно – практичний, створення практичних психологічних структур і організацій, напрацювання первинних методик і методів роботи, – з 1993 р. по 2000 – 2003 рр. Третій, – переважно – технологічний, з 2003 по наш час. Він передбачає розробку і практичне застосування технологій роботи з різними категоріями населення з метою мінімізації соціальних і психологічних наслідків катастрофи. Усі названі етапи мають одне спільне підґрунтя – намагання застосувати усі наявні у той час засоби, методи, методики, наукові знання для мінімізації соціально-психологічних наслідків катастрофи.

На першому етапі – дослідницькому – відбувалось вивчення соціально-психологічної феноменології, соціально-психологічні наслідки Чорнобильської катастрофи. Тому у перші роки з'явилося доволі багато робіт, що: а) пропонували психодіагностичні методики, комплекси, «батареї тестів» для вивчення психологічних наслідків катастрофи; б) описували індивідуально – і соціально-психологічні явища в «зоні ураження» та в «місцях нового поселення». В основному ця робота будувалась на порівнянні даних із «забруднених» і «чистих» регіонів; в) побудова моделей індивідуальної і групової поведінки людей в ситуації фрустрації, розлучення із близькими, переселення, проживання в умовах радіаційного забруднення, наявності прихованої (неявної) загрози для здоров'я.

Основним результатом даного етапу стали: а) системні методики моніторингу соціально-психологічних складових життєвої ситуації людей, що тим чи іншим чином були причетні до Чорнобильської катастрофи; б) системні моделі індивідуальної і групової поведінки постраждалих. Для усіх причетних фахівців стала очевидною необхідність створення *спеціалізованих психологічних служб* і організацій, які б могли надавати кваліфіковану практичну соціально-психологічну допомогу постраждалим.

Другий етап характерний не тільки створенням відповідних практичних структур, служб і центрів, а, у першу чергу — накопиченням практичних методів і методик надання конкретної соціально-психологічної допомоги населенню. У цей час була створена психологічна служба системи освіти, центри соціально-психологічної реабілітації постраждалого населення при Міністерстві з надзвичайних ситуацій, соціальна служба для молоді та ін. Співробітники названих служб — практичні психологи, соціальні педагоги, соціальні працівники, почали опановувати методи практичної роботи з різними категоріями населення. У цей час спостерігалось активне залучення методик і методів надання практичної психологічної допомоги, що застосовувались іноземними фахівцями у подібних ситуаціях. Вивчався і застосовувався у практичній роботі досвід колег зі Сполучених Штатів, Франції, Нідерландів, Швеції, Швейцарії та інших країн, що мали значний досвід роботи з чисельними проблемами людей, що пережили психотравмуючі події у своєму житті.

Між 1991 і 2001 роками відбувалося широке запозичення і апробація в наших соціокультурних умовах методик реабілітації і терапії постраждалого населення. Автор цих рядків разом із багатьма колегами вивчав досвід всіх розвинутих у цьому відношенні країн від Польщі до Сполучених Штатів Америки. Зміст практичної роботи, передовсім у центрах соціально-психологічної реабілітації постраждалого населення (програма ЮНЕСКО — Чорнобиль), зводився до роботи з конкретними випадками, проблемами з якими звертались люди до фахівців центрів. Перед фахівцями-психологами тоді стояло завдання — як працювати з конкретним випадком, які методи застосовуються до даної категорії проблем постраждалих. Широкого розповсюдження як в науці, так і у практиці набувають такі поняття і категорії як «життєва проблема», «соціальна ситуація», «екологічна ситуація», «життєвий шлях і життєва перспектива», «психічна травматизація», «психологічна реабілітація» та ін.

За участі ЮНЕСКО і ПРООН в найбільш постраждалих регіонах України було створено п'ять центрів соціально-психологічної реабілітації населення та його інформування з питань подолання наслідків Чорнобильської катастрофи: м. Славутич, м. Бородянка, м. Іванків, м. Коростень, м. Боярка. Діяльність Центрів за 10-14 років існування міжнародною спільнотою була визнана ефективною.

В результаті: а) в Білорусі, Росії і в Україні були закладені організаційні підвалини надання соціально-психологічної допомоги постраждалим (і не тільки від Чорнобильської катастрофи, а від різного роду

інших природних і техногенних катастроф); б) відібрані, апробовані і адаптовані методики соціальної, психологічної та педагогічної допомоги різним категоріям постраждалих у залежності від життєвої проблематики; в) досягнуто помітних результатів і у зменшенні соціальної і психологічної напруги серед постраждалих; г) апробовано методи і технології соціальної мобілізації місцевих спільнот, підвищення соціальної активності великих соціальних груп і громад в цілому.

На наступному етапі актуальною стає необхідність розробки і здійснення *комплексних цільових програм реабілітації* не тільки окремих людей, сімей або окремих груп, *а цілих спільнот*, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Очевидною стає необхідність застосування проектного підходу і методології соціального проектування у практичній діяльності центрів соціально-психологічної реабілітації, оскільки це у повній мірі відповідає *ідеології відродження та сталого розвитку* постраждалих регіонів. Пріоритетом національної політики стає соціально-економічне відродження таких населених пунктів і територій.

Уряди держав, організації і органи системи ООН, передбачають перехід від надзвичайної гуманітарної допомоги (Україні, Росії, Білорусі) до надання довгострокової допомоги, направленої на створення нових економічних можливостей, відтворення самодостатності громад і повернення до нормального життя постраждалого населення.

Перед тим, як розглянути більш детально завдання і зміст діяльності Чорнобильських центрів, зауважимо, що кожен з них за змістом своєї діяльності був адаптований до конкретних потреб та специфіки проблем спільноти, в якій він функціонує. Тому кожен з них має свої відмінності. Ми ж зупинимось тільки на самих загальних підходах і видах роботи.

Центри соціально-психологічної реабілітації були створені за ініціативи ЮНЕСКО (Програма ЮНЕСКО-Чорнобиль (проект № 64), яку підтримав Уряд України. Офіційне відкриття центрів відбулось у 1993 – 1994 роках.

Центри працювали під егідою МНС України, підпорядковані Київській та Житомирській обласним державним адміністраціям та активно співпрацюють з органами місцевого самоврядування (міські, селищні та районні ради).

Хоча центри вже не отримують фінансової допомоги з боку програм ООН, однак продовжують знаходитись у полі зору світової громадськості. Кожного року до українських центрів приїжджають іноземні гості та делегації. У Сполучених Штатах Америки було навіть створено

громадську організацію «Друзи Чорнобильських Центрів у Сполучених Штатах» (FOCCUS – Friends of Chernobyl Centres United States).

У звіті, який було підготовлено міжнародною міжгалузевою групою спеціалістів на замовлення ПРООН та ЮНІСЕФ за підтримки Управління ООН з гуманітарних питань і Всесвітньої організації охорони здоров'я, про центри сказано: «В Україні працюють соціально-психологічні центри реабілітації, які первісно були створені за сприяння ЮНЕСКО та які продовжують відігравати надзвичайно важливу роль у житті місцевих громад. Вони стали центром для цілої низки заходів та програм людського розвитку...». Центри у звіті було названо «прикладами позитивної практики, які могли б слугувати моделлю для майбутніх ініціатив».*

Основною метою діяльності центрів є надання соціально-психологічної та інформаційної допомоги населенню, яке проживає в складних екологічних, психологічних та соціально-економічних умовах, що були породжені Чорнобильською катастрофою.

Мета діяльності, основні напрямки та зміст роботи Центрів визначалися із залученням іноземних спеціалістів та за участю координатора Чорнобильської Програми ООН О.М. Гарнець, консультанта Чорнобильської Програми ООН в Україні Ю.М. Швалба та супервізора Програми В.Г. Панка.

Основні види роботи центрів:

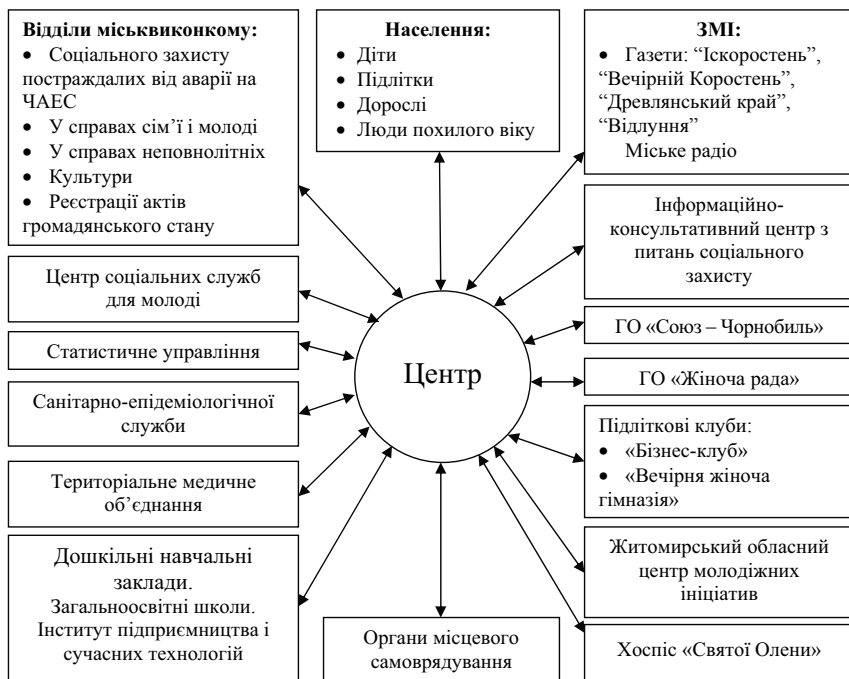
- індивідуальне і групове консультування різних категорій населення;
- групова робота: тренінги, групи розвитку, групи спілкування, групи підтримки, групи за інтересами, дискусійні групи;
- психологічна діагностика як окремих людей, так і окремих соціальних груп;
- соціологічні дослідження: анкетування, соціометрія, моніторинг, бліцопитування;
- інформаційна робота: інформаційні зустрічі, “круглі столи”, ток-шоу, лекції, семінари;
- видавнича діяльність: публікації в пресі, листівки, буклети, бюлетені;
- культурно-масова робота: свята, акції, конкурси, вікторини;
- ігрова і арт-терапія;
- клубна і гурткова діяльність.

Основні цільові групи, з якими працюють фахівці центрів, визна-

* Журнал „Надзвичайна ситуація”, № 9-10, 2002р.

чаються за декількома принципами. За віком: діти віком від 5–6 років до 11; підлітки і молодь (12 – 18 років); дорослі і люди похилого віку. За соціальним статусом: школярі, безробітні, «ліквідатори», остарбайтери, пенсіонери, переселенці, інваліди, міські і сільські жителі, представники окремих професійних груп (міліціонери, пожежні, педагоги), наркозалежні і т.п. За приналежністю до соціальних груп: окремі жителі (індивідуальна робота), сім'ї, контактні групи (групова робота), великі групи (масова робота), громади (великі групи, що включають в себе усіх жителів населеного пункту), суспільні групи (громадські об'єднання і організації).

Діяльність центрів соціально-психологічної реабілітації, згідно до їхніх програмних завдань, має здійснюватись у тісній взаємодії з адміністрацією та громадським суспільством громади. Тому, другою назвою, що застосовується є – *общинні центри*. Модель взаємодії з громадою ми наводимо на прикладі Коростенського центру Житомирської області (див. мал. 3.1.).

Малюнок 3.1. Модель взаємодії Центра у спільноті

Основні напрями роботи центрів.

Центр — як ресурсний центр *інформаційно-аналітичної діяльності*:

Інформаційно-аналітична діяльність (ІАД) є одним з пріоритетних напрямів соціально-психологічної реабілітації населення, яке забезпечує зниження напруженості, стабілізацію ситуації і створення більш сприятливого морального клімату у регіоні. Крім того, інформаційно-аналітична діяльність є однією з найважливіших складових ефективності діяльності центрів.

Мета інформаційно-аналітичної діяльності полягає в забезпеченні ефективного впливу центру на соціально-психологічну ситуацію у спільноті шляхом розвитку її соціальної інфраструктури.

Інформаційно-аналітична діяльність центру здійснюється в основному як безпосередня взаємодія з спільнотою за наступними напрямками:

- з населенням;
- з соціальними інститутами, які входять у соціальну інфраструктуру регіону;
- з місцевою адміністрацією та іншими органами управління.

На сьогоднішній день адміністрація і ЗМІ приділяють недостатньо уваги питанням інформування населення з екологічних і радіологічних питань, пропаганді способів організації індивідуального та суспільного життя на забруднених територіях.

В регіонах практично відсутня система розповсюдження інформації, пов'язаної з наслідками Чорнобильської катастрофи. В місцевій адміністрації, у спеціалістів і в населення в цілому відсутня необхідна інформація, що характеризує радіологічну ситуацію в регіоні на сьогоднішній день — на регіональному рівні вже протягом кількох років фактично не проводиться дозиметричний контроль, а медичний і санітарно-гігієнічний контроль просто відсутні (за виключенням м. Славутич). Хоча спеціалісти МНС продовжують відстежувати основні параметри радіологічної ситуації, та результати їх діяльності фактично залишаються невідомими на регіональному рівні. Таким чином, перша проблема полягає в елементарній відсутності емпіричних даних по радіаційному стану регіону.

Населення недостатньо інформоване про практичні аспекти радіологічних наслідків Чорнобильської катастрофи. Населення фактично не інформоване про те, хто, коли і де здійснює контрольні заміри рівня радіологічного забруднення територій, лісових і сільськогосподарських угідь і продуктів харчування, хоч такий контроль здійснюється постійно адміністративними органами і службами МНС. Навіть наявна офіційна

інформація вкрай нерегулярно і цілком в недоступній для розуміння населенням формі висвітлюється в ЗМІ. В поєднанні з дуже низькою довірою до офіційних ЗМІ (а інших в регіоні фактично немає), яке традиційно склалося на постчорнобильських територіях, це призвело до суттєвої дезорієнтації населення по відношенню до ситуації, яка склалася.

Вказані вище фактори визначають наявність неадекватного стану підвищеної тривожності серед населення, що перебуває на забруднених територіях. Люди відчувають дуже високу потребу в інформації, яка дозволяла б їм раціонально будувати форми і способи життєдіяльності на забруднених територіях. Ця потреба пов'язана з переживанням втрати здоров'я в результаті наслідків аварії і страхом перед майбутніми невиліковними хворобами як для себе особисто, так і для дітей. У свідомості людей страх хвороби пов'язаний зі страхом втрати працездатності і, як наслідок цього, повним зубожінням.

Система інформування складається із наступних структурно-функціональних блоків: збір емпіричних даних про стан справ в регіоні; аналітична обробка фактичних даних і передача необхідної інформації представникам цільових груп; встановлені канали подальшого розповсюдження інформації від цільових груп до відповідних категорій населення. Створення такої системи передбачає: а) проведення додаткових досліджень, як з майбутніми учасниками цільових груп, так і з населенням, як споживачем інформації; б) створення системи навчально-тренінгової підготовки цільових груп для здійснення інформаційної діяльності серед населення.

Центри мають власну інформаційну базу – це, наприкладі Бородянського центру:

- інформаційні бюлетені «Для Вас», «Одужуй, хворе пташеня»;
- інформаційний вісник «Голос молоді», «Повір у себе»;
- часопис «Я – волонтер»;
- аматорська газета «Дорослі діти»;
- сімейний аматорський журнал «Дитячий світ»;
- серія буклетів «Школа психологічної просвіти», «Щоб не сталося лиха» та мережу розповсюдження.

Центр, як *ресурсний центр розвитку спільнот*, що постраждали від наслідків аварії на ЧАЕС забезпечує:

- формування інформаційної політики та її імплементацію у спільноту Чорнобильського регіону;
- діяльність відділу кризових ситуацій (ВКС) – доступ до команди фахівців та захищеного місця тимчасового перебування для кожного

хто потребує негайної допомоги або групи людей що потрапили в надзвичайну ситуацію. Залучення до складу мобільних бригад фахівців: психолог, соціальний педагог, медичний працівник, представник відділу внутрішніх справ, юрист.

- координація діяльності у системі закладів створеної мережі «Громадських центрів» при партнерстві з міжнародними організаціями та Програмою Відродження та Розвитку ПРООН.

- створення у населених пунктах Громадських центрів як успішної моделі для самоорганізації та розвитку населення, що постраждало внаслідок аварії на ЧАЕС.

Робота з впровадження розроблених програм розвитку місцевих громад, відпрацьованих напрямів соціально – економічного розвитку та сформованих лідерських груп є надзвичайно важливою для забезпечення сталого розвитку окремих населених пунктів.

Ця мережа служить моделлю позитивних змін у депресивних спільнотах на місцевому прикладі, що спонукає до високого ступеню довіри та реальності змін через подолання місцевих проблем, а також є моделлю для продовження цієї діяльності у всіх регіонах. До створення мережі були залучені різні ресурси, такі як: органи місцевого самоврядування, власні внески та участь громади, державні кошти, благодійна допомога та залучення донорських коштів. Така палітра участі значно зменшує внески громади і дає їй максимальну вигоду – вирішення проблем та утворення лідерської групи, що забезпечить подальший розвиток та стабільність громади. Серед багатьох позитивних результатів розвитку місцевих громад маємо іще один надзвичайно вагомий результат – зняття напруги серед населення та вивід конкретного населеного пункту та його жителів із чорного списку «жертв Чорнобиля».

Центр – як ресурс для розвитку *громадянського суспільства*, є партнером недержавних громадських організацій :

- Союз Чорнобиль,
- Діти Чорнобиля,
- Фонд розвитку спільноти,
- Школа безпеки та виживання,
- За життя без шкідливих звичок,
- Центр розвитку сільського господарства,
- МБФ «Спільнота»,
- МБФ «Східно-Європейська місія»,
- БФ Милосердя.

Перелічені громадські організації не тільки знайшли прихисток під дахом центрів, але деякі з них були створені за ініціативи представників

місцевих громад та за допомоги соціальних працівників – спеціалістів центрів.

Центр як заклад *соціально-психологічної допомоги і реабілітації*.

У своїй діяльності психологи центрів застосовують як групові, так і індивідуальні методи надання психологічної допомоги. На прикладі роботи Славутичського центру можна виокремити такі основні проблеми, з якими звертаються жителі цього міста:

- порушення міжособових взаємин в родині;
- алкогольна та наркотична залежність у підлітків та дорослих;
- погіршення успішності та поведінки дитини в школі;
- професійна невизначеність у підлітків;
- безробіття тощо.

Необхідно відмітити постійне зростання кількості славутчан, які звертаються до фахівців Соціально-психологічного Центру. Так за період 2001-2004 роки в Центрі зареєстровано більш ніж 84 тис. відвідувань установи різними категоріями жителів міста, з якими проведено близько 28 тис. занять.

Найбільше відвідують організацію дорослі – 40 % звернень, 32,6 % склали відвідування Центру підлітками і 27,4 % – дітьми.

Центр має в своєму складі кризове відділення, працівники якого концентрують свої зусилля на допомозі категоріям населення з «груп ризику» (хворих на алкоголізм та наркоманію; тих, хто спробував покінчити життя самогубством; жертв насильства та ін.).

Узагальнення одержаного за півтора десятиліття досвіду та аналіз сучасних проблем надання соціально-психологічної допомоги постраждалому населенню дає можливість зробити ряд висновків. А саме:

1. Медичні і соціально-психологічні наслідки Чорнобильської катастрофи є найбільш стійкими і довготривалими. До сьогодні населення постраждалих регіонів відчуває погіршення стану здоров'я, розгубленість і відсутність чіткої життєвої перспективи, безсилля перед великою кількістю особистих, соціальних, економічних та інших проблем.

2. Центри соціально-психологічної реабілітації постраждалого населення та його інформування з питань подолання наслідків Чорнобильської катастрофи накопичили великий досвід здійснення реабілітаційних заходів та соціальної мобілізації постраждалих.

3. Стратегічний курс міжнародної спільноти та Уряду України полягає у тому, щоб до 2016 року у цих регіонах були повністю подолані сумні наслідки, з якими вони стикаються, для того, щоб люди могли

одержати повний контроль над своїм життям і з тим, щоб нормальне життя стало реальною метою.

Україна в цілому, і Міністерство з надзвичайних ситуацій, зокрема, володіють безцінним досвідом і фахівцями, що працюють у центрах соціально-психологічної реабілітації. Основне завдання – не дати цьому досвіду зникнути, а поширювати і примножувати його, застосовувати не тільки у справі відродження регіонів, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а й інших регіонів нашої країни, що цього потребують.

Необхідною умовою успішної реалізації цих стратегічних завдань є наявність чіткого і зрозумілого плану дій, визначення конкретних цілей та результатів що так необхідні зараз для постраждалих регіонів.

3.3. Психологічні служби зарубіжних країн

3.3.1. Організація психологічної служби системи освіти в США

Національні психологічні служби різних країн, як правило, мають різну структуру і свої характерні відмінності, хоча вирішують подібні завдання. Структура і організація діяльності психологічної служби тісно пов'язані не тільки з особливостями системи освіти, але і з культурно-історичними, етнічними і деколи політичними особливостями країни.

Психологічні служби створюються в першу чергу для найменш захищених і найбільш вразливих верств населення – для дітей. У Сполучених Штатах Америки діти можуть отримати психологічну підтримку в муніципальній школі, муніципальному центрі психічного здоров'я, у приватного психолога-терапевта. Розглянемо особливості шкільної психологічної служби в США.

Зародження шкільної психології в США

Шкільна психологія в США формувалася на перетині дитячої психології, клінічної психології і психології спеціального навчання. У 1896 р. Л. Уйтмер на базі першої в США психологічної клініки в Університеті Пенсільванії організував спеціальні курси для педагогів і психологів-експертів, що працювали з дітьми, до яких непридатні стандартні методи навчання. Пізніше досвід Л. Уйтмера був застосований при створенні шкільної психологічної служби.

Протягом наступних 50 років шкільна психологія, як і інші прикладні сфери психології, в США розвивалася поволі. Критерії ліцен-

зування, освітні і професійні стандарти для шкільних психологів були розроблені в 20-х рр. XX ст., спочатку в Нью-Йорку, а потім і в інших штатах. За даними Валтера і Волліна (Walter, 1925; Wallin, 1914), до 1920 р. в США налічувалося від 100 до 150 фахівців, що практикували в галузі шкільної психології, і лише декілька з них були кваліфікованими психологами.

До 1950 р. 10 університетів США пропонували спеціальні програми підготовки шкільних психологів. Кількість таких університетів (за даними Pagan, 1986) збільшилася до 30 у 1964 р., до 1965 р. їх було вже 79, до 1972 р. – 153 і до 1984 р. – 211. За період з 1965 по 1984 р. кількість шкільних психологів зросла з 1000 до 7000 чоловік. Зараз в США щорічно близько 2200 шкільних психологів отримують дипломи про закінчення університетів.

Сучасний стан шкільної психологічної служби в США

В даний час в США налічується 25 – 30 тис. шкільних психологів, які працюють у всіх 50 штатах країни. Більше всього шкільних психологів в густонаселених штатах (Нью-Йорк, Огайо, Каліфорнія та ін.). Як і в інших країнах, шкільних психологів більше в містах, ніж у сільській місцевості. Дозвіл на роботу шкільним психологом видається випускникам вищів освітнім органом штату, або психологічним департаментом адміністрації штату [9].

У всіх штатах існує добре розвинена національна інфраструктура підтримки шкільної психології. Інтереси психологів захищає Американська психологічна асоціація (далі – АРА); шкільні психологи представлені в АРА окремою секцією. Вони мають свою професійну організацію – це Національна асоціація шкільних психологів (далі – NASP), що налічує 18 тис. членів. Є і інші національні організації, що працюють зі шкільними психологами.

Відносини з працевдавцями, клієнтами, педагогами, правоохоронними органами і суспільством в цілому (Oakland, 1986) регулюються за допомогою нормативних документів, розроблених Американською психологічною асоціацією. Це, зокрема, «Етичні принципи психологів» (1981), «Психологія як професія» (1968), «Етичні принципи при проведенні досліджень на людях» (1973), «Стандарти навчального і психологічного тестування» (1985), «Умови прийому на роботу психологів» (1972). Секцією шкільної психології розроблені такі нормативні документи, як «Керівництво про умови роботи шкільних психологів», «Державні правові норми підтримки шкільної психологічної служби», і деякі інші. Комплект стандартів, прийнятих Американською пси-

хологічною асоціацією, забезпечує контроль професійних, наукових, освітніх і етичних аспектів діяльності шкільних психологів («Стандарти забезпечення шкільної психологічної служби», «Стандарти для підтвердження рівня професіоналізму в шкільній психології», «Принципи професійної етики» та ін.).

Підготовка шкільних психологів

Існує більше 200 різних програм підготовки шкільних психологів на рівні магістра, фахівця і доктора. На відміну від системи освіти, прийнятої в Європі, в США немає програм з шкільної психології для студентів коледжів і університетів нижче за рівень магістра. Підготовка за фахом «шкільна психологія» на рівні магістра передбачає 1–2-річну програму, що включає 10–15 курсів; на рівні фахівця – 3-річну програму (не менше 20 курсів) і 1 рік інтернатури під супервізією. Підготовка на рівні доктора зазвичай включає 4–5-річну програму: 25–35 курсів протягом 2–3 років, рік інтернатури під супервізією і дисертаційну роботу.

Професія шкільного психолога передбачає оволодіння 16 галузями діяльності. До них відносяться управління класом, організація класу і соціальна структура, міжособистісна комунікація і консультування, основні учбові навички, основні життєві навички, емоційні або соціальні навички, робота з батьками, системний розвиток і планування, індивідуальний розвиток, індивідуальні відмінності в розвитку і навчанні, відносини в шкільному співтоваристві, навчання, правові і етичні аспекти професії, тестування, особливості мультикультурної ситуації, дослідницька і наукова діяльність.

В США існує дві точки зору на підготовку шкільних психологів. Перша – прихильників докторського рівня освіти у шкільних психологів – визнає найбільш ефективною модель ученого-практика. Друга – прихильників додокторського рівня освіти шкільних психологів – ставить менш амбітні цілі і бачить в шкільних психологах хороших користувачів методичної літератури.

Існують різні уявлення і про те, до якої сфери слід відносити шкільну психологію: до освіти або до психології. Психологи, що працюють в школі, як правило, ідентифікують себе з колегами у сфері освіти, але при цьому відзначають, що технології їх роботи і література узяті в основному з психології. Крім того, практика діяльності шкільних психологів має багато правових і фінансових аспектів, які виходять за межі як освіти, так і психології.

Діяльність шкільної психологічної служби

Діяльність шкільної психологічної служби в США регулюється федеральними законами, законами штату, місцевими традиціями, стра-тегіями і практикою; фінансовими ресурсами, пріоритетами розвитку, стилем дії фондів; національними, штатними і місцевими професій-ними стандартами; залежить від кількості шкільних психологів і якості їх підготовки.

Служба має свою специфіку в роботі з дошкільниками, учнями початкової і середньої школи. За даними Smith (1984), в середньому шкільні психологи присвячують 5% свого часу дошкільникам (3–5 ро-ків), 60% – учням початкової школи (6–12 років), 20% – учням мо-лодшої середньої школи (13–15 років), 15% – учням старшої середньої школи (16–18 років).

Робота шкільних психологів в основному пов'язана із спеціаль-ним навчанням: 32% свого часу вони приділяють дітям з синдромом нездатності до навчання, 22% – дітям з поведінковими і емоційними порушеннями, 14% – дітям із затримкою психічного розвитку і 16% – шкільній популяції в цілому. Значно менше психологи працюють з талановитими і обдарованими дітьми (4%), а також дітьми з хронічними захворюваннями (3%), фізичними (2%) і мовними (2%) розладами.

На питання, як зазвичай розподілений їх робочий час і як би вони хотіли його розподілити, шкільні психологи відповідають, що 54% часу (хотілося б 40%) витрачається на тестування, 23% (проти 30% бажаного) – на різного роду корекційні впливи (наприклад, каунслінг), розвивальні програми, 18% (проти 23%) – на консультації, 1% (проти 4%) – на дослідницьку роботу.

Основні напрями діяльності шкільної психологічної служби

Шкільні психологічні служби найчастіше працюють за 6 напрями-ми:

1) індивідуальне тестування учнів, що потребують спеціальної уваги. Оцінюється рівень когнітивного розвитку, емоційні, соціальні і лінгвістичні характеристики. Як інструменти застосовуються навчальні і психологічні тести;

2) пряме втручання, що сприяє когнітивному, емоційному і со-ціальному розвитку (психологічна корекція). Тут широко застосову-ються такі форми роботи, як навчання, тренінг, каунслінг і різні види психотерапії;

3) непряме втручання: робота з батьками, вчителями, іншими фахівцями в галузі педагогіки. Зазвичай непряме втручання перед-

бачає тестування, участь в навчальних групах, каунслінг, консультації і співпрацю;

4) дослідницька і наукова діяльність;

5) супервізія і адміністративна робота: розробка планів для шкільних психологічних служб, прийом на роботу і супервізія, підвищення кваліфікації шкільних психологів, співпраця з іншими психологічними і соціальними службами;

6) попередження і зменшення різних негативних наслідків поведінки. В основному ці програми орієнтовані на девіантних підлітків (нарко- і алкогольна залежність, суїциди, прогули, шкільне насильство, рання вагітність).

Основні проблеми шкільної психології

Загальні проблеми шкільної психології в США позначаються на стані шкільної психологічної служби. Усі проблеми можна розділити на дві основні групи – проблеми професійної підготовки і проблеми професійної діяльності.

Підготовка психологів. Психологічна громадськість США вважає, що необхідно більше докторських програм для підготовки шкільних психологів. Кількість місць в інтернатурах менша, ніж потрібно. Якість підготовки спеціалістів у них не відповідає сучасним потребам розвитку шкільної психології. Інтернатури, зазвичай, охоплюють дуже невелику частину проблематики, що необхідна для якісного опанування спеціальності. Викладачі університету мають невелику зарплату і переобтяжені роботою, тому у них не вистачає часу на дослідження і іншу наукову діяльність.

Практична діяльність. Американські психологи відзначають помітну плінність кадрів. Високі показники відходу із спеціальності обумовлені невисоким рівнем заробітної плати; багато хто покидає роботу після 10 років практики. Ймовірно, це обумовлено тим, що оплата праці не завжди відповідає складності роботи і об'єму професійних обов'язків шкільного психолога.

Серед основних проблем, які називають психологи-практики, найчастіше зустрічаються: потреба у систематичному підвищенні кваліфікації, розширення арсеналу методик, якими володіє психолог, налагодження контактів з колегами (методична і емоційна підтримка), велика кількість технічної роботи (відсутність секретаря).

У переважній більшості випадків шкільні психологи – білі і такі, що вільно говорять тільки англійською мовою. В той же час населення США все більше стає двомовним (іспанська мова для південних штатів

стає ледь не основною) і різноманітнішим за національним складом. В результаті шкільні психологи часто виявляються не підготовленими до обслуговування потреб багатонаціональної шкільної популяції.

3.3.2. Організація психологічної служби в країнах Європи

Європейською федерацією професійних психологічних асоціацій (European Federation of Professional Psychologists Associations, далі – EFPPA) з жовтня 1994 р. по березень 1997 р. спеціально вивчалось питання про підготовку і організацію роботи психологів в європейських країнах. Всім асоціаціям, що входять в EFPPA, були розіслані спеціальні опитувальники.

Спираючись на звіт EFPPA «Психологи в системі європейської освіти» (Psychologists in the Educational System in Europe. April, 1997), можна скласти загальне уявлення про особливості роботи психологів освіти в Європі.

Основним працедавцем для шкільних психологів і психологів освіти є державна або місцева влада, а також національні органи управління освітою. Психологічні служби знаходяться під патронатом держави, навіть якщо вони функціонують у приватних освітніх установах. Навантаження шкільних психологів достатньо велике; практично у всіх країнах на одного психолога доводиться більше 1000 дітей (в середньому в Європі один психолог обслуговує 4700 дітей). Психологічною допомогою забезпечуються всі діти до 18 років, незалежно від того, де вони навчаються (дитячий садок, школа, гімназія і т.п.). Цікавим для вітчизняних фахівців є досвід Бельгії, де психолого-медико-соціальні центри надають підтримку в роботі шкільної психологічної служби.

У більшості європейських країн психолог системи освіти має пройти багаторічний спеціальний курс навчання (хоча, на відміну від США, в деяких країнах Європи не вимагається спеціальної чи додаткової освіти, досить мати диплом професійного психолога). Зазвичай фахівець зобов'язаний мати ліцензію на роботу шкільним психологом (психологом у сфері освіти), пройти програму професійних тренінгів, практику у вибраній спеціалізації.

Немає жодної європейської країни, де не існує професійних психологічних співтовариств (психологічні асоціації, союзи психологів освіти і т.п.), хоча членство в них не завжди є обов'язковим. Психологічні асоціації сприяють обміну досвідом між колегами, розробляють нормативні документи, захищають інтереси клієнтів і самих психологів освіти, підтримують високий професійний стандарт діяльності фахівців-практиків.

Короткий огляд організації психологічної служби за кордоном свідчить, що в більшості країн діяльність психологічної служби строго регламентована і регулюється законодавством і різними нормативними документами, розробленими професійними співтовариствами психологів. Як правило, є перелік національних стандартів, що відносяться до практичної діяльності і освіти фахівців психологічної служби. Ефективним регулятором діяльності психологів освіти є етичні стандарти (кодекси поведінки, чітко сформульовані етичні принципи роботи з клієнтами і т.д.).

Багатоступенева освіта психолога зазвичай вимагає декількох років і обов'язково поєднується з практикою в обраній галузі спеціалізації (зазвичай з супервізією). Кожен етап навчання психолога завершується присвоєнням певної кваліфікації (ступеня) і підтверджується дипломом, сертифікатом або іншим документом. У деяких країнах (наприклад, у Великобританії) існують єдині реєстри спеціалістів у галузі практичної психології. Без приналежності до такого реєстру практична психологічна діяльність для конкретного фахівця є неможливою. Державні органи управління освітою (зазвичай – міністерства освіти) і численні професійні асоціації строго контролюють діяльність працівників психологічної служби.

3.3.3. Організація психологічної служби в системі освіти Ізраїлю

Основна одиниця психологічної служби в системі освіти Ізраїлю – це міський або районний центр (його зазвичай називають «психологічною станцією»). Організаційно і фінансово він підпорядкований муніципалітету, професійно – психологічному відділу Міністерства освіти. За співробітниками станції закріплені конкретні школи і дитячі садки. Частина свого робочого часу психолог працює безпосередньо в «свій» школі або дитячому садку, а решту робочого часу знаходиться на станції. Там, у своєму кабінеті, він здійснює індивідуальний діагностичний і психотерапевтичний прийом дітей. Час, відведений на роботу безпосередньо у навчальному закладі, зазвичай використовується для проведення масового тестування, групової психологічної роботи з дітьми і для консультування вчителів, вихователів і адміністрації.

Ця модель організації психологічної служби нагадує нашу, так звану другу модель, яка призначена в основному для сільської місцевості і районів де є багато малокомплектних шкіл (шкіл з малою наповнюваністю).

Як зазначає А.Л. Венгер, який детально вивчав шкільну психологічну службу Ізраїлю, незалежність психолога від шкільної адміністрації

дозволяє йому ефективніше виконувати свої основні функції – відстоювати інтереси кожної окремої дитини. Крім того, концентрація психологів на станції надає можливість професійного спілкування, взаємного консультування, обговорення складних випадків з колегами, подальшої професійної освіти. Психологічна станція служить базою для проведення курсів підвищення кваліфікації, лекцій з актуальних проблем психологічної служби і т.п.

Разом з психологом, що представляє муніципальну службу, деякі школи додатково наймають психолога, що працює у них в штаті. Ця практика найбільш поширена в тих школах, де виникає багато психологічних проблем (наприклад, в школах-інтернатах), а також у приватних школах.

Щоб працювати практичним психологом, фахівець повинен мати державне свідоцтво про його реєстрацію в «книзі психологів» Міністерства охорони здоров'я. Це свідоцтво видається на підставі документів про освіту, відповідно до певних вимог (ВНЗ, що закінчив фахівець, має входити до переліку вищих навчальних закладів, зареєстрованих Міністерством освіти, загальна кількість і тривалість курсів, що прослуховують майбутні спеціалісти з психології мають бути не менше встановленого мінімуму і т.п.). Проте реєстрація у якості практичного психолога – це лише визнання мінімально необхідного рівня кваліфікації. Вища кваліфікація підтверджується свідоцтвом про статус «фахівця». За відсутності цього статусу психолог має право працювати тільки під постійною супервізією досвідченого фахівця. Зокрема, будь-який написаний ним психологічний висновок має бути підписаний також його супервізором, інакше такий висновок не матиме законної сили.

Отримання статусу фахівця – достатньо тривалий процес. Згідно до положення, цей процес не може тривати менше двох років, а зазвичай триває не менше чотирьох років після закінчення університету. У комісію, що надає цей статус, має бути представлений підписаний супервізором звіт про проведену діагностичну і психотерапевтичну роботу (мінімальний об'єм виконаної роботи кожного виду чітко обумовлений в службовій інструкції). Крім того, психолог повинен пройти певну кількість курсів підвищення кваліфікації і, нарешті, скласти вельми складний професійний іспит. Тільки після цього він може бути визнаний достатньо кваліфікованим працівником який може працювати самостійно. Науковий ступінь не замінює статусу фахівця. Таким чином, діти виявляються досить надійно захищені від небезпеки некваліфікованого психологічного втручання (яке у нас, на жаль, надзвичайно поширено).

Не дивно, що соціальний статус психолога в ізраїльському суспільстві доволі високий. Це відображається й на вартості його послуг. Наприклад, психотерапією може займатися як психолог, так і соціальний працівник. Проте у психолога година роботи коштує значно дорожче, ніж у соціального працівника. Думка психолога зазвичай має велику вагу в рішенні різних спірних питань, що стосуються його компетенції. Наприклад: переведення дитини в іншу школу, характеристика-рекомендація для вступу в армію, переведення у клас з поглибленим вивченням окремих предметів і т.п.

Робота психолога регулюється рядом професійних норм. Найважливіша, хоч і дещо розпливчата, норма полягає в тому, що першорядну значущість для психолога мають інтереси дитини, а не якої-небудь організації (наприклад, школи), батьків або держави. Це відноситься не тільки до співробітника муніципальної психологічної служби, але і до психолога, найнятого школою. Конкретніші і чітко сформульовані норми відносяться до добровільності ухвалення психологічної допомоги і до збереження конфіденційності отримуваної психологом інформації. Порушення цих норм може тягти за собою дискваліфікацію і судове переслідування.

Основні з цих норм наступні. Жодне психологічне обстеження дитини або надання їй психотерапевтичної допомоги не може здійснюватись без письмової згоди батьків. При цьому батьки мають бути поінформовані про цілі роботи, що проводиться, і про ті організаційні форми, в яких вона проводиться. Інформація про дитину: дані психологічного обстеження, відомості про проходження психотерапії і т.п., – може бути передана психологом іншій особі або організації в усній або письмовій формі тільки з письмової згоди батьків. Зокрема, без такої згоди психолог (який навіть працює в штаті школи) не має права надавати інформацію про дитину шкільній адміністрації.

Існує невелика кількість чітко обумовлених ситуацій, що обмежують дію цих правил. Так, в тому або іншому конкретному випадку вони можуть бути відмінені рішенням суду. Інформація про психічний стан призовника може бути затребувана органами, що здійснюють призов на військову службу, з метою визначення адекватних умов її проходження (нагадаємо – служба в ізраїльській армії є обов'язковою не тільки для юнаків, але й для дівчат). Психолог зобов'язаний повідомляти про випадки, коли у нього виникає підозра, що дитина піддається насильству або що завдається шкода її психічному або фізичному здоров'ю. Як правило, подібні підозри повідомляються соціальним працівникам, які здійснюють необхідні подальші дії (аж до звернення в правоохоронні

органи). Якщо психологові стає відомо про підготовлюваний або скоєний злочин, він зобов'язаний повідомити про це у відповідні органи.

Відомі випадки, коли на психолога подають до суду за моральний або матеріальний збиток, заподіяний його діями. Якщо суд визнає провину психолога, але не знаходить в його діях порушення закону, то покарання обмежується виплатою грошової компенсації (яка іноді може бути дуже велика). Тому в трудовій угоді, що укладається з психологом, майже завжди зазначаються умови професійної страховки, що покриває подібні компенсації. Без такої страховки майже ніколи не працюють також і приватні психологи.

Зупинимося більш детально на функціях практичного психолога освітнього закладу. У дошкільному дитячому закладі психолог обслуговує, в основному, підготовчу групу (її відвідини обов'язкові для всіх дітей, тому вона так і називається: «обов'язковий дитячий садок»). У завдання психолога входить виявлення дітей, що потребують додаткових занять або в особливому індивідуальному підході. Психолог може рекомендувати проведення додаткових занять в рамках того ж дитячого закладу (для цього в штаті є педагог-дефектолог) або перехід такої дитини у спеціальний заклад для дітей з особливими освітніми потребами.

Перед закінченням підготовчої групи проводиться масове обстеження для визначення готовності дітей до навчання в школі. В результаті окремим дітям може бути рекомендовано відкласти на рік початок шкільного навчання, або навчатися в школі особливого типу (наприклад, для дітей з порушеннями когнітивної сфери, або з певними вадами фізичного розвитку). Рекомендації психолога не мають обов'язкової сили. Остаточне рішення ухвалює «комісія з розподілу» муніципального відділу освіти за узгодженням з батьками дитини. У тих випадках, коли не вдається досягти згоди, вирішення цього питання передається до суду. Звичайна судова практика у таких випадках передбачає призначення незалежної психологічної експертизи, створення компетентної комплексної комісії, що включає різних фахівців.

У школі психолог займається, в першу чергу, виявленням психологічних причин неблагополуччя у дітей, що відстають в навчанні або регулярно порушують правила поведінки. Найбільш стандартний результат діагностичної роботи, що проводиться – це психологічний висновок, написаний мовою, зрозумілою педагогові і що містить рекомендації для вчителя. В окремих випадках можливі рекомендації про перехід дитини у спеціальний клас або спеціальну школу для дітей з особливими потребами. Остаточне вирішення питання про такий

перехід здійснюється так само, як і при прийомі в школу. Зазвичай на обстеження до психолога дитину направляє школа. При цьому, як уже зазначалось, обов'язковою є письмова згода батьків. Разом з тим, можливе звернення і за ініціативою самих батьків.

Важливу частину діагностичної роботи ізраїльського шкільного психолога складає виявлення дітей, чиї учбові труднощі викликані локальними порушеннями окремих психічних функцій: дислексія, дисграфія, сповільнення темпу діяльності, зниження зорової або слухової пам'яті, погіршення концентрації уваги і т.п. Рекомендація про перехід у спеціальний клас або школу дається лише при особливо сильно виражених порушеннях. У легших випадках психолог обмежується рекомендаціями по забезпеченню індивідуального педагогічного підходу до учня (наприклад, при дисграфії рекомендує замінювати письмові роботи усними відповідями) і по додатковому корективному навчанню. За рекомендацією психолога учню можуть бути надані різні пільги при складанні іспитів на атестат зрілості: може бути збільшений час, що відводиться на виконання письмової роботи, письмове пред'явлення завдань може бути замінене їх читанням вголос і т.п.

Співробітники психологічної служби надають також психокорекційну і психотерапевтичну допомогу дітям, що її потребують. Проте якщо значна кількість учнів школи потребує подібної роботи, то можливостей психологічної станції виявляється недостатньо. У цих випадках необхідна наявність психолога в штаті школи. Інакше єдиною альтернативою для більшості батьків залишається звернення до приватного психолога. Відмітимо, що надавати приватну психологічну допомогу учням «своїї» школи забороняється.

3.3.4. Система психологічної підтримки освіти в Росії

Сучасна система психологічної підтримки освіти почала формуватися в колишньому СРСР в 80-і рр.; вперше психологи стали працювати в школах Естонії (у загальноосвітніх – з 1980 р., в спецшколах для важких підлітків – з 1975 р.). На початковому етапі діяльність шкільних психологів була розрізною, не мала чітких організаційних форм, не були безумовно сформульовані її цілі і завдання, було відсутнє наукове і методичне забезпечення.

Теоретичні і методичні основи формування психологічної служби розроблялися в Лабораторії наукових основ дитячої практичної психології НДІ ОПП АПН СРСР (нині Психологічний інститут РАО); був проаналізований зарубіжний досвід організації психологічної служби. Співробітники лабораторії провели багаторічний експеримент (за-

початкований у 1982 р.) по введенню в школах посади психолога, з перевірки двох моделей організації психологічної шкільної служби: 1) практична робота психолога безпосередньо в школі; 2) робота психолога в районному відділі освіти для обслуговування всіх шкіл району. У 1989 р. на основі аналізу результатів цього експерименту було розроблено «Положення про психологічну службу народної освіти», зроблено висновок про необхідність поєднання двох моделей організації психологічної служби.

Свій внесок в становлення системи шкільної психологічної служби внесли і перші конференції з цієї проблеми: I Всесоюзна конференція з проблем психологічної служби в СРСР (1984), всесоюзна конференція «Науково-практичні проблеми шкільної психологічної служби» (1987). Учасники обговорювали наукові, методичні і організаційні проблеми, визначали цілі, завдання, основні види діяльності психолога в школі.

Створення системи психологічної служби народної освіти відповідало певним запитам практики, необхідності застосовування психологічних знань в процесі виховання і розвитку дітей. З розпадом СРСР, початком масштабних соціально-економічних реформ з'явилися і нові проблеми, які покликана вирішувати психологічна служба. Кризові явища в країні, зниження рівня життя людей не могли не позначитися на психологічному і соматичному статусі як батьків, так і дітей. Ось деякі наслідки різних негативних процесів в країні: погіршуються показники здоров'я дітей, постійно зростає дитяча злочинність, збільшується кількість дезадаптованих дітей з різними проблемами (відхилення в розвитку і поведінці, навчальні труднощі, дефекти мотиваційної сфери і т.п.), знижується ефективність освіти. Іншими словами – існує актуальний соціальний запит, пов'язаний з необхідністю психологічної підтримки населення в умовах хронічної соціальної кризи.

Таким чином, до загальних завдань психологічної служби освіти – забезпечення нормального, гармонійного психічного розвитку – сьогодні додаються нові, зокрема посилення роботи з контингентом дітей з «груп ризику», профілактика дитячої злочинності, допомога дітям, що знаходяться у скрутній життєвій ситуації, розробка системи термінової, зокрема дистантної, психологічної допомоги (телефон довіри), і багато інших.

Сучасна система психологічної служби освіти, створена рішенням Колегії Міносвіти РФ від 29 березня 1995 р. Юридичною основою діяльності психологічної служби системи освіти Росії є «Положення про службу практичної психології в системі Міністерства освіти Російської Федерації», затверджено наказом Міносвіти Росії від 22 жовтня

1999 року № 636 [<http://www.zakonprost.ru/content/base/part/227118>]. В цьому документі служба визначається як «організаційна структура, до складу якої входять педагогічні психологи освітніх закладів усіх типів, освітні установи для дітей, які потребують психолого-педагогічної та медико-соціальної допомоги (ППМС – центри), психолого-педагогічні та медико-педагогічні комісії (ПМПК), наукові установи, підрозділи вищих навчальних закладів, навчально-методичні кабінети і центри органів управління освітою та інші установи, які надають психологічну допомогу учасникам навчального процесу» (там само).

Основною метою діяльності служби визначено сприяння формуванню розвиваючого способу життя учнів, вихованців, їх індивідуальності на всіх етапах безперервної освіти, розвитку в учнів, вихованців творчих здібностей, створення у них позитивної мотивації до навчання, а також визначенню психологічних причин порушення особистісного і соціального розвитку та профілактики умов виникнення подібних порушень.

Основні завдання діяльності працівників служби визначено наступні:

- психологічний аналіз соціальної ситуації розвитку в освітніх установах, виявлення основних проблем і визначення причин їх виникнення, шляхів і засобів їх вирішення;
- сприяння особистісному та інтелектуальному розвитку учнів, вихованців на кожному віковому етапі розвитку особистості;
- формування в учнів, вихованців здатності до самовизначення і саморозвитку;
- сприяння педагогічному колективу в гармонізації соціально-психологічного клімату в освітніх установах;
- психологічне забезпечення реалізації освітніх програм з метою адаптації їх змісту і способів освоєння до інтелектуальних і особистісних можливостей учнів, вихованців;
- профілактика і подолання відхилень у соціальному і психологічному здоров'ї, а також у розвитку учнів, вихованців;
- участь у комплексній психолого-педагогічній експертизі професійної діяльності фахівців освітніх установ, освітніх програм і проєктів, навчально-методичних посібників, що проводиться за ініціативою органів управління освітою або окремих освітніх установ;
- участь спільно з органами управління освітою та педагогічними колективами навчальних закладів у підготовці та створенні психолого-педагогічних умов наступності в процесі безперервної освіти;

- сприяння поширенню та впровадженню в практику освітніх установ досягнень в галузі вітчизняної і зарубіжної психології;
- сприяння в забезпеченні діяльності педагогічних працівників освітніх установ науково-методичними матеріалами та розробками в галузі психології.

В організаційному аспекті діяльність служби складається з трьох основних ланок: надання первинної психологічної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу, надання спеціалізованої допомоги учасникам освітнього процесу, науково-методичне забезпечення діяльності працівників служби.

Первинна допомога учасникам освітнього процесу в освітніх установах усіх типів надається педагогом-психологом (педагогами-психологами) або групою фахівців з його участю. Склад групи фахівців визначається цілями і завданнями конкретного освітнього закладу.

Спеціалізована допомога учасникам освітнього процесу, а також сприяння у професійній діяльності педагогів-психологів освітніх закладів усіх типів надається установами, призначеними для поглибленої спеціалізованої допомоги дітям, які мають проблеми в навчанні, розвитку та вихованні: освітніми установами для дітей, які потребують психолого-педагогічної та медико-соціальної допомоги та психолого-педагогічними та медико-педагогічними комісіями.

Науково-методичне забезпечення діяльності служби здійснюється науковими установами, підрозділами вищих навчальних закладів, навчально-методичними кабінетами і центрами органів управління освітою, а також науковими установами Російської академії освіти.

Основними напрямками діяльності служби, які визначаються Положенням, є:

1. Психологічне просвітництво – формування у учнів, вихованців та їхніх батьків (законних представників), у педагогічних працівників і керівників освітніх установ потреби в психологічних знаннях, бажання використовувати їх в інтересах власного розвитку;

2. Психологічна профілактика – попередження виникнення явищ дезадаптації учнів, вихованців в освітніх установах, розробка конкретних рекомендацій педагогічним працівникам, батькам (законним представникам) з надання допомоги в питаннях виховання, навчання і розвитку;

3. Психологічна діагностика – поглиблене психолого-педагогічне вивчення учнів, вихованців на протязі всього періоду навчання, визначення індивідуальних особливостей і схильностей особистості, її потенційних можливостей в процесі навчання і виховання, в професійному

самовизначенні, а також виявлення причин і механізмів порушень у навчанні, розвитку, соціальної адаптації;

4. Психологічна корекція – активний вплив на процес формування особистості в дитячому віці і збереження її індивідуальності, здійснюване на основі спільної діяльності педагогів-психологів, дефектологів, логопедів, лікарів, соціальних педагогів та інших фахівців;

5. Консультативна діяльність – надання допомоги учням, вихованцям, їх батькам (законним представникам), педагогічним працівникам та іншим учасникам освітнього процесу в питаннях розвитку, виховання і навчання за допомогою психологічного консультування.

Діяльність Служби забезпечується органами управління освітою, у віданні яких перебувають освітні установи. Координація діяльності служби здійснюється відповідним структурним підрозділом Міносвіти Росії. Служба працює в тісному контакті з установами та організаціями Російської академії освіти, охорони здоров'я, органами опіки та піклування, органами внутрішніх справ і прокуратури, громадськими організаціями, що надають освітнім установам допомогу у вихованні та розвитку учнів, вихованців.

На нинішньому етапі розвитку продовжує знаходитися у стадії становлення, хоча вже виконана велика організаційна, наукова і методична робота. У багатьох регіонах Росії діяльність психологів-практиків безпосередньо в освітніх установах різного типу поєднується з роботою психолого-медико-соціальних центрів допомоги дітям і підліткам.

ТЕМИ І ЗАВДАННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1.

Принципи, структура, функції та завдання національної системи соціальних і психологічних служб (НССПС) України

1. Головна мета і основні завдання діяльності національної системи соціальних і психологічних служб України.
2. Основні принципи створення й структура загальнодержавної соціально-психологічної служби України.
3. Організаційні принципи діяльності НССПС України.

Тема 2.

Становлення, розвиток і основні функції окремих відомчих психологічних служб

1. Особливості діяльності психологічної служби органів внутрішніх справ.

1.1. Передумови виникнення й організаційна модель служби психологічного забезпечення органів внутрішніх справ.

1.2. Періоди в історії розвитку і становлення психологічної служби органів внутрішніх справ.

1.3. Концептуальні засади створення та нормативно-правова база діяльності психологічної служби в системі МВС України.

1.3.1. Специфічні завдання та основні функції служби психологічного забезпечення органів внутрішніх справ.

1.3.2. Особливості функціонального становлення та розбудова психологічної служби МВС України на сучасному етапі.

2. Завдання й напрями роботи психологічної служби Державної прикордонної служби України.

2.1. Доцільність (обґрунтованість) створення психологічної служби прикордонного відомства.

2.2. Нормативно-правова база психологічного забезпечення діяльності особового складу Державної прикордонної служби України.

2.3. Основні складові психологічного забезпечення діяльності персоналу Державної прикордонної служби України.

2.4. Особливості діяльності та перспективи розвитку психологічної служби прикордонного відомства.

3. Діяльність центрів соціально-психологічної реабілітації населення, що постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи.

3.1. Наслідки Чорнобильської катастрофи як чинники створення прикладних напрямів у сучасній практичній психології.

3.2. Етапи науково-практичної діяльності психологів щодо проблем Чорнобильської катастрофи.

3.3. Завдання і зміст діяльності Чорнобильських центрів.

3.3.1. Мета діяльності центрів і основні види роботи.

3.3.2. Характеристика цільових груп, з якими працюють фахівці центрів соціально-психологічної реабілітації.

3.3.3. Основні напрями роботи центрів та взаємодія зі спільнотами, громадськістю.

4. Завдання, структура і напрями діяльності психологічних служб АТО.

Тема 3.

Особливості діяльності психологічних служб і практичних психологів у зарубіжних країнах

1. Сучасні системи психологічної підтримки освіти в пострадянських країнах.

2. Зародження й сучасний стан функціонування шкільної психологічної служби системи освіти США.
3. Діяльність шкільних психологів і психологів освіти в країнах ЄС.
4. Модель організації психологічної служби та особливості діяльності в системі освіти Ізраїлю.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Основні принципи, структура та завдання діяльності національної системи соціальних і психологічних служб.
2. Завдання діяльності, структура і напрями роботи психологічної служби органів внутрішніх справ.
3. Завдання діяльності, структура і напрями роботи психологічної служби Державної прикордонної служби України.
4. Особливості життєвої ситуації різних категорій населення, що постраждало від Чорнобильської катастрофи.
5. Завдання діяльності, структура і напрями роботи центрів соціально-психологічної реабілітації населення, що постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи.
6. Основні принципи, структура та завдання діяльності центрів соціально-психологічної реабілітації учасників/жертв АТО.
7. Особливості діяльності практичних психологів у закладах освіти США.
8. Особливості діяльності практичних психологів у закладах освіти в країнах Європейського Союзу.
9. Особливості діяльності практичних психологів у закладах освіти Ізраїлю.
10. Особливості діяльності практичних психологів у закладах освіти Російської Федерації.

Тематика рефератів

1. Психологічна безпека особистості в екстремальних обставинах та кризових умовах життєдіяльності.
2. Центри соціально-психологічної реабілітації населення, що постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи і досвід подолання наслідків надзвичайних ситуацій.
3. Соціально-психологічна робота в громаді, що проживає в зоні екологічного лиха (Чорнобильська зона відчуження, територія аварії на Фукусімі тощо).

4. Відомчі психологічні служби України (на вибір). Особливості здійснення професійної діяльності.
5. Психологічні служби системи освіти зарубіжних країн (на вибір).
6. Загальні тенденції розвитку психологічної служби освіти в різних країнах світу.
7. Роль психологічних служб у наданні соціально-психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам: міжнародний досвід та імплементація в Україні.
8. Соціально-психологічна підтримка внутрішньо переміщених осіб в Україні.
9. Психологічний супровід реалізації позитивного потенціалу вимушеної внутрішньої міграції населення.

Завдання для самостійної дослідницької роботи

1. Порівняйте особливості психологічних аспектів профвідбору до армії, авіації, флоту та правоохоронних органів (міліція, поліція). Зазначте при цьому домінуючі психологічні та психофізіологічні критерії профвідбору.
2. Складіть схему (Карту підпорядкування) структурних підрозділів служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України.
3. Скомпонуйте блок психологічних і психофізіологічних критеріїв особистісного профілю кандидата на посаду співробітника МВС України (поліцейського).
4. Опираючись на запропонований у теоретичній частині підручника комплекс заходів з подальшого розвитку та удосконалення системи психологічного забезпечення діяльності Державної прикордонної служби України розробіть авторську систему заходів, враховуючи останні соціально-політичні тенденції.
5. Розробіть індивідуальну програму психологічної підтримки представників основних цільових груп (на вибір: за віком; соціальним статусом; приналежністю до соціальної групи) Центрів соціально-психологічної реабілітації населення, що постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.
6. Складіть ієрархічну модель основних функцій Центру соціально-психологічної реабілітації, підтримки й супроводу учасників / жертв АТО, самостійно обравши цільову групу.

ВИКОРИСТАНА І РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисюк О.М. Особливості професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ / О.М. Борисюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2 (1). – С. 211-220.
2. Гуменюк Л.Й. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ : навч. посібн. / Л.Й. Гуменюк, І.В. Сулятицький. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 648 с.
3. Забезпечення особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ при виконанні службових обов'язків : науково-практичні рекомендації / Юхновець Г.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін.; [під ред. М.І. Ануфрієва, Я.Ю. Кондратьєва]. – К. : НАВСУ, 1999. – 72 с.
4. Ірхін Ю.Б. Організація та здійснення психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України : навч. посібн. / Ю.Б. Ірхін. – К. : РВЦ НАВСУ, Київський юридичний інститут, 2005. – 164 с.
5. Когут Я.М. Професійна психологічна підготовка працівників ОВС : конспект лекцій / Я.М. Когут. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – 184 с.
6. Корольчук М.С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посібн. для студентів вищих навчальних закладів / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 580 с.
7. Маркова А.К. Психологія професіоналізму / А.К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 190 с.
8. Митюрин Н.Ю. Проблемы профессиональной деформации личности сотрудников ОВД в контексте уголовно-правовых отношений / Н.Ю. Митюрин // Правовая политика и правовая жизнь. – М., Саратов, 2008. – № 4. – С. 180–186.
9. Основи практичної психології : підручник для ВНЗ / [В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.]. – [3-тє вид., стереотип.] – К. : Либідь, 2006. – 536 с.
10. Панок В.Г. Концепція національної соціально-психологічної служби / В.Г. Панок // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 2/3. – С. 17-37.
11. Панок В.Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку : [монографія] / В.Г. Панок. – Чернівці : Технодрук, 2010. – 486 с.
12. Панок В.Г. Психологічна феноменологія екологічної катастрофи (На матеріалах Чорнобильської катастрофи) / В.Г. Панок, В.О. Скребець, С.І. Яковенко. – К. : ЦСЄП, 1998. – 300 с.

13. Скребець В.О. Екологічна психологія : підручник / В.О. Скребець, І.І. Шлімакова. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. – 456 с.
14. Хайрулін О.М. Психологія професійного вигорання військовослужбовців : [монографія] / Олег Михайлович Хайрулін; за наук. ред. А.В. Фурмана. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 220 с.
15. Юхновець Г.О. Організація і проведення виховної і соціально-психологічної роботи з особовим складом органів внутрішніх справ / Г.О. Юхновець, Л.І. Казміренко // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – 1996. – № 2. – С. 22-28.

Розділ 4

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ СИСТЕМИ ОСВІТИ

- 4.1. Організація та структура психологічної служби системи освіти
- 4.2. Організаційні моделі діяльності психологічної служби
- 4.3. Психолого-медико-педагогічні консультації (ПМПК)
- 4.4. Психологічна служба у початковій школі
- 4.5. Діяльність психологічної служби основної школи
- 4.6. Психологічне забезпечення діяльності позашкільних навчальних закладів
- 4.7. Психологічна служба вищих навчальних закладів
- 4.8. Діяльність психологічної служби в умовах військової агресії

4.1. Організація та структура психологічної служби системи освіти

4.1.1. Мета, завдання і принципи організації психологічної служби системи освіти

Поступове відродження прикладної психології у системі освіти України починається з дискусій в журналі «Вопросы психологии», в яких взяли участь й українські вчені. Згадані дискусії відбувалися двічі. Перша – у середині-кінці сімдесятих років ХХ століття, друга – у середині – кінці восьмидесятих.

Основним результатом першої дискусії було розуміння необхідності психологічного супроводу навчально-виховного процесу в школі та його теоретичного обґрунтування. Організаційний аспект психологічної служби вбачався авторам за зразком практичної педології: психолог у школі, психологічна лабораторія – у районі або області. В ході дискусії згадувань про педологію не було. На той час дослідження педології не схвалювалося партійними ідеологами.

Другий етап дискусії мав більш вагомий результати. По-перше, в Інституті вікової і педагогічної психології (Москва) була створена лабораторія психологічної служби (зав. лабораторією – І. В. Дубровіна).

В країні почалась експериментальна робота з упровадження посади психолога в школах. Експеримент в основному здійснювався в Естонії, Литві, Росії. За підсумками експерименту у 1990 році було прийнято Положення про психологічну службу в системі народної освіти СРСР.

Українські вчені також взялися за розробку структури та функцій діяльності психологів у навчальних закладах. Наприкінці 80-х років з'явилося кілька проектів положення про психологічну службу школи. Авторами цих проектів були С. І. Болтівець, П. П. Горностаї, О. В. Киричук, А. В. Коняєва, С. Д. Максименко, В. Ф. Моргун, В. О. Татенко, А. В. Фурман, С. І. Яковенко та інші. Основна робота над цими проектами здійснювалась в Інституті психології Міністерства народної освіти УРСР (нині – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України).

У 1991 році з набуттям незалежності Україна постала перед необхідністю розробки власної нормативної бази діяльності психологічної служби системи освіти. На Першій всеукраїнській конференції з практичної психології (м. Луцьк, листопад 1991р.) одним з головних питань було обговорення структури та шляхів розбудови психологічної служби у національній системі освіти. На цій конференції нами було представлено до обговорення концепцію розбудови психологічної служби, основні принципи її організації та функціонування, бачення змісту діяльності психолога у закладі освіти та його функціональні обов'язки.

Практичну діяльність зі створення психологічної служби у системі освіти було розпочато у 1991 році в Інституті психології ім. Г. С. Костюка АПН України де був створений центр психологічної служби у системі народної освіти. У той час автору довелось створювати цей підрозділ та займатись визначенням стратегії та основних напрямів створення служби.

Створення та розвиток психологічної служби системи освіти базується на ряді принципів та баченні її місії і завдань. Зокрема, на викладеному вище розумінні специфіки прикладної психології і психологічної практики та історії розвитку прикладної психології в Україні [3].

Базові принципи організації психологічної служби є наступними:

Доступність психологічних і соціально-педагогічних послуг для всіх учасників навчально-виховного процесу закладу освіти. Цей принцип передбачає побудову таких організаційних моделей психологічної служби, які б могли забезпечити надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги учням, студентам, батькам і педагогічним працівникам незалежно від віку, расової, релігійної або національної при-

належності, майнового чи соціального статусу, місця проживання, типу навчального закладу, рівня розумового та фізичного розвитку.

Принцип науковості означає, що уся діяльність психологічної служби ґрунтується на основі наукових підходів, науковій методології і засадах наукової психології. Методи, методики і технології, що застосовуються в діяльності фахівців психологічної служби, мають бути науково обґрунтованими, валідними і надійними. Неприпустимо застосування позанаукових, містичних, релігійних, окультних та інших методів і методик, що не пройшли наукової експертизи. Отже, застосування в роботі телепатії, астрології, соціоніки, біоенергетики та ін. є неприпустимим.

Принцип розвитку передбачає не тільки розвиток об'єктів психологічного впливу – учнів, студентів, батьків і викладачів, але й розвиток системи управління, методичного забезпечення, мережі закладів психологічної служби відповідно до вимог педагогічної практики і реформування системи освіти в цілому.

Розвиток організаційної структури психологічної служби обумовлюється двома групами причин.

Перша – зовнішні впливи. Це – завдання реформування галузі освіти, соціально-економічні умови, в яких відбувається навчання і виховання молоді, організаційні засади діяльності системи освіти, децентралізація системи управління і створення місцевих громад.

Друга – внутрішні. Це – розвиток мережі психологічної служби, рівень кваліфікації і професіоналізму її працівників. Тут передбачається можливість творчого застосування методів і методик роботи, перехід від *клієнтської моделі* соціально-психологічного забезпечення до *розвиткової*, що ґрунтується на глибокому розумінні тенденцій психічного і соціального розвитку учасників навчально-виховного процесу та їхніх взаємин.

Принцип комплексності і системності у наданні соціальної і психологічної допомоги означає, що в діяльності психологічної служби мають бути поєднані вузька спеціалізація (або з точки зору проблематики роботи – дошкільники, профілактика девіантної поведінки у підлітків, профілізація навчання у старшокласників, робота з батьками учнів; або з точки зору методології – гештальттерапія, позитивна терапія, когнітивно-поведінкова терапія і т. ін..) із певною універсальністю спеціалістів. Поєднання у єдиному технологічному процесі універсальності з спеціалізацією фахівців забезпечить, на наш погляд, реалізацію завдань діяльності психологічної служби в цілому.

Міждисциплінарність у наданні психологічної і соціально-педагогічної

допомоги означає, що у методиках і технологіях організації соціального і психологічного супроводу учасників навчально-виховного процесу мають бути поєднані не тільки психологічні і соціально-педагогічні методи, а і методи інших, суміжних наук: соціології, педагогіки, дефектології, дидактики, фізіології та ін.

Структурність і цілісність. Цей принцип передбачає функціонування в освітній галузі єдиної психологічної служби з чіткою структурою, підпорядкуванням і координацією взаємодії окремих її елементів. Він не суперечить різноваріантності організації підрозділів служби на місцях, але власне конститує службу як єдину систему, що має єдину мету і завдання, методи і підходи до надання психологічної допомоги. В діяльності психологічної служби системи освіти застосовуються єдині підходи, узгоджена методологія, єдині стандарти до оцінки роботи окремих підрозділів і спеціалістів.

Принцип забезпечення професійної підтримки і допомоги спеціалістам психологічної служби. Структурно і функціонально психологічна служба має бути вибудована таким чином, щоб кожен окремий фахівець відчував методичну підтримку і психологічну допомогу, чи то у вигляді супервізії або інтервізії, чи то у вигляді навчальних семінарів і тренінгів. Важливою формою професійної підтримки є методичні об'єднання спеціалістів служби за окремими напрямками роботи.

Основною структурною одиницею психологічної служби системи освіти є навчально-методичні центри. Саме цим психологічна служба в Україні відрізняється від психологічних служб системи освіти багатьох інших країн.

Так, наприклад, у країнах зі стабільними традиціями надання психологічної допомоги населенню психологічної служби як такої в системі освіти не існує. Там шкільна рада може найняти психолога, а може і ні. Якщо психолог наймається для роботи в школі, то в контракті чітко визначається коло тих проблем, на вирішення яких буде спрямовано його професійні зусилля. Наприклад, корекційно-розвивальна робота з дітьми, що мають труднощі у навчанні, або робота з підлітками, що визначаються девіантною поведінкою і т. ін.

Методична підтримка і контроль, сертифікація діяльності, захист прав, атестація і дотримання професійних стандартів здійснюють громадські організації психологів – професійні асоціації. Єдина країна, що має відмінності від інших з точки зору організації психологічної служби в освіті, – Ізраїль. Тут на рівні району (округу) функціонують так звані психологічні станції, які виконують функції не тільки надання

практичної психолого-педагогічної допомоги учням, а й здійснюють методичне керівництво шкільними психологами.

Вітчизняна система освіти має глибокі традиції в організації діяльності освітніх установ та в управлінні їх роботою. Особливістю нашої системи освіти є чітка структура і підпорядкування як по адміністративній лінії, так і по методичній.

Адміністративна вертикаль передбачає призначення і звільнення керівників, визначення бюджету та фінансовий менеджмент, атестацію спеціалістів, звітність. В останні роки у цьому напрямку здійснено ряд реформ, які наблизили систему освіти до демократичних умов освітнього менеджменту. Зокрема, розширено функції і повноваження батьківського і учнівського самоврядування, призначення і звільнення керівників здійснюється місцевою владою, фінансування освіти здійснюється на основі солідарного бюджету – сполучення кошів центрального і місцевих бюджетів. В умовах децентралізації функції адміністративного управління освітніми закладами помітно зменшуються. Натомість спостерігається збільшення потреби у методичному супроводі і підтримці діяльності освітніх установ в цілому і фахівців психологічної служби, зокрема.

Що ж стосується методичного керівництва (запровадження стандартів змісту освіти, планування навчально-виховного процесу у закладах освіти, критерії оцінки ефективності навчання та ін.), то місцеві органи управління освітою мають приблизно 20 відсотків можливостей змінити навчальні плани і програми. Очевидно, що такий стан освітнього менеджменту відповідає сучасному стану розвитку нашого суспільства як в економічних, так і в гуманітарних аспектах.

Вибудовуючи принципи і структуру організації психологічного забезпечення освітнього процесу ми виходили з того, що:

- психологічна служба має ґрунтуватися на принципах, що були наведені вище;

- структура методичного супроводу і підпорядкування має бути чіткою і єдиною для всієї країни, але передбачати при цьому врахування місцевої специфіки і творчого пошуку щодо вдосконалення організаційних форм і методів управління;

- адміністративно психологічна служба має бути однозначно прив'язаною до структури управління освітою як на центральному, так і на місцевому рівнях;

- практичний психолог і соціальний педагог закладу освіти мають бути прирівняні до основних працівників даного закладу у всіх відношеннях – заробітна плата, відпустки, педагогічний стаж і т.п.;

– основною структурною одиницею психологічної служби мають бути районні (міські) методичні центри, які, власне, і мають забезпечувати у повній мірі всі завдання і напрямки діяльності психологічної служби в системі освіти.

Психологічна служба системи освіти – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що входять до єдиної субординативної системи (як частина більш загальної системи), основу якої складають фахівці у галузі практичної (прикладної) психології, соціальної педагогіки і методисти відповідних кабінетів (центрів).

Основною метою діяльності психологічної служби системи освіти є забезпечення і підвищення ефективності навчально-виховного процесу шляхом його індивідуалізації та, одночасно, захист психічного здоров'я і соціального благополуччя всіх його учасників на основі застосування методів і технологій прикладної психології та соціальної педагогіки.

Психологічна служба системи освіти є складовою державної системи охорони фізичного і психічного здоров'я молодих громадян України і діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку та саморозвитку особистості.

Служба забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку дитини, мотивів її поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення психологічних умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальними закладами.

Психологічна служба у своїй діяльності керується Конституцією України, Декларацією прав людини, Конвенцією про права дитини, Законами України про освіту, чинним законодавством України, Положенням про психологічну службу системи освіти України, Етичним кодексом психологів України.

Діяльність служби в системі освіти України забезпечується практичними психологами, соціальними педагогами, консультантами психолого-медико-педагогічних консультацій, методистами, які мають вищу спеціальну освіту. За своїм статусом працівники служби належать до педагогічних працівників і відповідно до чинного законодавства користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

Завдання діяльності психологічної служби системи освіти України полягають у:

– підвищенні ефективності навчально-виховного процесу на основі практичного впровадження новітніх досягнень психологічної науки;

- захисті психічного здоров'я та особистісного суверенітету всіх учасників навчально-виховного процесу;
- сприянні повноцінному особистісному й інтелектуальному зростанню дітей на кожному віковому етапі їх розвитку;
- створенні психологічних і соціально-педагогічних умов для формування у вихованців мотивації до самовиховання і саморозвитку;
- забезпеченні індивідуального, особистісно-орієнтованого підходу до кожної дитини на основі її психолого-педагогічного вивчення;
- профілактиці і корекції відхилень в інтелектуальному і особистісному розвитку учнів, студентів, вихованців.

Основними видами діяльності психологічної служби системи освіти є:

- діагностика – психологічне обстеження учнів і студентів, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку учнівської та студентської молоді, визначення причин та особистісних проблем, що ускладнюють їх розвиток та навчання;
- корекція – здійснення психолого-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи;
- реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги дітям, підліткам, молоді, які перебувають у кризовій або складній життєвій ситуації з метою адаптації та повернення до звичайних умов навчання і життєдіяльності;
- профілактика – своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі тощо;
- прогностика – розробка, апробація і застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах та життєвих ситуаціях, визначення тенденцій розвитку груп, міжгрупових взаємин та освітньої ситуації у регіоні;
- проектування – визначення змісту, напрямів та психолого-педагогічних методів стимулювання індивідуального розвитку учнів і студентів, їхніх груп і колективів, складання на цій основі життєвих планів, проектів розвитку колективу і групи.

Діяльність психологічної служби системи освіти реалізується у трьох основних напрямках:

- науковому, на якому вивчає закономірності психічного розвитку і формування особистості дитини з метою розробки методів і методик

професійного застосування психологічних знань в умовах сучасної школи;

– прикладному (методичному), на якому здійснює соціально-психологічне забезпечення процесу навчання і виховання шляхом розробки методик і технологій роботи практичних психологів і соціальних педагогів, включаючи розробку навчальних програм, підручників, професійну підготовку і підвищення кваліфікації фахівців;

– практичному (здійснення психологічної практики), на якому забезпечує безпосередню роботу психологів, соціальних педагогів у навчальних закладах.

4.1.2. Структура та управління психологічною службою

Управління психологічною службою системи освіти здійснюється по двох лініях: *адміністративній і методичній*. Отже, кожен працівник і підрозділ служби мають подвійне підпорядкування – адміністративно вони підпорядковуються керівнику закладу або органу управління освітою відповідного рівня (директору школи, ректору вищого навчального закладу, завідувачому районним відділом освіти, директору департаменту освіти і науки області), методично – керівнику психологічної служби району (міста), області.

Психологічна служба в системі освіти України складається з *чотирьох рівнів*:

Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи як головної організації, що забезпечує методичне керівництво, розробляє і бере участь у реалізації стратегії розвитку служби;

Навчально-методичного кабінету (центру) в АР Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти;

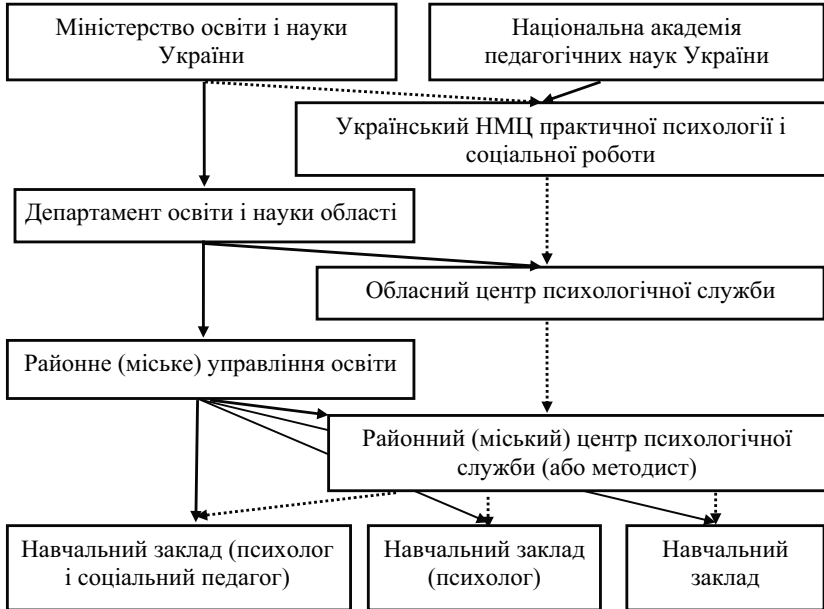
районних (міських) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти або методистів районних (міських) методичних кабінетів управлінь (відділів) освіти з психологічної служби;

практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів усіх типів та підрозділів психологічної служби у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації (мал. 4.1.).

Науково-методичне керівництво психологічною службою системи освіти здійснює Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, який підпорядковується Міністерству

освіти і науки України та Національній академії педагогічних наук України.

Обласні кабінети (центри) психологічної служби створюються Міністерством освіти і науки АР Крим, департаментами освіти обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій і методично підпорядковуються Українському науково-методичному центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України.

Малюнок 4.1. Загальна структура управління психологічною службою системи освіти України

Районні (міські) центри психологічної служби створюються районними (міськими) відділами освіти і методично підпорядковуються обласним центрам. Якщо з тих чи інших причин немає можливості створення центру, то у відповідному методичному кабінеті вводиться посада методиста, який відповідає за діяльність психологічної служби. Відділи освіти районів на можуть створювати міжрайонні центри психологічної служби.

Психологічна служба закладу освіти, до якої зазвичай входять практичні психологи і соціальні педагоги, методично підпорядковується

керівнику районної (міської) психологічної служби. У тих випадках, коли навчальний заклад підпорядковується обласному управлінню освіти (наприклад: школи-інтернати, заклади профтехосвіти, вищі навчальні заклади) психологічна служба такого закладу підпорядковується безпосередньо обласному центру.

Обласні і районні центри можуть функціонувати як структурні підрозділи обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, методичних кабінетів районних (міських) відділів освіти відповідно або як самостійні юридичні особи. Керівник центру підпорядковується безпосередньо керівнику управління (відділу) освіти або його першому заступнику.

4.1.3. Розподіл функцій і повноважень у психологічній службі

Після того, як ми розглянули структуру психологічної служби, зупинимося більш детально на функціях та повноваженнях її окремих підрозділів.

Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, під науковим керівництвом Інституту психології ім. Г. С. Костюка, Інституту спеціальної педагогіки, інших підрозділів та інститутів Національної академії педагогічних наук України, бере участь у формуванні державної освітньої політики. Зокрема, у питаннях розвитку мережі і стандартів діяльності фахівців психологічної служби системи освіти і системи психолого-медико-педагогічних консультацій. Сказане означає виконання ряду функцій, а саме:

- розробка та впровадження в діяльність служби новітніх методів і технологій практичної діяльності, оцінка їхньої ефективності;
- здійснення науково-дослідної роботи в галузі практичної (прикладної) психології;
- науково-методичне керівництво психологічною службою у системі освіти України;
- підвищення кваліфікації працівників служби шляхом проведення короткотермінових курсів, тренінгів, семінарів;
- методичний контроль за діяльністю служби в цілому, окремих її підрозділів та спеціалістів, супервізії;
- наукова і методична експертиза психологічних, соціально-педагогічних і соціологічних методик та технологій, що застосовуються в освітніх установах;
- моніторинг та оцінка ефективності діяльності служби в цілому або окремих її підрозділів;

- кадровий менеджмент та атестація фахівців служби вищої кваліфікації;

- психологічна експертиза педагогічних інновацій.

Обласні, та прирівняні до них центри, забезпечують реалізацію державної та регіональної освітньої політики в аспекті соціально-психологічного забезпечення та надання кваліфікованої психологічної, дефектологічної та соціально-педагогічної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу. Це забезпечується виконанням наступних основних функцій:

- науково-методичне керівництво психологічною службою у системі освіти області, включаючи систему професійно-технічної, спеціальної і вищої освіти;

- методичний контроль за діяльністю служби області в цілому, окремих її підрозділів та спеціалістів, супервізія;

- науково-методична експертиза психологічних, соціально-педагогічних і соціологічних методик та технологій, що застосовуються в освітніх установах;

- моніторинг та оцінка ефективності діяльності психологічної служби області в цілому та окремих її підрозділів;

- розробка та впровадження в діяльність служби новітніх методів і технологій практичної діяльності, оцінка їхньої ефективності;

- кадровий менеджмент, атестація фахівців служби та участь у підвищенні їх кваліфікації;

- здійснення науково-дослідної роботи в галузі практичної (прикладної) психології, здійснення моніторингів і скринінгів;

- психологічна експертиза педагогічних інновацій;

- надання практичної соціально-педагогічної, дефектологічної і психологічної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу.

Районні (міські) центри є основою психологічної служби. Вони мають забезпечувати у діяльності психологічної служби району (міста) виконання усіх завдань по усіх напрямках діяльності служби, що визначені у нормативних документах. Функції районного центру наступні:

- методичний контроль за діяльністю служби району (міста) в цілому, окремих її підрозділів та спеціалістів, супервізія;

- моніторинг та оцінка ефективності діяльності психологічної служби району (міста) в цілому та окремих її підрозділів;

- кадровий менеджмент, атестація фахівців служби та планування підвищення їх кваліфікації;

- здійснення моніторингів і скринінгів у закладах освіти міста (району);
- психологічна експертиза педагогічних інновацій;
- надання практичної соціально-педагогічної, дефектологічної і психологічної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу.

Психологічна служба навчального закладу складається з практичних психологів і соціальних педагогів, що працюють у ньому.

Функції психологічної служби закладу освіти:

- надання практичної соціально-педагогічної, дефектологічної і психологічної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу – учням, вчителям, батькам;
- проведення просвітницьких лекцій, семінарів, інших занять з учнями, педагогами, батьками;
- консультативно-просвітницька робота з керівництвом та педагогічним колективом закладу освіти;
- здійснення моніторингів і скринінгів в учнівському і батьківському середовищі, серед педагогів закладу освіти;
- психологічна і соціально-педагогічна діагностика розвитку особистості учнів, учнівського і педагогічного колективу;
- психологічна і соціально-педагогічна експертиза педагогічних інновацій – методик, методів, технологій;
- консультативна і методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу;
- корекційно-розвивальна робота з учнями, батьками, педагогами;
- соціально-педагогічний патронаж і допомога учням, що мають проблеми із законом, вирізняються девіантною або аддиктивною поведінкою, або таких, що опинилися у складній життєвій ситуації;
- психологічний і соціальний супровід дітей з особливими освітніми потребами;
- психологічний і соціальний супровід обдарованих учнів;
- соціальна і психологічна профілактика девіантної та аддиктивної поведінки учнів;
- психологічне і соціально-педагогічне прогнозування розвитку як окремої особистості, так і колективів;
- проектування психологічного і соціального розвитку колективів та окремих особистостей в умовах перебування у закладі освіти.

Психологічна служба закладу освіти має подвійне підпорядкування:

адміністративно вона підпорядковується директору (керівнику) закладу освіти; методично – керівнику психологічної служби району (міста).

Практичний психолог навчального закладу:

- бере участь у здійсненні освітньої, виховної роботи, спрямованої на забезпечення всебічного особистісного розвитку дітей і учнівської молоді, збереження їх повноцінного психічного здоров'я;
- проводить психолого-педагогічну діагностику готовності дитини до навчання в період її переходу з однієї вікової групи до іншої, допомагає у виборі навчального закладу згідно з рівнем психічного розвитку;
- розробляє та впроваджує розвивальні, корекційні програми навчально-виховної діяльності з урахуванням індивідуальних, статевих, вікових особливостей різних категорій дітей;
- сприяє вибору підлітками професій з урахуванням їх ціннісних орієнтацій, здібностей, життєвих планів і можливостей, готує учнів до свідомого життя;
- бере участь у профілактиці злочинності, алкоголізму і наркоманії, інших uzалежнень і шкідливих звичок серед підлітків;
- здійснює психологічну експертизу і психолого-педагогічну корекцію девіантної поведінки неповнолітніх;
- формує психологічну культуру вихованців, учнів, педагогів, батьків, консулює з питань психології, її практичного використання в організації навчально-виховного процесу.

Соціальний педагог навчального закладу:

- здійснює посередництво між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, організовує їх взаємодію з метою створення умов для всебічного розвитку дітей і підлітків;
- сприяє участі вихованців у науковій, технічній, художній творчості, спортивній, суспільно-корисній діяльності, виявленню задатків, обдарувань, розкриттю здібностей, талантів, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію учнівської молоді;
- залучає до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої, творчої роботи різні установи, громадські організації, творчі спілки, окремих громадян;
- бере участь у подоланні особистісних, міжособистісних, внутрішньосімейних конфліктів, надає потрібну консультативну психолого-педагогічну допомогу дітям і підліткам, групам соціального ризику, дітям, які потребують піклування тощо;

– бере участь у наданні психолого-педагогічної допомоги дітям і сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Працівник психологічної служби повинен:

- у своїй професійній діяльності керуватися Етичним кодексом психолога;
- дотримуватися педагогічної етики, поважати гідність дитини, захищати її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства;
- будувати свою діяльність на основі доброзичливості, довіри у тісному співробітництві з усіма учасниками педагогічного процесу;
- пропагувати здоровий спосіб життя, підвищувати рівень психологічних знань учнів, педагогічних працівників і батьків;
- зберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих в процесі діагностики або корекційної роботи, якщо це може завдати шкоди дитині чи її оточенню;
- постійно підвищувати свій професійний рівень, запобігати випадкам здійснення психодіагностичної, розвивально-корекційної, консультативно-методичної роботи особами, які не мають відповідної фахової підготовки або права на таку діяльність;
- знати програмно-методичні матеріали і документи щодо обсягу, рівня знань, розвитку дітей, вимоги державних стандартів до забезпечення навчально-виховного процесу, основні напрями і перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки і психологічної служби.

Статус фахівців психологічної служби

Відповідно до ст. 21, 22 Закону України «Про освіту» та постанови Кабінету Міністрів України «Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників» практичні психологи, соціальні педагоги, соціальні педагоги по роботі з дітьми-інвалідами, методисти, завідувачі та консультанти психолого-медико-педагогічних консультацій за своїм статусом належать до педагогічних працівників і згідно з діючим законодавством користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

Уведення посад у навчальні заклади

Посади практичних психологів і соціальних педагогів уводяться в штати дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи освіти за умови наявності спеціалістів з фаховою освітою в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат, згідно з Типовими

штатними нормативами закладів та установ освіти та Положенням про психологічну службу системи освіти України (див. Додаток).

Чисельність практичних психологів спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів) з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів; гімназій, ліцеїв, колегіумів; загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які потребують соціальної допомоги; спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; навчально-реабілітаційних центрів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; загальноосвітніх санаторних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують тривалого лікування; шкіл соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; вечірніх (змінних) шкіл для громадян, які не мають можливості навчатися в школах з денною формою навчання; міжшкільних навчально-виробничих комбінатів для задоволення потреб учнів у профорієнтаційній, допрофесійній, професійній підготовці; професійно-технічних навчальних закладів; вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації; позашкільних навчальних закладів – одна ставка на навчальний заклад.

Чисельність соціальних педагогів дошкільних навчальних закладів (дитячих будинків) інтернатного типу та центрів розвитку дитини – одна ставка на навчальний заклад.

Чисельність соціальних педагогів загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які потребують соціальної допомоги; спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; навчально-реабілітаційних центрів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; загальноосвітніх санаторних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують тривалого лікування; шкіл соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; вечірніх (змінних) шкіл для громадян, які не мають можливості навчатися в школах з денною формою навчання; професійно-технічних навчальних закладів; вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації – одна ставка на навчальний заклад.

У випадках, коли посади, перелічені в зазначених нормативах, не можуть забезпечити нормальне функціонування навчального закладу, за рахунок можливостей місцевого бюджету та позабюджетних коштів можуть бути уведені додаткові посади практичних психологів і соціальних педагогів.

Тривалість робочого тижня

Тривалість робочого тижня практичного психолога (соціального педагога) – 40 годин. Із них 20 год. відводиться для роботи у навчальному закладі (індивідуальна і групова психодіагностика, консультування учнів, учителів, батьків, корекційно-розвивальна робота тощо) і 20 год. – на підготовку до проведення соціально-психологічних заходів (занять, тренінгів, ділових ігор), обробку результатів досліджень, оформлення висновків тощо.

Роботу з обробки результатів досліджень, оформлення висновків, планування і звітності тощо практичний психолог (соціальний педагог) може виконувати за межами навчального закладу але усі ці роботи мають бути відображені у плані роботи на місяць відповідно до нормативів часу на основні види роботи практичного психолога (соціального педагога).

Ставка заробітної плати практичних психологів в спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах), навчально-реабілітаційних центрах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку виплачується за 18 годин педагогічної роботи на тиждень безпосередньо у навчальному закладі.

Таким чином, основні організаційні засади діяльності психологічної служби системи освіти України, що були напрацьовані за останні двадцять п'ять років, затверджені законодавчо [7], пройшли перевірку практикою роботи, та ґрунтуються на викладених вище теоретичних і методичних засадах.

4.2. Організаційні моделі діяльності психологічної служби

4.2.1. Організаційні моделі діяльності психологічної служби на рівні «район (місто) – навчальний заклад»

Психологічна служба району (міста) є основною ланкою психологічної служби системи освіти в цілому. Тільки в сукупності працівників служби, що виконують свої функції у закладах освіти та працівників районного (міського) центру стає можливим повне виконання завдань і напрямів діяльності психологічної служби, що зазначені у Положенні про психологічну службу системи освіти України та інших нормативних документах.

Організаційні моделі психологічної служби системи освіти, що наводяться нижче, розроблені нами відповідно до основних принципів діяльності психологічної служби. Як відомо, в Україні існує значна

кількість областей, районів, міст, що мають суттєві відмінності як з точки зору соціально-економічних, демографічних, навіть, ландшафтних, так і з точки зору етнічних, соціокультурних та історичних особливостей. Через це психологічна служба має бути оптимальним чином прилаштована до місцевих особливостей із тим, щоб найбільш ефективно виконувати свої функції, охопити своїми послугами найбільшу кількість учасників навчально-виховного процесу – вихованців, учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників, батьківську громадськість.

Перша модель. Місто (район) має розгалужену мережу психологічної служби. За цією моделлю спеціалісти психологічної служби є співробітниками навчальних закладів, існує районний (міський) центр психологічної служби. Його склад налічує зазвичай 3-7 осіб. Центр, як і належить, координує діяльність психологів закладів освіти, організовує роботу методичних об'єднань практичних психологів і соціальних педагогів, здійснює методичний контроль, планує розвиток мережі.

Ця модель є найпоширенішою в Україні. Найбільш оптимальною вона є для невеликих і середніх за населенням міст або міст і селищ міського типу, де є районний відділ освіти і немає міського. Якщо місто має 2 – 3 райони, то створюється міський центр замість 2–3 районних. Якщо місто відноситься до великих за населенням (Київ, Харків, Донецьк, Одеса та ін.) і поділяється на значну кількість районів (4-10), то доцільним вважається створення районних центрів, які методично підпорядковуються міському.

Друга модель. Вона зазвичай застосовується у малонаселених сільських (гірських) районах, але може бути застосована у невеликих містах.

Відповідно до цієї моделі створюється районний (міський) центр до складу якого входять усі практичні психологи і соціальні педагоги району. Їх кількість визначається від кількості дітей до 18 років, що мешкають у районі (див. нормативні документи). За кожним із працівників центру закріплюються кілька навчальних закладів, у яких він (вона) здійснюють свою роботу за графіком.

Ця модель добре узгоджується із функціонуванням локальних освітніх округів (ЛОО), системою опорних шкіл і програмою «шкільний автобус», що активно впроваджується зараз у ряді областей.

Ця, друга модель, крім основного, що був описаний вище, має два додаткові варіанти.

Варіант перший. У ряді районів через різні причини (наприклад – управлінські або економічні) немає можливості створити районний центр. У такому випадку в одному з районів створюється центр але йому

надається статус міжрайонного. Тобто у своїй статутній діяльності він забезпечує методичний супровід і т.п. працівників психологічної служби закладів освіти кількох сусідніх районів. Такий досвід є, до прикладу, у Пирятинському районі на Полтавщині.

Варіант другий. Він подібний до першої моделі організації служби. Тобто – існує районний центр і працівники служби є співробітниками навчальних закладів. Але, за встановленим графіком, вони здійснюють виїзди у ті школи, де психологів і соціальних педагогів іще немає і надають там необхідну соціальну і психологічну допомогу. Такі виїзди іноді називають «виїзна психологічна консультація» або «пересувний психологічний консультпункт» і т.п. Досвід застосування подібної моделі надання психологічної допомоги учасникам навчально-виховного процесу є у Сумській, Чернівецькій та інших областях.

4.2.2. Організаційні моделі діяльності психологічної служби на рівні області

До структури психологічної служби системи освіти області входять: обласний центр психологічної служби, психологічна служба закладів профтехосвіти, психологічні служби вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації, районні (міські) психологічні служби, психологічні служби закладів освіти обласного підпорядкування (позашкільні навчальні заклади, спеціальні навчальні заклади та ін.) та психологічні служби ВНЗ III-IV рівнів акредитації. Обласна психологічна служба у своїй діяльності забезпечує усі напрями і види роботи психологічної служби системи освіти.

Перша модель. Вона застосовується там, де психологічна служба іще недостатньо розвинута, а її організаційна структура знаходиться на початковому етапі. Обласний центр є структурним підрозділом обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (ОІППО). До його складу входить 3-5 методистів.

Аналіз ситуації розвитку психологічної служби в областях показує, що ця модель, що й була історично першою, поступово відходить поступаючи місцем другій.

Друга модель. Центр є самостійною організацією, що має статус навчально-методичного центру з усіма правами юридичної особи. Підпорядкований він безпосередньо обласному департаменту освіти і науки. Директор (завідувач) центру є керівником психологічної служби області. Так організовані психологічні служби Вінницької, Дніпропетровської, Чернігівської областей. Штатна чисельність працівників таких центрів досягає 30 осіб.

В останній час помітні тенденції переходу управління психологічною службою саме до другої моделі.

Третя модель. Так звані об'єднані центри. Вони схожі з центрами другої моделі, але до їх складу входить також обласна психолого-медико-педагогічна консультація (ПМПК) (див. далі). Досвід роботи за третьою моделлю організації обласного центру є у Вінницькій і Дніпропетровській областях.

Четверта модель. Її іще можна умовно назвати *центрами розвитку дитини*. Ця модель, на наш погляд, є перспективою розвитку психологічної служби на рівні області. Головною особливістю цієї моделі є те, що до складу центру третьої моделі додається іще відділ корекції та розвитку дітей і відділ моніторингу освітньої ситуації в області.

У принципі, дана модель багато в чому нагадує педологічні стації або лабораторії, що були широко розповсюджені на Україні у 30-ті роки минулого сторіччя.

4.3. Психолого-медико-педагогічні консультації (ПМПК)

До складу психологічної служби системи освіти України входять психолого-медико-педагогічні консультації (скорочено – консультації, ПМПК) як постійно діючі методичні установи.

Головною місією названих установ є вирішення життєво важливих проблем дітей, які мають порушення у психофізичному розвитку або мають соціально-педагогічну занедбаність чи ознаки ризику виникнення труднощів пізнавальної діяльності та поведінки. Відповідно до чинного законодавства та сучасної термінології, це діти з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю.

Діяльність психолого-медико-педагогічних консультацій регулюється нормативно-правовими актами, що діють у сфері освіти, та власним Положенням. Нині чинним є Положення у редакції «Про внесення змін до Положення про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації», яке затверджено Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Національної академії педагогічних наук України від 23.06.2011 № 623/61, зареєстровано у Міністерстві юстиції 06.12.2011 за № 1407/20145) (див. Додатки).

У своєму розвитку психолого-медико-педагогічні консультації пройшли складний шлях. До 1993 року вони функціонували на громадських

засадах як медико-педагогічні комісії (МПК), виконували лише одну функцію — діагностичну. Діагностичні засідання відбувались періодично, мали сезонний характер, на одному засіданні обстежувалася велика кількість дітей.

Названі умови діяльності стали причиною багатьох випадків неякісної діагностики і неправильної оцінки психолого-педагогічних труднощів дитини та прогнозу потенційних можливостей її суспільної і педагогічної реабілітації. Зрештою вони зумовили негативне ставлення у суспільстві до медико-педагогічних комісій. Таке негативне ставлення підтримувалось негнучкістю спеціальної освіти, забезпеченням її переважно в школах-інтернатах, інституціалізацією спеціальних навчальних закладів. Це породжувало невдоволення батьків, які хотіли виховувати дитину в родині, брати участь в її розвитку і навчанні.

Для усунення вказаних негативних явищ наказом Міністерства освіти України від 13.05.93 № 134, обласні та республіканська медико-педагогічні комісії реорганізовані в зональні та центральну психолого-медико-педагогічні консультації. Передбачалось, що з цього часу ПМПК будуть працювати як самостійні державні установи системи освіти.

Проте, через складні суспільно-політичні і економічні обставини, відсутність необхідних нормативно-правових актів істотних змін у діяльності ПМПК у період з 1993 по 2002 рік не відбулося: реорганізація була формальною, консультації обласного рівня за змістом функціонування залишались комісіями, бо фактично продовжували здійснювати лише одну функцію — діагностичну. Більшість обласних ПМПК впродовж десяти років (1993-2003) працювали у вкрай малочисельному складі (від 2 до 5 працівників) переважно на громадських засадах, обслуговуючи при цьому сотні тисяч дитячого населення.

Починаючи з 2003 року зміст діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій кардинально змінився у зв'язку з розробкою і уведенням в дію нового «Положення про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації» (2004 р.), інших нормативних документів. Вони забезпечили нормативно-правові засади переходу психолого-медико-педагогічних консультацій до діяльності в новому статусі — як самостійних постійно діючих установ системи освіти, з повним робочим днем, визначеним складом консультантів та, головне — новим змістом професійної діяльності.

Значну роль у процесі реформування психолого-медико-педагогічних консультацій відіграла зміна статусу Центральної ПМПК, яка у

2002 році увійшла до складу Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи і отримала повноваження координувати діяльність і здійснювати методичне забезпечення регіональних консультацій.

Працівниками психолого-медико-педагогічних консультацій є фахівці, що компетентні у різних галузях знань про дітей з порушенням розвитком. Згідно до Положення вони називаються консультантами.

До кадрового складу консультантів входять, насамперед, дефектологи (за сучасною термінологією – корекційні педагоги) вузьких спеціальностей, що відповідають видам порушень психофізичного розвитку у дітей, а саме: учитель-дефектолог (логопед); учитель-дефектолог (олігофренопедагог, психопедагог); учитель-дефектолог (сурдопедагог); учитель-дефектолог (тифлопедагог); практичний психолог – фахівець з питань інтелектуального розвитку дитини; практичний психолог – фахівець з питань девіантної поведінки; лікар-психіатр (дитячий); лікар-невролог (дитячий). Очолює консультацію завідувач, який є фахівцем з повною вищою дефектологічною освітою та досвідом педагогічної діяльності за фахом не менше 3 років.

Завдяки такому добору кадрів забезпечується повноцінне функціонування консультацій, оскільки в щоденній практиці вони мають бути постійно готовими до надання якісних професійних послуг дітям з різними видами порушень, особливо до глибокого і всебічного вивчення дитини, до розробки шляхів і засобів подолання труднощів у процесі навчання, виховання і трудової підготовки.

Зміст діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій як постійно діючих установ системи освіти багатоаспектний, передбачає широкий діапазон функцій і напрямів роботи, які кардинально змінюють саму концепцію їх функціонування – бути осередками інформаційно-консультативної допомоги у вирішенні актуальних освітньо-реабілітаційних проблем дітей з порушеннями у розвитку, консолідуючи задля цього зусилля не тільки освітніх, але й медичних, соціальних інституцій та сімей, які виховують таку дитину.

Основними функціями консультацій є: консультативна, методична, психолого-педагогічна, корекційно-розвивальна, аналітична, прогностична, профілактична, просвітницька.

Консультативна функція в діяльності ПМПК передбачає надання фахівцями консультацій різнопланових за змістом роз'яснень та порад щодо розвитку, навчання та виховання дітей, які мають певні труднощі пізнавальної діяльності та поведінки або порушення фізичного та (або) розумового розвитку. Консультації надаються різним категоріям споживачів. Насамперед – це батьки дітей (або особи, які їх замінюють),

які мають труднощі або вади психофізичного розвитку; педагогічні працівники, вихованцями чи учнями котрих є названі категорії дітей; спеціалісти органів управління освітою, які відповідальні за реалізацію державної політики у сфері освіти дітей; працівники служб у справах дітей-сиріт та малозахищених груп населення.

Методична функція. Психолого-медико-педагогічні консультації — це заклади системи освіти методичного спрямування, які мають унікальний кадровий склад. Як зазначалось вище, відповідно до освітнього рівня консультанти мають професійні знання про різні види порушень психофізичного розвитку і зумовлені ними специфічні особливості пізнавальної діяльності у дітей, поведінки та формування соціального досвіду; володіють методами вивчення здатності до навчання; вміють враховувати індивідуальні труднощі дитини і застосовувати належні методи і прийоми у навчально-виховному процесі. Названі професійні знання і уміння дозволяють методично правильно розробляти педагогічну стратегію, враховувати в навчальному процесі індивідуальні особливості розвитку кожної дитини, складати індивідуальну програму розвитку, індивідуальний навчальний план, індивідуальну програму корекції, добирати і застосовувати адекватні технології (методи та прийоми) навчально-корекційної роботи. Методична допомога консультантів ПМПК передбачає надання зразків занять для батьків, які хочуть навчати своїх дітей в родинному колі, і для педагогів, особливо індивідуальної та інклюзивної форм навчання; надання необхідної наукової літератури, методичних програм, посібників.

Психолого-педагогічна функція реалізується через здійснення власного психолого-педагогічного вивчення (ППВ) дитини. Воно відбувається головним чином колегіально, на спеціальному засіданні, процедура якого строго регламентована. В окремих випадках така робота здійснюється індивідуально, як попереднє вивчення у змісті пробних корекційно-розвиткових занять з наступним колегіальним узагальненням. За запитом батьків може здійснюватись в домашніх умовах. Останнім часом виникла нова форма вивчення проблем особливої дитини — в навчальному закладі на запрошення команди супроводу дитини, яка навчається в інклюзивних умовах. Мета ППВ — з'ясування індивідуальних особливостей розвитку дитини і загальних здатностей до засвоєння знань та врахування їх в навчально-розвивальному процесі. Часто така робота відбувається в ігровій формі, з наданням негайної допомоги під час виконання різноманітних за змістом і складністю завдань в залежності від віку дитини. У процесі такого вивчення звертається увага на здатність дитини до взаємодії з дорослим, виконання

елементарних практичних дій на основі сумісних дій, наслідування наочних зразків, вербальних інструкцій, самостійного виконання завдань; адекватність поведінки, здатність до зосередження, саморегуляції, працездатність, стійкість і сформованість когнітивних процесів, зокрема стан мовленнєвого і розумового розвитку, знань, умінь і навичок згідно до вікових норм. За результатами психолого-педагогічного вивчення формулюється зміст «Витягу із протоколу засідання ПМПК», що складається з психолого-педагогічного висновку і рекомендацій батькам та педагогам.

«Витяг» є юридично правосильним документом, який визначає навчальну програму та належні і додаткові освітньо-реабілітаційні заходи, на підставі якого місцеві органи управління освітою разом з батьками визначають місце та форму здобуття освіти дитиною з особливими освітніми потребами.

Прогностична функція ПМПК безпосередньо пов'язана з психолого-педагогічним вивченням дитини і передбачає визначення потенціалу її розвитку, рівня когнітивного функціонування та освітніх цілей на віддалену перспективу, шляхів соціально-трудової реалізації. Оцінка потенційних можливостей відбувається з урахуванням збережених функцій і сильних проявів розвитку, особливостей навчованості дитини, які були виявлені під час навчально-діагностичного обстеження.

Корекційно-розвивальна робота – один з видів діяльності ПМПК. Вона передбачає індивідуальні корекційні заняття з дітьми та членами сім'ї у разі потреби. Такі заняття не замінюють роботу навчального закладу і надаються переважно тим дітям, які виявляються поза освітніми послугами. Вони можуть проводитися з різною метою: для заповнення відповідних розділів «Картки стану здоров'я і розвитку дитини», подолання порушень у розвитку, що не потребують тривалого часу (нетяжких мовленнєвих порушень), для поглибленого вивчення поведінкових та регулятивних функцій дітей з обмеженим контактом, для добору найбільш ефективних методів і прийомів корекційно-розвиткової роботи. Окремою темою таких занять є навчання батьків, які хочуть долучитися до корекційної роботи з своєю дитиною.

Інформаційно-аналітична функція ПМПК спрямована на:

а) детальне інформування батьків щодо існуючих у місцях їх проживання форм задоволення особливих освітніх потреб, умов його здійснення, обсягу і якості освітніх послуг. Мета такого інформування – допомогти батькам зробити свідомий вибір місця і форми навчання для їхньої дитини. Крім цього передбачається поінформування батьків про те, які ще додаткові послуги може отримати їхня дитина, наприклад,

у позашкільній освіті, в реабілітаційних центрах, до яких медичних працівників необхідно звернутися з профілактичною метою, щоб не допустити хвороби, погіршення стану тощо;

б) інформування органів управління освітою різних рівнів про кількість дітей з вадами в розвитку за видами порушень, визначення наявних тенденцій, аналіз доступності та рівня забезпечення здобуття освіти такими дітьми, надання обґрунтованих пропозицій для змін, зокрема, впровадження інклюзивного навчання.

Профілактична функція ПМПК реалізується завдяки ранньому виявленню дітей з вадами розвитку та дітей, що відносяться до «груп ризику», забезпеченню психолого-педагогічного супроводу їхнього розвитку і виховання, вчасному залученню їх до корекційної роботи. Вона забезпечується заходами з подолання, або, принаймні, компенсації недоліків у розвитку, а також попередження виникнення вторинних ускладнень ушкодженого розвитку; підготовки дитини до співпраці з дорослим, до навчальної діяльності в ДНЗ, уникнення появи «синдрому хронічної неуспішності», специфічних труднощів формування шкільних навичок, упередження шкільної дезадаптації. Одним з критеріїв високої оцінки діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій є активне виявлення дітей з вадами психофізичного розвитку саме дошкільного віку і забезпечення їм якомога ранньої корекційної допомоги. Адже якісна підтримка таких дітей у дошкільному віці є запорукою успішності їх навчання в інклюзивних умовах.

Просвітницька функція – це поширення знань з корекційної педагогіки серед населення, повідомлення через пресу, радіо, телебачення, наукові публікації інформації про визначальне значення корекційно-розвивальної роботи для реалізації потенційних можливостей дітей з вадами розвитку, формування оптимістичної позиції щодо можливостей соціально-трудової реабілітації дітей з особливими освітніми потребами та з інвалідністю в соціумі. Здійснюється така функція завдяки активній участі консультантів ПМПК в різних заходах (конференціях, семінарах, круглих столах); через читання лекцій, виступи в навчальних закладах (педагогічних нарадах, батьківських зборах), в співпраці з громадськими організаціями.

Усі функції ПМПК взаємопов'язані між собою і реалізуються через різні напрями і види практичної роботи консультантів. Провідними серед них є:

- виявлення та облік дітей з порушеннями психофізичного розвитку;
- організація якомога ранньої допомоги для них;

- психолого-педагогічне вивчення дитини та експертна оцінка стану її психічного розвитку;
- консультування різних груп населення;
- індивідуально-розвивальна робота;
- створення банків даних про кількості дітей з вадами психофізичного розвитку за різними видами порушень тощо.

Сучасні психолого-медико-педагогічні консультації мають диференційовану структуру, що складається з консультацій різного рівня функціонування: районних (міських), обласних і центральної консультації. При цьому слід зазначити, що обласні та Київська міська консультації за своїми функціями рівнозначні.

Проте, попри спільність функцій, напрямів та видів практичної роботи, в діяльності названих психолого-медико-педагогічних консультацій існують деякі відмінності. Так, психолого-медико-педагогічні консультації обласного рівня відповідальні за організацію діяльності районних (міських) консультацій, які функціонують на території області; дотримання вимог психолого-педагогічного вивчення, формулювання висновків та рекомендацій, деонтологічних принципів консультування, забезпечення прав дітей з особливими освітніми потребами в доступі до освіти.

Районні (міські) консультації – це служби відповідних відділів освіти, які, насамперед, є відповідальними за активне, якомога раннє виявлення дітей з порушеннями розвитку і включення їх у систему корекційно-реабілітаційних заходів. Першочерговим завданням розгортання діяльності районних (міських) консультацій є встановлення дієвої взаємодії між ними та тими фахівцями району (міста), які можуть забезпечити таке виявлення. Консолідуючи зусилля фахівців, дотичних до проблем дітей з порушеннями у розвитку, які проживають на території району (міста), консультанти районних консультацій ведуть банки даних про них, встановлюють контакти з їхніми батьками, намічають форми допомоги, відслідковують динаміку психічного розвитку дитини, у міру потреби забезпечують соціально-педагогічний патронаж сім'ї. Завданням районних ПМПК є також організація попереднього збору даних про стан здоров'я та розвиток дитини з метою направлення її, у разі потреби, на діагностичне обстеження; підготовка аналітичної звітності.

Головною структурою серед психолого-медико-педагогічних консультацій є центральна консультація, яка є підрозділом Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, вона підпорядкована і підзвітна Міністерству освіти і науки України

та Національній академії педагогічних наук України. Вона координує і надає методичну допомогу в забезпеченні діяльності вище названих психолого-медико-педагогічних консультацій.

Успішність діяльності сучасних психолого-медико-педагогічних консультацій і їх здатність повноцінно виконувати фахові функції залежать від таких чинників:

- форми організації діяльності (постійна чи на громадських засадах);
- повноцінності кадрового складу працівників;
- матеріально-технічного забезпечення, насамперед, наявності відповідного приміщення;
- розгалуженості мережі районних-міських консультацій.

Протягом останніх років створено мережу постійно діючих районних (міських) консультацій. Кількість їх станом на 2016 рік зросла до 383. Саме завдяки створенню районних (міських) консультацій :

- Збільшився рівень виявлення дітей; однією з умов цього стало помітне збільшення педагогічних працівників, зайнятих в психолого-медико-педагогічних консультаціях; поліпшилась якість підготовки документів дітей до діагностичного обстеження. Жодна дитина не може бути обстежена на діагностичному засіданні в консультації без даних попереднього вивчення її різними фахівцями медичного і психолого-педагогічного профілю, які фіксуються у «Картці стану здоров'я і розвитку дитини».

- Забезпечено індивідуальну корекційну роботу з дитиною та сім'єю. Завдяки цьому надання і консультативної, і корекційної допомоги, вдалося максимально наблизити до місця проживання родини, збільшити регулярність і обсяг її, контроль за розвитком дитини; насамкінець завдяки створенню мережі ПМПК районного рівня істотно компенсується нерівномірність і недостатність корекційної допомоги дітям та професійної підтримки батькам в сільських і віддалених від центрів місцевостях. Раніше таку підтримку можна було отримати лише в обласній консультації.

- Створено умови для поліпшення якості діагностичного обстеження. Районні ПМПК отримали право діагностики окремих видів порушень у дітей. Це фактично зняло проблему формування черг (до 50 дітей на одне засідання) та проблему гострого дефіциту часу під час діагностичного обстеження, що часто ставало причиною неякісної діагностики і хибних рекомендацій. Функціонування районних консультацій створило максимально сприятливі умови для повноцінного

вивчення дитини, оскільки за сучасними нормативними вимогами на одному діагностичному засіданні обстежується не більше 12 осіб.

– Здійснюється консультативно-методичний супровід сімей, які виховують дитину з важкою патологією вдома. Це стало доступним завдяки повноцінному кількісному і якісному кадровому складу районних (міських) консультацій та їх територіальною близькістю до місця проживання родини, яка цього потребує.

Сучасні психолого-медико-педагогічні консультації за напрямками та завданнями діяльності, кадровим складом, нормативно-правовими засадами функціонування є практичною моделлю майбутніх центрів діагностики і розвитку дитини.

Система психолого-медико-педагогічних консультацій також має подвійне підпорядкування – по адміністративній і по методичній лініям. Адміністративно ПМПК відповідного рівня (обласна, районна, міська) підпорядковуються керівникові управління або відділу освіти відповідного рівня. Методично районні (міські) ПМПК підпорядковуються обласній. Обласна ПМПК методично підпорядкована Центральній, а остання входить до складу Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи.

Останнім часом намітилась тенденція до зближення центрів психологічної служби з місцевими консультаціями як на рівні області (див. третю модель організації обласного центру), так і на рівні районів (міст). У ряді районів керівники психологічної служби суміщають свою роботу з керівництвом роботою ПМПК. Таке суміщення, якщо воно виправдано в організаційно-управлінському аспекті, дає доволі позитивні результати як для розвитку психологічної служби, так і для розвитку психолого-медико-педагогічних консультацій.

4.4. Психологічна служба у початковій школі

Початкова школа – дуже важливий етап особистісного, інтелектуального і фізичного розвитку дитини, тому працівники психологічної служби навчального закладу мають приділяти особливу увагу учням перших класів. Особливо на етапі адаптації дитини до навчання.

Загальною метою діяльності психологічної служби в початковій школі є формування і розвиток особистості дітей, створення психологічно-педагогічних умов для розкриття творчих здібностей кожного учня, забезпечення його активності в засвоєнні знань, набутті вмій та навичок, необхідних для подальшого успішного навчання в осно-

вній школі, досягнення оптимального рівня розвитку пізнавальної, емоційно-вольової та моральної сфер особистості молодшого школяра з урахуванням його психофізіологічних індивідуальних особливостей, життєвої історії і умов сімейного виховання.

Молодий шкільний вік охоплює період від 6-7 до 10-11 років. У цей час відбувається активне анатомічно-фізіологічне дозрівання організму, що створює можливості для здійснення цілеспрямованої поведінки, абстрактного мислення, планування й виконання програми дій. Зростає пластичність нервових процесів, спостерігається більша, ніж у дошкільників, урівноваженість процесів збудження і гальмування, хоча процеси збудження ще домінують, що визначає такі характерні особливості молодших школярів, як непосидючість, підвищена емоційність. Зростає функціональне значення другої сигнальної системи.

Вступ до школи і початковий період навчання спричинюють докорінну перебудову способу життя і діяльності дитини. Криза 6–7 років – це переломний критичний віковий етап, яким відкривається весь період подальшого шкільного життя. Тому, говорячи про проблеми молодшого шкільного віку, ми маємо насамперед мати на увазі проблеми двох вікових відтинків (за термінологією Л. С. Виготського): кризи 6–7 років як критичного віку; і власне молодшого шкільного віку.

Л. С. Виготський визначав психологічний вік як «новий етап побудови особистості, її діяльності, ті психічні й соціальні зміни, які вперше виникають на даному віковому етапі і які в найголовнішому визначають свідомість дитини, її відношення до середовища, її внутрішнє й зовнішнє життя, весь хід її розвитку в даний період» [5, с. 248].

Якщо розглянути дане визначення в контексті всього вчення Л. С. Виготського про онтогенез і виокремити в ньому ключові моменти, то основними складовими для розуміння сутності психологічного віку стануть такі поняття як: соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності дитини і психічні новоутворення у сфері свідомості та особистості.

Особливості *соціальної ситуації розвитку* першокласника характеризуються тим, що він набуває абсолютно нового соціального статусу, ніж дошкільник. Вперше в своєму житті дитина починає відігравати соціально значущу роль – роль учня. Вперше у своєму житті дитина виконує соціально значущу діяльність – учіння. В учня поступово формується усвідомлення про власні права і обов'язки, що пов'язані з новою соціальною роллю.

Як зазначає Л. В. Дзюбо, існуюча соціальна ситуація розвитку потребує створення умов для полегшення адаптації дитини до школи. Для

цього мають відбутися внутрішні зміни, що пов'язані з формуванням якісно нових особистісних новоутворень. Аби ці зміни проходили менш болюче, доцільно опиратися на ті фактори, які визначають *сензитивність* дитини даного віку. Так, для учнів молодших класів особливе значення мають засвоєння моральних норм і правил поведінки, засвоєння правил і навичок навчальної діяльності, формування мотивації до навчальної діяльності.

Нажаль, в сучасних умовах ми спостерігаємо формування негативної мотивації до навчання наприкінці початкової школи. Це пов'язано у першу чергу з вадами методик навчання і виховання дітей у цьому віковому періоді. Тому шкільному психологові слід звернути особливу увагу на формування мотивації до навчальної діяльності першокласників, елементів довільної поведінки, адаптації їх до нової соціальної ролі.

Аналіз соціальної ситуації розвитку дитини означає одночасне врахування двох планів її відносин: з «суспільним дорослим» як представником соціальної функції (вчитель, вихователь та ін.), який відображає у своїй поведінці соціальні норми й вимоги, суспільний зміст діяльності; індивідуально-особистісних взаємин із близькими дорослими (батьки, родичі) та дітьми (старші, молодші, ровесники).

Провідний вид діяльності, для даного віку – учіння, є надзвичайно важливою стороною психологічної характеристики особистості дитини. Характер провідної діяльності, її структура, види та їх ієрархія мають фундаментальне значення для розвитку дитини, а значить, і для аналізу індивідуальних особливостей її розвитку в конкретних умовах та формування певних особистісних якостей і властивостей.

Для дітей молодшого шкільного віку провідним видом діяльності є *навчальна*. В ній формуються основні новоутворення молодших школярів у пізнавальній (внутрішній план дій, пізнавальна потреба, довільність усіх психічних процесів) та особистісній сферах (потреба в самоствердженні, самооцінка, рефлексія тощо).

Таким чином, молодший шкільний вік є важливим і доволі складним етапом життєвого шляху дитини. Як перші три роки життя відіграють значну роль у становленні особистості, так і перші роки навчання багато в чому визначають подальше перебування дитини в школі, її життєвий шлях. Від того, як пройде адаптація, засвоєння нових вимог, сформується мотивація навчання тощо, залежить розвиток дітей у середніх і старших класах: адже більшість болючих шкільних проблем сягають корінням саме початкової ланки.

Основними завданнями діяльності психологічної служби у початковій школі в роботі з дітьми є:

- визначення готовності дитини до навчання у школі та побудова на цій основі корекційно-розвивальних програм індивідуального розвитку та визначення найбільш оптимальної навчальної програми і програми індивідуального розвитку;
- адаптація дитини до навчання, нового шкільного колективу, педагогів, формування навичок навчальної діяльності та самоконтролю;
- визначення особливостей сімейного виховання та найближчого соціального оточення, прищеплення навичок міжособистісного спілкування;
- раннє виявлення здібностей, інтересів і нахилів дитини та побудова на цій основі позакласної та позашкільної роботи, залучення до різноманітних форм творчої самореалізації;
- визначення причин труднощів у навчанні та адаптації до шкільного життя та побудова на цій основі корекційно-розвивальних програм;
- профілактика неуспішності, девіантної поведінки та конфліктів з однолітками і старшими;
- формування довірливості психічних процесів, самоконтролю, навичок самостійної учбової діяльності.

Якщо коротко описувати завдання психологічної служби у роботі з вчителями, класоводами, вихователями, то можна виокремити наступні:

- підвищення психологічної культури шляхом проведення консультацій, навчальних семінарів і тренінгів;
- консультигування педагогів щодо особливостей реалізації особистісно-орієнтованого підходу у вихованні учнів початкової школи;
- здійснення моніторингів і психодіагностичних обстежень як класу в цілому, так і окремих учнів за власною ініціативою і на прохання педагогів;
- спільна корекційно-розвиткова робота з учнями, що мають труднощі в адаптації чи навчанні;
- участь у спільній роботі з батьками та найближчим соціальним оточенням учнів.

У роботі з батьками школярів-початківців психологічна служба має наступні загальні завдання:

- здійснення просвітницької роботи шляхом проведення навчальних семінарів, тренінгів, індивідуальних і групових консультацій, лекторіїв і т.п.;

- вивчення практики сімейного виховання у сім'ях учнів та їх найближчого соціального оточення;
- профілактика конфліктів і різних форм насильства у сім'ях, грубого поводження з дітьми та недогляд за ними.

Початкова школа надає психологові унікальну нагоду простежити динаміку розвитку психічних новоутворень та особистісних структур від самих витоків шкільного навчання, при необхідності скоригувати небажані відхилення та прогнозувати ті чи інші наслідки педагогічних і психологічних впливів. Це й зумовлює необхідність виключної уваги психолога до початкової школи. Доцільно, щоб молодшими класами займався окремий психолог.

Аналізуючи роботу психологічної служби початкової школи можна виокремити три типи запитів на роботу працівника служби (за Л. В. Дзюбко).

Перший тип запитів можна назвати *соціальним*. Людина оцінює свої переживання і психологічну інформацію про інших людей, орієнтуючись на соціальні критерії та норми. У прямому вигляді переживання в запиті клієнта можуть бути сформульовані так: «Перевірте мою дитину» (чи мого учня), оскільки такі критерії для дітей молодшого шкільного віку задаються в основному вчителем і батьками. Тому психологічні впливи, профілактику і корекцію психолог здійснює, не тільки працюючи безпосередньо з дітьми, а у першу чергу – взаємодіючи з батьками дитини і вчителем. Особливого значення така робота набуває тоді, коли вже є якісь певні відхилення від норми, конкретні скарги на дитину. Тобто робота психолога в початковій школі в плані розвитку спрямована на взаємодію з індивідуальністю дитини, а в плані корекції – на взаємодію ще й з індивідуальними і особистісними якостями батьків і вчителя-класовода.

Другий тип запитів можна позначити як *етичний*. Тут основна мета психолога полягає в тому, щоб показати обмеженість оцінкової шкали «добре – погано», яка не дає можливості клієнтові аналізувати динамічність психологічної інформації, особливо в молодших класах, де індивідуально-особистісні якості дитини лише формуються. Переважати в цей момент мають позитивні оцінкові характеристики, особливо з боку вчителя, котрий є авторитетом для учнів і через свою оцінку формує судження однокласників про кожного з них.

Третій тип запитів може бути названий *моральним*. Такі запити пов'язані з орієнтацією переживань на критерії добра і зла, які вимагають здійснення морального вибору в конкретних життєвих ситуаціях. Як відомо з вікової психології, свідома здатність до такого вибору якраз

формується і закріплюється саме в молодших класах і є основою для відповідного формування особистості в підлітковому віці. Тому робота психолога має полягати в консультуванні батьків і вчителя щодо створення і успішного розв'язання необхідних моральних ситуацій, що передбачають такий вибір.

Реалізація названих запитів полягає у проведенні конкретних заходів, що пов'язані з *основними проблемами*, що характерні для молодшого шкільного віку.

Передусім – це *прийом дітей до першого класу*. За звичаєм, він відбувається наприкінці попереднього навчального року, у дошкільному навчальному закладі, а, де немає такої можливості – у школі в квітні-травні. Майбутні першокласники проходять співбесіду з учителями і психологом. Робота психолога при прийомі дітей до школи різниться залежно від того, до якого навчального закладу іде дитина (загальноосвітньої школи, ліцею, гімназії тощо).

Якщо дитина вступає до загальноосвітньої школи, то мета психолога в ході попереднього знайомства з нею – виявлення і профілактика труднощів, пов'язаних із цим кроком. Принагідно зазначимо, що невисокі показники індивідуального розвитку дитини не є підставою для відмови у прийомі її до навчального закладу і тим більше не може мотивуватися наповненням (перенаповненням) перших класів.

Мета психолога спеціалізованої школи-гімназії, ліцею має іншу спрямованість – на відбір дітей за певними критеріями. Наприклад, високий рівень загального розвитку, рівень розвитку певних психічних якостей (пам'яті, фонематичного слуху – для шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов), перевага образного світобачення та ін. У даному випадку психолог має надавати адміністрації свої висновки про те, чи доцільно саме цій дитині навчатися саме в цій школі.

Необхідно зазначити, що *слово психолога – дорадче, а не вирішальне*. Тому слід запобігати намаганням адміністрації перекласти відповідальність за прийом у перші класи на психолога. Щоб не виникали конфлікти з цього приводу, напередодні прийому або безпосередньо перед тестуванням дітей необхідно роз'яснити батькам мету тестування і дорадчу функцію психолога, запитати їхню згоду на здійснення психодіагностичного обстеження дитини. Це допоможе зняти психологічне напруження з батьків, а через них і з дітей, що приведе до більш об'єктивних результатів тестування. На основі цих результатів складається матриця, до якої вносяться всі дані про дитину. Вона затверджується адміністрацією школи і є офіційним документом при розгляді конфліктних ситуацій.

До прийому дітей у перший клас психолог має підготуватися заздалегідь, зокрема визначити пріоритети попереднього обстеження дітей (мотиваційна готовність до школи, рівень розвитку довільності, сформованість пізнавальної та емоційно-вольової сфер). Відповідно до цього підбираються методики, готуються наочні матеріали, зошит для фіксації результатів діагностики, складається графік співбесід, який повідомляється батькам. Батьки мають право бути присутніми на тестуванні, що зумовлено правами неповнолітніх. Цикл тестування має такі етапи: попереднє консультування батьків без дитини; попереднє налагодження контакту з досліджуваним; безпосереднє тестування; оцінка дитини психологом; фіксація спостережень; складання повного протоколу результатів діагностування. *Увесь цикл роботи психолога з дитиною не має перевищувати 40 хвилин.* У разі необхідності можна призначити наступну зустріч через кілька днів. При цьому не допускається застосування психологом методик і методів, які не були рекомендовані обласним чи міським центром психологічної служби.

З початком навчального процесу робота психолога початкової школи має бути спрямована на *запобігання шкільній дезадаптації учнів у цілому і навчальної неуспішності зокрема.* Під шкільною дезадаптацією розуміють сукупність ознак, що вказують на порушення процесу й результату пристосування дитини до вимог шкільного життя, внаслідок чого процес розвитку і навчання ускладнюється, а у крайніх випадках стає навіть неможливим. Сьогодні подібні ускладнення (за даними Л. В. Дзюбка) мають близько 40 % учнів початкових класів загальноосвітніх шкіл, до того ж спостерігається тенденція до подальшого зростання цих показників. Аналіз вікових та індивідуальних особливостей дітей, реальної практики їхнього розвитку дає змогу виокремити основні фактори, що можуть викликати шкільну дезадаптацію:

- недоліки у підготовці дитини до школи, соціально-педагогічна занедбаність;
- тривала психічна і соціальна депривація;
- соматична ослабленість дитини, наявність хронічних захворювань або інвалідності;
- порушення у формуванні довільності пізнавальних процесів та окремих психічних функцій;
- порушення у формуванні так званих шкільних навичок – дидактогеній та дидакалогеній;
- емоційні розлади, емоційна нестабільність, недостатній розвиток вольової сфери.

До основних форм психогенної шкільної дезадаптації можна віднести:

- неформованість елементів і навичок навчальної діяльності;
- низький рівень мотивації учіння, спрямованість дітей на інші (переважно ігрові) форми позашкільної діяльності;
- нездатність довільної регуляції поведінки, уваги, навчальної діяльності, що виявляється в неорганізованості, неуважності, імпульсивності, залежності від дорослих тощо;
- невміння пристосуватися до темпу шкільного життя, що проявляється в занадто тривалому приготуванні домашніх завдань, у хронічних запізненнях у школу, швидкій втомлюваності, дратівливості.

Ряд авторів вважають найбільш раціональною таку послідовність етапів вивчення конкретного випадку психогенної шкільної дезадаптації:

- аналіз інформації, що отримана у первинній бесіді з батьками, відомостей від лікаря, вчителя;
- бесіда з батьками, спрямована на отримання даних про попередні етапи розвитку дитини, її здоров'я, внутрісімейні відносини та обставини соціально-побутового плану;
- звіт про стан здоров'я дитини;
- спостереження за дитиною у домашній, шкільній та інших ситуаціях;
- експериментально-психологічне обстеження, сукупний аналіз усіх отриманих матеріалів разом з батьками і вчителем-класоводом. Важливим доповненням тут мають бути аналіз продуктів діяльності дитини (малюнків, виконання навчальних завдань), а також результати вивчення особистості батьків.

Оскільки психолог початкової школи впливає на учнів опосередковано – через учителя, то передусім йому необхідно знайти спільну мову з педагогом. Така форма взаємодії передбачає *рівну співпрацю психолога й педагога*. Індивідуальний підхід у навчанні й вихованні переважно здійснює педагог, а психолог разом з ним розробляє необхідні для цього стратегію і тактику з розвитку довільності, оволодіння компонентами навчальної діяльності, формування мотиваційної сфери (для встигаючих учнів) та веде групи розвитку з невстигаючими. Зрозуміло, що це потребує досконалого знання кожного учня. Тому протягом навчального року необхідно *вести відповідні обстеження, результати яких мають систематично заноситися в карту психічного розвитку дитини*. Перші записи робляться ще до початку навчання, коли здійснюється прийом до школи, і продовжуються в середніх і старших класах. При

такому підході психолог матиме значний обсяг інформації про вікові та індивідуальні особливості розвитку учнів і за необхідності зможе оперативнo її використати у своїй роботі.

Останніми роками великого значення у діяльності психолога початкової школи набуває *профілактична робота з дітьми*, коли вона починається ще під час прийому до школи і триває протягом усього періоду навчання в початкових класах. Значне місце посідає вона і при переході дітей до основної школи. Тоді психолог має провести групові та індивідуальні бесіди з батьками (наприклад, на батьківських зборах у кінці третього (четвертого) та на початку п'ятого класу) стосовно вікових відмінностей у розвитку, поведінці, особливостях навчальної діяльності молодших школярів та підлітків. Такі ж виступи доцільно підготувати і для вчителів, вказавши їм на загальні особливості різних випускних класів даної школи, а майбутнім класним керівникам – на індивідуальні риси тих дітей, що потребують особливої уваги до себе.

Можна сказати, що профілактично-консультативна робота – це лише частина діяльності шкільного психолога. У будь-якій школі завжди є учні, відносно яких вже пізно говорити про профілактику, а необхідно серйозно займатися *корекцією*. У цьому випадку план роботи психолога включає обстеження учня, регулярне заповнення карти його психічного розвитку, з'ясування причин неуспішності, неадекватної поведінки, небажаних особистісних рис; визначення позиції вчителя щодо даного учня, спільну з ним розробку необхідної розв'язкової та корекційної програми.

Від того, як прохoдив початковий етап навчання й розвитку особистості дітей молодшого шкільного віку, багато в чому буде залежати успішність переходу підлітків до якісно іншої навчальної мотивації, спрямованої не лише на здобуття нових знань, а й на пошук загальних закономірностей, а головне – на засвоєння самостійних способів здобуття цих знань.

Кожний перехідний період характеризується суттєвими змінами у змісті внутрішньої позиції дитини, яка пов'язана із взаємовідносинами з іншими людьми, передусім з однолітками. В учнів третіх класів спілкування з однолітками починає усе більше визначати зміст особистісного розвитку дитини. У цьому віці з'являється прагнення зайняти певне місце в системі ділових та міжособистісних взаємин класу, формується досить чіткий неформальний статус у цій системі.

На емоційне самопочуття дитини дедалі більшою мірою починає впливати те, як складаються її взаємини з друзями, а не тільки успіхи в навчанні та відносини з учителями. Суттєві зміни відбуваються і в

нормах, якими регулюються відносини. Якщо в молодшому шкільному віці ці відносини регламентовані в основному нормами «дорослої» моралі, тобто успішністю в навчанні, виконанням вимог старших, то на кінець цього віку і особливо на початок наступного на перший план виходять так звані стихійні дитячі норми, що пов'язані з якостями «справжнього товариша».

Отож, підсумовуючи сказане, можна виокремити такі основні складові поняття готовності до навчання в середній школі:

- сформованість основних компонентів учбової діяльності;
- успішне засвоєння програмного матеріалу початкової школи;
- сформованість мотивації навчання та виражені пізнавальні інтереси;
- повна сформованість новоутворень молодшого шкільного віку;
- якісно новий тип взаємовідносин з учителем та однолітками.

Це і є основні показники, за якими психолог може визначити готовність молодшого школяра до переходу в основну школу.

4.5. Діяльність психологічної служби основної школи

До основної школи належать 5–9 класи. Відповідно, учні цих класів належать до підліткової вікової групи. Підлітковий період охоплює дітей віком від 11-12 до 15-16 років.

Підлітковий вік часто називають критичним, кризовим. Криза підліткового віку полягає у переході від залежного дитинства до незалежної дорослості. Тому підлітка іноді називають: «вже не дитина, але іще не дорослий».

Л. С. Виготський наголошував на необхідності при вивченні критичних періодів виокремлювати основні новоутворення у психіці, провідний вид діяльності і визначити соціальну ситуацію розвитку, яка являє собою у кожному віці неповторну систему взаємин між дитиною і середовищем.

Особливості прояву і перебігу підліткового віку визначаються конкретними соціальними умовами життя і розвитку підлітка, його суспільним становищем у світі дорослих. Важливим фактором розвитку особистості підлітка є його власна соціальна активність, спрямована на засвоєння певних соціальних стереотипів і цінностей, на побудову взаємин із дорослими та ровесниками, на самого себе (проекування своєї особистості і свого майбутнього).

У підлітковому віці *провідним видом діяльності стає міжособистісне*

спілкування з однолітками. Цей вид діяльності обумовлює не тільки найважливіші новоутворення цього періоду, а й зміст внутрішнього життя молодшої людини. Найхарактернішими формами поведінки у цьому віці є спілкування, засвоєння і відтворення зразків соціальної поведінки дорослих.

Часто відтворення зразків дорослої поведінки зводиться до її зовнішніх, формальних проявів – слідування моді у всіх її проявах. Небезпечними формами такої поведінки є прилучення до куріння, наркоманії, вживання спиртних напоїв і т.п.

Бажання заявити про себе як про дорослого часто спонукає підлітка до протиставлення себе світу дорослих (батьків, вчителів). Виявляється це у формі демонстративних проявів негативізму, критичності, конфліктності, протесту. Саме тому, дорослі відзначають, що з підлітками «стало неможливо працювати у класі», що вони роблять усе «всупереч», «на зло».

Характерною ознакою поведінки підлітків є схильність до експериментування. Причому експериментування це стосується у першу чергу себе самого і найближчого соціального оточення. Підліток експериментує з власним тілом (вживання алкоголю та наркотичних речовин), з батьками (непокора, спротив, драгування), з вчителями («чому я маю виконувати ваші вказівки») і з однолітками (відігрівання різних соціальних ролей та позицій).

Найважливішим *новоутворенням* підліткового віку є становлення *самосвідомості*, яке найперше характеризується почуттям дорослості, формуванням самооцінки і появою прагнення до самовиховання і саморозвитку.

Центральним і специфічним новоутворенням в особистості підлітка є уявлення про себе як уже не дитину, а дорослого, він намагається бути дорослим. Цю особливість називають *почуттям дорослості*, яке полягає в тому, що підліток заперечує свою приналежність до дітей, але у нього ще немає відчуття істинної, справжньої дорослості, хоча є потреба у визнанні його дорослості оточуючими.

У психічному розвитку підлітка основна роль належить встановленню системи соціальних взаємовідносин з оточуючими. Розвиток соціальної дорослості – це розвиток готовності дитини до життя у суспільстві дорослих в якості його повноправного члена. Соціальна незрілість дитини, її залежність від дорослих визначає її становище соціальної нерівності у відносинах з дорослими, їх ставлення до підлітка як до «маленького».

Почуття дорослості – специфічне новоутворення самосвідомості –

стрижнева риса особистості, яка виражає нову життєву позицію підлітка щодо себе, щодо людей і світу, визначає зміст та спрямованість його соціальної активності.

У становленні взаємовідносин підлітка з дорослими виокремлюють три варіанти розвитку протиріч:

1) Поглиблення протиріч, нагнітання конфлікту, який може тривати досить довго. Це виникає при повному розходженні вимог дорослого та прагнень підлітка, коли дорослі повністю не приймають претензій підлітка на більшу самостійність, довіру до них та повагу, а підліток, в свою чергу, різними способами виражає протести проти «дитячого» ставлення до нього дорослих. Дорослий втрачає авторитет, втрачає можливість впливу а в формуванні особистості підлітка залишаються негативні наслідки: агресивно-деспотичні прояви поведінки у відповідь на зовнішній стимул.

2) Протиріччя виявляються епізодично під впливом непослідовності поведінки дорослих, коли вони змушені всупереч своїм поглядам іти на поступки підлітку. В результаті конфліктів стає менше, проте можливість їх виникнення залишається постійною і малопрогнозованою.

3) Поступове зникнення протиріч і конфліктів. Дорослі усвідомлюють дорослішання підлітка, змінюють своє ставлення до нього, не дають розвіятись взаємній довірі, яка виникла раніше. Конфліктних ситуацій може зовсім і не виникати, коли дорослі у побудові взаємин враховують дорослішання підлітка.

Конфлікт – це наслідок невміння або небажання дорослого рахуватись з розвитком особистості в підлітковому віці і знайти підлітку нове місце поряд із собою. Дорослому необхідно будувати взаємовідносини із підлітком, як з іншим дорослим – дружнього характеру, змістовної співпраці з характерними для них нормами взаємної поваги, довіри, допомоги. Підліток очікує розуміння з боку дорослих. Співпраця дозволить дорослому поставити підлітка у становище свого партнера, помічника у різних справах, а самому стати для нього взірцем і другом, рівноправним партнером.

Провідним типом діяльності підлітка стає спілкування з однолітками. Воно набуває інтимно-особистісного характеру і виокремлюється у самостійну і дуже важливу для підлітка сферу життя. Спілкування з друзями набуває великої значущості, що може відсунути на другий план навчання, значно зменшити привабливість спілкування з батьками. У цьому віці батьки часто скаржаться, що їх дитина «постійно висить у соціальних мережах», «гасає з друзями на подвір'ї», «втратила інтерес до навчання» і т.п.

Криза підліткового віку обумовлює суттєвий запит на роботу психолога і соціального педагога. Причому не тільки запит на роботу власне з підлітком, а й з дорослими – вчителями і батьками. Адже причиною численних непорозумінь і конфліктів є саме дорослі, які, за інерцією, бачать у підліткові дитину, не помічають рис дорослої людини.

Функції психолога і соціального педагога основної школи є досить різноманітними. Тому й організація діяльності психологічної служби може відбуватися у різноманітних формах: спостереження, читання лекцій, проведення групових тренінгів і занять, індивідуальні консультації для учнів, учителів, батьків, тестування й анкетування всіх учасників навчально-виховного процесу та ін.

Найважливіші напрями роботи психолога основної школи з *учнями*.

Психологічне забезпечення адаптації дітей до навчання в основній школі. Перехід від початкової до основної школи – важкий етап шкільного навчання. Він пов'язаний у першу з тим, що замість одного вчителя, який уособлював собою суспільні вимоги до навчання і поведінки дитини, з'являються кілька вчителів, що мають неоднакові вимоги як до змісту і процесу навчальної діяльності учня, так і до його поведінки. Ускладнюється і збільшується навчальне навантаження, збільшується обсяг інформації, яку необхідно засвоїти, з'являється конкуренція між учнями, з'являються і розвиваються пізнавальні інтереси учнів, виявляються здібності і нахили. Часто дитина постає перед необхідністю інтегруватися у новий для себе колектив класу. Усе це вимагає великих емоційних та інтелектуальних зусиль від учня *на тлі глибокої перебудови фізіологічних функцій* його організму.

Моніторинг динаміки розвитку класних колективів. Цей напрямок роботи є чи не найважливішим, оскільки положення учня в колективі, його рольові позиції, неформальний статус, багато в чому визначають його ставлення до школи, до навчання, до однолітків, і в решті решт – впливають на процес соціалізації. Неприйняття дитини учнівським колективом часто призводить до пошуку нею можливостей самоствердження в інших групах і колективах, до втрати інтересу до навчання, конфліктів з педагогами і батьками, формуванню рис асоціальної, девіантної поведінки.

Індивідуальна робота з учнями, що потребують посиленої педагогічної уваги. Діти цієї категорії знаходяться у «зоні ризику», тобто легко можуть бути спровоковані на здійснення антисоціальних вчинків або девіантну поведінку. У разі виявлення таких учнів, з ними та їх найближчим соціальним оточенням здійснюється поглиблена психологічна діагностика,

складається індивідуальна картка, та планується профілактична і психокорекційна робота із залученням усіх учасників навчально-виховного процесу та громадськості.

Підготовка учнів до профільного навчання у старшій школі. На основі вивчення навчальної документації, співбесід з учнем, батьками, вчителями, тестувань визначення навчальних інтересів, здібностей і життєвих планів підлітків та розробка рекомендацій щодо подальшого навчання (профільні старші класи, ВНЗ I-II рівнів акредитації, ПТНЗ та ін.). Практичному психологові необхідно пам'ятати, що вибір профілю навчання у першу чергу обумовлений життєвими планами підлітка, уявленням про свою майбутню професію та життєвий шлях.

Професійна орієнтація. Цей напрям роботи практичного психолога щільно пов'язаний із попереднім. Основним завданням тут є проінформувати учня про його здібності, нахили, мотиви і можливості в опануванні груп (або типів) професій ні в якому разі не нав'язуючи конкретну професію або конкретний навчальний заклад. Рішення про подальше навчання учень приймає самостійно на основі інформації, що йому надає психолог.

Психологічна просвіта є важливим засобом підвищення психологічної культури. Підвищенню психологічної культури учнів сприяють як спеціальні заходи, так і неспеціальні. До спеціальних ми відносимо заходи, що прямою своєю метою мають підвищення обізнаності підлітків у галузі психології, людських стосунків, спілкування, конфліктів, девіантної поведінки, вікових закономірностей розвитку індивіда, міжособистісних відносин, групових ролей і т.п. Така робота зазвичай здійснюється за допомогою лекцій, рольових ігор, тренінгів, факультативних занять, гуртків, самостійної творчої роботи учнів. Досвід свідчить, що підлітки через свої вікові особливості виявляють великий інтерес до різних аспектів психологічного знання та застосування цих знань на практиці. Тому психологічні гуртки, факультативи, семінари та інші форми позакласної навчально-розвиткової роботи психолога користуються великою популярністю у підлітків.

До неспеціальних заходів, що сприяють підвищенню психологічної культури учнів, можна віднести професійну діяльність психолога, що має інші цілі, та, навіть саму його поведінку в закладі освіти. Такі форми роботи як, психологічне консультування, групова або індивідуальна психодіагностика, спілкування з колегами по роботі та учнями – усе це можна розглядати як елементи підвищення психологічної культури підлітків.

Найважливішими напрямками роботи психолога основної школи з педагогами та адміністрацією закладу освіти є:

Підвищення психологічної культури. Цей напрям у роботі з учительським колективом є надзвичайно важливим, оскільки саме від педагогів, їхньої майстерності та відповідальності у першу чергу залежить психологічне благополуччя підлітків. Нажаль в останні роки значного поширення набули такі ганебні явища як: приниження гідності учня, нехтування його правами і свободами, психологічний тиск і погрози, залякування або байдужість до його особистості. Часто вчитель «транслиє» свої особисті і професійні проблеми на процес педагогічної взаємодії, викликаючи таким чином в учнів стреси, відразу до школи, негативне ставлення до себе.

Найбільш поширеними засобами підвищення психологічної культури з цією категорією є здійснення лекторіїв, навчальних семінарів, тренінгів педагогічного спілкування, тренінгів розв'язання конфліктів, тренінгів емоційної саморегуляції і т. ін. Помітну роль у підвищенні психологічної культури педагогів відіграють аналітичні звіти, результати і висновки тестувань, моніторингів, обстежень, які здійснює психолог з учасниками навчально-виховного процесу.

Консультативно-методична робота, що здійснюється з педагогами в основному у формі психолого-педагогічного *консиліуму*. В процесі обговорення конкретної навчально-виховної проблеми відбувається обмін думками, надається необхідна інформація, наводяться дані обстежень і тестувань, даються пояснення. Усе це сприяє кращому розумінню проблеми більш глибокому усвідомленню педагогічної і психологічної реальності.

Найважливішими напрямками роботи психолога основної школи з батьками є *психологічна просвіта* як форма попередження конфліктів із підлітками та ігнорування їх інтересів та захоплення. Саме у підлітковому віці виникають перші глибокі непорозуміння між батьками і учнями. Основу цих непорозумінь складають: з однієї сторони – бажання більшої незалежності, самостійності, «дорослості»; з іншої – нерозуміння тих змін, що відбуваються з дитиною, намагання керувати нею як і раніше, приниження гідності або байдужість. Принагідно зазначимо, що велика питома вага спроб суїцидів серед підлітків пов'язана саме із приниженням дитини з боку батьків.

Просвітницька робота з батьками зазвичай здійснюється у формі батьківських лекторіїв, навчальних семінарів, рольових ігор, різного роду тренінгів. Важливою умовою успішної роботи психолога в основній школі є дієва співпраця з батьками учнів.

4.6. Психологічне забезпечення діяльності позашкільних навчальних закладів

Позашкільні навчальні заклади суттєво відрізняються від більшості навчальних закладів як за своїми функціями, так і за структурою. Їх специфіка полягає у тому, що діти відвідують ці заклади *добровільно*. До позашкільних навчальних закладів відносяться: будинки (палаці) школярів, станції юних техніків, центри технічної творчості, центри туризму і краєзнавства, спортивні клуби (школи), еколого-натуралістичні центри та ін.

Основним завданням діяльності позашкільних навчальних закладів є розвиток творчості, пізнавальних інтересів і навичок, сприяння у виявленні та розвитку талантів, нахилів і здібностей учнів. Основною діяльністю позашкільних навчально-виховних закладів є гурткова робота. Гуртки формуються за інтересами дітей. При цьому, іще одна важлива особливість позашкільних закладів, гуртки є різновіковими. Тобто діти, що відвідують гурток, зазвичай різного віку (від 10-11 років до 16-17).

Позашкільний заклад створює дуже важливі умови для розвитку особистості дитини, її соціалізації, а саме:

- розвиток самостійності в оволодінні знаннями і пізнавальними навичками;
- поглиблення і диференціація пізнавальних інтересів;
- формування і розвиток навичок самостійної пізнавальної, науково-дослідної, пошукової і трудової діяльності;
- формування відповідального ставлення до природи та навичок відповідального поводження з природою;
- розвиток навичок спілкування у різновіковому колективі;
- формування мотивації до професії (або групи професій), професійна орієнтація;
- формування адекватного ставлення до суспільства, держави та її історії;
- розширення і поглиблення знань про природу, суспільство і себе самого;
- засвоєння соціальних норм і правил поведінки;
- змістовне і педагогічно доцільне заповнення вільного часу та ін.

Позашкільні навчально-виховні заклади створюють сприятливі умови для діяльності психологічної служби. У першу чергу тут є високий ступінь ймовірності дотримання конфіденційності роботи психолога, чого іноді не можна забезпечити в інших навчальних закладах. По-друге,

звертання дітей до психологічних послуг є виключно добровільним і не обумовлено настійливими рекомендаціями педагогів. По-третє, участь дітей в роботі психологічної служби у цих закладах освіти (тренінги, гуртки юного психолога, рольові ігри, навчальні семінари і т.п.) обумовлена тільки їх інтересами або зацікавленістю.

Основною метою діяльності психологічної служби позашкільного навчально-виховного закладу (за В.В. Рибалкою) є створення сприятливих соціально-психологічних умов для творчого розвитку особистості дітей та підлітків на різних вікових етапах – від дошкільного до юнацького – і проведення психологічно-педагогічної роботи з розв'язання різноманітних психологічних проблем, що виникають у процесі творчої діяльності, соціальної поведінки, розвитку особистості підростаючого покоління.

Для досягнення цієї мети психологічна служба координує свої дії з керівництвом, педагогічним колективом позашкільного навчально-виховного закладу, батьками гуртківців, педагогами навчальних закладів, де навчаються гуртківці, громадськістю та всіма зацікавленими особами й установами. Психологічна служба у своїй діяльності керується інтересами дітей та підлітків, цілями і завданнями розвитку їх особистості, принципами педагогічної та психологічної етики.

Основними завданнями психологічної служби позашкільного навчально-виховного закладу є:

- підвищення рівня психолого-педагогічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу: гуртківців, педагогів, батьків;
- забезпечення сприятливих соціально-психологічних та індивідуально-психологічних умов для творчого розвитку особистості гуртківців, виявлення і цілеспрямований розвиток їх творчих здібностей в обраній сфері діяльності, надання їм допомоги у професійному самовизначенні;
- захист психічного здоров'я, особистісного суверенітету, гідності дітей і підлітків, профілактика стресів та перевантажень у навчально-виховній діяльності закладу освіти;
- надання необхідної психологічно-педагогічної допомоги дітям і підліткам у розв'язанні психологічних проблем, зокрема у подоланні негативного впливу на розвиток їхньої особистості несприятливих соціальних, екологічних, сімейних та інших факторів;
- підвищення рівня та якості навчально-виховної роботи в позашкільному закладі шляхом реалізації індивідуального, особистісного підходу до дітей і підлітків, психологічно доцільної організації диференційованого навчання, виховання і розвитку;

- психологічне забезпечення виявлення і психологічно-педагогічної підтримки обдарованих дітей;
- надання соціально-психологічної допомоги дітям і підліткам, що опинилися у складній життєвій ситуації та (або) потребують посиленої психолого-педагогічної уваги;
- соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із несприятливих умов виховання, і таких, що відзначаються делінквентною, девіантною або аддиктивною поведінкою;
- профілактика Інтернет- і комп'ютерної залежності, психологічна реабілітація дітей і підлітків;
- популяризація психологічних знань, прищеплення молоді вмінь та навичок самовдосконалення, зрілої соціально-відповідальної поведінки, здорового способу життя, формування соціальної компетентності.

Психологічна служба позашкільного закладу здійснює свою роботу у таких напрямках:

Психологічна діагностика рівнів індивідуального та особистісного розвитку гуртківців, виявлення їхніх інтересів, нахилів, здібностей та обдарованостей, а також індивідуально- і соціально-психологічних проблем, особливостей найближчого соціального і сімейного оточення, життєвого шляху та умов навчання у школі.

Моніторинг динаміки розвитку колективів гуртків, секцій, творчих груп і положення у них окремих дітей. Особлива увага тут має бути приділена новачкам, що тільки-но інтегруються у неформальну структуру, «ізольованим» і «відторгнутим».

Консультативно-методична робота з дітьми, керівниками гуртків, студій, секцій, адміністрацією закладу, батьками й родичами гуртківців, усіма зацікавленими особами та установами шляхом зустрічей, бесід, індивідуальних та групових консультацій, нарад, психологічно-педагогічних консиліумів, «круглих столів», конференцій, семінарів, лекцій, дискусій тощо.

Психологічне консультування дітей, батьків, керівників гуртків і позашкільних закладів з метою ефективного проведення психологічної роботи з дітьми, надання їм методичної допомоги у самопізнанні, самоорганізації, творчому самовираженні та самовдосконаленні, подоланні негативних наслідків для їхньої особистості несприятливих умов довкілля.

Гурткова робота з дітьми та підлітками у спеціально організованих гуртках психологічного профілю «Юний психолог», з метою

самовиховання, розвитку комунікативних навичок, логіки, мистецтво спілкування та ін.

Психологічна просвіта, яка передбачає популяризацію психологічних знань серед дітей і підлітків, членів педагогічного колективу, батьків, представників громадськості. Ця робота може проводитися через підготовку і випуск стіннівки, буклетів, газет, через засоби масової інформації району, виступи на місцевому радіо або телебаченні та ін.

Інструктивно-методична робота, яка полягає в розробці методичних матеріалів – розвивальних, корекційних і реабілітаційних програм, рекомендацій для педагогів і батьків, пам'яток з організації психолого-педагогічної допомоги дітям, керівникам гуртків, батькам з урахуванням конкретних умов виховання та проблем гуртківців.

Психологічна експертиза – психологічна оцінка тематичних планів, програм гурткової роботи, нових педагогічних технологій, методів психологічної та педагогічної діагностики, комп'ютерних діагностичних і навчальних програм з метою визначення ступеня їх відповідності завданням гармонійного, творчого розвитку особистості дитини.

Корекційно-розвивальна робота з дітьми, що потребують особливої педагогічної уваги. До таких категорій відносяться діти, що схильні до правопорушень, виховуються у проблемних сім'ях, відзначаються Інтернет-залежністю, схильні до вживання алкоголю або наркотиків. Психолого-педагогічна корекція відхилень у розвитку, навчальній діяльності й поведінці дітей з урахуванням впливу соціальних, індивідуальних та екологічних факторів.

Названий вид (напрямок) роботи психолога позашкільного навчально-виховного закладу застосовується також і до обдарованих дітей, оскільки вони також потребують підвищеної психолого-педагогічної уваги.

Психологічна профілактика. Виявлення та попередження різних психічних відхилень унаслідок дії несприятливих факторів навколишнього середовища. Психогігієнічна, психопрофілактична та психотерапевтична робота з метою забезпечення повноцінного психічного розвитку дитини, запобігання відхилень у становленні особистості, подолання негативного впливу несприятливих факторів соціального і природного середовища.

Працівник психологічної служби позашкільного закладу має право:

– отримувати інформацію, яка міститься в документах закладу, шкіл, вищих інстанцій системи освіти та інших установ і має стосунок до здоров'я дитини та її розвитку;

– формулювати конкретні плани й завдання роботи з дітьми та

дорослими, вибирати пріоритетні напрями, форми і методи роботи, які впливають з його професійних можливостей і цілей психологічної служби;

- вимагати від педагогів і керівників інформацію та документацію про результати використання в навчально-виховному процесі поданих їм психологічних рекомендацій;

- не виконувати ті види діяльності, які суперечать завданням психологічної служби та Етичному кодексу психолога;

- вимагати від керівництва створення умов для виконання професійних обов'язків;

- брати участь у роботі різних органів, комісій, консилиумів, які розглядають питання навчання та виховання дітей;

- брати участь у діяльності професійних об'єднань, асоціацій, спілок, товариств;

- звертатися до відповідних органів управління освітою, державних та громадських установ з питань захисту своїх професійних інтересів, підвищення фахової кваліфікації, поліпшення роботи психологічної служби.

У своїй діяльності працівник психологічної служби позашкільного закладу зобов'язаний:

- керуватися передусім інтересами дитини, необхідністю її повноцінного психічного розвитку як особистості та її психологічно-педагогічного захисту від впливу різноманітних негативних факторів;

- спиратися на чинні закони, директивні документи та нормативні акти, які стосуються його професійної діяльності;

- документально фіксувати основні види своєї роботи, які здійснюються ним у позашкільному закладі;

- надавати необхідну допомогу педагогічному колективу, керівництву, батькам, усім зацікавленим особам з метою забезпечення повноцінного розвитку особистості дитини та її психологічного захисту від негативних впливів;

- контролювати застосування психологічних рекомендацій, які пропонуються ним педагогам, керівництву, батькам гуртківців;

- відвідувати заняття гуртків, виховні заходи позашкільного навчально-виховного закладу, попереджаючи про це адміністрацію;

- пропагувати психологічні знання, вміння, навички як елементи психологічної культури керівників гуртків, педагогів та учнів, як основу здорового способу життя;

- додержуватися професійної етики, проявляти тактовність, доброзичливість та довіру до педагогів, батьків, дітей, зберігати професійну

таємницю, зокрема психодіагностичні дані про особистість дітей, аби не завдати їм шкоди.

Матеріальна база психологічної служби позашкільного закладу передбачає наявність окремих приміщень для проведення занять гуртка, засідань клубу, індивідуальних психологічних консультацій, а також кімнати психологічного розвантаження учнів та керівників гуртків.

Методичне керівництво психологічною службою позашкільного навчально-виховного закладу здійснюється керівником районної (міської) психологічної служби.

4.7. Психологічна служба вищих навчальних закладів

Психологічна служба вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації (технікуми, училища, інститути, коледжі та ін.) регулюється Положенням про психологічну службу системи освіти (див. Додатки). Її працівники у своїй діяльності керуються нормативами і стандартами, що передбачені для працівників психологічної служби загальноосвітніх навчальних закладів.

Що ж стосується ВНЗ III–IV рівня акредитації, то діяльність психологічної служби у цих закладах має свою специфіку.

Психологічна служба вищого навчального закладу III–IV рівня акредитації – це система відповідних посад та (або) структурних підрозділів вищого навчального закладу, яка у своїй діяльності забезпечує соціальний супровід та психологічну допомогу у здійсненні навчально-виховного процесу серед студентської молоді. Вона є органічною складовою психологічної служби системи освіти України.

Діяльність Служби забезпечується практичними психологами і соціальними педагогами (соціальними працівниками), які мають відповідну вищу освіту (спеціаліст, магістр) і, відповідно до чинного законодавства, користуються усіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

Служба тісно співпрацює з територіальними органами управління освітою, органами охорони здоров'я, правоохоронними органами, соціальними службами для молоді, органами студентського самоврядування, громадськими організаціями та адміністрацією ВНЗ.

Посади практичних психологів і соціальних педагогів, інших працівників Служби уводяться у штати ВНЗ в межах коштів, передбачених кошторисом витрат відповідного вищого навчального закладу.

Служба діє на основі положення про свою діяльність, яке розробляється кожним ВНЗ у відповідності до Положення про психологічну

службу (див. Додатки) та інших нормативних документів і затверджується вченою радою та наказом ректора.

Основною *метою* діяльності психологічної служби ВНЗ є підвищення ефективності навчально-виховного процесу, розвиток і формування зрілої професійно орієнтованої особистості студента за умови збереження психологічного здоров'я всіх учасників навчально-виховного процесу засобами прикладної психології, соціології і соціальної педагогіки.

Основними *завданнями* діяльності психологічної служби є:

- підвищення психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу, гуманізація стосунків у студентських і викладацьких колективах;

- забезпечення індивідуального підходу до кожного учасника навчально-виховного процесу;

- сприяння повноцінному особистісному розвитку студентів та створення належних психологічних умов для формування у них мотивації до навчання, самореалізації творчих здібностей, самовиховання і саморозвитку;

- поглиблення професійної мотивації, сприяння у професійному і особистісному самовизначенні студентської молоді, формування навичок побудови професійної кар'єри і життєвого шляху в цілому;

- психологічне забезпечення профілактики девіантної та аддиктивної поведінки серед студентів, конфліктів та особистісних проблем.

Основними *функціями* психологічної служби вищого навчального закладу III–IV рівня акредитації є:

- діагностика – соціальне і психологічне вивчення студентів, викладачів і співробітників, груп і колективів, моніторинг соціальних процесів у ВНЗ та психічного розвитку окремих студентів, визначення причин, що ускладнюють особистісний розвиток, навчання та взаємини в колективі;

- корекція – здійснення психолого-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психічному та особистісному розвитку і поведінці, схильності до узалежнень та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки;

- реабілітація – надання психолого-педагогічної і соціальної допомоги студентам, які перебувають у кризовій життєвій ситуації, з метою адаптації їх до умов навчання у ВНЗ та соціального середовища;

- профілактика – своєчасне попередження відхилень у психічному та особистісному розвитку, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі, попередження

наркоманії, алкоголізму, суїцидів, расової і соціальної нетерпимості, аморального способу життя та ін.;

– прогностика – побудова на основі діагностики моделей поведінки груп та окремих особистостей, проектування на цій основі змісту і напрямів індивідуального розвитку студента, його життєвих планів, формування професійного самовизначення та позитивної життєвої перспективи, визначення тенденцій розвитку груп і колективів, соціально-психологічної ситуації у навчальному в цілому;

– психологічна просвіта – підвищення психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу – студентів, викладачів, співробітників.

Діяльність психологічної служби включає такі головні *напрями*:

– консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу з питань навчання студентів, виховання культурної, соціально зрілої особистості;

– надання професійної допомоги керівництву ВНЗ та органам державного управління освітою у плануванні та оцінці ефективності освітньої діяльності;

– здійснення психологічної експертизи психолого-педагогічних інновацій;

– участь у профорієнтаційних заходах для учнів і студентів з метою надання їм допомоги у свідомому виборі професії та побудові життєвої стратегії;

– психологічне забезпечення навчально-виховного процесу у ВНЗ, – пошук і виявлення обдарованих студентів, визначення причин неуспішності та незадовільної поведінки, психологічний супровід студентів, що потребують особливої уваги викладачів і вихователів, робота з адаптації студентів до навчання у ВНЗ;

– здійснення діагностичної, корекційної і профілактичної роботи як з окремими особами – студентами, викладачами, співробітниками, так і з групами та колективами;

– формування готовності у випускників ВНЗ до самостійної професійної діяльності;

– захист психічного і фізичного здоров'я студентів і викладачів, орієнтація на здоровий спосіб життя, попередження наркоманії, алкоголізму, СНІДу, злочинності, расової нетерпимості;

– соціально-педагогічний і психологічний супровід студентів, що знаходяться у складних життєвих обставинах, постраждали від військових дій, мають особливі освітні потреби;

– взаємодія та координація спільної діяльності з громадськими

організаціями, органами студентського самоврядування, правоохоронними органами, органами охорони здоров'я, соціальними службами для молоді, органами місцевого самоврядування та ін.

Структура психологічної служби ВНЗ III–IV рівня акредитації залежить від:

а) профілю вищого навчального закладу (гуманітарний, технічний, класичний);

б) кількості студентів денної форми навчання, наявності філій, факультетів, інститутів, гуртожитків;

в) наявності та якісного складу профільних кафедр;

г) фінансових можливостей навчального закладу;

д) наявності кваліфікованих спеціалістів у галузі практичної психології, соціальної педагогіки (соціальної роботи).

Відповідно до потреб і умов психологічна служба може мати наступну структуру (*організаційні моделі*):

1. Посади фахівців психологічної служби уводяться до підрозділів (інститутів, факультетів, філій, гуртожитків), при цьому один з них призначається керівником. Працівники психологічної служби адміністративно підпорядковані керівникам відповідних підрозділів, методично – керівнику психологічної служби вищого навчального закладу.

2. В структурі основних підрозділів ВНЗ (інститутів, факультетів, філій) створюються групи, сектори, навчальні лабораторії, відділи або інші підрозділи. Керівник одного з них призначається керівником психологічної служби ВНЗ в цілому.

3. В структурі ВНЗ створюється окремий підрозділ – центр психологічної служби вищого навчального закладу. Його штат і структура визначаються керівництвом навчального закладу.

До складу спеціалістів центру відносяться директор (завідувач), його заступник (за потреби), керівники структурних підрозділів, методисти, практичні психологи, соціальні педагоги (працівники). Допоміжний персонал центру складають: лаборанти, секретарі та ін.

Структурно центр може складатися з відділів, лабораторій, секторів і творчих груп. До його складу можуть входити: кабінет професійної діагностики і профорієнтації, консультативні кабінети, тренінговий кабінет, кабінет психофізичної діагностики і регуляції станів, методичний кабінет та ін.

Усі працівники психологічної служби, що закріплені (працюють) у підрозділах і філіях ВНЗ є співробітниками центру і підпорядковані його керівнику (директору). Директор (завідувач) центру є керівником психологічної служби вищого навчального закладу.

Керівник психологічної служби відповідає за зміст, якість та результати її діяльності перед керівництвом навчального закладу. Не менше одного разу на рік звітує перед керівництвом ВНЗ, подає встановлену звітність та іншу інформацію до УНМЦ практичної психології і соціальної роботи.

При психологічній службі (або на її базі) можуть створюватись групи швидкого реагування, які надають невідкладну психологічну допомогу, консультативні і тренінг-групи, студентські гуртки, творчі групи, групи волонтерів, «телефон довіри» та ін.

Адміністративно психологічна служба (центр, психолог) підпорядковується ректору або його заступнику. Методично – координує свою діяльність з обласним центром психологічної служби системи освіти.

Психологічна служба вищого навчального закладу *має право*:

- разом із керівництвом ВНЗ визначати пріоритети своєї діяльності;
- звертатись із запитами і пропозиціями до керівництва територіальних органів управління освітою, інших державних і громадських організацій;
- надавати рекомендації соціального і психологічного характеру керівникам ВНЗ, структурних підрозділів, організаціям та тим, хто звернувся за допомогою;
- створювати бази і банки даних за основними напрямками своєї діяльності;
- здійснювати інформаційно-просвітницьку роботу серед студентів, викладачів, співробітників ВНЗ, учнів шкіл і закладів профтехосвіти, громадськості;
- використовувати матеріально-технічну базу навчального закладу для здійснення статутної діяльності;
- виконувати методичну роботу для студентів і викладачів;
- мати власні субрахунки на загальних рахунках навчального закладу;
- здійснювати власну госпрозрахункову діяльність, виконувати роботи на замовлення сторонніх організацій і установ, надавати платні освітні послуги;
- здійснювати експертизу психологічних і соціологічних методик, методів, технологій та педагогічних інновацій;
- розробляти та впроваджувати власні програми з психологічної просвіти, наукової та консультативно-тренінгової діяльності;
- організовувати семінари, тренінги, конференції та інші масові заходи наукового і науково-методичного характеру.

Психологічна служба вищого навчального закладу *зобов'язана*:

- керуватися у своїй діяльності законодавством України, Етичним кодексом психолога, Положенням про психологічну службу системи освіти України;
- проводити дослідження, моніторинги, тренінги, навчальні семінари, консультації для студентів, викладачів та співробітників ВНЗ;
- сприяти розвиткові особистості студентів та вдосконаленню психологічної культури і професійної компетентності викладачів;
- брати участь у профілактиці таких негативних явищ у студентському середовищі, як: неуспішність у навчальній діяльності, насильство, наркоманія, алкоголізм, протиправна поведінка, бездуховність, расизм, конфлікти та ін.;
- здійснювати соціальну і психолого-педагогічну експертизу педагогічних інновацій;
- здійснювати щорічне планування своєї роботи та надавати звітність про свою діяльність в установленому порядку;
- за запитом брати участь в інших заходах та здійснювати оцінку їх ефективності.

Штатна чисельність працівників служби залежить від напрямків, змісту та обсягів її роботи.

Планування діяльності психологічної служби здійснюється щорічно на основі пропозицій ректорату і студентської ради з урахуванням пріоритетів діяльності Міністерства освіти і науки України. Керівник Служби щорічно подає ректору (вченій раді) ВНЗ проект плану роботи на наступний період та звіт за проведену роботу.

Служба щорічно подає керівництву ВНЗ звіт за всіма видами діяльності за затвердженими формами у встановлені терміни, несе відповідальність за їхню достовірність.

Психолог у ВНЗ має широке і не менш складне, ніж в інших навчальних закладах, поле діяльності, оскільки психологічні проблеми, з якими стикаються викладачі та студенти, досить різноманітні. Це й адаптація до навчання у нових умовах, і налагодження міжособистісних стосунків, і формування психологічної готовності до майбутньої професії, і безліч особистісних проблем тощо.

Додаткові складнощі (як зазначають Н.В. Чепелева і Н.І. Пов'якель) викликає й той факт, що багато викладачів ВНЗ не мають спеціальної педагогічної освіти (передусім це стосується технічних, економічних та деяких інших закладів), їхня психологічна компетенція почасти буває вкрай низькою. А це, у свою чергу, призводить до непорозумінь у спілкуванні зі студентами та колегами, а також до психологічних проблем

у професійній діяльності. З іншого боку, низька психологічна культура студентів спричиняє появу внутрішніх та міжособистісних конфліктів, веде до особистісних дисгармоній, фрустрацій, тривоги, негараздів у навчанні та оволодінні професією.

Основні завдання психологічної служби вищого навчального закладу тісно пов'язані з завданнями підготовки висококваліфікованого фахівця, що не лише володіє необхідним обсягом теоретичних знань, практичних умінь та навичок, а й має необхідні професійно значущі особистісні якості, котрі дають йому змогу успішно адаптуватися до майбутньої діяльності, прагнути фахового й особистісного самовдосконалення, тобто бути професіоналом, що не зупиняється у своєму розвитку [3, 5].

Основний психологічний зміст студентського віку як окремого вікового періоду – це досягнення особистістю індивідуально-психологічної та соціальної зрілості, що необхідні для подальшого дорослого життя.

Найважливішими атрибутами індивідуально-психологічної зрілості особистості студента є:

здатність до самостійного прогнозування власної поведінки в будь-яких життєвих ситуаціях на основі розвиненої спроможності добувати потрібну інформацію й аналізувати її відносно цілей, що пов'язані з вирішенням конкретних і нестандартних ситуацій у всіх сферах життєдіяльності;

– здатність до самооблізації щодо виконання власного рішення про дію всупереч різним обставинам і внутрішньому соціально не мотивованому бажанню його припинити;

– здатність до самостійного контролю ходу виконання власних дій і їх результатів;

– здатність до прояву оцінної рефлексії на основі сформованої самосвідомості й об'єктивної неупередженої оцінки своїх думок, дій, вчинків;

– здатність «робити висновки» із власної поведінки в різних ситуаціях, підвищення якості прогнозування, виконання запланованого та об'єктивності оцінок;

– здатність брати відповідальність за власні дії і вчинки, відповідально ставитись до вибору власної життєвої стратегії і життєвих планів;

– здатність до емоційно-адекватної реакції на різні ситуації власної поведінки [19].

– сформовану, цілісну Я-концепцію.

Індивідуально-психологічна зрілість є надійною основою для роз-

витку соціальної зрілості особистості та становлення особистості як професіонала.

У якості критеріїв соціальної зрілості випускників ВНЗ можна розглядати соціальну компетентність, яка містить:

- соціально-психологічну адаптованість до сучасних соціальних і економічних умов життєдіяльності;
- наявність чітко визначених і адекватних соціальній дійсності життєвих планів щодо професійної діяльності і професійного зростання як на найближчий час, так і у подальшій перспективі;
- сформовану громадянську позицію у сукупності політичних, етнокультурних, соціально-психологічних компонентів;
- визначеність стратегій шлюбної поведінки, сформоване ставлення до протилежної статі, гендерну культуру;
- високу комунікативну компетентність і наявність гармонійних стосунків з найближчим оточенням;
- розвиток адаптаційного потенціалу як високого рівня пристосування наявних і латентних можливостей особистості до нових або мінливих умов соціальної взаємодії [15].

Таким чином, працівники психологічної служби вищого навчального закладу – практичні психологи і соціальні педагоги – мають у своїй діяльності забезпечити соціально-педагогічні і психологічні умови особистісного зростання майбутнього фахівця, досягнення особистістю індивідуально-психологічної та соціальної зрілості.

Особистісне зростання передбачає не лише розвиток особистості, а й формування прагнення людини до найповнішого вияву й розвитку своїх можливостей та здібностей. Це поняття є одним із ключових у гуманістичній психології і значною мірою збігається з поняттями «самоактуалізація» і «самореалізація». Саме прагнення до самоактуалізації мотивує людину до розвитку і вияву своїх можливостей, вона стає вільною у виборі свого життєвого шляху; реалізація потенцій людини своєю чергою робить її психологічно зрілою, здатною до творчої діяльності.

Особистісне зростання студентів виступає важливою передумовою *професійного становлення особистості*. Останнє, базуючись на психологічній та особистісній зрілості майбутніх фахівців, зумовлює виникнення такої необхідної складової особистості фахівця, як професійна ідентифікація. Вона розглядається нами як невід’ємний компонент професійної самосвідомості особистості, основними характеристиками якої є прийняття провідних професійних ролей, цінностей та норм, сформовані мотиваційні структури, що спонукають особистість до ефективної практичної діяльності. У свою чергу несформована про-

фесійна ідентифікація навіть при високому рівні теоретичних знань та відпрацьованих практичних умінь не дає можливості фахівцеві впевнено почувати себе у процесі виконання професійних обов'язків, актуалізує механізми психологічного захисту, а отже, й перешкоджає ефективній професійній самореалізації.

Таким чином, психологічна служба ВНЗ покликана підвищувати психологічну культуру викладачів та студентів, забезпечувати належний рівень їхньої психологічної компетенції, сприяти психологічній підтримці навчально-виховного процесу та допомагати у розв'язанні різноманітних особистих і професійних проблем, які мають психологічне підґрунтя (Н. І. Пов'якель, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко).

У 2009 році нами разом з В.Д. Островою [4] було проведено дослідження проблем, з якими стикаються студенти протягом усього терміну навчання (див. Додатки). З'ясувалося, що найбільш актуальними для студентів усіх курсів і спеціальностей є наступні (за ступенем значущості): фінансові – 5,39, організація навчання (самостійна робота, проходження практики, розподіл часу) – 4,47; взаємини з батьками – 4,20; здоров'я – 4,11; зміст навчання (опанування змісту навчальних предметів) – 3,95 (Цифрами подані середні значення за 10-ти бальною шкалою).

Іншими словами: для сучасних студентів чільне місце посідають проблеми професійного самовизначення та влаштування у цьому житті, проблеми міжособистісного спілкування, проблеми опанування професією та організації навчання.

На запитання як студенти вирішують свої проблеми були одержані наступні відповіді: самостійно – 7,2; «звертаюсь до друзів» – 5,83; «звертаюсь до батьків» – 5,07; «...до Інтернету» – 3,85; «відволікаюся (розваги, застілля і т.п.)» – 3,18. Що ж стосується викладачів та відповідних підрозділів ВНЗ, то вони посіли останні місця, – «звертаюся до викладачів» – 2,11; «до адміністрації ВНЗ» – 1,06.

Тут ми бачимо типову картину спроб вирішення складних життєвих проблем самостійно або за допомогою друзів. В ситуації, коли не вистачає життєвого досвіду такі види допомоги і самопомоги як правило виявляються малопродуктивними і породжують нові проблеми та ускладнення. Ось чому на запитання «Чи вважаєте Ви за необхідне створення психологічної служби у ВНЗ?» переважна більшість опитаних (82,24 %) відповіла ствердно.

У зв'язку з цим маємо підстави наголосити що психологічна служба ВНЗ має здійснювати: психологічне забезпечення навчально-виховного

процесу; психологічну просвіту викладачів і студентів; надавати психологічну допомогу викладачам і студентам.

Психологічне забезпечення навчально-виховного процесу (за Н. В. Чепелевою) містить такі завдання:

– відбір абітурієнтів на ту чи іншу професію. Це передбачає розробку професіограм фахівців і створення на цій основі пакету конкретних психодіагностичних методик, опитувальників, анкет, програм бесід з абітурієнтами з метою визначення рівня сформованості особистісних та когнітивних якостей абітурієнта;

– полегшення процесу адаптації студентів до умов навчання. Тут найважливіше допомогти першокурснику оволодіти якісно новими прийомами навчальної та навчально-професійної діяльності, виробити потяг до самостійної роботи. Адаптація до умов навчання включає і зміну стилю спілкування з товаришами й викладачами у навчальній та позанавчальній діяльності;

– професійну адаптацію, кінцевою метою якої є професійна ідентифікація майбутніх фахівців. Професійна адаптація передбачає насамперед вироблення та вдосконалення професійно значущих особистісних якостей, стереотипів поведінки; засвоєння основних професійних ролей, форм спілкування, необхідних для успішного виконання майбутньої професійної діяльності; формування професійної рефлексії та професійної самосвідомості студентів;

– психологічну допомогу викладачам в їхньому професійному самовдосконаленні. Передусім це стосується налагодження ефективного контакту зі студентами, віднайдення оптимальних способів педагогічного впливу на них, вироблення доброзичливого ділового стилю спілкування, дотримання педагогічного такту, допомоги у розв'язанні конфліктів;

– допомогу молодим викладачам, особливо тим, хто не має спеціальної педагогічної освіти, в їхній адаптації до умов нової професійної діяльності;

– допомогу студентам і викладачам у навчальних ситуаціях, що викликають значну емоційну напругу. Йдеться насамперед про іспити й заліки, взагалі про організацію роботи під час сесії, виробничої практики. Такі ситуації є емоційно несприятливими не лише для студентів, а й для викладачів, як і загалом будь-які оцінювальні ситуації. Від уміння викладача створити оптимальний доброзичливий і водночас вимогливий емоційний настрій під час іспиту великою мірою залежать об'єктивність оцінювання, задоволеність студентів отриманою оцінкою,

їхня самооцінка та націленість на виправлення виявлених недоліків, на самовдосконалення.

Психологічна просвіта викладачів та студентів покликана підвищувати їхню психологічну компетентність, яка своєю чергою є важливою складовою психологічної культури особистості. Основні завдання тут такі: створення психологічного лекторію для викладачів та студентів, підготовка необхідних методичних рекомендацій, популяризація літератури, бесіди на психологічні теми, організація тематичних «круглих столів», організація гуртків та наукових студентських груп, груп волонтерів для надання взаємної допомоги у студентському середовищі, проведення тренінгів, рольових і ділових ігор, тощо.

Психологічна допомога викладачам та студентам. Вона має здійснюватися передусім через індивідуальні консультації, бесіди, групові тренінги, інші форми психотерапевтичної роботи. Тут основною метою є сприяння особистісній інтеграції студентів і викладачів, узгодження їхніх особистих, соціальних та економічних інтересів. Важливою передумовою цього є ефективне реагування на конкретні психологічні проблеми, з якими стикається людина у своїй навчальній, професійній діяльності, в особистому житті. Це можуть бути, наприклад, проблеми, пов'язані з труднощами у навчанні. Завдання психолога – визначити причини таких ускладнень, які можуть укорінюватися в когнітивній або особистісній сфері студента, та надати конкретні рекомендації з їх подолання.

Основними завданнями у справі надання психологічної допомоги викладачам та студентам (за Н. В. Чепелевою і Н. І. Пов'якель) є:

консультативна допомога у розв'язанні гострих життєвих проблем, криз, внутрішніх конфліктів;

консультативна та обмежена рамками закладу психотерапевтична допомога у виробленні адекватних форм поведінки, комунікативних умінь у різноманітних життєвих, навчальних та професійних ситуаціях;

сприяння позитивному розв'язанню конфліктів у педагогічних колективах, студентських групах тощо.

Багато психологічних проблем пов'язано з особистим життям студентів, труднощами у спілкуванні. І нерідко вони великою мірою залежать від низької психологічної культури особистості. У цьому випадку психологічна допомога має поєднуватися з психологічною просвітою студентів. Узагалі слід зазначити, що вказані вище основні функції психологічної служби у реальній практиці тісно взаємопереплетені. Індивідуальне консультування, наприклад, може виконувати

не лише функцію психологічної підтримки, допомоги, а й просвіти та психологічного забезпечення навчально-виховного процесу, зокрема сприяти полегшенню адаптації до умов навчання тощо [3].

Психологічні служби вищих навчальних закладів тільки починають свою діяльність, але потреба у психологічній допомозі серед студентства надзвичайно висока. УНМЦ практичної психології і соціальної роботи з 2009-2010 навчального року здійснюється щорічний моніторинг розвитку психологічної служби у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації. Аналіз отриманих даних дозволяє визначити певні стійкі тенденції у діяльності та розвитку психологічної служби у вищій освіті.

Вищі навчальні заклади, в яких фактично існує і діє психологічна служба, є різними за відомчим підпорядкуванням (Міністерство освіти і науки України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство охорони здоров'я України, Національний банк України тощо), типом навчального закладу (академія, університет, інститут) та статусом (державні, національні, технічні, гуманітарні). Фахівці психологічної служби здійснюють психологічний супровід і соціально-педагогічний патронаж переважно студентів денної форми навчання.

Необхідно зазначити, що єдиної, чітко визначеної структурно-функціональної організації психологічної служби у ВНЗ досі не існує, психологічні служби ВНЗ мають такі організаційні форми: окрема посада практичного психолога, Психологічна служба, Центр, Лабораторія, Навчально-методичний кабінет і діють у відповідності з Статутами, Положеннями та Наказами, затвердженими на рівні навчального закладу.

Щодо джерел фінансування психологічної служби, то протягом 6 років зберігається наступна тенденція: від 82% до 86% фінансування здійснюється за кошти ВНЗ, близько 5% – за кошти Держбюджету та відомчих міністерств, а в 9-13% фінансування взагалі відсутнє.

Показовим є співвідношення кількості штатних ставок працівників служби та кількості працівників служби, що працюють на безоплатній основі (волонтерів): 25% до 75%. В середньому на одну ставку практичного психолога припадає близько 2000 студентів очної форми навчання та близько 300 науково-педагогічних та педагогічних працівників, що ускладнює, майже унеможливорює належне здійснення психологічного супроводу усіх учасників навчально-виховного процесу на високому фаховому рівні. Аналіз інформації свідчить про те, що на теперішній час у психологічних службах ВНЗ майже відсутні ставки соціальних

педагогів. Частково функції соціальних педагогів виконують практичні психологи, але треба підкреслити, що соціально-педагогічний супровід навчально-виховного процесу здійснюється не в повному обсязі – лише окремі види робіт з обмеженою кількістю студентів, за відсутності методичного та матеріально-технічного забезпечення.

Таким чином, можна констатувати, що у більшості ВНЗ психологічне забезпечення навчально-виховного процесу співробітниками психологічної служби відбувається за відсутності належного фінансування та матеріально-технічного забезпечення – на волонтерських засадах. Фактором надання психологічних послуг на волонтерських засадах є нагальна потреба учасників навчально-виховного процесу в одержанні цих послуг.

З усіх учасників навчально-виховного процесу найбільша потреба у психологічних послугах наявна у студентів, вони є ініціаторами звернення до служби у 65-75% від загальної кількості звернень. Наступними за кількістю звернень є викладачі та куратори студентських груп (близько 11% та 8% звернень відповідно), адміністрація ВНЗ (4%). Досить активно також звертаються до психологічної служби вихователі гуртожитків, батьки, представники громадських організацій ВНЗ та інших громадських організацій та об'єднань.

Потреба у взаємодії з працівниками психологічної служби є особливо актуальною для студентів I курсу, що пояснюється активним перебігом процесу соціально-психологічної адаптації студентів до умов навчання у ВНЗ. Показовою є і тематика звернень студентів-першокурсників: від загальної кількості звернень «Адаптація до навчання і до нового колективу» складає 29%, «Міжособистісні стосунки у студентському колективі» – 12%, «Організація власної навчальної діяльності» – 11% відповідно.

На останньому курсі навчання перед старшокурсниками у повній мірі постає проблема подальшого працевлаштування, планування власного соціального розвитку. Ситуація суттєво ускладнюється наявністю у сучасній соціальній дійсності наступних тенденцій: по-перше, це поява нового розподілу на ринку праці – на дипломованих і кваліфікованих працівників – традиційний взаємозв'язок соціального статусу й рівня диплому досить часто розпадається. По-друге, якщо раніше виробнича сфера і економіка на невідповідність між результатами освіти й попитом на ринку праці реагували безробіттям, то тепер до неї додалася ще одна проблема – при величезній кількості непрацевлаштованих (аплікантів) наявність нестачі кадрів необхідної кваліфікації (висококваліфікованих фахівців) і необхідності їхньої підготовки [11]. Зазначені тенденції зна-

чно ускладнюють соціально-психологічну адаптацію молоді при вступі у самостійне життя та зумовлюють збільшення кількості звернень до фахівців психологічної служби ВНЗ.

Звернення сторонніх організацій, їх загальна кількість і різноманітність (обласні центри практичної психології і соціальної роботи, обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органи державної влади, ЗМІ, заклади охорони здоров'я, громадські, релігійні організації та об'єднання, центри зайнятості населення, окремі бізнес-компанії, художні та творчі об'єднання) свідчить про те, що психологічна служба ВНЗ має та реалізує великі потенційні можливості до співпраці з усіма суб'єктами суспільства з метою всебічного розвитку особистості студентів.

Методична робота працівників психологічної служби є спрямованою переважним чином на студентів: широко застосовується проведення навчальних, навчально-практичних семінарів. Основними напрямками соціально-психологічних досліджень (скринінгів, моніторингів), що здійснюються психологічними службами ВНЗ є наступні: соціально-психологічна адаптація студентів до умов навчання у ВНЗ; соціально-психологічний клімат у колективах ВНЗ; дослідження мотиваційної і професійної спрямованості студентів, ціннісної сфери; оптимізація взаємодії викладацького складу та студентів; емоційна сфера особистості студента (діагностика депресивних станів, психоемоційної стійкості тощо). На основі результатів досліджень відбувається надання індивідуальних і групових науково-методичних рекомендацій, організація науково-практичних конференцій, написання наукових матеріалів.

Майже кожною психологічною службою ВНЗ здійснюється проведення скринінгів та моніторингів самої різної тематики, результати яких застосовуються педагогічним складом ВНЗ у викладацькій та науковій діяльності.

Основними проблемами для студентів, необхідність вирішення яких ініціює звернення до фахівців, є: адаптація до навчання і до нового колективу; особисті (інтимні взаємини), організація власної навчальної діяльності, особливості міжособистісної комунікації з ровесниками; міжособистісні стосунки у студентському колективі. Актуальними для науково-педагогічного та педагогічного складу ВНЗ є особисті проблеми, які певним чином пов'язуються з професійним вигоранням. Значна кількість звернень адміністрації ВНЗ до фахівців психологічної служби і тематика цих звернень свідчать про те, що керівництво вищих навчальних закладів розглядає психологічну службу як структуру, тісна співпраця з якою сприяє оптимізації навчально-виховного процесу.

Таким чином, результати моніторингу розвитку та діяльності психологічної служби у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, що здійснюється протягом 6 років, доводять, що потреба у психологічному супроводі є надзвичайно високою у всіх учасників навчально-виховного процесу. *Основними умовами ефективності діяльності психологічної служби ВНЗ є:*

- орієнтація на реальні замовлення клієнтів та актуальні для закладу психологічні проблеми;
- практична спрямованість на своєчасне розв'язання психологічних проблем;
- наукова обґрунтованість та сучасний рівень виконання основних завдань;
- достатнє фінансове, організаційне та технічне забезпечення служби та її підструктур;
- наявність кваліфікованих фахівців, здатних забезпечити діяльність психологічної служби на високому рівні.

У найближчій перспективі необхідно докласти значних зусиль як адміністрації ВНЗ, так і студентському самоврядуванню для того, щоб усі студенти мали можливість одержати кваліфіковану психологічну допомогу.

4.8. Діяльність психологічної служби в умовах військової агресії

В кінці 2013 на початку 2014 років у нашій країні відбулися надзвичайні події: Революція Гідності, анексія Криму і Севастополя, війна на сході. В результаті цих подій в Україні з'явилося близько 2 мільйонів внутрішньо переміщених осіб, серед яких майже 200 тисяч дітей, сотні тисяч поранених і загинув. Такі соціальні збурення відобразились і на діяльності працівників психологічної служби системи освіти.

Психологічна служба, разом з виконанням своїх безпосередніх функцій – психологічного забезпечення навчально-виховного процесу, змушена наразі взяти на себе ще й специфічні, що пов'язані з наданням допомоги постраждалим дітям, їх батькам, педагогам, громаді. *Працівники психологічної служби своєю діяльністю забезпечують сприятливі соціально-психологічні умови для реабілітації постраждалих і адаптації їх до нових умов проживання і навчання.* Основними видами роботи, над якими зараз працюють співробітники УНМЦ практичної психології і соціальної роботи у даному напрямі є:

- виявлення і діагностика причин соціально-психологічних про-

блем, що турбують зараз усіх учасників навчально-виховного процесу шляхом проведення моніторингів, скринінгів та здійснення аналізу статистичної інформації;

- розробка методичних рекомендацій для педагогів, керівників закладів освіти з організації надання психологічної допомоги дітям, педагогам, батькам, що відноситься до категорій: «внутрішньо переміщені особи» та «діти учасників АТО»;

- розробка рекомендацій для працівників психологічної служби з проведення діагностичної і корекційно-розвивальної роботи з цими категоріями постраждалих;

- здійснення інформаційної й навчальної діяльності для підвищення фахового рівня працівників служби та інших педагогічних працівників.

Результати щорічного моніторингу розвитку психологічної служби системи освіти за 2015-2016 навчальний рік показали, впродовж року до працівників служби надійшло **3 014 130 звернень**, що становить в середньому 13,8 звернень на 1 працівника на місяць.

Серед питань, з якими батьки зверталися до практичних психологів, найбільш вагомими є: проблема стосунків дитини з однолітками та адаптація до нового колективу (21,07%), готовність до навчання та труднощі у навчанні (18,77%), вікові та індивідуальні особливості розвитку, проблеми самооцінки дитини (8,76%). Батьки зверталися до соціальних педагогів з питань допомоги дітям та сім'ям у СЖО (34,86%), проблеми стосунків дитини з однолітками та адаптації до нового колективу (11,16%), профілактики шкідливих звичок, проблем залежностей та формування навичок ЗСЖ (8,25%).

Основними причинами звернень педагогів до практичних психологів є: питання, пов'язані з асоціальними проявами у поведінці учнів (13,36%), готовність до навчання та труднощі у навчанні (11,68%) і вікові та індивідуальні особливості розвитку, проблеми самооцінки дитини (11,25%). Основними проблемами звернень педагогів до соціальних педагогів – питань допомоги дітям та сім'ям у СЖО (26,21%), питання, пов'язані з асоціальними проявами у поведінці учнів (13,65%) і психологічний клімат педагогічного колективу (10,11%).

Перші позиції серед звернень учнів (студентів) до практичних психологів обіймають: проблема самовдосконалення, розвитку власних здібностей та компетенцій (21,65%), проблема професійного самовизначення (12,47%) та проблема стосунків з однолітками (12,41%). Щодо звернень до соціальних педагогів, то найбільш актуальними проблемами є: проблема самовдосконалення, розвитку власних здібностей та ком-

петенцій (22,84%), питань допомоги дітям та сім'ям у СЖО (12,40%) та проблема професійного самовизначення (11,20%).

Найбільш вагомими питаннями з якими звертаються до фахівців психологічної служби громадські організації та державні установи, є: питання допомоги дітям та сім'ям у СЖО (51,04%), проблема професійного самовизначення (13,58%), проблема самовдосконалення, розвитку власних здібностей та компетенцій (12,6%).

Аналіз результатів моніторингу діяльності психологічної служби ВНЗ свідчить, що у порівнянні з попередніми роками звернення «сторонніх організацій» зросли більше ніж у двічі – окрім традиційних звернень батьків, абітурієнтів, випускників, роботодавців, наявні звернення таких категорій як « мешканці міста», «учасники соціальних заворушень», «військовослужбовці» тощо. З'явилася значна кількість звернень таких як «стресовий стан», «постстресовий стан», «емоційне вигоряння», «суїцидальні настрої», що вказує на складну психологічну ситуацію, у якій перебувають усі учасники навчально-виховного процесу, і покладає на фахівців психологічної служби додаткове навантаження.

Моніторинг, що був спеціально проведений у березні 2016 року, основною метою мав показати обсяги роботи працівників психологічної служби з надання допомоги внутрішньо переміщеним особам та дітям і сім'ям, що постраждали внаслідок військового конфлікту. Інформацію надали всі області крім Рівненської, Луганської і м. Київ (див. Додатки).

Про кількість працівників служби, що надають допомогу різним категоріям постраждалих свідчать наступні дані (див. Додатки). Найбільша кількість психологів і соціальних педагогів зосередили свою увагу на роботі з дітьми і сім'ями учасників АТО – більше як 40% працюючих у службі. Робота з дітьми – внутрішньо переміщеними – більше 33%, робота з батьками, що відносяться до категорії «внутрішньо переміщені особи» – більше 30%.

Основними цільовими групами у цьому році стали (див. Додатки): діти і сім'ї учасників АТО, більше як 48 тисяч, що складає трохи більше 33% від загальної кількості тих, хто звернулись за допомогою; учні і студенти ВПО – більше 43 тисяч, що складає майже 30%; батьки учнів ВПО – майже 31 тисяча (більше 21 %).

Загальна кількість осіб, що отримали допомогу від практичних психологів і соціальних педагогів склала *більше як 145 тисяч*. На перше місце у цьому році вийшли проблеми «роботи з дітьми і сім'ями учасників АТО» у зрівнянні з проблемами «адаптації переселених» у минулому році. Динаміку процесу показано на графіку (див. Додатки).

Всеукраїнський моніторинг «Молодь і протиправна поведінка» (грудень 2015 р.). Загальна кількість респондентів становила **10743** особи (учні 9-11 класів, ПТНЗ, ВНЗ 1-2 р.а.), з них учнів міст – 8140, села/селища – 2603 відповідно. Всього було опитано: 5352 хлопця і 5391 дівчину.

Так, на запитання «Як Ви вважаєте, чи зросла кількість правопорушень і злочинів у зв'язку із збройним конфліктом на Сході країни?» 71 % відповіли ствердно, 10 % заперечили цю тезу, а 19 % не визначились із відповіддю. Разом з тим, 77% опитаних заперечили наявність в класі (групі) дітей з внутрішньо переміщених сімей.

Аналіз результатів переконано вказує на неоднозначність позиції місцевого населення щодо переміщених сімей. Зокрема, 32% опитуваних дітей проти допомоги переміщеним особам, 46% – не визначилися. Таким чином, лише 22% визнає категорію переміщених як особливу в частині допомоги і підтримки.

Отримані дані вказують на необхідність розробки і впровадження програм щодо профілактики явищ булінгу, дискримінації, жорстокості. Зокрема, 39% учнів і студентів підтвердили зростання вказаного показника, 38% – не визначилися. Таким чином, питання психосоціального супроводу дітей з внутрішньо переміщених сімей має стати пріоритетною в роботі вихователів, класних керівників, практичних психологів, соціальних педагогів.

4.8.1. Розробка методичного забезпечення для педагогічних працівників і працівників психологічної служби

Надання соціально-психологічної допомоги постраждалим для багатьох працівників психологічної служби є новим видом діяльності. Тому фахівці Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи разом з представниками громадських організацій підготували 2 збірки методичних рекомендацій, 1 навчальну програму та 1 практичний посібник з вказаної проблематики.

Загальний наклад вказаних посібників склав 7,5 тис. примірників, які було оперативно розповсюджено по областях і навчальним закладам, а електронні версії доступні наразі на сайтах МОН України, Центру та Електронної бібліотеки НАПН України.

Підвищення кваліфікації за спецкурсом «Навички кризового консультування та розвиток психосоціальної стійкості до стресу у дітей», який був розроблений фахівцями Центру разом з науковцями НаУКМА починаючи з листопада 2015 р. пройшли 689 практичних психологів і 275 соціальних педагогів.

Програма освітньої діяльності та згаданий вище спецкурс у березні

цього року отримала золоту медаль на Міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти – 2016» у номінації «Інноваційні форми розвитку професійної компетентності педагогічних працівників у закладах освіти».

Центр, у номінації «Психологічна допомога постраждалим в АТО та їх сім'ям» був нагороджений дипломом 1 ступеня Міжнародного форуму «Інноватика в сучасній освіті» (жовтень 2015 р.) за навчально-методичний посібник «Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту».

У листопаді-грудні 2015 р. було оновлено офіційний сайт Центру, на якому створено сторінку «АТО». На сторінці постійно розміщується корисна інформація, методики з надання соціально-педагогічної та психологічної допомоги дітям і сім'ям, постраждалим в наслідок військового конфлікту, кращий досвід обласних/районних психологічних служб системи освіти. 3 січня 2016 р. по т.ч. сайт відвідало більше 5 тис. осіб.

4.8.2. Співпраця з міжнародними і громадськими організаціями

Представництво Дитячого Фонду ООН (UNICEF) в Україні у співпраці з МОН України, Національним Університетом «Києво-Могилянська Академія» і УНМЦ практичної психології і соціальної роботи у 2015 році реалізували проект з підвищення психосоціального реагування дітей та родин у центральних та східних регіонах України.

В ході реалізації Проекту понад 11000 дітей та їхніх батьків отримали психосоціальну підтримку у формі індивідуального та групового консультування. Підвищено обізнаність більше ніж 4 000 педагогічних працівників і психологів щодо розпізнання ознак психологічної травми та роботи з нею. У процесі оцінки ефективності проекту визначено, що рівень посттравматичного стресу серед дітей вдалося значно знизити, майже удвічі. Кількість дітей з високим рівнем посттравматичного стресу було зменшено більше, ніж утричі (з 37% (N=767) до 11% (N=316) протягом півроку.

Європейський Союз (ЄС) та Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні з листопада 2015 року розпочали новий проект «Діти миру», метою якого є надання психосоціальної допомоги дітям на сході України та забезпечення їх участі в освітніх програмах. Проект реалізується у Донецькій, Луганській, Харківській, Дніпропетровській та Запорізькій областях.

За ініціативи Центру між Представництвом Дитячого фонду ООН (UNICEF) в Україні, Національним університетом «Києво-Могилянська академія» і Національною академією педагогічних наук України під-

писано Меморандум про взаєморозуміння від 21.03.2016 щодо впровадження проекту «Комплексна психосоціальна допомога дітям, підліткам і родинам, які постраждали внаслідок конфлікту в Україні».

На сьогодні у Проекті вже пройшли навчання 1550 педагогів та 230 практичних психологів з п'яти східних областей. Близько 26 000 дітей взяло участь у програмі психосоціальної підтримки. Відкрито та повноцінно функціонує центр психосоціальної реабілітації у м. Слов'янськ. Програма проекту засвідчує свою надзвичайну актуальність та отримує високі позитивні відгуки учасників.

3 листопада 2015 року УНМЦ практичної психології і соціальної роботи здійснює ефективну співпрацю з Данською радою у справах біженців в Україні (DRC). Зокрема 24 листопада 2015 року спільними зусиллями було організовано і проведено перший круглий стіл з питань розробки і впровадження програм психосоціальної підтримки дітей і батьків в умовах збройного конфлікту на сході України. В результаті роботи були відпрацьовані рекомендації щодо координації діяльності державних установ, міжнародних організацій та НПО в розробці та реалізації програм психосоціальної допомоги населенню, що постраждало внаслідок конфлікту. УНМЦ практичної психології і соціальної роботи виступив ініціатором підписання відповідного Меморандуму про наміри дій у сфері координації діяльності щодо розробки та впровадження програм психосоціальної підтримки населення.

За поданням Данської ради у справах біженців в Україні УНМЦ практичної психології і соціальної роботи було включено до складу учасників кластеру МН PSS (психічного здоров'я і психосоціальної підтримки) при United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (ООНА).

На запит Данської ради у справах біженців в Україні було проведено навчальний тренінг з питань надання первинної психологічної допомоги населенню у випадках надзвичайних подій.

УНМЦ практичної психології і соціальної роботи постійно здійснює співпрацю з Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна», у рамках якої в 2014-2015 році Центр брав участь у 3 різних міжнародних проектах. (див. Додатки)

Із січня 2015 року розпочато проведення щомісячних одноденних нарад з метою надання методичної допомоги та супервізії для практичних психологів і соціальних педагогів Дніпропетровської, Запорізької, Харківської областей з питань надання психологічної та соціально-педагогічної допомоги дітям, а також розповсюдження інформаційних матеріалів серед педагогічних працівників, дітей та батьків.

Співробітники Центру співпрацюють з Представництвом Міжнародного Медичного Корпусу (ІМС) в рамках Проекту «Налагодження психосоціальної підтримки та забезпечення психічного здоров'я в Україні», беруть участь у роботі Міжвідомчої Робочої Групи щодо адаптування та впровадження керівних принципів Міжвідомчого Постійного Комітету Генеральної Асамблеї ООН з координування гуманітарних питань для створення в Україні Міжвідомчої Координаційної Групи з питань психічного здоров'я та соціально-психологічної підтримки в надзвичайних ситуаціях.

Громадська організація «Інститут миру і порозуміння» спільно з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та УНМЦ практичної психології і соціальної роботи реалізують проект «Вирішення конфліктів та впровадження відновних практик серед дітей та молоді, уражених конфліктом» в навчальних закладах Донецької області. Протягом 9 місяців (лютий-жовтень 2016 року) передбачено навчити необхідним навичкам відновної комунікації, вирішення та попередження конфліктних ситуацій близько 1000 педагогів та 200 дітей. Ще майже 2,5 тис. школярів пройдуть навчання у програмах за методом «рівний рівному», а близько 4000 дітей безпосередньо візьмуть участь у відновних практиках з метою вирішення конфліктних ситуацій. Також проектом передбачено створення шкільних центрів порозуміння у 20 пілотних загальноосвітніх навчальних закладах Маріуполя; розробку та написання посібника з впровадження відновних практик у школах.

ТЕМИ І ЗАВДАННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1.

Організаційно-правові засади діяльності психологічної служби системи освіти в Україні

1. Історія становлення і розвиток психологічної служби у національній системі освіти.
2. Нормативно-правова база діяльності психологічної служби системи освіти.
3. Базові принципи організації психологічної служби системи освіти в Україні.
4. Основна мета і завдання діяльності психологічної служби системи освіти.
5. Організаційні моделі діяльності психологічної служби на різних рівнях управління освітою.

6. Структура, основні завдання і напрями роботи психолого-медико-педагогічних консультацій (ПМПК).

7. Функції, права та обов'язки працівників психологічної служби системи освіти.

Тема 2.

Зміст та основні напрями діяльності психологічної служби в системі освіти

1. Основні види та напрями діяльності психологічної служби системи освіти України.

2. Специфіка діяльності психологічної служби початкової школи.

3. Напрями та форми роботи психологічної служби основної школи.

4. Напрями діяльності психологічної служби позашкільних навчальних закладів.

5. Специфіка психологічного забезпечення вищих навчальних закладів.

5.1. Основні завдання й напрями діяльності психологічної служби ВНЗ.

5.2. Функції психологічної служби вищого навчального закладу.

5.3. Організаційні моделі психологічних служб ВНЗ.

5.4. Умови ефективної діяльності психологічної служби ВНЗ.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Визначення, мета і завдання діяльності психологічної служби системи освіти.

2. Нормативні документи, якими регулюється діяльність психологічної служби системи освіти.

3. Види і напрями діяльності психологічної служби системи освіти.

4. Організаційні принципи діяльності психологічної служби системи освіти.

5. Структура управління психологічною службою системи освіти та функції її окремих підрозділів.

6. Функціональні обов'язки та права практичного психолога навчального закладу.

7. Система психолого-медико-педагогічних консультацій та її взаємодія з психологічною службою.

8. Чим характеризуються актуальний та перспективний напрями діяльності психологічної служби освіти?

9. Зміст і основні напрями діяльності психологічної служби початкової школи.

10. Зміст і основні напрями діяльності психологічної служби основної школи.

11. Зміст і основні напрями діяльності психологічної служби поза-шкільних навчальних закладів.

12. Зміст і основні напрями діяльності психологічної служби ВНЗ III-IV рівнів акредитації.

Тематика рефератів

1. Специфіка психологічної служби системи освіти України у порівнянні з аналогічними службами зарубіжних країн.

2. Завдання і зміст діяльності психологічної служби дошкільного навчального закладу.

3. Завдання і зміст діяльності психологічної служби початкової школи загальноосвітнього навчального закладу.

4. Завдання і зміст діяльності психологічної служби основної школи загальноосвітнього навчального закладу.

5. Завдання і зміст діяльності психологічної служби старшої школи загальноосвітнього навчального закладу.

6. Завдання і зміст діяльності психологічної служби професійно-технічного навчального закладу.

7. Завдання і зміст діяльності психологічної служби ВНЗ I-II рівнів акредитації.

8. Етичні засади діяльності практичного психолога навчального закладу.

9. Завдання та зміст діяльності практичного психолога навчального закладу з сім'єю.

Завдання для самостійної дослідницької роботи

1. Виходячи з соціально-політичних та економічних перетворень в сучасному українському суспільстві запропонуйте ряд доповнень і уточнень до «Положення про психологічну службу системи освіти України» [див. Додаток].

2. Підготуйте пакет нормативно-законодавчих документів, що регламентують діяльність ПМПК.

3. Складіть програму роботи практичного психолога з важковиховуваними дітьми.

4. Запропонуйте проекти різних видів документації практичного

психолога дошкільного навчального закладу. Авторські проекти обговоріть у мікрогрупах.

5. Розробіть авторську модель психологічної служби початкової школи.

6. Розробіть проект «Психологічна служба XXI століття очима практичного психолога ВНЗ» з презентацією та захистом у форматі конкурсу.

7. Складіть план-проект психологічного кабінету майбутнього, виходячи з «Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти».

ВИКОРИСТАНА І РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бенера В.Є. Психологічна служба в закладах освіти. Практикум / [навчальний посібник для вищих навчальних закладів] / В.Є. Бенера. – Тернопіль : ВАТ «ГВПК «Збруч», 2008. – 560 с.
2. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе / М.Р. Битянова. – М. : Совершенство, 1998. – 298 с.
3. Бойбіна Ю.В. Обліково-звітна документація шкільного психолога / Ю.В. Бойбіна, С.В. Гончарова. – Х. : Вид. група «Основа», 2009. – 216 с.
4. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості : [учбовий посібник для студентів старших курсів психологічних факультетів та відділень університетів] / О.Ф. Бондаренко. – Харків : Фоліо, 1996. – 237 с.
5. Выготский Л.С. Проблема возраста / Л.С. Выготский // Собр. соч. – Москва, 1983, Т. 4. – 268 с.
6. Гильбух Ю.З. Учитель и психологическая служба школы [Текст] : методический материал / Юрий Зиновьевич Гильбух. – К. : Институт психологии АПН Украины, 1993. – 142 с.
7. Довідник нормативно-правових документів психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій системи освіти України [Електронний ресурс] / Упоряд.: Ю. А. Луценко, А. Г. Обухівська, І. В. Луценко, Н. В. Сосновенко. – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – 475 с.
8. Долинська Л.В. Активні методи в роботі практичного психолога : навч. посібн. / [Долинська Л.В., Левченко М.В., Чепелева Н.В., Уманець Л.І.]. – К. : УДПУ ім. М.П. Драгоманова, 1994. – 81 с.

9. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба : теория и практика. – М., 1995.
10. Изотова Е.И. Психологическая служба в образовательном учреждении : учебное пособие / Е.И. Изотова. – 2-е издание, исправленное. – М. : Академия, 2009. – 288 с. – (Высшее профессиональное образование. Психология).
11. Лаврухина Е. А Социальные спрос и заказ в образовании / Е. А. Лаврухина // Гражданское общество как политический феномен : Доклады конгресса (Екатеринбург, 7–11 июня 1999 г.). – Екатеринбург, 1999, С. 87 – 107.
12. Матвеева М.П. Організація роботи шкільного психолога : метод. рекомендації / М.П. Матвеева. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 36 с.
13. Овчарова Р.В. Практическая психология образования : учебн. пособие для студ. психол. ф-тов ун-тов / Р.В. Овчарова. – М. : Издат. центр «Академия», 2003. – 448 с.
14. Основи практичної психології. Підручник для ВНЗ. / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – [3-те вид., стереотип.] – К. : Либідь, 2006. – 536 с.
15. Острова В. Д. Проспективна ідентичність як чинник соціально-психологічної адаптації студентської молоді : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.05 / Острова Вікторія Дмитрівна. – К., 2015. – 193 с.
16. Організація психологічної служби в школі / [уклад. Л.В. Турішева]. – Х. : Вид. група «Основа», 2012. – 111 [1] с. – (Серія «Психологічна служба школи»).
17. Панок В.Г. Концепція національної соціально-психологічної служби / В.Г. Панок // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 2. – С. 3-10.
18. Панок В.Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку : Монографія / В.Г. Панок. – Чернівці : Технодрук, 2010. – 486 с.
19. Панок В.Г. Психологічна служба вищого навчального закладу / В.Г. Панок, В.Д. Острова. – К. : «Освіта України», 2010. – 230 с.
20. Рабочая книга практического психолога : пособие для специалистов, работающих с персоналом / [под ред. А.А. Бодалева, А.А. Деркача, Л.Г. Лаптева]. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 640 с.
21. Романова Н.Ф. Психологічні служби системи освіти в Україні : перспектива та особливості розвитку / Н.Ф. Романова // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. – 2008. – № 3. – С. 94-102.
22. Самоукина Н.В. Первые шаги практического психолога / Н.В. Самоукина. – Дубна : ООО «Феникс+», 2000. – 224 с.
23. Статистичний бюлетень показників розвитку психологічної служби та

психолого-медико-педагогічних консультацій за 2014-2015 навчальний рік / [Березіна Н.О., Лунченко Н.В., Обухівська А.Г. та ін.]. – К. : Ніка-Центр, 2015. – 66 с.

24. Строяновська О.В. Психологічна служба в системі освіти : Практикум з навчального курсу для практичних психологів : навч. посібн. / О.В. Строяновська. – К. : Каравелла, 2010. – 176 с.

Розділ 5

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ТА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

- 5.1. Особистість практичного психолога
- 5.2. Професійне становлення особистості практичного психолога
- 5.3. Професійне зростання фахівця психологічної служби

5.1. Особистість практичного психолога

Складність оволодіння професією практичного психолога полягає в тому, що крім набуття знань, практичних навичок та вмінь, за час навчання необхідно здійснити величезну роботу зі становлення власної особистості, оволодіти багатьма соціальними і життєвими компетенціями. Інакше кажучи – достатній рівень професійної підготовки майбутнього практичного психолога можливий лише за умови певного *рівня розвитку та самореалізації його власної особистості*.

Навчаючи людей самостійно вирішувати свої проблеми, психолог піднімає тим самим суспільну свідомість на новий рівень; він використовує свої професійні та особистісні можливості, щоб впливати на зростання самосвідомості конкретної особистості. *Реалізувати цю місію може тільки особистісно зріла людина, внутрішньо і професійно підготовлена до вирішення професійних завдань, які стоять перед нею*. Особистісна зрілість виявляється у вмінні поєднувати, співвідносити свої індивідуальні особливості, статусні та вікові можливості, власні принципи з вимогами суспільства та оточуючих.

Існують різні погляди на проблему розвитку і формування професійно-значущих якостей практикуючого психолога (Г. С. Абрамова, Н. А. Амінов, О. Ф. Бондаренко, Ю. М. Ємельянов, О. П. Корабліна, М. В. Молоканов, Л. О. Петровська, Н. В. Пророк, О. П. Саннікова, Н. Ф. Шевченко, Т. С. Яценко та ін.).

Так О.П. Корабліна вважає, що психолог фактично є суб'єктом «допомогаючої діяльності» і здійснює допомогу власне собою, оскільки від його індивідуально-особистісних рис і таких якостей як емпатія, без-

умовне прийняття іншої людини, гнучкість у міжособистісній взаємодії, наполегливість, саморозкриття залежить характер відносин з клієнтом, ступінь впливу на нього та зумовлюється успішність корекційно-терапевтичної роботи в цілому.

Розуміння невербальних реакцій людини, її емоційних станів, ерудованість, як вміння розуміти і використовувати у своїй роботі різноманітні психологічні концепції, вміння до формулювання різноманітних думок, слів та моделей у своїй культурі та у межах інших культур; конфіденційність психологічної інформації; вміння відрефлексувати зміст своєї професійної діяльності; відкритість для засвоєння нового знання, для сприймання альтернативних поглядів, прагнення до системного підходу у своїй практичній роботі є необхідними для практичного психолога на думку Г. С. Абрамової та інших дослідників.

Необхідно чітко розрізняти набір професійно-значущих якостей психолога-дослідника як експерта у розрізненні відхилень при мінімізації впливу на людину та психолога-практика як експерта з корекції відхилень у функціонуванні людини при максимізації впливу на поведінку об'єкта психологічної практики.

Психолог-дослідник має володіти такими якостями як готовність до контактів, певна холодність та раціональність у встановленні та підтриманні контактів, стриманість, загальна інтелектуальність при вираженому інтересі до людини.

Практичний психолог, при наявності готовності до контактів, повинен вміти їх підтримувати, зберігати емоційну рівновагу у процесі спілкування, вміти емоційно притягувати до себе людей (висока чутливість полегшує орієнтацію в емоційній сфері клієнта), володіти високою інтелектуальністю, усвідомлювати межі своєї компетентності, мати певний індивідуалізм та спиратись на власні мотиви в процесі прийняття рішень.

Більшість дослідників вважають важливою рисою професійної діяльності практичного психолога його *комунікативні здібності*, як інтегральну властивість особистості, що складається з когнітивного (професійна компетентність, рефлексивність, децентрованість мислення), емоційного (висока чуйність і тактовність, позитивне емоційне ставлення до почуттів іншого, максимальна щирість і відвертість у проявах власних почуттів), поведінкового (здатність до саморегулювання, коригування власних дій, впевненість, відповідальність) компонентів.

Робота практичного психолога належить до таких видів діяльності, в яких професійні та особистісні прояви («Я—функціональне» та «Я—екзистенційне») стикаються особливо тісно, а професійне зрос-

тання неможливе без особистісного. Протириччя між особистісною та професійною самосвідомістю призводять до порушень особистісної та професійної ідентичності психолога.

Дослідження Л. О. Кияшко, проведені на основі результатів, отриманих від групи експертів, досвідчених психологів-практиків, дали можливість виокремити групу ознак, що є найбільш значущими у професійній діяльності практичного психолога: емпатію, щирість, терпимість, любов до людей, професійну компетентність, спостережливість, вміння оцінювати причини соціальних явищ, вміння слухати, демократизм, витримку, безоцінне ставлення до людей.

Важливим аспектом професійного зростання є розвиток самосвідомості майбутнього професіонала. У дослідженні проблем самосвідомості особистості провідна роль безперечно належить самооцінці. Більшість дослідників (Б. Г. Ананьєв, Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, В. О. Кривошеєв, А. І. Ліпкіна, В. С. Мерлін та ін.), які вивчали роль самооцінки в структурі особистості, зазначають, що стійкість та адекватність її – основа для формування таких рис особистості, як емоційна стабільність, врівноваженість, впевненість у собі, почуття власної гідності і т. ін.

Досліджуючи і аналізуючи самооцінку як чинник, що визначає формування самосвідомості і самопізнання суб'єкта, А. І. Ліпкіна підкреслює її важливу роль в пізнанні людиною не лише себе, але й своїх взаємовідносин з іншими людьми. Вона показала, як на основі самосвідомості і адекватної самооцінки особистості в процесі професійної діяльності формуються такі важливі риси, як критичність розуму, самостійність, які дають можливість людині вірно планувати й здійснювати свою професійну діяльність та свої взаємовідносини з оточуючими.

А. І. Ліпкіна підкреслює необхідність постійного аналізу і оцінки особистістю власних можливостей, результатів діяльності, своїх особистісних якостей, вчинків і поведінки в цілому, що особливо важливо для майбутніх психологів. Саме така складна рефлексивна діяльність, тобто постійне переживання, оцінювання своїх професійних дій й усвідомлення себе, сприяє розвитку самокритичності і пластичності особистості. Але самокритичність, як вказує авторка, може принести істотну користь лише в тому випадку, коли вона сформована при наявності адекватної самооцінки.

Таким чином, самооцінка виконує роль підґрунтя, на якому будеться вся цілеспрямована діяльність особистості, і яке в значній мірі визначає результат цієї діяльності. Від умов самооцінювання власне і

залежить активність особистості, її участь у професійній діяльності, її прагнення і вміння оцінювати свої інтереси, дії і наміри.

Як показує аналіз досліджень, побудова моделі особистості практичного психолога – одна з головних проблем при створенні системи підготовки майбутнього спеціаліста. Професійна придатність психолога не зводиться лише до рівня академічної підготовки і академічної успішності. Зміст підготовки психологів, зміст навчання, має накладатися на їх індивідуальні особливості, формувати і розвивати окремі їхні риси, якості особистості. Здатність легко встановлювати контакти з іншими, легкість у спілкуванні, «комунікабельність», уміння слухати та підтримувати розмову, емоційна стабільність, розвинута емпатія – ті риси та якості, які мають бути обов'язковою складовою особистості практичного психолога.

Відома дослідниця у цій царині, Р. В. Овчарова, зазначає, що і у психологічній теорії і практиці відсутній еталонний профіль психолога, не об'єктивізовані вимоги до його особистості та діяльності, що викликає труднощі при вивченні особистісного і професійного становлення практичного психолога, а також при розробці конкретних програм із формування особистості майбутнього професіонала [7, 8].

Ефективне вирішення психологом-практиком різноманітних професійних завдань, як показують дослідження Н. І. Пов'якель, значною мірою залежить від наявності та рівня сформованості професійно важливих особистісних рис і якостей (адекватність і сталість самооцінки, сенситивність до психологічної проблематики у поведінці інших, розвинута емпатійність, фрустраційна толерантність, відсутність хронічних внутрішніх особистісних конфліктів, які обумовлюють проєкції, неадекватні психологічні захисти тощо), що дають змогу займатися насамперед запитами і станом клієнта, а не самостверджуватися за рахунок клієнта, не відволікатися під час роботи з клієнтом на свої психічні стани, переживання, проблеми.

Як зазначає Н. Гврітішвілі, далеко не всі проблеми, з якими стикається практичний психолог у школі, мають однозначне тлумачення і можуть бути точно регламентовані. Досить часто самі лише почуття та інтуїція підказують психологові найбільш правильне рішення в тій чи іншій ситуації або застерігають його від поспішних і помилкових вчинків. Отож, суттєво важливе значення мають індивідуальна етична свідомість психолога, його почуття відповідальності, професійна компетентність, особисті моральні якості [8].

К. Роджерс у свою чергу виокремив три найсуттєвіші якості особистості психолога-консультанта, які потрібні для ефективної взаємодії

з клієнтом [12]: ширість, безумовне прийняття іншої людини, здатність до емпатичного розуміння. До даного переліку можна додати слова, що у свій час були сказані про психолога-консультанта відомим спеціалістом у цій галузі Р. Меєм. Він писав, що консультант-психолог має вміти привертати до себе людей, вільно почувати себе у будь-якому товаристві, бути здатним до виявлення емпатії. Головне у справжнього психолога-консультанта – це «доброзичливість і бажання зрозуміти клієнта, допомогти йому побачити себе з кращої сторони і усвідомити свою цінність як особистості» (К. Роджерс).

Бути щирим, відвертим, справжнім – це означає бути самим собою. Це дає змогу психологу досягти більшої експресивності, підтримувати, стимулювати і поглиблювати міжособистісну взаємодію з іншою людиною.

Значущою складовою Я-концепції професіонала є й емоційна культура, рівень емоційного розвитку. Вміння вибирати адекватну форму прояву своїх емоцій, здатність володіти собою, керувати власними емоційними станами – показник розвиненої емоційної культури практичного психолога. Все це сприяє повноцінному спілкуванню з клієнтом, дає змогу знайти вихід із складних конфліктних ситуацій.

Р. Кочунас зробив спробу узагальнити і систематизувати професійно важливі якості практичного психолога і на цій основі розробив модель особистості ефективного консультанта. Він виокремив наступні чинники, які лежать в основі такої моделі: автентичність; відкритість власному досвіду; розвиток самопізнання; сила особистості та ідентичність; толерантність до невизначеності; прийняття особистої відповідальності; глибина стосунків з іншими людьми; постановка реалістичних цілей; розвинута емпатія. Аналізуючи цю модель, ми переконуємось, що якості, які повинні бути притаманні особистості практичного психолога, аби найбільшою мірою забезпечити успіх його діяльності, можуть бути позначені як показники особистісної готовності до професійної діяльності.

І все ж таки, як зазначає О. Ф. Бондаренко, професія психолога вимагає від свого представника перш за все цілком визначеної особистісної роботи: відпрацювання власних емоційних і змістових проблем, оволодіння певною культурою самоаналізу та особистісної рефлексії, усвідомлення у більш повному обсязі своїх власних особистісних, моральних, культурних, когнітивних і глибинних цінностей, без співставлення з якими практика психологічної допомоги не може бути професійною [9]. Професіоналізм психолога-практика потребує формування власної особистісної готовності до діяльності, інакше

актуальний матеріал взаємодії з клієнтом може бути сприйнятий спотворено на емоційному та когнітивному рівнях. Дійсно, важко і навіть неможливо уявити собі професійного психолога – консультанта незрілим, нездатним інтегрувати в собі багатоманітні цінності світу, обтяженим власними особистісними чи екзистенційними конфліктами, або таким, що нав'язує свою концепцію світу клієнтові.

Ми розуміємо, що повністю уникнути впливів особистих упереджень неможливо, але їх, принаймні, спершу потрібно усвідомити. Ось чому багато психотерапевтичних шкіл наполягають на тому, щоб студенти самі пройшли власну психотерапію для того, щоб усвідомити власні комплекси і по можливості позбутися їх (наприклад школа Т.С. Яценко). Інакше, як стверджує Р. Мей, вони підсвідомо будуть виходити з цих комплексів при консультуванні клієнтів. У процесі роботи з клієнтом психолог буде переносити на нього свої власні проблеми. Тут спрацьовує механізм психологічного захисту, що спотворює реальну психотерапевтичну ситуацію. Сензитивне розуміння внутрішнього світу клієнта можливе настільки, наскільки психолог може відсунути в бік власні переживання, настанови і очікування та зосередитися на особистості клієнта, його діяльності, його досвіді, його почуттях і думках. Згідно з К. Роджерсом, такий вид емпатії означає здатність побачити світ іншої людини, принаймні його внутрішні межі референтності: «Відчутти особистий світ клієнта, нібито це твій власний світ, але не втрачаючи цього «нібито», – ось це емпатія і це являє собою сутність терапії» (К. Роджерс).

Отже, проблеми формування і розвитку професійно важливих рис особистості практичного психолога та його особистісної підготовки тільки починають вивчатися. Розробленими є дослідження процесуальних сторін самосвідомості, самооцінки та Я-концепції особистості педагогів, визначені механізми і психологічні умови їх ефективного функціонування в професійній сфері. Дослідження проблем становлення особистості психолога розглядають основні вимоги до змісту освіти практичних психологів, концепцію професійної підготовки психолога, проте недостатньо об'єктивізовані вимоги до особистості психолога-практика, недостатньо аналізується роль соціальної компетентності, соціальної зрілості майбутніх психологів у професійній діяльності. Саме тому, вказуючи на значення, яке відіграє соціальна компетентність у діяльності психолога, ми зосередимо увагу на проблемі формування соціальної компетентності майбутнього практичного психолога у професійній діяльності, а саме дослідженні факторів і умов, які можуть впливати на її формування протягом навчання студента у

ВНЗ. Адже крім набуття знань, практичних навичок та вмінь, за час навчання студенту необхідно здійснити величезну роботу зі становлення власної особистості, формування її професійно важливих якостей.

Підсумовуючи розгляд цього питання можна визначити найсуттєвіші особистісні утворення, що слід враховувати у процесі професійного відбору абітурієнтів на спеціальність «практична психологія» (В. П. Андрущенко, В. І. Бондар, О. Ф. Бондаренко, Н. І. Пов'якель, Н. В. Пророк, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко та ін.):

1. Спрямованість особистості (пізнавальний, професійний, творчий її компонент).
2. Розвинуте почуття соціальної відповідальності, гуманістична громадянська позиція, соціальна зрілість.
3. Здатність до застосування у професійній діяльності ефективних форм і прийомів спілкування з іншими людьми, комунікативна компетентність.
4. Суспільна активність, професійна організованість, емоційна експресивність, конструктивність, старанність.
5. Прагнення до самовдосконалення й самоактуалізації, адекватна й розвинута самооцінка.
6. Мотивація на досягнення успіху в обраній професії.
7. Високий рівень розвитку довільності психічних процесів (пам'ять, увага, мислення та ін.).
8. Розвинуті загальнолюдські якості (те, що називається вихованістю або високим рівнем особистої культури).

У процесі професійної діяльності практичному психологу потрібно формувати інноваційний потенціал власної особистості. Інноваційним потенціалом психолога є сукупність соціокультурних і творчих характеристик його особистості, готовність до удосконалення власної професійної діяльності, що є бажання і можливості розвивати свої інтереси, уявлення, здатність шукати і знаходити власні шляхи оптимізації процесу психологічної допомоги особистості. Високий рівень розвитку інноваційного потенціалу психолога-практика є однією з найважливіших умов його професійного становлення.

Неабияке значення відіграє формування у студентів базової культури – це цілісність, яка включає в себе оптимальну наявність якостей, орієнтацій особистості, що дозволяють індивідові розвиватись у гармонії з духовною культурою людства.

Узагальнення відомих досліджень у цій царині дозволяє виокремити три основних показника культурної компетентності практичного психолога:

1. Здатність генерувати максимум думок, слів та дій, які сприяють в налагодженні контакту з іншими в умовах тої чи іншої культури, конкретної людської спільноти.

2. Здатність генерувати думки, слова і дії, необхідні для спілкування із різними групами та людьми. І клієнти, і психологи мають потребу у спілкуванні в рамках їх особистої культури та розвитку здібностей розуміти представників інших культур.

3. Здатність будувати плани, реалізовувати багатоманітні можливості, які існують в кожній культурі та самореалізувати себе в цих діях.

Отже, професійний потенціал особистості практичного психолога будується на основі його духовного потенціалу (особистісні, психічні й психофізіологічні можливості), а творчий потенціал будується на основі трудового. Тому, щоб досягнути високого рівня творчого потенціалу особистості потрібен досконалий розвиток відповідного рівня духовного та трудового потенціалу людини, який має повністю забезпечуватися у процесі вузівської підготовки професійного становлення особистості психолога-практика здатного до саморозвитку, створення нового не тільки у навколишньому світі, а й у собі, тобто формування і ступінь реалізації цієї здатності має визначатися рядом зовнішніх і внутрішніх чинників, оптимальністю їх поєднання та узгодженістю в життєдіяльності особистості професіонала. Таким чином, творчий потенціал особистості висококваліфікованого спеціаліста має будуватися на гармонійній взаємодії активних можливостей та внутрішньо особистісних чинників, серед яких провідну роль мають відігравати високий рівень розвитку професійно-творчих здібностей і особистісне ставлення до творчості у своїй професійній діяльності, яку можна вважати успішною, якщо психолог як особистість володіє мотивацією досягнення успіху, позитивним уявленням про образ «Я», когнітивною позицією по відношенню до успіху чи неуспіху, що забезпечує збереження контролю за ходом професійної ситуації та інтегративною психологічною детермінантою, що визначає успішність професійної діяльності спеціаліста і є потреба в самоактуалізації, яка впливає на рівень особистісної зрілості (Н. В. Чепелева).

Перш за все, психолог має знайти себе, тобто соціально та морально самовизначитися, ядром чого є життєвий вибір тому, що одним із найважливіших стратегічних рішень у житті людини є вибір професії. Обираючи її, особистість здійснює тим самим не тільки вибір роду занять, а й подальший життєвий шлях. Неабияке значення набуває розвиток самосвідомості особистості спеціаліста визначеного профілю, що забез-

печує вдосконалення людини як системи, яка здатна до самоорганізації й саморозвитку, до пізнання себе. Важливою складовою самовизначення психолога-практика є високий рівень самопізнання, яке складається із самоспостереження відповідного рівня та адекватної самооцінки. Коли людина намагається вдивлятися в себе, аналізувати складові своєї особистості, перед нею безумовно відкриваються нові обрії і в стосунках зі значущими іншими людьми, і у професійній діяльності, і у майбутній самореалізації. Крім цього, невід'ємною частиною є самовиховання особистості професіонала, яке має дві основні складові – високий рівень самоконтролю та постійне самовдосконалення.

Мірі активності соціальної поведінки сформованої особистості професіонала даної сфери діяльності, а також особистісної концепції життя, має відповідати діяльний тип стилю життя. Такому типу властивий високий рівень особистісної активності у різних сферах життя, прагнення людини реалізувати себе в конкретних діях і вчинках, здатність концентрувати волю щодо подолання труднощів, вміння підпорядковувати собі складні соціальні ситуації, високий рівень особистих домагань, чітке уявлення своєї життєвої стратегії.

За критерієм творчості психолог – це людина індивідуально-творчого стилю життя, який властивий особистостям з виразними особистісними характеристиками, адекватною, іноді навіть високою самооцінкою, людям цілеспрямованим, з розвинутими і різноманітними потребами й інтересами, що здатні приймати нетривіальні рішення, добре адаптуються в новому соціальному середовищі, не втрачаючи своєї самобутності. А це можливо за умови продуктивного впливу психологічних знань на професійну діяльність таких чинників: професійна практика обумовлюється специфічною для неї комбінацією переконань, знань та навичок; професійне знання може мати не тільки науковий характер: накопичення емпіричного досвіду в процесі розвитку ряду категорій галузей знань може значно випереджати концептуалізацію цього досвіду; процес здобуття усякого знання має спіралеподібний характер і складається із взаємопов'язаних між собою процесів – досвіду, збору інформації, концептуалізації, верифікації, конкретизації та комунікації; критерієм рівня розвитку професіоналізму в конкретній галузі є ступінь інтегрованості професіонального досвіду; у створенні системної теорії професійної діяльності теоретики і практики можуть використовувати різні теорії, гіпотези, поняття, конструкти, моделі та аналогії, якщо дотримується відповідність розробок загальним професійним цінностям та усвідомлюються границі конкретних теорій, гіпотези, поняття, конструкта і моделі, які використовуються або ство-

рюються, а також усвідомлюється природа метафор або аналогій, що використовуються.

Взаємодіючи з соціальним оточенням, людина на своєму життєвому шляху в процесі самореалізації здійснює як професійний вибір, так і вибір професійного оточення, що в найбільшій мірі сприяє продуктивності та задоволеності трудовою діяльністю. Віддаючи перевагу тим, чи іншим шляхам свого розвитку, суб'єкт базується на більш вдалому досвіді застосування своїх здібностей у своїх особистісних спрямуваннях. Самореалізація включає в себе самопроєктування, тобто уяву про те, якою людина хоче бачити себе у найближчому та віддаленому майбутньому. Через самоорганізацію і самокерування суб'єкт здійснює досягнення висунутих цілей, саморозгортання свого життєвого шляху. Самореалізація тоді набуває продуктивного характеру, коли вона спрямована на розвиток особистості й застосовує адекватні суб'єктивні стратегії (В. Г. Панок, Г. В. Рудь) [9].

Отже, особистісна готовність до професійної діяльності – це психічний стан, передстартова активізація «Я», що включає усвідомлення своїх цілей, оцінку наявних умов, зовнішніх і внутрішніх ресурсів, визначення найбільш вірогідних способів дії, прогнозування мотиваційних, вольових, інтелектуальних зусиль, вірогідності досягнення результату, мобілізацію сил, самонавіювання в досягненні цілей.

5.2. Професійне становлення особистості практичного психолога

Термін «професійне становлення особистості» (Є. М. Борисова, Є. А. Клімов, Т. В. Кудрявцев, Т. Н. Шербакова та інші) досить широко застосовується у психології. Професійне становлення може бути представлене двояким чином: за схемою процесу (як тимчасова послідовність ступенів, періодів, стадій зростання особистості фахівця) і за структурою діяльності (як сукупність її способів і засобів, де послідовність їх один за одним має не тимчасову, а цільову детермінацію). Однак уявлення про професійний розвиток психолога не зводиться ані до процесуальних, ані до діяльнісних характеристик. Це є їх інтеграція, сукупність, що пов'язана із особистістю практичного психолога.

Усі дослідження, котрі ведуться в напрямку вивчення проблеми професійного становлення особистості практичних психологів, як зазначає Ж. П. Вірна, умовно можна звести до напрямку створення загальної концепції психологічної служби, аналізу діяльності психологів, що практикують, інструментальної технології психологічних служб і

напрямку вивчення особистості психолога, його професійно-значущих якостей, та рис індивідуальності [3].

Аналіз досліджень з питання підготовки майбутніх психологів до професійної діяльності дозволяє зробити висновок, що більшість дослідників так чи інакше підкреслює значущість у діяльності психолога рівня його особистісного розвитку, самореалізації його особистості. Шляхи активізації даного процесу різні: самопізнання як важливий елемент освіти майбутніх практичних психологів у ВНЗ (Н. Ф. Шевченко, Т. В. Скрипченко); формування спрямованості психолога-студента на оволодіння теоретичними та практичними знаннями, уміннями, і професійно важливими навичками (А. Г. Самойлова, О. П. Саннікова); використання активних методів і засобів навчання, різноманітних тренінгів, розв'язування психологічних ситуацій та ін. (С. В. Васьківська, Т. С. Яценко та ін.); формування особистісної позиції у процесі фахової підготовки психолога (Н. І. Пов'якель).

Професійне становлення психолога – складний, неперервний процес проектування і самопроектування особистості професіонала. Одне із важливих положень теорії особистості полягає в тому, що люди поводять себе відповідно до своїх переконань, системи індивідуальних цінностей та завдань власного саморозвитку, життєвої стратегії. З цього можна зробити висновок, що переконання психолога, його світобачення, які належать до його власних якостей і властивостей, є вирішальним фактором ефективності його професійної діяльності. Прийняття студентом соціально-рольових функцій майбутнього практичного психолога суттєво впливає на процес його професійного становлення як майбутнього спеціаліста [3].

Проблема змісту, форм і методів професійної підготовки практичних психологів залишається і сьогодні найбільш актуальною проблемою для багатьох науковців різних країн, в тому числі й України. Розв'язання численних проблем підготовки практичного психолога зумовило визначення основних вимог до *змісту освіти* практичних психологів (В. І. Бондар, В. Г. Панок, Т. С. Яценко); розробку концепції професійної підготовки психолога, визначення змісту понять «психологічна готовність практичного психолога», його «професійна компетентність» (Н. В. Чепелева); психологічних передумов здатності до професії психолога, функцій та типів професійно-психологічних завдань, які вирішує фахівець-психолог, створення моделі особистості психолога-практика та визначення основних характеристик його діяльності (О. Ф. Бондаренко, Н. І. Пов'якель, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко); проблеми формування

і саморозвитку особистості психолога-практика в процесі професійної підготовки (Ж. П. Вірна, Н. В. Пророк, Л. Г. Терлецька) [8].

Ще на початку 90-х років ми, разом із Н. Ф. Шевченко і Н. В. Пророк, наголошували, що у межах сучасних психолого-педагогічних концепцій вищої школи є ціла низка моделей особистості майбутнього психолога, але розуміння випускника ВНЗ лише як фахівця неадекватне сучасному уявленню про головну мету вищої освіти [8]. Зовсім не випадково, що численні спроби побудувати кваліфікаційні характеристики різних фахівців з вищою освітою, зроблені в межах досить вузького розуміння моделі спеціаліста, мають обмежені перспективи практичного застосування. Вони, по суті, відображають лише потрібний на сьогодні рівень знань та умінь, тобто “продукцію” вищої освіти на рівні інформаційного підходу, але, на жаль, не змогли підняти до вищого рівня узагальнення – особистісного рівня. У відповідності із вимогами професії до особистості та зокрема свідомості психолога, система організації підготовки майбутнього психолога має включати такі рівні:

- світоглядний, що має на меті формування професійної свідомості та власне спрямованості особистості майбутніх фахівців. Цей рівень має також забезпечити засвоєння норм, зразків, правил поведінки, стійкої системи цінностей, яка б відповідала професійному етикетові психолога. Іншими словами – забезпечити формування високого рівня *соціальної компетентності* майбутнього спеціаліста;

- професійний, що спрямований на оволодіння необхідною системою знань, технологіями практичної діяльності майбутнього психолога, формування його психологічної та загальної культури. Іноді це називають *професійною компетентністю*;

- особистісний, мета якого – формування у студента професійно значущих якостей особистості, гуманістичної спрямованості, «діалогічності» як центрального її компонента, здатності до професійної ідентифікації, децентрація, рефлексивність та ін. Це часто називають *особистісною компетентністю* або особистісною зрілістю [8, 9].

Велика кількість дослідників (О. Ф. Бондаренко, О. С. Кочарян, Н. І. Пов'якель, О. П. Саннікова, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко) наголошують, що під час навчання майбутній психолог має проходити терапевтичні сесії у якості клієнта. Тоді він добре знатиме свої захисні реакції, типові форми прояву переживань та актів поведінки в ситуаціях, що актуалізують його власні проблеми, буде здатний відстежувати свої проєкції, усвідомлювати їх і самостійно коригувати взаємодію з іншими. В ідеальному варіанті особистість психотерапевта має бути звільнена

від непродуктивних захистів, а продуктивні – мають перебувати у зоні усвідомлення, тобто бути під контролем.

Результати професійних впливів психолога на людину залежать від рівня особистісного розвитку суб'єкта психологічної практики. Адже цілі, зміст і характер його роботи, методи, які він застосовує в процесі вирішення професійних завдань, значною мірою визначаються особистістю спеціаліста.

Саме тому практичний психолог має у повній мірі реалізувати психологічну підготовку відносно себе самого для того, щоб потім успішно працювати з іншими людьми.

Як стверджує Н. В.Чепелева, наявна система підготовки практичного психолога зорієнтована головним чином на оволодіння студентами певною системою теоретичних знань, засвоєння зовнішніх вимог, спеціальних умінь та технік. Однак специфіка професії психолога, її спрямованість передусім на надання психологічної допомоги іншим передбачають те, що основним інструментом його роботи, окрім знань спеціальних психологічних методик та іншого, має виступати його власна особистість: спрямованість, самооцінка, цінності, образ себе та навколишнього тощо. Вміння вибрати адекватну форму прояву своїх емоцій, здатність володіти собою, керувати власними емоційними станами – показник розвиненої емоційної культури практичного психолога. Все це сприяє повноцінному спілкуванню, дає змогу знайти вихід із складних життєвих ситуацій клієнтів [13].

Психологові, який прагне досягти високої професійної культури, необхідні постійний самоаналіз, усвідомлення власних дій та вчинків, самоспостереження, здатність вести безперервний внутрішній діалог. Таке самоспілкування (внутрішній діалог) є основою професійного самовдосконалення, оскільки дає можливість коригувати власні недоліки, розвивати необхідні для професії здібності та якості.

Оволодіння навичками психологічної практики не може бути зведене тільки до засвоєння інформації, а й має водночас змінювати внутрішні психічні структури суб'єкта навчання – студента. Для цього психологічні знання повинні мати суб'єктивну значущість для того, хто навчається. У більшості досліджень так чи інакше підкреслюється важливість у діяльності практичного психолога рівня його особистісного розвитку, самоактуалізації його особистості. Пропонуються різні шляхи активізації цього процесу: формування спрямованості майбутнього практичного психолога на оволодіння практичними знаннями, вміннями і навичками, а також психолого-педагогічними знаннями в цілому; формування особистісної позиції у процесі освоєння спеці-

альності практичного психолога (О. Л. Подоланюк, І. А. Слободянюк, О. О. Холодова), самопізнання як елемент освіти майбутніх практичних психологів у ВНЗ (В. О. Михайлова, Т. В. Скрипченко); застосування активних методів навчання, різноманітних тренінгів, розв'язування психологічних ситуацій, робота з інтерактивними методиками (В. В. Влащенко, С. В. Васьківська, П. П. Горностаї, Л. В. Долинська, В. В. Карікаш, П. В. Лушин, Т. С. Яценко та ін.), усвідомлення студентами змісту особливостей самоактуалізації особистості майбутніх практичних психологів та ін.

Оптимальною може бути така система підготовки, відбору й атестації кадрів, у рамках якої на базі мінімальних стартових вимог створюються умови професійної самоідентифікації студента. Під професійною самоідентифікацією розуміється таке оволодіння знаннями, навичками та вміннями, за якими відбуваються самодіагностика, самопізнання, застосування до себе тих чи інших вимог професії, створюються можливості вибору найбільш відповідних індивідуальним особливостям кожного студента інструментів роботи з клієнтами.

Розглядаючи питання про підготовку психологів, Р. Кочюнас зазначає, що при навчанні психотерапії і психологічному консультуванні разом із необхідністю набуття відповідної теоретичної бази під кваліфікованим керівництвом важливим є поглиблення самопізнання психолога (консультанта).

Р. Мей, посилаючись на М. Соха, стверджує, що життєвий досвід консультанта інтегрується з віковим багажем професійних знань на основі поглибленого самопізнання. Розвитку самопізнання сприяє інтенсивний курс індивідуальної та групової терапії, особливо в групах, орієнтованих на вдосконалення особистості (О. Ф. Бондаренко, К. Рудестам, Т. С. Яценко).

Багатосторонність і емоційна насиченість психологічної діяльності змушує психолога детально вивчати себе як професіонала, не тільки усвідомлюючи наявність чи відсутність тих чи інших професійно значущих якостей особистості, але й формувати певне самоставлення, переживати почуття задоволення чи незадоволення своєю працею, глибоко емоційно переживати відповідність власного образу Я ідеальному образу себе як практичного психолога. В результаті цих процесів здійснюється саморегулююча функція професійної самосвідомості спеціаліста.

А. Маслоу стверджує, що головною метою освіти є допомога людині в тому, щоб вона стала «настільки хорошою, наскільки вона здатна». Тому одним із засобів досягнення цієї мети стає відкриття цих здібностей, тобто відкриття себе для себе [6].

Отже, одним із важливих завдань підготовки практичних психологів має бути формування соціальної компетентності, яка інтегрує всі інші елементи цієї системи. Саме наголос на особистісному розвитку студентів лежить в основі сучасного підходу до проблеми формування соціальної компетентності майбутніх психологів.

Соціальна компетентність практичних психологів має складну динамічну структуру і є сукупністю інтелектуальних, емоційних, рефлексивних і поведінкових компонентів у їх співвідношенні з проблемами суспільства. Вона є показником соціально зрілої особистості. Стосовно рівня професійної зрілості соціальна компетентність виявляється у формуванні в студентів-практичних психологів умінь і навичок психологічного обстеження особистості клієнтів, їх груп, моніторингу змісту та умов, проблем особистісного розвитку, встановлення психологічного діагнозу, визначення причин, що утруднюють розвиток, навчання та працю; здійснення психокорекційних заходів для усунення можливих відхилень у психічному розвитку і поведінці, подолання різних форм девіантної поведінки, формування адекватної соціально-корисної життєвої позиції (О. Ф. Бондаренко, М. Й. Боришевський, В. В. Рибалка). Будь-яка професійна діяльність має значний вплив на особистісний розвиток людини. Адже адаптування до відповідних умов закономірно приводить до закріплення певних пізнавальних стратегій, способів взаємодії з матеріальними, духовними та соціальними об'єктами.

Формування соціальної компетентності практичних психологів залежить від показників та детермінант, які визначаються ступенем розвитку інтелекту, комунікативних здібностей і навичок, емпатії, прогнозування, ідентифікації, самовизначення (С. В. Васьківська, Л. М. Карамушка, Н. В. Пророк, В. А. Семиченко, Ю. М. Швалб, Т. С. Яценко). Важливу роль у підвищенні соціальної компетентності майбутнього спеціаліста відіграє професійна та особистісна рефлексія, його здатність орієнтуватися не тільки на результат своєї праці та методи її досягнення, але й самого себе як суб'єкта своєї діяльності. Здатність до саморефлексії ми розглядаємо як основну умову розвитку особистості професіонала та як показник його професійної зрілості.

З огляду на сказане, особливого значення набуває виявлення додаткових психологічних умов та засобів, що забезпечують формування соціальної компетентності майбутніх психологів, розвиток професійно-значущих рис особистості та умов самореалізації майбутніх фахівців, підвищення ефективності різних форм роботи викладачів і студентів як суб'єктів особистісного розвитку та самореалізації.

У самому загальному вигляді самореалізація як процес реалізації

себе – це проектування себе в житті і професійній діяльності, пошук і ствердження свого особливого шляху в цьому світі, своїх цінностей і змісту свого існування в кожен даний момент часу. Самореалізація, очевидно, можлива тільки тоді, коли у людини є сильний рушійний мотив для особистісного росту. Розвивати свої здібності, реалізувати потенційні можливості, розв'язувати свої особистісні проблеми і конфлікти без відходу в рятівні захисти – це серйозні іспити, з якими змушена справлятися особистість, що вибрала даний шлях власного розвитку, де зустрічаються такі проблеми, як ризик нерозуміння, осуду, неприйняття іншими та ін.

Особистість є складною системою, якій не можна нав'язати шляхи її розвитку. Розвинена особистість сама визначає напрями, шляхи та завдання свого розвитку. Сама оцінює результати цього процесу. Тут важливо зрозуміти, як сприяти її власним тенденціям розвитку, які зовнішні умови та обставини можуть допомогти особистості побудувати себе.

Вивчення практичної психології не може бути зведено лише до засвоєння інформації та вироблення навичок – воно разом із тим має змінювати внутрішні психічні структури суб'єкта навчання, оскільки основним інструментом у професійній діяльності практичного психолога є він сам, його особистість. Психологічні знання повинні мати суб'єктивну значущість для того, хто навчається, а сам процес навчання – бути суб'єктивно драматичним. Іншими словами, засвоїти (присвоїти) прикладну психологію – це не тільки вивчити, запам'ятати, а й пережити.

5.3. Професійне зростання фахівця психологічної служби

Професійне становлення психолога-практика у процесі професійної діяльності вимагає від фахівця складної напруженої творчої роботи над розвитком власної особистості, вибір одних можливостей і відмова від інших. Спеціаліст має досягнути, в першу чергу, найвищого рівня розвитку мистецтва жити – особливого вміння і високої майстерності у творчій побудові свого життя, що базується на глибокому знанні життя, розвиненій самосвідомості й оволодінні системою засобів, методів, технологій програмування, конструювання і здійснення життя як індивідуально-особистісного життєвого проекту. Професійне цілеутворення кваліфікованих практичних психологів, насамперед, має здійснюватися на основі усвідомлення узагальненої теорії, основних

напрямів та технологій діяльності. Важливим чинником у професійному становленні психолога є формування професійних здібностей на основі розвитку його особистісних та професійних утворень щодо основної мети психологічної допомоги — це допомога людині в розв'язанні її життєвих проблем та налагодженні стосунків із оточуючими.

Розглядаючи процес і результати професійного становлення практичних психологів варто розрізнити професійну підготовку фахівця і його професіоналізм. Перше поняття відображає процес оволодіння необхідними знаннями й навичками, а друге — результат цього процесу, його якісну характеристику. Можна сказати, що професіоналізм — це ще й якась перспектива, що тією чи іншою мірою доступна даному фахівцеві в силу його індивідуальних можливостей і різних об'єктивних факторів (О. І. Сироватко). Допомогти йому побачити цю перспективу в повному обсязі, створити умови для її досягнення — не менш, а може, і більш важливе завдання у порівнянні з констатацією стану професіоналізму людини на даний момент.

Майстерність — результат професійного становлення суб'єкта, при якому він досягає найбільшого успіху в роботі. Говорити про майстерність можливо тільки за наявності певного рівня сформованості знань, умінь, навичок, професійно важливих якостей, а також — внутрішнього світу особистості, її потреб, ціннісних орієнтацій, уявлень про людей, самого себе, результати власної діяльності. Інтегральним результатом діяльності особистості, що передує її професійній майстерності, є вмільсть суб'єкта діяльності — соціальні, загальнотрудові й спеціальні уміння, що були сформовані в процесі застосування раніше набутих знань, умінь і навичок у нових нестандартних умовах (Л. Л. Кондратьєва).

Досліджуючи проблему професіоналізму А. К. Маркова [5] визначає його як інтегральну характеристику діяльності, спілкування й особистості людини праці. Професіоналізм вчена визначає через співвідношення стану мотиваційної сфери людини праці (професійні цінності, професійні домагання й мотиви, професійне цілепокладання й т. ін.) і операційної сфери (професійна самосвідомість, професійні здібності, навченість, прийоми й технології як складові професійної майстерності і творчості та ін.). А. К. Маркова вважає, що одиницями аналізу професії мають бути професійні завдання, що означає радикально інший підхід до побудови професіограм і визначення саме тих способів діяльності, спілкування і якостей особистості, які адекватні вирішенню завдань професійної діяльності.

Л. М. Мітіна об'єктом професійного розвитку й формою реалізації творчого потенціалу людини в професійній праці визначає інтегральні

характеристики її особистості: спрямованість, компетентність, емоційну й поведінкову гнучкість.

Ряд авторів визначають професійне становлення фахівця як процес, що має проходити кілька наступних стадій :

1) рефлексивна – знання цілей діяльності, наполегливість, наявність спеціальних здібностей, засвоєння цілей освіти;

2) дидактична – оволодіння навичками, спеціалізованими знаннями;

3) управлінська – майстерність механізму впливу для досягнення запланованого результату. На цій стадії фахівець має володіти методами (техніками роботи) і мати певні здібності непрямого впливу на дитину.

Замислюючись про шляхи просування практичного психолога із шабля фахівця – початківця або зі стажем – на рівень високого професіоналізму, О. О. Бодальов, А. А. Деркач, Л. Г. Лаптев дійшли висновку, що особи, що проектують і здійснюють увесь цей процес, мають добре осмислити всі етапи його розгортання, змістовне наповнення кожної його фази й методичні форми його реалізації [2].

Професіоналізм практичного психолога можна назвати стрижневим компонентом обраного їм виду діяльності.

Важливо відзначити, що будь-яку діяльність, у тому числі й діяльність практичного психолога, обумовлює її мета. У даному випадку мета – це цілком конкретний образ результату виконуваної діяльності. Якщо врахувати характер реальних умов, то перед практичним психологом виникає цілий ряд проблем і завдань, які необхідно вирішити для одержання цього конкретного результату.

Щоб пройти дистанцію від образу результату (мети) до його реального втілення (продукту діяльності), необхідно виконати цілком певні дії, які відповідно до відведеної ролі прийнято називати *функціями*. Ці функції виконує практичний психолог, що виступає суб'єктом (активною діючою особою) психологічної практики. Цілком очевидно, що здатність практичного психолога ефективно виконувати свої функції залежить від певних його якостей. Всі вони у взаємозв'язку характеризуються загальним поняттям – *професійна компетентність, або професіоналізм*.

Отже, професійна компетентність за Л. Г. Лаптевим характеризується сформованістю у практичного психолога єдиного комплексу знань, навичок, умінь, психологічних особливостей (якостей), професійних позицій і акмеологічних інваріантів.

Знання, навички й уміння можуть бути представлені як *рольові харак-*

теристики професійної компетентності психолога. Всі інші компоненти з'являються як її *суб'єктні характеристики*, указують на відношення психолога до діяльності і на його індивідуальний стиль діяльності. Причому досягнення різних рівнів професійної компетентності визначається, наприклад, існуючими індивідуальними обмеженнями, що є протипоказаннями для виконання психологом професійних функцій.

Таким чином, для аналізу професійної діяльності практичного психолога виокремлюють наступні сторони (блоки): *професійна діяльність, професійне спілкування, особистість професіонала і результати його праці*.

Дані сторони розкривають *процесуальний і результуючий аспекти* професійної діяльності психолога, його повсякденних відносин і особистісного розвитку. Кожна із зазначених сторін (блоків) діяльності практичного психолога має певні психологічні характеристики. Їх можна згрупувати в *критеріальний модуль*, до складу якого входять показники у вигляді об'єктивно необхідних знань, навичок й умінь, психологічних особливостей (якостей), позицій й акмеологічних інваріантів.

Вимоги до підготовки практичного психолога системи освіти України відображені у професіограмі практичного психолога (освітньо-кваліфікаційній характеристиці) (Т. С. Яценко та ін.) [4, 9, 10].

Під професіограмою розуміється детальний опис змісту, технології і всіх суттєвих умов конкретної професійної діяльності – технічних, соціальних, психологічних, економічних тощо. Психограма, у свою чергу, є описом професійно необхідних якостей особистості, описом, який спрямовується безпосередньо на особистість, тобто на розкриття тих вимог, які професійна діяльність ставить перед психологічною сферою особистості.

Розроблений А. А. Деркачем, Л. Г. Лаптевим системний акмеографічний підхід до професійної компетентності практичного психолога являє собою модель практичного психолога як професіонала й містить систему вимог, дотримання яких забезпечує продуктивне виконання психологом своїх функцій у реальних умовах, а також сприяє постійному розвитку та реалізації його творчого потенціалу. Це не тільки описова модель, але й свого роду алгоритм, проходження за яким дає можливість обрати найбільш продуктивну стратегію, тактику і методи професійної підготовки.

Так, О. І. Сироватко, запропонувала професіограму практичного психолога, що представлена об'єктивними і суб'єктивними характеристиками його діяльності у системі освіти.

Об'єктивні характеристики містять у собі цілі й завдання діяльності,

певні функції (види діяльності), а також вимоги до норм професійної діяльності та її результати.

Суб'єктивні характеристики діяльності психолога – це знання, уміння, навички, професійні позиції, психологічні якості й акмеологічні інваріанти.

Професійні знання становлять основу для формування психолого-педагогічної культури і безпосередньо технології досягнення психологом бажаних результатів своєї роботи.

Професійні знання охоплюють відомості про об'єкти дослідження, психологічні технології реалізації функціональних обов'язків, дані про всі детермінанти, що визначають успішність у досягненні бажаних результатів. Повна структура професійної діяльності психолога включає мотиваційно-орієнтаційну ланку, цілісний комплекс професійних дій діагностичного, розвиваючого, терапевтичного, коректувального і консультативного характеру, а також аналітичний контрольно-оцінний елемент.

Алгоритм цього процесу такий:

- 1) з'ясування цілей і завдань психологічної практики;
- 2) вивчення психологічних умов і факторів реальних обставин у яких можливе здійснення професійних дій;
- 3) прийняття рішення про здійснення соціально-психологічної роботи з клієнтом;
- 4) планування психологічних заходів щодо реалізації рішення й організація їх виконання відповідно до вимог психологічних принципів і наукових рекомендацій;
- 5) аналіз результатів життєдіяльності соціальних та освітніх суб'єктів і соціально-психологічної роботи;
- 6) коректування всієї своєї діяльності.

Особливу увагу варто приділяти вивченню принципів і технології виконання функціональних обов'язків. Власне – дотриманню вимог методики.

Професійні знання практичного психолога це:

- знання загальних рис, особливостей і конкретики своєї професійної діяльності;
- знання структури, змісту й практики роботи;
- знання про власні індивідуальні особливості, можливості, сильні і слабкі сторони діяльності;
- знання про способи компенсації власних недоліків.

Професійні вміння являють собою дії й методи роботи психолога («техніки» психолога), що застосовуються їм для реалізації обов'язків

і функцій психолого-психологічної роботи. Професійні вміння охоплюють великий арсенал дій психолога щодо виконання професійних функцій. Психологові необхідно вміти:

- об'єктивно й всебічно аналізувати реальні умови і фактори життєвої ситуації клієнта;
- планувати й ефективно здійснювати соціально-психологічну роботу відповідно до наукових рекомендацій;
- систематично вивчати й об'єктивно оцінювати результати соціально-психологічної діяльності;
- реалізовувати заходи для її оптимізації.

Навички складають набуту, сформовану, стійку здатність практичного психолога виконувати професійні дії, прийоми, конкретні посадові функції.

Важливі в професійному плані навички:

- здатність регулювати свою розумову діяльність та емоційні стани;
- здатність мобілізувати можливості і власні психологічні ресурси,
- здійснювати весь комплекс діяльнісних елементів, що утворюють цілісну технологію продуктивної професійної праці психолога, у який входить:

Організаційно-методична робота – всі рівні планування, а також підготовча й безпосередня діяльність з різних аспектів соціально-психологічного супроводу, психологічна просвіта щодо навчання посадових осіб, педагогів використанню у своїй практиці знань із області психології; підготовки психологічного активу до ефективних дій; психологічного консультування й освіти клієнтів.

Дослідницько-аналітична – розробка концептуальних підходів до вивчення соціально-психологічних явищ, аналітична робота з отриманою інформацією, адаптація психодіагностичних методик до умов реальної практики, пошук тенденцій і закономірностей в існуючих соціально-психологічних явищах.

Психотерапевтичний вплив – комплексний вербальний і невербальний вплив на судження, емоційно-вольову й інтелектуальну сфери клієнта, створення комфортних умов для їх продуктивної праці й життя.

Психологічне консультування й освіта. Консультування – носить рекомендаційний характер, базується на спільному із клієнтом виявленні причин і недоліків існуючих станів. Психологічна освіта реалізується в контексті повсякденної життєдіяльності й у вигляді цільових заплано-

ваних заходах діяльності, що спрямовані на підвищення психологічної культури педагогів.

Специфічні психологічні особливості (якості) виражають сформованість всіх компонентів психіки професіонала: психічних процесів, властивостей, станів, психологічних новоутворень, які дозволяють йому виконувати обрану діяльність.

Психологічні якості охоплюють особливості професійного мислення й свідомості, рефлексії й самооцінки, цілепокладання й мотиваційної сфери, взаємозв'язків, відносин і практичних дій. *Найбільш значимими психологічними якостями* практичного психолога є:

- аналітико-конструктивний склад мислення й самостійність суджень;
- чуйність і проникливість;
- емоційно-вольова стабільність і терплячість;
- стійкість до стресів й уміння адаптуватися до різних умов;
- емпатія й рефлексія;
- загальна психофізична активність.

Професійна позиція практичного психолога – це цілісне психічне утворення, що включає конкретні установки й орієнтації, систему особистих відносин й оцінок внутрішнього й навколишнього досвіду, реальності й перспектив, а також власні домагання, реалізовані (не реалізовані, частково реалізовані) у діяльності.

Професійна позиція психолога визначає його орієнтацію, місце й роль у процесі запропонованої йому діяльності. Вона виражає його самооцінку, рівень професійних домагань, мотиви діяльності й розуміння свого призначення. Вона доповнюється конкретними ситуаційними елементами, що є кращими при виконанні професійних функцій діагностичного, терапевтичного, корекційно-розвиваючого, консультаційного, аналітичного, контрольно-оцінного й іншого характеру.

Акмеологічні інваріанти практичного психолога – це такі компоненти, що формуються і використовуються в діяльності, та спричиняють оптимальний творчий потенціал і найвищу продуктивність діяльності практичного психолога незалежно від дії зовнішніх умов і факторів.

У числі загальних і специфічних акмеологічних інваріантів виокремлюють: постійну включеність у процес прийняття рішення, передбачення, проникливість, особистісні домагання, мотивацію досягнення, саморегуляцію й інші незатребувані раніше професійно важливі якості й індивідуальні особливості.

Найбільш важливі акмеологічні інваріанти практичного психолога:

- потреба в підтримці стійкої діяльнійснї спрямованостї,
- високї компенсаторнї можливостї й психїчна вїдновлюванїсть, якї забезпечують адаптивнїсть психолога,
- здатнїсть до багаторївневої рефлексїї,
- вмїння здїйснювати професїйну діяльнїсть в «зонї комфортного психїчного стану»,
- достатнїй рївень мобїльної саморегуляцїї й управлїння функцїональним станом й їн.

Індивїдуальнї обмеженнї або протипоказаннї – об'єктивна база, на якїї формується група особистїсних труднощїв, бар'єрїв, блокаторїв, що перешкоджають успїшнїй професїйнїй діяльнїстї.

Застосування акмеограмї як найбільш повного системного опису професїйної компетентностї практичного психолога дозволяє не тїльки видїлити її бажанї компоненти, але й визначити тї з них, якї перешкоджають продуктивнїй діяльнїстї. Такї протипоказаннї вїдїграють роль психологїчних утруднень, бар'єрїв, блокаторїв діяльнїстї.

Таким чином, основнї пїдходи до норм діяльнїстї практичного психолога можуть мїстити наступнї вимоги. Перша з них стосується структурної цїлїсностї системи засвоюваних норм діяльнїстї (Г. О. Балл). Основнї напрями реалїзацїї цїєї вимоги сформульованї так: забезпеченнї системностї знань (Л. Я. Зорїна); вїдпрацьовування орієнтовних, виконавчих і контрольних операцїй при формуваннї способїв дїй (П. Я. Гальперїн, Н. Ф. Талїзіна, Ю. І. Машбїць); досягненнїя необхідного рївня спїльностї засвоюваного способу дїї на основї оволодїння його операцїйним складом, засобами його переносу на новї об'єкти вїкористання в нових цїлях.

Перерахованї вимоги стосуються норм, що регулюють їнструментальну (змїстовно-операцїйну) сторону діяльнїстї, а також мотивацїйних норм, регульованих цїнностями, прийнятими суб'єктами взаємодїї.

На психологїчному рївнї Г. О. Балл розглядає не просто нормативнї системи, а можливостї їх формування в кожнїй особистостї. Видїляють два основних способи такого формування: *рефлексивний*, що пов'язаний з вербалїзацїєю і свїдомим прийняттям норм, і *позарефлексивний*, коли останнї засвоюються через безпосереднє наслїдування зовнїшньому зразку або пїд впливом соцїальної групи, що здїйснюється через механїзми навїювання, «психїчного зараженнїя».

Має значеннїя не тїльки знання фахївцем змїсту окремих норм, але й розумїння їхнього взаємозв'язку, вмїння проаналїзувати, конкретизувати тї або їншї ситуацїї. Їдучи таким шляхом, людина досягає

справжнього володіння сукупністю норм, здобуває здатність творчо використати їх.

Шляхом зіставлення норм із показниками, що характеризують процес і результати цієї діяльності, формуються оцінки її успішності, тому треба щораз враховувати, норма якого типу покладена в основу розглянутої оцінки.

Так, наприклад, Г. О. Балл [1] розглядає наступні типи норм:

А) *стандарти*, що фіксують вимоги до суб'єкта, що займає певну соціальну позицію;

Б) *ідеали*, що вказують перспективну мету, до досягнення якої він покликаний прагнути;

В) *норми індивідуального прогресу (або втримання досягнутого рівня)*, що встановлюють необхідне відношення нових результатів до попередніх з урахуванням можливостей суб'єкта й умов його діяльності.

У рамках виокремлених типів норм можливі додаткові варіанти.

Так, норми-стандарти можуть стосуватися процесу або результату діяльності. Серед норм-ідеалів доцільно виділити досяжні в принципі й абсолютні, до яких можна тільки в тім або іншому ступені наблизитися. Суб'єкт має співвідносити процес і результати контрольованої їм діяльності не тільки з нормами-стандартами (і нормами індивідуального прогресу), але обов'язково також і з нормами-ідеалами, намагаючись визначити, чи досягається наближення до ідеалу чи ні.

Аналіз професійної діяльності практичного психолога з використанням показників критеріального модуля (*знань, навичок й умінь, психологічних особливостей (якостей), позицій й акмеологічних інваріантів*) дозволяє одержати оцінку діяльності практичного психолога, що носить суб'єктивний характер. Оцінка критеріального модуля і облік об'єктивних характеристик діяльності (завдань, функцій, результатів і норм діяльності) становить основу аналізу технології організації діяльності практичного психолога системи освіти.

Отже, професійна діяльність практичного психолога перебуває в самому тісному зв'язку з іншими видами діяльності психолога, його повсякденним спілкуванням, особистісним розвитком і результатами сукупної праці. З урахуванням цих зв'язків і показників можливо проаналізувати основні складові професійної компетентності психолога, що необхідні для продуктивної діяльності. Цей підхід відрізняється від існуючих дотепер тим, що вводяться поняття механізм професійного розвитку й стадій професійного росту практичного психолога, розглядаються механізми становлення й формування розвитку професійної компетентності.

Такий підхід дозволив нам разом із О.І. Сироватко запропонувати модель професійного розвитку практичного психолога.

Модель, алгоритм і технологія діяльності практичного психолога — це ті дефініції його діяльності, без засвоєння яких немає усвідомленого сходження до вершин професіоналізму в даній соціальній сфері.

В цілому професіонал:

- опанує норми професії в мотиваційній й операційних сферах;
- результативно й успішно, з високою продуктивністю здійснює свою трудову діяльність;
- дотримуючись високих стандартів, досягаючи майстерності, володіє розвиненим професійним цілепокладанням;
- самостійно будує сценарій свого професійного життя;
- стійкий до зовнішніх перешкод, прагне до розвитку своєї особистості;
- індивідуальними засобами професії збагачує досвід оригінальним творчим внеском;
- сприяє підвищенню соціального престижу даної професії в суспільстві, інтересу до неї;
- конкурентноздатний у своїй сфері діяльності.

Бачення практичним психологом стратегії досягнення професіоналізму припускає проходження ряду етапів професійної компетентності. Ці етапи характеризуються такими рівнями професіоналізму, як:

- здатність успішно виконувати професійну діяльність;
- підготовленість до стабільної продуктивної праці;
- професійна майстерність у реалізації функцій й обов'язків;
- творче оволодіння дослідницько-інноваційним стилем професійної діяльності.

Відзначені рівні професійної компетентності є еталонами для оцінювання й дозволяють відслідковувати еволюцію професійного росту, виявляти її тенденції й надавати професійній діяльності оптимальний характер відповідно до її призначення й власної стратегії досягнення.

Як показує досвід, сходження до вершин професії пролягає через створення власної системи роботи, що детермінована багатьма професійними вимогами.

Таким чином, можна стверджувати, що форми, зміст і методи професійної підготовки, підвищення кваліфікації, професійний відбір, професійне самовдосконалення практичного психолога обумовлюються специфікою прикладної психології і специфікою психологічного практикування професіонала.

ТЕМИ І ЗАВДАННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1.

Особистісний портрет практичного психолога

1. Професійно значущі особистісні риси та якості практичного психолога.
2. Основні етичні вимоги до роботи практичного психолога.
3. Специфікація профвідбору на посаду практичного психолога.
4. Розвиток потенцій особистості практичного психолога.

Тема 2.

Професійне становлення як неперервний процес проектування особистості психолога-професіонала

1. Зміст, форми і методи професійної підготовки практичних психологів
2. Особистісний розвиток і самореалізація в процесі підготовки майбутніх психологів до професійної діяльності.
3. Формування соціальної компетентності практичних психологів.
4. Професійна майстерність практичного психолога. Професіоналізм фахівця.
5. Професіограма в роботі практичного психолога закладів освіти.
6. Психограма практичного психолога.
7. Модель професійного розвитку практичного психолога.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Опишіть види роботи практичного психолога.
2. У чому полягає специфіка ціннісно-сміслової сфери особистості практичного психолога.
3. Як пов'язані професійні цінності практичного психолога з етичними засадами його професійної діяльності.
4. Які вимоги висуваються до емоційної сфери практичного психолога. Назвіть причини емоційного вигорання.
5. Професійна рефлексія, самооцінка і саморегуляція та їх роль в структурі особистості практичного психолога.
6. Соціальна компетентність та її роль в структурі особистості практичного психолога.
7. Дайте характеристику трьом рівням (напрямам) професійної підготовки практичного психолога.

8. Як здійснюється формування професійно важливих рис практичного психолога у процесі його підготовки у ВНЗ.

9. Роль практичних занять і навчальної практики у формуванні професійних навичок практичного психолога.

10. Що таке професійна майстерність практичного психолога.

11. Основні риси професійної майстерності практичного психолога.

Тематика рефератів

1. Опис і обґрунтування професіограми практичного психолога.

2. Опис і обґрунтування психограми практичного психолога.

3. Етичні вимоги до особистості практичного психолога.

4. Особистісний саморозвиток практичного психолога під час навчання у ВНЗ.

5. Шляхи і способи професійного самовдосконалення практичного психолога.

6. Особистісне зростання практичного психолога. Психологічний портрет практичного психолога.

7. Планування кар'єри практичним психологом.

Завдання для самостійної дослідницької роботи

1. Скомпонуйте ряд основних вимог до статусу практичного психолога закладів освіти.

2. Підготуйте проект на тему: «Який психолог потрібен школі?» (дошкільному закладу, гімназії, дитячому будинку).

3. Проаналізуйте на основі професіограми практичного психолога свої можливості професійної адаптації.

4. Розробіть програму підвищення кваліфікації (професійного відбору, професійного вдосконалення) практичного психолога.

5. Складіть перспективний план роботи практичного психолога в різних типах навчальних закладів.

6. Складіть календарний план роботи практичного психолога (на тиждень) з урахуванням розподілу часу за основними напрямками роботи.

ВИКОРИСТАНА І РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г.А. Психология в рациогуманистической перспективе: Избранные работы / Г.А. Балл.— К.: Основа, 2006. — 408 с.
2. Бодров В.А. Психологические исследования проблемы профессио-

- нализации личности / [Под ред. В.А. Бодрова] // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала – М.: Наука, 1991. – 344 с.
3. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості : [учбовий посібник для студентів старших курсів психологічних факультетів та відділень університетів] / О.Ф. Бондаренко. – Харків : Фоліо, 1996. – 237 с.
 4. Варначева Л.В. Школьные проблемы глазами психолога / Л.В. Варначева, Т.А. Гусева и др. – М., 1998. – 234 с.
 5. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: Монографія / Ж.П. Вірна. – Луцьк: Вежа, 2003. – 320 с.
 6. Галузеві стандарти вищої освіти: Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра; Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра. / [Авторський колектив під керівництвом Т.С. Яценко] – К.: МОНУ. 2005. – 326 с.
 7. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба : Вопросы теории и практики / Научн.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Академии пед. наук СССР / И.В. Дубровина. – М. : Педагогика, 1991. – 232 с.
 8. Кваліфікаційні характеристики педагогічних працівників, для яких встановлені кваліфікаційні категорії : Практ. психолог.: Інформац. зб. М-ва освіти України. – 1994. – № 5–6. – С. 46–48.
 9. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Педагогика, 1996. – 286 с.
 10. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. – 228 с.
 11. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога / Р.В. Овчарова. – М.: Педагогика, 1993. – 280 с.
 12. Основи практичної психології. Підручник для ВНЗ / В. Панок, Т. Тигаренко, Н. Чепелева та ін. – 3-тє вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – 536 с.
 13. Панок В.Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку: Монографія / В.Г. Панок. – Чернівці: Технодрук, 2010. – 486 с.
 14. Панок В.Г., Острова В.Д. Психологічна служба вищого навчального закладу / В.Г. Панок, В.Д. Острова. – К. : «Освіта України», 2010. – 230 с.
 15. Роджерс К.Ю. Клиентоцентрированная терапия / К.Ю. Роджерс. – М.: Ваклер, 1997. – 320 с.
 16. Самоукина Н.В. Первые шаги практического психолога / Н.В. Самоукина. – Дубна : ООО «Феникс+», 2000. – 224 с.
 17. Статистичний бюлетень показників розвитку психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій за 2014-2015 навчальний

- рік / [Березіна Н.О., Лунченко Н.В., Обухівська А.Г. та ін.]. – К. : Ніка-Центр, 2015. – 66 с.
18. Строяновська О.В. Психологічна служба в системі освіти : Практикум з навчального курсу для практичних психологів : навч. посібн. / О.В. Строяновська. – К. : Каравелла, 2010. – 176 с.
 19. Чепелева Н.В. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду : монографія / Н.В. Чепелева, Т.М. Титаренко, М.Л. Смульсон та ін. [під ред. Н.В. Чепелевої]. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 255с.
 20. Яценко Т. С. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога / Т. С. Яценко, А.В. Глузман. – Днепропетровск : Инновация, 2015. – 396 с.

ПІСЛЯМОВА

Підходить до завершення великий етап у розвитку психологічної служби системи освіти. Перші двадцять п'ять років її існування були непростими, наповненими бурхливими подіями як у житті всього українського суспільства, так і в житті освітньої галузі. Крізь суспільні і економічні кризи, війни і революції, численні освітні реформи психологічна служба пройшла гідно і довела свою ефективність і необхідність для широких верств населення, для усіх, хто вважає себе причетним до освіти.

Психологізація суспільства, запровадження гуманістичних, людиноцентричних ідей у практику суспільних стосунків, у першу чергу через освіту, було і залишається головним завданням професійної діяльності практичних психологів і соціальних педагогів. Надзвичайно важливо у наші складні часи не загубити, а захистити головне – людяність, сприяти олюдненню усіх сфер соціального життя.

На нашу думку психологічні служби якраз і є тим важелем, який здатен перевести теоретичні, методологічні ідеї людиноцентризму в конкретні методики і технології практичної психосоціальної роботи. Перша чверть століття функціонування служби є тому підтвердженням.

Від самого початку, від ідеї, від першої концепції розвитку, до сучасного розвинутого стану служба трималася зусиллями ентузіастів, подвижників, людей які вважали гуманістичні засади педагогіки своєю життєвою позицією. Такими були Іван Іванович Цушко, Василь Олексійович Скребець, Василь Васильович Доротій, Сергій Володимирович Лазаревський, Ольга Миколаївна Цимбалюк, багато інших. Історія всіх розсудить...

Цей підручник є ніби підсумком багаторічної роботи усіх працівників психологічної служби кінця ХХ – початку ХХІ століття – практичних психологів, соціальних педагогів закладів освіти усіх типів, методистів і керівників, науковців, викладачів. Сподіваємося – підсумком етапним.

У наш час психологічні служби стали багаточисельними, а професія практичного психолога – масовою. Цілком обґрунтовано можна стверджувати, що психологічні служби здійснюють помітний вплив на суспільні процеси у нашій країні. Саме через це професійна підготовка

майбутніх практичних психологів набуває у наш час усе більшої ваги і суспільної значущості.

Основною метою даної роботи було сформувати у майбутніх практичних психологів уявлення про зміст, форми і методи роботи психологічної служби та сформувати уявлення про усі складнощі та умови професійної діяльності у цій сфері, «приміряти на себе» професію, побачити *смысл* діяльності практичного психолога, синтезувати у своїй свідомості розрізнені та почасти суперечливі знання з різних галузей наукової психології.

Робота над цим підручником тривала багато років. Фактично вона почалася з 1991 року. Першою спробою систематичного викладу цього матеріалу був підручник «Основи практичної психології» (1999, 2001, 2006), яким і досі користуються у вишах. Теоретичне обґрунтування прикладної психології, як методологічної основи функціонування психологічних служб, було здійснено у монографії «Практична психологія: теоретико-методологічні засади розвитку» (2010). На основі систематизованих теоретичних підходів та накопиченого за багато років практичного досвіду роботи психологічних служб було підготовлено експериментальний навчально-методичний посібник для студентів і викладачів «Психологічна служба» (2012, 2013). Останні роки посібник проходив експериментальну апробацію у вищих навчальних закладах України. Зауваження і пропозиції щодо його вдосконалення, які були висловлені викладачами і практикуючими психологами, стали основою для доопрацювання змісту і методичного апарату. Зокрема, були переглянуті окремі розділи і додані нові, окремі розділи були скорочені, оновлено списки літератури, запитання для самоконтролю і семінарських занять, додатки.

Наскільки корисним для читачів буде цей підручник покаже майбутнє.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Закон України ПРО ОСВІТУ

м. Київ, 23 травня 1991 р. № 1060-ХІІ із змінами і доповненнями

ВИТЯГ

Освіта — основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних цінностей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємодопомоги між націями і народами.

Стаття 12. Повноваження Міністерства освіти України та міністерств і відомств України, яким підпорядковані заклади освіти.

Міністерство освіти України є центральним органом державної виконавчої влади, який здійснює керівництво у сфері освіти.

Міністерство освіти України:

- бере участь у визначенні державної політики в галузі освіти, науки, професійної підготовки кадрів, розробляє програми розвитку освіти, державні стандарти освіти;
- встановлює державні стандарти знань з кожного предмета;
- визначає мінімальні нормативи матеріально-технічного, фінансового забезпечення закладів освіти;
- здійснює навчально-методичне керівництво, контроль за додержанням державних стандартів освіти, державне інспектування;

- забезпечує зв'язок із закладами освіти, державними органами інших країн з питань, які входять до його компетенції;
- проводить акредитацію вищих та професійно-технічних закладів освіти незалежно від форм власності та підпорядкування, видає їм ліцензії, сертифікати;
- формує і розміщує державне замовлення на підготовку спеціалістів з вищою освітою;
- розробляє умови прийому до закладів освіти;
- забезпечує випуск підручників, посібників, методичної літератури;
- розробляє проекти положень про заклади освіти, що затверджуються Кабінетом Міністрів України;
- організовує атестацію педагогічних і науково-педагогічних працівників щодо присвоєння їм кваліфікаційних категорій, педагогічних та вчених звань;
- разом з іншими міністерствами і відомствами, яким підпорядковані заклади освіти. Міністерством освіти Автономної Республіки Крим реалізує державну політику в галузі освіти, здійснює контроль за її практичним втіленням, дотриманням актів законодавства про освіту в усіх закладах освіти незалежно від форм власності та підпорядкування;
- здійснює керівництво державними закладами освіти. Акти Міністерства освіти України, прийняті у межах його повноважень, є обов'язковими для міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади освіти, Міністерства освіти Автономної Республіки Крим, місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм органів управління освітою, закладів освіти незалежно від форм власності.

Міністерство освіти України забезпечує організацію роботи з фізичного виховання, фізкультурно-оздоровчої і спортивної роботи в навчальних закладах усіх типів і рівнів акредитації, здійснює науково-методичне забезпечення цієї роботи в ході навчального процесу і в позанавчальний час.

(частину 1 статті 12 доповнено абзацом згідно із Законом України від 14.10.98 р. № 178-XIV)

2. Міністерства і відомства, яким підпорядковані заклади освіти, разом з Міністерством освіти України беруть участь у здійсненні державної політики в галузі освіти, науки, професійної підготовки кадрів, у проведенні державного інспектування та акредитації закладів освіти, здійснюють контрольні функції по дотриманню вимог щодо якості

освіти, забезпечують зв'язок із закладами освіти та державними органами інших країн з питань, що належать до їх компетенції, організують впровадження у практику досягнень науки і передового досвіду.

Акти міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади освіти, прийняті у межах їх компетенції, є обов'язковими для місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм органів управління освітою, закладів освіти відповідного профілю незалежно від форм власності.

3. Міністерство освіти Автономної Республіки Крим здійснює повноваження керівництва освітою, крім повноважень, віднесених до компетенції Міністерства освіти України, міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади освіти.

4. Інші повноваження Міністерства освіти України, міністерств і відомств України, яким підпорядковані заклади освіти, визначаються положенням про них.

Стаття 14. Повноваження місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в галузі освіти.

1. Місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування здійснюють державну політику в галузі освіти та в межах їх компетенції:

- встановлюють, не нижче визначених Міністерством освіти України мінімальних нормативів, обсяги бюджетного фінансування закладів освіти, установ, організацій системи освіти, що є комунальною власністю, та забезпечують фінансування витрат на їх утримання;

- забезпечують розвиток мережі закладів освіти та установ, організацій системи освіти, зміцнення їх матеріальної бази, господарське обслуговування;

- здійснюють соціальний захист працівників освіти, дітей, учнівської і студентської молоді, створюють умови для їх виховання, навчання і роботи відповідно до нормативів матеріально-технічного та фінансового забезпечення;

- організують облік дітей дошкільного та шкільного віку, контролюють виконання вимог щодо навчання дітей у закладах освіти;

- вирішують у встановленому порядку питання, пов'язані з опікою і піклуванням про неповнолітніх, які залишилися без піклування батьків, дітей-сиріт, захист їх прав, надання матеріальної та іншої допомоги;

- створюють належні умови за місцем проживання для виховання дітей, молоді, розвитку здібностей, задоволення їх інтересів;

– забезпечують у сільській місцевості регулярне безкоштовне підвезення до місця навчання і додому дітей дошкільного віку, учнів та педагогічних працівників;

– організовують професійне консультування молоді та продуктивну працю учнів;

– визначають потреби, обсяги і розробляють пропозиції щодо державного замовлення на підготовку робітничих кадрів для регіону.

2. Місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування створюються відповідні органи управління освітою, діяльність яких спрямовується на:

– управління закладами освіти, що є комунальною власністю;

– організацію навчально-методичного забезпечення закладів освіти, вдосконалення професійної кваліфікації педагогічних працівників, їх перепідготовку та атестацію у порядку, встановленому Міністерством освіти України;

– координацію дій педагогічних, виробничих колективів, сім'ї, громадськості з питань навчання і виховання дітей;

– визначення потреб, розроблення пропозицій щодо державного контракту і формування регіонального замовлення на педагогічні кадри, укладання договорів на їх підготовку;

– контроль за дотриманням вимог щодо змісту, рівня і обсягу освіти, атестацію закладів освіти, що є комунальною власністю.

Місцеві органи управління освітою у здійсненні своїх повноважень підпорядковані місцевим органам державної виконавчої влади, органам місцевого самоврядування та відповідним державним органам управління освітою у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Стаття 21. Психологічна служба в системі освіти.

У системі освіти діє державна психологічна служба. Психологічне забезпечення навчально-виховного процесу в закладах освіти здійснюють практичні психологи. За своїм статусом практичні психологи належать до педагогічних працівників.

Стаття 22. Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти.

Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам, особам, які їх замінюють. Педагогічний патронаж здійснюється

соціальними педагогами. За своїм статусом соціальні педагоги належать до педагогічних працівників.

Стаття 55. Права педагогічних та науково-педагогічних працівників

1. Педагогічні та науково-педагогічні працівники мають право на:

- захист професійної честі, гідності;
- вільний вибір форм, методів, засобів навчання, виявлення педагогічної ініціативи;
- індивідуальну педагогічну діяльність;
- участь у громадському самоврядуванні;
- користування подовженою оплачуваною відпусткою;
- забезпечення житлом у першочерговому порядку, пільгові кредити для індивідуального і кооперативного будівництва;
- придбання для працюючих у сільській місцевості основних продуктів харчування за цінами, встановленими для працівників сільського господарства;
- одержання службового житла;
- підвищення кваліфікації, перепідготовку, вільний вибір змісту, програм, форм навчання, закладів освіти, установ та організацій, що здійснюють підвищення кваліфікації і перепідготовку.

2. Відволікання педагогічних та науково-педагогічних працівників від виконання професійних обов'язків не допускається за винятком випадків, передбачених чинним законодавством.

Стаття 56. Обов'язки педагогічних та науково-педагогічних працівників

Педагогічні та науково-педагогічні працівники зобов'язані:

- постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру;
- забезпечувати умови для засвоєння вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, стажистами, клінічними ординаторами, аспірантами навчальних програм на рівні обов'язкових вимог щодо змісту, рівня та обсягу освіти, сприяти розвитку здібностей дітей, учнів, студентів;
- настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, відданості, патріотизму, гуманізму, доброти, стриманості, працелюбства, поміркованості, інших добродійностей;
- виховувати у дітей та молоді повагу до батьків, жінки, старших

за віком, народних традицій та звичаїв, національних, історичних, культурних цінностей України, її державного і соціального устрою, дбайливе ставлення до історико-культурного та природного середовища країни;

– готувати учнів та студентів до свідомого життя в душі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;

– додержуватися педагогічної етики, моралі, поважати гідність дитини, учня, студента;

– захищати дітей, молодь від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігати вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам.

Стаття 57. Гарантії держави педагогічним, науково-педагогічним працівникам та іншим категоріям працівників закладів освіти.

1. Держава забезпечує педагогічним та науково-педагогічним працівникам:

– належні умови праці, побуту, відпочинку, медичне обслуговування;

– підвищення кваліфікації не рідше одного разу на п'ять років;

– правовий, соціальний, професійний захист;

– компенсації, встановлені законодавством, у разі втрати роботи, у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці;

– призначення і виплату пенсії відповідно до чинного законодавства;

– встановлення підвищених посадових окладів (ставок заробітної плати) за наукові ступені і вчені звання;

– виплати педагогічним і науково-педагогічним працівникам надбавок за вислугу років щомісячно у відсотках до посадового окладу (ставки заробітної плати) залежно від стажу педагогічної роботи у таких розмірах:

понад 3 роки – 10 відсотків, понад 10 років – 20 відсотків, понад 20 років – 30 відсотків;

(установлено, що у 2001 році положення і норми, передбачені абзацом восьмим частини першої статті 57 цього Закону, реалізуються в розмірах і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України в межах видатків, врахованих у розрахунках до Державного бюджету України та місцевих бюджетів на 2001 рік згідно із Законом України від 07.12.2000 р. № 2120-III)

– надання педагогічним працівникам щорічної грошової винаго-

роди в розмірі до одного посадового окладу (ставки заробітної плати) за сумлінну працю, зразкове виконання службових обов'язків;

– виплату педагогічним і науково-педагогічним працівникам допомоги на оздоровлення у розмірі місячного посадового окладу (ставки заробітної плати) при наданні щорічної відпустки;

(установлено, що у 2001 році положення і норми, передбачені абзацом десятим частини першої статті 57 цього Закону, реалізуються в розмірах і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України в межах видатків, врахованих у розрахунках до Державного бюджету України та місцевих бюджетів на 2001 рік згідно із Законом України від 07.12.2000 р. № 2120-III)

– встановлення середніх посадових окладів (ставок заробітної плати) науково-педагогічним працівникам вищих закладів освіти третьою та четвертою рівнів акредитації на рівні подвійної середньої заробітної плати працівників промисловості;

(установлено, що у 2001 році положення і норми, передбачені абзацом одинадцятим частини першої статті 57 цього Закону, реалізуються в розмірах і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України в межах видатків, врахованих у розрахунках до Державного бюджету України та місцевих бюджетів на 2001 рік згідно із Законом України від 07.12.2000 р. № 2120-III)

– встановлення середніх посадових окладів (ставок заробітної плати) педагогічним працівникам вищих закладів освіти першого та другого рівнів акредитації та інших закладів освіти на рівні не нижчому від середньої заробітної плати працівників промисловості.

(установлено, що у 2001 році положення і норми, передбачені абзацом дванадцятим частини першої статті 57 цього Закону, реалізуються в розмірах і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України в межах видатків, врахованих у розрахунках до Державного бюджету України та місцевих бюджетів на 2001 рік згідно із Законом України від 07.12.2000 р. № 2120-III)

Перегляд заробітної плати педагогічним та науково-педагогічним працівникам провадиться двічі на рік з щоквартальною індексацією з урахуванням рівня інфляції.

Затвердження схеми посадових окладів (ставок заробітної плати) педагогічним, науково-педагогічним працівникам та підвищення (індексація) а посадових окладів (ставок заробітної плати) проводиться у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

2. Держава забезпечує:

– встановлення доплат спеціалістам, які працюють в системі

освіти, до рівня середньомісячної заробітної плати працівників у цілому по народному господарству;

– встановлення середнього розміру посадових окладів (ставок заробітної плати) обслуговуючому персоналу відповідно до схеми посадових окладів (ставок заробітної плати), що визначені Кабінетом Міністрів України.

Перегляд рівня заробітної плати спеціалістам, які працюють в системі освіти, і обслуговуючому персоналу провадиться двічі на рік з шоквартальною індексацією з урахуванням рівня інфляції.

3. У разі захворювання педагогічного та науково-педагогічного працівника, яке унеможливило виконання ним професійних обов'язків і обмежує перебування в дитячому, учнівському, студентському колективах, або тимчасового переведення за цих чи інших обставин на іншу роботу, за ним зберігається попередній середній заробіток. У разі хвороби або каліцтва попередній середній заробіток виплачується до відновлення працездатності або встановлення інвалідності.

4. Педагогічним працівникам, які працюють у сільській місцевості і селищах міського типу, а також пенсіонерам, які раніше працювали педагогічними працівниками в цих населених пунктах і проживають у них, держава відповідно до чинного законодавства забезпечує безплатне користування житлом з опаленням і освітленням у межах встановлених норм.

Вони мають право на одержання у власність земельної ділянки у розмірі середньої земельної частки відповідно до чинного законодавства.

5. Педагогічним та науково-педагогічним працівникам за рахунок власних коштів закладів освіти може надаватися матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань.

Стаття 58. Заохочення педагогічних та науково-педагогічних працівників.

За особливі трудові заслуги педагогічні та науково-педагогічні працівники можуть бути нагороджені державними нагородами, представлені до присудження державних премій України, відзначені знаками, грамотами, іншими видами морального та матеріального заохочення.

Стаття 59. Відповідальність батьків за розвиток дитини.

1. Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості.

2. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини.

3. Батьки та особи, які їх замінюють, зобов'язані:

– постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей;

– поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до державної і рідної мови, сім'ї, старших за віком, до народних традицій та звичаїв;

– виховувати повагу до національних, історичних, культурних цінностей українського та інших народів, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання та навколишнього природного середовища, любов до своєї країни;

– сприяти здобуттю дітьми освіти у закладах освіти або забезпечувати повноцінну домашню освіту відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу;

– виховувати повагу до законів, прав, основних свобод людини.

4. Держава подає батькам і особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні ними своїх обов'язків, захищає права сім'ї.

Стаття 60. Права батьків.

Батьки або особи, які їх замінюють, мають право:

– вибирати заклад освіти для неповнолітніх дітей;

– обирати і бути обраними до органів громадського самоврядування закладів освіти;

– звертатись до державних органів управління освітою з питань навчання, виховання дітей.

Додаток 2

Затверджено
Наказом Міністерства
освіти і науки України
від 02.07.2009 № 616

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
23.07.2009 за № 687/16703

Положення про психологічну службу системи освіти України

I. Загальні положення

1.1. Психологічна служба в системі освіти – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що складають єдину систему, основу якої становлять фахівці у сфері практичної психології і соціальної педагогіки: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, директори (завідувачі) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби.

Основною метою діяльності психологічної служби є психологічне забезпечення та підвищення ефективності педагогічного процесу, захист психічного здоров'я і соціального благополуччя усіх його учасників: вихованців, учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Соціально-педагогічний патронаж спрямований на надання соціально-педагогічної допомоги соціально незахищеним категоріям вихованців, учнів і студентів з метою подолання ними життєвих труднощів та підвищення їхнього соціального статусу.

1.2. Психологічна служба забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку вихованців, учнів і студентів, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальних закладів.

1.3. Психологічна служба у своїй діяльності керується Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про позашкільну освіту», «Про дошкільну освіту», іншими нормативно-правовими актами та цим Положенням.

1.4. Діяльність психологічної служби в системі освіти України забезпечується практичними психологами, соціальними педагогами, мето-

дистами та директорами (завідувачами) навчально-методичних кабінетів (центрів). За своїм статусом працівники психологічної служби належать до педагогічних працівників і відповідно до чинного законодавства користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

1.5. Психологічна служба співпрацює з органами охорони здоров'я, праці та соціального захисту населення, сім'ї, молоді та спорту, внутрішніх справ, іншими органами виконавчої влади, а також громадськими організаціями.

1.6. Це Положення визначає основні завдання, зміст діяльності, структуру, управління і фінансування психологічної служби системи освіти України в цілому.

1.7. Посади практичних психологів і соціальних педагогів уводяться в штатні розписи навчальних закладів і установ освіти за умови наявності спеціалістів з фаховою освітою в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат відповідно до нормативів чисельності практичних психологів і соціальних педагогів, згідно з додатком.

II. Основні завдання психологічної служби

2.1. Основні завдання психологічної служби системи освіти України полягають у:

сприятті повноцінному розвитку особистості вихованців, учнів, студентів на кожному віковому етапі, створенні умов для формування у них мотивації до самовиховання і саморозвитку;

забезпеченні індивідуального підходу до кожного учасника навчально-виховного процесу на основі його психолого-педагогічного вивчення;

профілактиці і корекції відхилень в інтелектуальному і психофізичному розвитку вихованців, учнів, студентів.

2.2. Основними видами діяльності психологічної служби є:

діагностика – психологічне обстеження вихованців, учнів, студентів, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів, визначення причин, що ускладнюють їх розвиток та навчання;

корекція – здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи;

реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги вихованцям, учням, студентам, які перебувають у кризовій ситуації (постраж-

дали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо), з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності;

профілактика – своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі;

прогностика – розробка і застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах, проектування змісту і напрямів індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів і складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп та міжгрупових відносин.

2.3. Психологічна служба системи освіти України функціонує на трьох рівнях:

науковому, на якому вивчає закономірності психічного розвитку і формування особистості вихованця, учня, студента з метою розробки методів і методик професійного застосування психологічних знань;

прикладному, на якому здійснює соціально-психологічне забезпечення процесу навчання і виховання, включаючи розробку навчальних програм, підручників, професійну підготовку і підвищення кваліфікації фахівців;

практичному, на якому забезпечує безпосередню роботу практичних психологів, соціальних педагогів у навчальних закладах.

2.4. Діяльність психологічної служби включає такі основні напрями:

консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу з питань навчання, виховання і розвитку вихованців, учнів, студентів, допомога органам державного управління у плануванні освітньої діяльності;

просвітницько-пропагандистська робота з підвищення психологічної культури в навчальних закладах та у сім'ї;

превентивне виховання (через засоби масової інформації, під час навчальної діяльності в рамках навчальних програм або як окремого предмета), метою якого є формування у вихованців, учнів, студентів орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я; профілактика алкоголізму, наркоманії, ВІЛ-інфекції і злочинності.

III. Структура та управління психологічною службою

3.1. Психологічна служба в системі освіти України складається з таких основних ланок:

Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи;

Навчально-методичного кабінету (центру) в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських, районних (міських) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти або методистів районних (міських) методичних кабінетів управлінь (відділів) освіти з психологічної служби;

підрозділів психологічної служби у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації;

практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів усіх типів.

3.2. Науково-методичне керівництво психологічною службою системи освіти здійснює Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, який діє на підставі статуту.

3.3. Навчально-методичний кабінет (центр) в Автономній Республіці Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти створюються місцевими органами виконавчої влади, підпорядковуються засновнику з усіх питань діяльності, а у частині науково-методичного забезпечення – Українському науково-методичному центру практичної психології і соціальної роботи.

Навчально-методичний кабінет (центр) в Автономній Республіці Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти можуть створюватися як структурні підрозділи закладів післядипломної педагогічної освіти або при Міністерстві освіти і науки Автономної Республіки Крим, Головному управлінню освіти і науки Київської міської державної адміністрації, управліннях освіти і науки обласних та Севастопольської міських державних адміністрацій, або як юридичні особи.

Навчально-методичний кабінет (центр) в Автономній Республіці Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти створюються, реорганізуються або ліквідуються за погодженням з Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи.

3.4. Районні (міські) навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти створюються місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування.

Районні (міські) навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти можуть функціонувати як структурні підрозділи районних (міських) методичних кабінетів (центрів) або як юридичні особи.

За неможливості створення районного (міського) навчально-методичного кабінету (центру) психологічної служби системи освіти до штатного розпису районного (міського) методичного кабінету (центру) вводиться посада методиста з психологічної служби.

Районний (міський) навчально-методичний кабінет (центр) психологічної служби системи освіти підпорядковується засновнику з усіх питань діяльності, а в частині науково-методичного забезпечення діяльності психологічної служби – навчально-методичному кабінету (центру) в Автономній Республіці Крим, обласним, Київському і Севастопольському міським навчально-методичним кабінетам (центрам) психологічної служби системи освіти.

3.5. Атестація працівників психологічної служби – практичних психологів, соціальних педагогів, методистів з психологічної служби, директорів (завідувачів) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти здійснюється відповідно до чинного законодавства.

3.6. Структура та штатний розпис навчально-методичного кабінету (центру) в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських, районних (міських) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти визначаються місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування відповідно до встановлених нормативів.

3.7. Навчально-методичний кабінет (центр) в Автономній Республіці Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські, районні (міські) навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти здійснюють свою діяльність відповідно до статуту (якщо вони є юридичними особами) або положення (якщо вони є структурними підрозділами).

3.8. Призначення на посаду та звільнення з посади директора (завідувача) навчально-методичного кабінету (центру) в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти здійснюються засновником за погодженням з Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи.

Призначення на посаду та звільнення з посади директора (завідувача) районного (міського) навчально-методичного кабінету (центру) психологічної служби системи освіти, методиста з психологічної служби районного (міського) методичного кабінету здійснюються засновником за погодженням з навчально-методичним кабінетом (центром) в Авто-

номній Республіці Крим, обласним, Київським, Севастопольським міським навчально-методичним кабінетом (центром) психологічної служби системи освіти.

Призначення на посаду та звільнення з посади практичного психолога і соціального педагога закладу освіти здійснюються за погодженням з районним (міським) навчально-методичним кабінетом (центром) психологічної служби системи освіти або з методистом з психологічної служби районного (міського) методичного кабінету.

3.9. Структура та штатний розпис психологічної служби вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації визначаються вищим навчальним закладом та фінансуються за рахунок власних коштів цього навчального закладу.

Психологічна служба вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації підпорядковується керівнику або одному з його заступників, а у частині науково-методичного забезпечення – Українському науково-методичному центру практичної психології і соціальної роботи.

IV. Зміст діяльності психологічної служби

4.1. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи є головною організацією психологічної служби системи освіти України, який здійснює організаційні, координаційні та науково-методичні функції у галузі практичної психології і соціальної педагогіки.

До повноважень Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи належать:

науково-методичне забезпечення психологічної служби системи освіти України;

здійснення психометричного нагляду, забезпечення діяльності психометричної комісії, організація соціально-психологічної експертизи методів, методик, новацій у галузі освіти;

розробка методичних вимог до змісту діяльності психологічної служби, координація науково-прикладних досліджень та методичних розробок;

координація та науково-методичне керівництво діяльністю навчально-методичного кабінету (центру) в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських, районних (міських) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти або методистів районних (міських) методичних кабінетів управлінь (відділів) освіти з психологічної служби.

4.2. Навчально-методичні кабінети (центри), методисти є осно-

вними організаційно-методичними ланками психологічної служби системи освіти, які здійснюють організаційні, координувальні та навчально-методичні функції у галузі практичної психології і соціальної педагогіки.

Навчально-методичний кабінет (центр) в Автономній Республіці Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські, районні (міські) навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти, методисти районних (міських) методичних кабінетів управлінь (відділів) освіти з психологічної служби:

забезпечують діяльність психологічної служби освіти регіону;

надають методичну, інформаційну підтримку практичним психологам, соціальним педагогам;

беруть участь в організації підвищення кваліфікації спеціалістів психологічної служби, їх атестації та професійного зростання, кадровому забезпеченні психологічної служби;

організують діяльність методичних об'єднань практичних психологів і соціальних педагогів;

координують науково-дослідні, практичні дослідження за пріоритетними напрямками діяльності психологічної служби;

беруть участь в оцінці, прогнозуванні та формуванні освітньої політики в регіоні;

впроваджують досягнення психологічної науки та передового досвіду.

Навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти, методисти організують діяльність “Телефонів довіри”, кабінетів корекції кризових станів, психологічних (сімейних) консультацій, профільних консультаційних пунктів, реабілітаційних центрів залежно від соціально-психологічних потреб регіону.

4.3. Практичний психолог навчального закладу:

бере участь у здійсненні освітньої, виховної роботи, спрямованої на забезпечення всебічного індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів, збереження їх повноцінного психічного здоров'я;

проводить психолого-педагогічну діагностику готовності вихованця, учня, студента до навчання та сприяє їх адаптації до нових умов навчально-виховного процесу, допомагає у виборі навчального закладу згідно з рівнем психічного розвитку;

розробляє та впроваджує розвивальні, корекційні програми навчально-виховної діяльності з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей вихованців, учнів, студентів;

сприяє вибору учнями і студентами професій з урахуванням їх

ціннісних орієнтацій, здібностей, життєвих планів і можливостей, готує учнів до свідомого життя; здійснює превентивне виховання, профілактику злочинності, алкоголізму і наркоманії, інших залежностей і шкідливих звичок серед підлітків;

проводить психологічну діагностику і психолого-педагогічну корекцію девіантної поведінки вихованців, учнів, студентів;

формує психологічну культуру вихованців, учнів, студентів, педагогів, батьків або осіб, які їх замінюють, консультує з питань психології, її практичного використання в організації навчально-виховного процесу.

4.4. Соціальний педагог навчального закладу:

вивчає та оцінює особливості діяльності і розвитку вихованців, учнів і студентів, мікроколективу (класу чи групи), шкільного, студентського колективу в цілому, молодіжних та дитячих громадських організацій; досліджує спрямованість впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивного виховного потенціалу соціального середовища та джерела негативного впливу на вихованців, учнів і студентів;

прогнозує на основі спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості вихованця, учня, студента чи групи; прогнозує результати навчально-виховного процесу з урахуванням найважливіших факторів становлення особистості;

дає рекомендації вихованцям, учням, студентам, батькам або особам, які їх замінюють, вчителям, викладачам та іншим особам з питань соціальної педагогіки; надає необхідну консультативну соціально-педагогічну допомогу дитячим і молодіжним громадським організаціям, вихованцям, учням, студентам, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах;

сприяє захисту прав вихованців, учнів і студентів, представляє їхні інтереси у службі у справах дітей, у правоохоронних та судових органах;

бере участь у формуванні навичок дотримання норм та правил поведінки, ведення здорового способу життя, сприяє попередженню негативних явищ серед вихованців, учнів, студентів;

надає соціальні послуги, спрямовані на задоволення соціальних потреб вихованців, учнів і студентів; здійснює соціально-педагогічний супровід навчально-виховного процесу, соціально-педагогічний патронаж соціально незахищених категорій вихованців, учнів і студентів;

сприяє соціальному і професійному визначенню особистості, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді.

4.5. Працівник психологічної служби повинен:

керуватися етичним кодексом психолога;

дотримуватися педагогічної етики, поважати гідність вихованців, учнів, студентів, захищати їх від будь-яких форм фізичного або психічного насильства;

будувати свою діяльність на основі доброзичливості, довіри у тісному співробітництві з усіма учасниками педагогічного процесу;

пропагувати здоровий спосіб життя, підвищувати рівень психологічних знань педагогічних працівників і батьків або осіб, які їх замінюють;

зберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих в процесі діагностики або корекційної роботи, якщо це може завдати шкоди вихованцеві, учню, студенту чи їх оточенню;

постійно підвищувати свій професійний рівень;

знати програмно-методичні матеріали і документи щодо обсягу, рівня знань, розвитку вихованців, учнів, студентів, вимоги державних стандартів до забезпечення навчально-виховного процесу, основні напрями і перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки.

4.6. Тривалість робочого тижня практичного психолога та соціального педагога визначається чинним законодавством з урахуванням типу навчального закладу.

V. Фінансування діяльності психологічної служби

5.1. Фінансування діяльності психологічної служби системи освіти та оплата праці практичних психологів і соціальних педагогів, працівників кабінетів (центрів), методистів здійснюється згідно з чинним законодавством.

5.2. Фінансування діяльності психологічної служби вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації (у тому числі оплати праці її працівників) здійснюється за рахунок власних коштів вищого навчального закладу.

5.3. Працівникам психологічної служби системи освіти надаються окремі приміщення (кабінети) для проведення діагностичної, навчальної, тренінгової, консультативної, розвивальної і корекційної роботи.

Директор Українського науково-методичного
центру практичної психології і соціальної роботи

В.Г. Панок

Додаток
до Положення про психологічну
службу системи освіти України

Нормативи чисельності практичних психологів і соціальних педагогів

**Нормативи чисельності практичних психологів
дошкільних навчальних закладів**

Місто		Село (селище)	
чисельність груп	максимальний норматив чисельності	чисельність груп	максимальний норматив чисельності
до 7	0,5	до 4	0,5
7 і більше	0,75	4 і більше	0,75
9 і більше	1,0	6 і більше	1,0

Посади практичних психологів дошкільних навчальних закладів компенсуючого типу та комбінованого типу, у яких є 2 і більше груп компенсуючого типу, дошкільних навчальних закладів (дитячих будинків) інтернатного типу, дошкільних навчальних закладів (центрів розвитку дитини) вводяться з розрахунку не більше однієї ставки на навчальний заклад за рахунок коштів загального фонду відповідного бюджету (для державних і комунальних дошкільних навчальних закладів).

**Нормативи чисельності практичних психологів
загальноосвітніх навчальних закладів**

Місто		Село (селище)	
чисельність учнів	максимальний норматив чисельності	чисельність учнів	максимальний норматив чисельності
до 499	0,5	до 99	0,25
500 і більше	0,75	100 і більше	0,5
700	1,0	200 і більше	0,75
		300	1,0

Посади практичних психологів спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів), гімназій, ліцеїв, колегіумів, загальноосвітніх шкіл-інтернатів, спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів), загальноосвітніх санаторних шкіл (шкіл-інтернатів), шкіл соціальної реабілітації, вечірніх (змінних) шкіл, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, позашкільних навчально-виховних закладів, професійно-технічних навчальних закладів, вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації вводяться з розрахунку не більше однієї ставки на навчальний заклад за рахунок коштів загального фонду відповідного бюджету (для державних і комунальних навчальних закладів).

Посади соціальних педагогів дошкільних навчальних закладів (дитячих будинків) інтернатного типу та центрів розвитку дитини вводяться з розрахунку не більше однієї ставки на навчальний заклад за рахунок коштів загального фонду відповідного бюджету (для державних і комунальних дошкільних навчальних закладів).

**Нормативи чисельності соціальних педагогів
загальноосвітніх навчальних закладів**

Місто		Село (селище)	
чисельність учнів	максимальний норматив чисельності	чисельність учнів	максимальний норматив чисельності
до 499	0,5	До 99	0,25
500 і більше	0,75	100 і більше	0,5
700	1,0	200 і більше	0,75
		300	1,0

Посади соціальних педагогів загальноосвітніх шкіл-інтернатів, спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів), у тому числі навчально-реабілітаційних центрів, загальноосвітніх санаторних шкіл (шкіл-інтернатів), шкіл соціальної реабілітації, вечірніх (змінних) шкіл, професійно-технічних навчальних закладів, вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації вводяться з розрахунку не більше однієї ставки на навчальний заклад за рахунок коштів загального фонду відповідних бюджетів (для державних і комунальних навчальних закладів).

У випадках, коли посади, перелічені в зазначених нормативах, не можуть забезпечити належне функціонування навчального закладу, за рахунок можливостей місцевого бюджету та інших джерел, передбачених чинним законодавством, можуть бути введені додаткові посади практичних психологів і соціальних педагогів.

Якщо посади практичних психологів та соціальних педагогів малокомплектних навчальних закладів передбачені у штатних розписах районних навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти, а не в навчальних закладах, то їхня чисельність розраховується за формулою:

Загальна чисельність учнів малокомплектних навчальних закладів

 = X,

100 учнів

де X – кількість ставок.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ
ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

Н А К А З

23.06.2011 N 623/61
Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
6 грудня 2011 р.
за N 1407/20145

**Про внесення змін до Положення про центральну та республіканську
(Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську
міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації**

Відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» (1065-17), статей 18 і 29 Закону України «Про загальну середню освіту» (651-14), статті 33 Закону України «Про дошкільну освіту» (2628-14), пункту 3 Плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загально-освітніх навчальних закладах на період до 2012 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 N 1482-р (1482-2009-р), з метою надання органам управління освітою, охорони здоров'я, соціальної політики кваліфікованої допомоги щодо забезпечення конституційних прав дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, у тому числі дітей-інвалідів, визначення для них адекватних форм психолого-педагогічної, соціально-медичної допомоги

Н А К А З У Є М О:

1. Унести зміни до Положення про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України від 07.07.2004 N 569/38 (з0931-04), зареє-

строваного в Міністерстві юстиції України 27.07.2004 за N 931/9530, виклавши його у новій редакції, що додається.

2. Забезпечити державну реєстрацію цього наказу в Міністерстві юстиції України в установленому законодавством порядку.

3. Міністерству освіти і науки, молоді та спорту Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій створити умови для функціонування діючих, удосконалення мережі районних (міських) психолого-медико-педагогічних консультацій та забезпечити керівництво їх діяльністю.

4. Центральній психолого-медико-педагогічній консультації здійснювати науково-методичне забезпечення діяльності республіканської (Автономна Республіка Крим), обласних, Київської та Севастопольської міських, районних (міських) психолого-медико-педагогічних консультацій, координувати їх роботу, забезпечувати дотримання державних вимог до змісту їх діяльності, форм і методів роботи консультантів.

5. Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступника Міністра Б.М. Жебровського та віце-президента Національної академії педагогічних наук України В.І.Лугового.

6. Цей наказ набирає чинності з дня його офіційного опублікування.

Міністр освіти і науки, молоді та спорту України

Д.В.Табачник

Президент Національної академії
педагогічних наук України

В.Г.Кремень

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства освіти і науки України,
Академії педагогічних наук України
07.07.2004 N 569/38 (z0931-04)

(у редакції наказу Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України, Національної академії
педагогічних наук України від 23.06.2011 N 623/61)

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України

6 грудня 2011 р.

за N 1407/20145

ПОЛОЖЕННЯ

про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації

I. Загальні положення

1.1. Психолого-медико-педагогічні консультації є методичними установами системи освіти і науки України, що здійснюють консультативну, методичну, психолого-педагогічну, корекційно-розвиткову, аналітичну, прогностичну, профілактичну, просвітницьку діяльність.

1.2. Діяльність психолого-медико-педагогічних консультацій спрямована на:

виявлення, психолого-педагогічне вивчення, оцінку труднощів та потенційних можливостей розвитку дітей віком до 18 років, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, мають ознаки ризику виникнення труднощів пізнавальної діяльності та поведінки;

підготовку висновку та рекомендацій щодо розвитку, змісту, форм і методів навчання з урахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини;

консультування батьків (осіб, які їх замінюють), педагогічних працівників, з питань вибору можливих форм і методів навчання, у тому числі інклюзивного (інтегрованого), у поєднанні з реабілітаційними заходами, соціальної адаптації та інтеграції у суспільне життя дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку;

облік, систематизацію та аналіз даних про кількість дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, за освітніми потребами з урахуванням видів порушень в регіоні з метою надання пропозицій органам управління освітою щодо створення належних умов

та вжиття заходів для реалізації права таких дітей на здобуття освіти, забезпечення її гнучкості та різноманітності у місцях проживання;

участь у складанні індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю (спільно з лікарсько-консультаційними комісіями закладів охорони здоров'я);

організацію індивідуальної корекційно-розвиткової допомоги дітям, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, насамперед зі складними та важкими вадами;

співпрацю з шкільними психолого-медико-педагогічними комісіями спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів);

надання науково-методичної допомоги педагогічним працівникам загальноосвітніх навчальних закладів з питань інклюзивного (інтегрованого) навчання та створення оптимальних умов для реалізації потенційних можливостей, розвитку здібностей, обдарувань, здобуття якісної освіти дітьми з особливими освітніми потребами;

системну психолого-педагогічну підтримку дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в умовах інклюзивного (інтегрованого) навчання, за індивідуальною формою в домашніх умовах;

психолого-педагогічний супровід сімей, які виховують дитину зі складними вадами розвитку, у тому числі з інвалідністю;

залучення батьків (осіб, які їх замінюють) до участі в реабілітаційному процесі шляхом їх участі у проведенні корекційно-розвиткових занять, надання методичних рекомендацій щодо розвитку і виховання їхніх дітей;

просвітницьку діяльність серед населення в цілях профілактики виникнення порушень у психічному розвитку дітей, труднощів у навчанні та формуванні особистості.

1.3. Консультації та психолого-педагогічне вивчення дітей в центральній, республіканській (Автономна Республіка Крим), обласних, Київській та Севастопольській міських, районних (міських) психолого-медико-педагогічних консультаціях здійснюються за зверненням батьків (осіб, які їх замінюють) та з обов'язковою їх присутністю.

Показаннями для здійснення такого консультування можуть бути порушення формування у дитини пізнавальної діяльності згідно з віковими нормами, труднощі засвоєння нею знань, умінь, навичок, суспільного досвіду.

1.4. У своїй діяльності психолого-медико-педагогічні консультації керуються Конвенцією про права інвалідів (2006 року) (995_g71), Конституцією України (254к/96-ВР), Законами України «Про освіту» (1060-12), «Про загальну середню освіту» (651-14), «Про дошкільну

освіту» (2628-14), «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (875-12), «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (2961-15), «Про захист персональних даних» (2297-17), актами Президента України, Кабінету Міністрів України, рішеннями відповідних органів виконавчої влади, іншими нормативно-правовими актами та цим Положенням.

1.5. Психолого-медико-педагогічні консультації діють в Автономній Республіці Крим (далі – республіканська консультація), у кожній області України (далі – обласні консультації), у містах Києві та Севастополі (далі – міські консультації), у районах (містах) (далі – районні (міські) консультації) на постійно діючій основі, підпорядковуються засновнику з усіх питань діяльності.

1.6. Засновниками республіканської, обласних, міських та районних (міських) психолого-медико-педагогічних консультацій є відповідні органи управління освітою місцевих органів виконавчої влади.

1.7. Головною науково-методичною установою у структурі психолого-медико-педагогічних консультацій є центральна психолого-медико-педагогічна консультація (далі – центральна консультація), яка входить до складу Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України.

1.8. Центральна консультація підзвітна Міністерству освіти і науки, молоді та спорту України, підпорядкована Національній академії педагогічних наук України, що є її засновником.

1.9. Центральна консультація здійснює науково-методичні, організаційні та аналітичні функції в діяльності регіональних консультацій.

1.10. Республіканська консультація (Автономна Республіка Крим) підпорядкована і підзвітна Міністерству освіти і науки, молоді та спорту Автономної Республіки Крим, науково-методично – центральній консультації.

1.11. Республіканська консультація (Автономна Республіка Крим) має усі повноваження обласної консультації, здійснює науково-методичні, організаційні, координаційні функції в діяльності районних (міських) консультацій на території Автономної Республіки Крим.

1.12. Обласні консультації підпорядковані і підзвітні управлінню освіти і науки обласних державних адміністрацій, науково-методично – центральній консультації; здійснюють науково-методичні, організаційні, координаційні функції в діяльності районних (міських) консультацій на території відповідних областей.

1.13. Міські консультації у містах Києві та Севастополі підпорядковані й підзвітні управлінням освіти і науки Київської та Севастопольської

міських державних адміністрацій, науково-методично – центральній консультатції; мають повноваження обласної консультатції, здійснюють науково-методичні, організаційні, координаційні функції в діяльності районних консультатцій на території міст Києва та Севастополя.

1.14. Республіканська, обласні, Київська та Севастопольська міські консультатції є державними методичними установами системи освіти, можуть функціонувати як юридичні особи, що мають самостійний баланс, реєстраційні рахунки в установах Державного казначейства України, печатку з власним найменуванням, ідентифікаційний код юридичної особи тощо.

1.15. Районні (міські) консультатції є державними методичними установами, що працюють на постійно діючій основі, утворюються відділами освіти районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, підпорядковуються їм з усіх питань діяльності; можуть функціонувати при районних методичних кабінетах, районних центрах практичної психології і соціальної роботи. Районна (міська) консультатція науково-методично підзвітна консультатції з повноваженнями обласної та центральній консультатції.

1.16. Психолого-медико-педагогічні консультатції співпрацюють з органами управління освітою, охорони здоров'я, органами соціального захисту населення, службами у справах дітей, іншими державними і недержавними організаціями, у тому числі громадськими, що опікуються питаннями дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю.

II. Основні завдання і функції психолого-медико-педагогічних консультатцій

2.1. Центральна консультатція здійснює:

2.1.1. Науково-методичне забезпечення роботи психолого-медико-педагогічних консультатцій, координацію за діяльністю республіканської, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних (міських) консультатцій.

2.1.2. Розгляд конфліктних та найбільш складних для діагностики випадків з метою поглибленого психолого-педагогічного вивчення дитини для уточнення особливостей навчально-пізнавальної діяльності, підтвердження, уточнення або зміни психолого-педагогічних рекомендацій, наданих республіканською, обласними, Київською та Севастопольською міськими консультатціями, щодо задоволення освітніх потреб дитини відповідно до особливостей її психофізичного розвитку.

2.1.3. Аналіз даних про кількість дітей з вадами розвитку за видами

порушень, у тому числі з інвалідністю, їх домінування в окремому регіоні та в Україні в цілому, про доступ до здобуття освіти і форми задоволення освітніх потреб на основі звітності республіканської, обласних, Київської та Севастопольської міських психолого-медико-педагогічних консультацій.

2.1.4. Надання обґрунтованих пропозицій відповідним органам виконавчої влади щодо вирішення типових проблем у доступі та забезпеченні права на освіту дітей з особливими освітніми потребами дошкільного та шкільного віку, у тому числі з інвалідністю, шляхів їх вирішення як на рівні регіону, так і на державному рівні; оптимізації, удосконалення мережі дошкільних, спеціальних загальноосвітніх

навчальних закладів, підвищення ефективності логопедичної роботи, запровадження у дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладах інклюзивного (інтегрованого) навчання в комплексі з реабілітаційною роботою.

2.1.5. Унесення пропозицій щодо проектів нормативно-правових актів, що забезпечують і регулюють діяльність психолого-медико-педагогічних консультацій.

2.1.6. Контроль за дотриманням психолого-медико-педагогічними консультаціями вимог цього Положення, професійної етики щодо організації та здійснення консультативно-методичної, корекційно-розвиткової роботи, психолого-педагогічного вивчення особливостей психофізичного розвитку дітей.

2.1.7. Моніторинг, експертизу діагностичного інструментарію, наочно-методичних матеріалів, що використовуються в їхній діяльності, інновацій у галузі психолого-педагогічної діагностики та корекції труднощів психофізичного розвитку дітей.

2.1.8. Використання досягнень психодіагностики та новітніх корекційно-розвиткових програм у роботі психолого-медико-педагогічних консультацій з метою розроблення адекватних і ефективних психолого-педагогічних рекомендацій, зокрема для дітей раннього віку.

2.1.9. Вивчення, узагальнення та впровадження досвіду роботи психолого-медико-педагогічних консультацій.

2.1.10. Сприяння кваліфікаційному, творчому, науковому зростанню консультантів психолого-медико-педагогічних консультацій шляхом проведення курсів підвищення кваліфікації на базі інститутів післядипломної педагогічної освіти, науково-практичних конференцій, семінарів, тренінгів тощо.

2.1.11. Надання консультативно-методичної допомоги батькам (особам, які їх замінюють), керівникам навчальних закладів, педагогам,

практичним психологам, соціальним педагогам, медичним, соціальним працівникам, громадськості з питань виховання, навчання та соціально-трудової реабілітації (підготовки) дітей з вадами психофізичного розвитку, у тому числі раннього віку, розладами поведінки тощо, запровадження інклюзивного, інтегрованого навчання дітей дошкільного та шкільного віку.

2.1.12. Співпрацю з Інститутом психології імені Г.С.Костюка Національної академії педагогічних наук України, Інститутом спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, службами у справах дітей, відповідними центральними органами виконавчої влади, дошкільними, загальноосвітніми, вищими навчальними закладами, психологічною службою системи освіти, громадськими організаціями.

2.2. Республіканська, обласні, Київська та Севастопольська міські консультації здійснюють:

2.2.1. Науково-методичні, організаційні функції та контроль за діяльністю районних (міських) консультацій, шкільних психолого-медико-педагогічних комісій спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів).

2.2.2. Проведення протягом року систематичних засідань з психолого-педагогічного вивчення дітей з метою визначення труднощів їхньої навчально-пізнавальної діяльності, надання обґрунтованих психолого-педагогічних рекомендацій щодо змісту, форм, методів навчання та особливостей корекційно-розвиткової роботи відповідно до потенційних можливостей психофізичного розвитку, для дитини з інвалідністю – з урахуванням індивідуальної програми реабілітації.

2.2.3. Попереднє логопедичне, педагогічне та психологічне вивчення дітей, які не відвідують навчальних закладів, результати якого фіксуються у відповідних розділах «Картки стану здоров'я і розвитку дитини» (додаток 1).

2.2.4. Облік, систематизацію та аналіз даних про кількість дітей в регіоні, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, починаючи з раннього віку, за освітніми потребами з урахуванням видів порушень з метою створення належних умов для доступу та здобуття ними якісної освіти.

2.2.5. Унесення пропозицій у відповідні органи управління освітою щодо системної фахової допомоги дітям раннього віку, розвитку і вдосконалення мережі навчальних закладів для забезпечення гнучкості та різноманітності освіти для задоволення особливих освітніх потреб дітей дошкільного і шкільного віку з порушеннями психофізичного розвитку у місцях проживання.

2.2.6. Консультативний супровід функціонування спеціальних класів у загальноосвітніх навчальних закладах.

2.2.7. Надання індивідуальної корекційно-розвиткової допомоги дітям з особливими освітніми потребами, особливо з тяжкими та складними вадами, із залученням батьків (осіб, які їх замінюють).

2.2.8. Соціально-педагогічний супровід сімей, які виховують удома дітей зі складними вадами розвитку, у тому числі з інвалідністю.

2.2.9. Надання консультативно-методичної допомоги батькам (особам, які їх замінюють), керівникам навчальних закладів, педагогам, практичним психологам, соціальним педагогам, медичним, соціальним працівникам, громадськості з питань виховання та соціально-трудової реабілітації дітей з вадами психофізичного розвитку, у тому числі раннього віку, розладами поведінки тощо, запровадження інклюзивного, інтегрованого навчання дітей дошкільного та шкільного віку.

2.2.10. Вивчення, узагальнення та впровадження досвіду роботи районних (міських) консультацій та шкільних психолого-медико-педагогічних комісій.

2.2.11. Сприяння фаховому, творчому зростанню консультантів психолого-медико-педагогічних консультацій шляхом їх періодичної атестації у встановленому порядку, направлення на курси підвищення кваліфікації, участі у науково-практичних конференціях, семінарах, тренінгах тощо.

2.2.12. Співпрацю з закладами охорони здоров'я з метою раннього виявлення та організації своєчасної фахової допомоги дітям, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку.

2.2.13. Взаємодію з органами праці та соціального захисту населення з метою моніторингу психічного розвитку дітей, які виховуються в дитячих будинках-інтернатах системи соціального захисту, та своєчасного забезпечення їх належною психолого-педагогічною підтримкою.

2.2.14. Співробітництво з вищими навчальними закладами, зокрема інститутами післядипломної педагогічної освіти, відповідними управліннями (відділами) освіти, психолого-медико-педагогічною службою системи освіти, у взаємодії з дошкільними, загальноосвітніми навчальними закладами, громадськими та іншими організаціями.

2.2.15. Підготовку аналітичної звітності центральній консультації.

2.3. Районна (міська) консультація здійснює:

2.3.1. У взаємодії з районними дитячими поліклініками, районними (міськими) лікарсько-консультаційними комісіями, районними (міськими) службами соціального захисту своєчасне виявлення дітей з вадами розвитку, починаючи від народження, облік їх кількості за

освітніми потребами з урахуванням видів порушень, консультування батьків щодо вторинних ускладнень психічного розвитку дитини з певним видом порушень.

2.3.2. Попереднє логопедичне, педагогічне та психологічне вивчення дітей з вадами розвитку, які не відвідують навчальних закладів, результати якого фіксуються у відповідних розділах «Картки стану здоров'я і розвитку дитини» (додаток 1).

2.3.3. Психолого-педагогічне вивчення дітей в районній (міській) консультації, що відбувається за умови наявності у її складі необхідних фахівців та документально підтверджених медичних даних (діагнозу) дитини і стосується дітей з сенсорними, фізичними, мовленнєвими порушеннями.

Діти, які мають складну ваду або порушення інтелектуального розвитку, проходять обстеження консультації з повноваженнями обласної або в районній (міській) консультації за умови присутності на засіданні представника обласної консультації.

2.3.4. Направлення дітей із складними вадами розвитку (після попереднього консультування та оформлення необхідних документів) на психолого-педагогічне вивчення в консультацію з повноваженнями обласної для визначення особливих освітніх потреб і надання рекомендацій щодо змісту, методів та форми їх навчання, комплексної реабілітації.

2.3.5. Надання корекційно-розвиткової допомоги дітям з особливими освітніми потребами, зумовленими складними вадами розвитку, із залученням батьків або осіб, які їх замінюють (індивідуальні та групові заняття).

2.3.6. Консультативно-методичну допомогу батькам (особам, які їх замінюють), педагогам, практичним психологам, соціальним педагогам, медичним працівникам та працівникам соціально-психологічних служб з питань виховання, навчання, необхідності психолого-педагогічного та медичного супроводу дітей з різними видами порушень психофізичного розвитку та девіантною поведінкою.

2.3.7. Проведення роз'яснювальної роботи серед населення, працівників закладів освіти, охорони здоров'я, установ та закладів соціального захисту населення тощо про необхідність раннього виявлення та організації своєчасної фахової допомоги дітям, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку.

2.3.8. Організацію, координацію діяльності шкільних психолого-медико-педагогічних комісій, консультативно-методичну допомогу у здійсненні індивідуального супроводу навчання і виховання дітей з

різними видами порушень психофізичного розвитку в тих навчальних закладах, де вони є учнями (вихованцями).

2.3.9. Участь у розробці пропозицій щодо розвитку мережі навчальних закладів для дітей дошкільного і шкільного віку, які можуть надавати освітні послуги дітям, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, створення в них умов для інклюзивного (інтегрованого) навчання.

2.3.10. Співпрацю з інститутами післядипломної педагогічної освіти, відповідними управліннями (відділами) освіти, психологічною службою системи освіти, взаємодію з дошкільними, загальноосвітніми навчальними закладами, службами у справах дітей, громадськими та іншими організаціями.

2.3.11. Підготовку аналітичної звітності для психолого-медико-педагогічної консультації, якій районна (міська) консультація підпорядкована: республіканської (Автономна Республіка Крим), обласної, міської (Київської, Севастопольської).

III. Склад центральної, республіканської, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних (міських) консультацій

3.1. Керівниками психолого-медико-педагогічних консультацій є завідувачі з повною вищою педагогічною освітою за спеціальностями «Дефектологія», «Корекційна освіта (за нозологіями)», які мають стаж педагогічної діяльності за фахом не менше трьох років.

3.2. Відповідно до основних завдань і функцій психолого-медико-педагогічної консультації, які надають послуги дітям з різними видами порушень психофізичного розвитку, комплектуються консультантами, які є фахівцями з корекційної педагогіки (за нозологіями), практичними психологами, лікарями з досвідом роботи за фахом (додаток 2).

3.3. Визначений фаховий склад консультантів за спеціальностями має забезпечувати повноцінне функціонування психолого-медико-педагогічних консультацій усіх рівнів.

3.4. Відсутні у складі консультації фахівці названих спеціальностей можуть залучатися до роботи в ній на умовах погодинної оплати праці або за сумісництвом. Допустимим є залучення лікарів споріднених спеціальностей для заміни посад фахівців (тифлопедагог – офтальмолог, сурдопедагог – сурдолог тощо).

3.5. Кількісний склад консультантів обласної та районної психолого-медико-педагогічних консультацій визначається потребами регіону, його територіальними особливостями та загальною кількістю дітей в ньому.

IV. Організація роботи психолого-медико-педагогічних консультацій

4.1. Первинне консультування батьків (осіб, які їх замінюють) щодо особливостей розвитку їхніх дітей відбувається з їх власної ініціативи і здійснюється консультантом відповідної фахової спеціалізації. У разі необхідності поглибленого психолого-педагогічного вивчення дитини на засіданні психолого-медико-педагогічної консультації їм надається «Картка стану здоров'я і розвитку дитини» (додаток 1).

4.2. Психолого-педагогічне вивчення дитини в психолого-медико-педагогічних консультаціях здійснюється тільки в присутності батьків або осіб, які їх замінюють, за наявності таких документів:

паспортів батьків;

свідоцтва про народження дитини;

«Картки стану здоров'я і розвитку дитини» (додаток 1);

«Історії розвитку дитини» (форма 112/о (va302282-99), затверджена наказом МОЗ України від 27.12.99 N 302 (v0302282-99) «Про затвердження форм облікової статистичної документації, що використовується в поліклініках (амбулаторіях)»);

«Індивідуальної програми реабілітації дитини-інваліда», затвердженої наказом МОЗ України від 08.10.2007 N 623 (z1197-07) «Про затвердження форм індивідуальної програми реабілітації інваліда, дитини-інваліда та Порядку їх складання», зареєстрованим в Міністерстві юстиції 19.10.2007 за N 1197/14464, якщо дитина інвалід;

зошитів з рідної мови, математики (якщо дитина навчається), малюнків;

висновків шкільної психолого-медико-педагогічної комісії про динаміку та якість засвоєння знань дитиною під час випробувального навчання (якщо таке було);

документів про додаткові обстеження дитини (якщо такі є);

витягу з протоколу засідання психолого-медико-педагогічної консультації (для проходження вивчення в центральній консультації);

письмової згоди батьків або осіб, які їх замінюють, щодо надання дозволу на обробку персональних даних дитини, отриманих в процесі психолого-педагогічного вивчення, відповідно до цілей цього Положення.

4.3. На підставі результатів власного психолого-педагогічного вивчення дитини фахівцями психолого-медико-педагогічної консультації формулюється висновок про особливості її розвитку та приймається колегіальне рішення про надання батькам (особам, які їх замінюють)

рекомендацій щодо програми, форм і методів навчання та здійснення корекційно-розвиткової роботи, соціально-трудової реабілітації.

4.4. Батькам або особам, які їх замінюють, надається витяг з протоколу засідання психолого-медико-педагогічної консультації з відповідним висновком та рекомендаціями (додаток 3).

4.5. У випадках, коли висновок може бути сформульований лише після тривалого вивчення дитини, психолого-медико-педагогічні консультації рекомендують навчання з випробувальним терміном на один навчальний рік у відповідному навчальному закладі, а за потреби – поглиблене медичне вивчення дитини.

4.6. У разі коли висновок психолого-медико-педагогічної консультації про стан дитини, причини її пізнавальних труднощів та рекомендації щодо потенційних можливостей психічного розвитку не збігаються з медичним діагнозом, органами управління освітою така дитина направляється на навчання з урахуванням рекомендацій цієї консультації у відповідний навчальний заклад з випробувальним терміном на один рік та динамічним спостереженням фахівців відповідного навчального закладу.

Після закінчення випробувального терміну навчання психолого-медико-педагогічна консультація здійснює повторне психолого-педагогічне вивчення дитини для уточнення рішення щодо організації її навчання та корекційно-розвиткової роботи.

4.7. Висновок центральної, республіканської, обласних, районних (міських) консультацій має рекомендаційний характер і є підставою для направлення дітей органами управління освітою до загальноосвітніх навчальних закладів, класів (груп) з інклюзивним (інтегрованим) навчанням, спеціальних дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням побажань батьків (осіб, які їх замінюють) та організації належної корекційно-розвиткової роботи.

4.8. Психолого-педагогічне вивчення дитини в центральній консультації здійснюється за зверненням батьків (осіб, які їх замінюють) та у випадках незгоди з висновками та рекомендаціями щодо потенційних можливостей психічного розвитку дитини, наданих обласною консультацією.

4.9. Висновок центральної консультації є підставою для надання рекомендованих дитині освітніх послуг відповідними органами управління освітою.

4.10. Висновок центральної консультації скріплюється печаткою її засновника.

4.11. Висновок, виданий республіканською, обласною консультацією, скріплюється печаткою власної установи.

4.12. Висновок, виданий районною (міською) консультацією, скріплюються печаткою консультації з повноваженнями обласної.

4.13. В психолого-медико-педагогічних консультаціях ведеться документація, визначена центральною консультацією.

4.14. Психолого-медико-педагогічні консультації можуть проводити виїзні засідання в загальноосвітніх чи дошкільних навчальних закладах за погодженням з відповідним органом управління освіти, вдома за запитом і заявою батьків, які дозволяється проводити у скороченому складі, але не менше трьох фахівців: учителя-дефектолога відповідної спеціалізації, практичного психолога, лікаря-психіатра.

V. Управління психолого-медико-педагогічними консультаціями

5.1. Завідувач центральної, республіканської, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних (міських) консультацій:

у межах своєї компетенції взаємодіє з вищими навчальними закладами, інститутами післядипломної педагогічної освіти, органами управління освітою, охорони здоров'я, соціального захисту населення, психологічною службою системи освіти, громадськими організаціями тощо;

планує й організовує роботу консультації, здійснює добір кадрів; видає розпорядження, які є обов'язковими для працівників консультації;

створює належні умови для продуктивної праці працівникам консультації;

затверджує штатний розпис, статті витрат та асигнувань на утримання консультації тощо.

5.2. Призначення на посаду та звільнення з посади завідувача центральної консультації здійснюються засновником.

5.3. Призначення на посаду та звільнення з посади завідувачів республіканської, обласних, Київської та Севастопольської міських консультацій здійснюються засновником за погодженням з центральною консультацією.

5.4. Призначення на посаду і звільнення з посади завідувача районної (міської) консультації здійснюються засновником за погодженням з консультацією, яка має повноваження обласної.

VI. Матеріально-технічне забезпечення

6.1. Для повноцінного здійснення професійної діяльності засновник

забезпечує психолого-медико-педагогічні консультації приміщенням відповідно до санітарних норм, доступним для дітей з інвалідністю різних категорій.

6.2. Вимоги до приміщень психолого-медико-педагогічних консультацій та їх облаштування:

розташованість у зручному для відвідувачів місці, на першому поверсі, недалеко від санітарного блоку, обладнаного відповідно до потреб дітей з інвалідністю;

наявність щонайменше трьох кімнат, пристосованих для здійснення прийому батьків, оформлення документації, проведення індивідуальних консультацій, засідань, групових та індивідуальних корекційно-розвиткових занять, обладнаних відповідно до специфіки діяльності та функціонального призначення, зокрема:

приймальна кімната повинна мати обладнання: стільці, килим для організації ігрової діяльності дітей, іграшки, місце, облаштоване для інформування та обліку відвідувачів, збору документації;

кімната для проведення психолого-педагогічного вивчення дітей має бути загальною площею 18-20 кв.м; обладнана стільцями, столами (звичайними і дитячими), шафами, стелажми для зберігання документації, особових справ дітей, етажерками для дидактичних матеріалів, діагностичного інструментарію та іграшок; килимом, вікном одностороннього бачення (дзеркало Гезелла) чи спеціальною відеосистемою (автономний відеореєстратор, відеокамера, вінчестер, мікрофон), комп'ютерною та оргтехнікою;

кімната для проведення корекційно-розвиткових занять (індивідуальних та групових) загальною площею не менше 10 кв.м, облаштована столами і стільцями (звичайними і дитячими), шафами і стелажми для наочно-методичних матеріалів, іграшками, килимом, кушеткою, сповивальним столом;

робочі місця консультантів мають бути облаштовані персональним столом, стільцем, канцелярським приладдям.

6.3. Утримання та розвиток матеріально-технічної бази консультацій фінансуються за рахунок коштів засновників та інших джерел, передбачених чинним законодавством.

VII. Припинення діяльності центральної, республіканської, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних (міських) консультацій

7.1. Припинення діяльності центральної консультації здійснюється за поданням Українського науково-методичного центру практичної

психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України на підставі рішення Президії НАПН за погодженням з Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України.

7.2. Припинення діяльності республіканської, обласних, Київської та Севастопольської міських консультацій здійснюється у формі їх реорганізації або ліквідації згідно з чинним законодавством за рішенням засновника.

7.3. При реорганізації центральної та республіканської, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних (міських) консультацій їх права та обов'язки переходять до правонаступника.

7.4. Психолого-медико-педагогічна консультація, яка є юридичною особою, вважається ліквідованою (реорганізованою) з дня внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи.

Заступник Директора
департаменту загальної середньої
дошкільної освіти
Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України

Т.В.Панасюк

Академік секретар
Відділення психології,
вікової фізіології та дефектології
Національної академії
педагогічних наук України

С.Д.Максименко

Додаток 1
до Положення про центральну
та республіканську (Автономна Республіка Крим),
обласні, Київську та Севастопольську міські,
районні (міські) психолого-медико-педагогічні
консультації

КАРТКА
стану здоров'я і розвитку дитини*
(дані попереднього обстеження)

Назва психолого-медико-педагогічної консультації _____

Місцезнаходження _____

Телефон _____

Загальні відомості про дитину

1. Прізвище, ім'я, по батькові _____

2. Дата народження _____, вік на час обстеження _____ р.

3. Місце проживання _____

4. У яких закладах виховувалась і навчалась _____

5. Ким направлена на вивчення _____

6. Мета вивчення, скарги _____

7. Стислі відомості про сім'ю дитини та умови виховання _____

Основні медичні висновки:

1. Педіатра (розгорнуті анамнестичні дані з «Історії розвитку дитини») (форма N 112/о, затверджена наказом МОЗ України від 27.12.99 N 302 «Про затвердження форм облікової статистичної документації, що використовується в поліклініках (амбулаторіях)») та стан її здоров'я

М.П. (дата) (підпис фахівця)

2. Психіатра (дитячого) _____

М.П. (дата) (підпис фахівця)

3. Офтальмолога (дитячого) _____

М.П. (дата) (підпис фахівця)

4. Отоларинголога (дитячого) _____

М.П. (дата) (підпис фахівця)

5. Невролога (дитячого) _____

М.П. (дата) (підпис фахівця)

6. Хірурга (у разі потреби) _____

М.П. (дата) (підпис фахівця)

7. Медико-генетичної консультації (у разі потреби) _____

М.П. (дата) (підпис фахівця)

8. Іншого фахівця _____

М.П. (дата) (підпис фахівця)

Дані логопедичного обстеження (*загальна характеристика спілкування: жестами, окремими словами, фразовим мовленням; словниковий запас, граматична будова мовлення, вимова і розпізнавання звуків, читання, тисьмо*) _____

Висновок про загальний мовленнєвий розвиток, стан фонетико-фонематичного розвитку, наявність специфічних мовленнєвих порушень (алалія, дислалія, заїкання, дизартрія, ринолалія, дисграфія, дислексія) та рекомендації щодо їх корекції _____

М.П. (дата) (підпис фахівця)

Результати психологічного вивчення (Адекватність поведінки, особливості контакту, наявність інтересу до взаємодії з дорослим; характеристика предметно-практичних дій, працездатності, здатності зосереджуватися, аналізувати предмети, виділяти істотні ознаки, окремі частини, установлювати схоже і відмінне, узагальнювати, здійснювати класифікацію, переносити вміння в нові пізнавальні ситуації; міра самостійності, характер необхідної допомоги, особливості навчованості; здатність установлювати причиново-наслідкові зв'язки, міркувати, робити умовиводи; стан емоційно-вольової сфери, поведінки, особливості формування особистості) _____

М.П. (дата) (підпис фахівця)

Педагогічна характеристика (характеристика знань, умінь, навичок, інтересів, труднощів у навчанні, особливості поведінки)

М.П. (дата) (підпис фахівця) _____ *

Картка дійсна для заповнення в тих навчальних закладах системи освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, в яких дитина виховувалася, навчалася, лікувалася, консультувалася.

Додаток 2
до Положення про центральну та республіканську
(Автономна Республіка Крим), обласні, Київську
та Севастопольську міські,
районні (міські) психолого-медико-
педагогічні консультації

**СКЛАД
консультантів центральної, республіканської, обласної, районної
(міської) психолого-медико-педагогічних консультацій
за спеціальностями**

Завідувач – фахівець з повною вищою дефектологічною освітою, який має стаж педагогічної діяльності за фахом не менше 3 років;

Консультанти:

1. учитель-дефектолог (логопед);
2. учитель-дефектолог (олігофренопедагог);
3. учитель-дефектолог (сурдопедагог);
4. учитель-дефектолог (тифлопедагог);
5. практичний психолог – фахівець з питань інтелектуального розвитку дитини;
6. практичний психолог – фахівець з питань девіантної поведінки;
7. лікар-психіатр (дитячий);
8. лікар-невролог (дитячий).

Додаток 3
до Положення про центральну
та республіканську (Автономна Республіка Крим),
обласні, Київську та Севастопольську міські,
районні (міські) психолого-медико-педагогічні
консультації

(назва органу управління освітою)

(назва психолого-медико-педагогічної консультації)

Місцезнаходження _____

Телефон _____

ВИТЯГ
з протоколу засідання
психолого-медико-педагогічної консультації
від _____ 20__ року N _____

Кому виданий _____

Прізвище, ім'я, по батькові дитини _____

Число, місяць, рік народження, повних років _____

Психолого-педагогічний висновок: _____

Рекомендовано: _____

Завідувач _____ (прізвище, ім'я, по батькові) _____ (підпис)

Секретар _____ (прізвище, ім'я, по батькові) _____ (підпис)

М.П.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

від 17.09.2015 № 1/9-442

Департаментам (управлінням) освіти
і науки обласних, Київської міської
державних адміністрацій

*Про оптимізацію діяльності
працівників психологічної служби*

З метою зменшення звітної документації, підвищення відповідальності працівників психологічної служби системи освіти та на виконання п.4.3. наказу Міністерства освіти і науки України від 06.08.2013 року № 1106 «Про затвердження Плану заходів Міністерства освіти і науки щодо розвитку психологічної служби на період до 2017 року» Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи спільно з педагогічною громадськістю проведено роботу щодо оптимізації документації практичного психолога та соціального педагога навчального закладу.

За результатами проведеної роботи розроблено нові зразки документації та протоколів діяльності працівників психологічної служби системи освіти України, які надсилаються для використання в установленому порядку:

план роботи практичного психолога/соціального педагога (додаток 1);

графік роботи практичного психолога/соціального педагога (додаток 2);

журнал щоденного обліку роботи практичного психолога/соціального педагога (додаток 3);

протокол індивідуальної консультації (додаток 4);

протокол індивідуального діагностичного обстеження (додаток 5);

протокол діагностичного обстеження класу/групи (додаток 6);

протокол психологічного аналізу уроку (заходу) (додаток 7).

Електронна версія матеріалів розміщена за посиланням:

www.psyua.com.ua, www.facebook.com/groups/psyua.

Звертаємо увагу, що не допускається введення додаткової документації для практичного психолога/соціального педагога навчального закладу.

Додаток: на 7 арк.

Заступник Міністра – керівник апарату

О.В. Дерев'янку

Додаток 1
до листа Міністерства освіти і
науки України
від 17.09.2015. № 1/9-442

ЗАТВЕРДЖЕНО

Директор _____
(назва навчального закладу)

(підпис)

(П.І.Б.)

ПОГОДЖЕНО

Директор (методист) районного
(міського) центру
практичної психології і соціальної роботи

(підпис)

(П.І.Б.)

ПЛАН

роботи практичного психолога/соціального педагога

_____ (назва навчального закладу)

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)
на 20____-20____ навчальний рік

№ з/п	Зміст роботи з учнями (дітьми), педпрацівниками, батьками, адміністрацією навчального закладу	Термін проведення	Де і з ким проводиться
	1. Психодіагностична робота		
	2. Консультативна робота		
	3. Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота		
	4. Психологічна просвіта		
	5. Навчальна діяльність		
	6. Організаційно-методична робота		
	7. Зв'язки з громадськістю		

Додаток 2
до листа Міністерства освіти і
науки України
від 17.09.2015. № 1/9-442

ЗАТВЕРДЖЕНО

Директор _____
(назва навчального закладу)

(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

ГРАФІК РОБОТИ
практичного психолога/соціального педагога

(назва навчального закладу)

(прізвище, ім'я, по батькові)

Дні тижня	Інтервали робочого часу	
	з _____ год.	по _____ год.
Понеділок		
Вівторок		
Середа		
Четвер		
П'ятниця		

Додаток 4
до листа Міністерства освіти і
науки України
від 17.09.2015. № 1/9-442

**ПРОТОКОЛ
індивідуальної консультації**

_____ (назва навчального закладу)

Дата: _____
П.І.Б. дитини (учня/студента) _____
Хто звернувся _____
Тематика звернення (запит) _____
Короткий опис звернення:

Зміст проведеної роботи:

Висновки:

Рекомендації:

З висновками і рекомендаціями ознайомлений:

П.І.Б. _____ (підпис)

Практичний психолог/соціальний педагог

(П.І.Б.)

(підпис)

Додаток 5
до листа Міністерства освіти і
науки України
від 17.09.2015. № 1/9-442

ПРОТОКОЛ
індивідуального діагностичного обстеження

_____ (назва навчального закладу)

Дата (строки) проведення _____

Дитина (учень/студент) _____

Клас (група) _____

Мета обстеження _____

Хто звернувся _____

Тематика звернення (запит) _____

Короткий опис звернення: _____

Зміст проведеної роботи:

Висновки:

Рекомендації:

З висновками і рекомендаціями ознайомлений:

П.І.Б. _____

(підпис)

Практичний психолог/соціальний педагог

(П.І.Б.)

(підпис)

Додаток 6
до листа Міністерства освіти і
науки України
від 17.09.2015. № 1/9-442

**Протокол
діагностичного обстеження класу/групи**

Дата (строки) проведення _____

Мета дослідження –

Проблема:

Психодіагностичний інструментарій –

Характеристика вибірки –

Клас/група _____

Кількість дітей (учнів/студентів) _____

Вік від _____ до _____ років. Середній вік _____ років.

_____ дівчат (____%), _____ хлопців (____%).

Результати обстеження:

Висновки:

Рекомендації:

З висновками і рекомендаціями ознайомлений:

П.І.Б. _____

(підпис)

Практичний психолог/соціальний педагог

(П.І.Б.)

(підпис)

Додаток 7
до листа Міністерства освіти і
науки України
від 17.09.2015. № 1/9-442

ПРОТОКОЛ*
психологічного аналізу уроку (заходу)

_____ (назва навчального закладу)

Дата: _____

Клас/група _____

Прізвище вчителя/ вихователя, який проводив заняття / урок

_____ Хто звернувся _____

_____ Тема (назва) уроку (заходу) _____

_____ Мета уроку/заходу _____

_____ Зміст проведеної роботи: _____

_____ Висновки: _____

_____ Рекомендації: _____

З висновками і рекомендаціями ознайомлений**:

П.І.Б. _____ (підпис)

Практичний психолог/соціальний педагог

_____ (П.І.Б.)

_____ (підпис)

* - психологічний аналіз уроків (занять) здійснюється виключно за запитом адміністрації навчального закладу;

** - зазначається особа, якій надається копія цього протоколу

ЗАТВЕРДЖЕНО
наказ Міністерства
освіти і науки України
від 19.10.2001 р. № 691

ПОЛОЖЕННЯ
про психологічний кабінет
дошкільних, загальноосвітніх та інших
навчальних закладів системи загальної середньої освіти

1. Загальні положення

1.1. Психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти (далі – навчальних закладів) – це спеціально обладнане приміщення для здійснення професійної діяльності практичного психолога (соціального педагога).

1.2. В кабінеті забезпечується своєчасне і систематичне вивчення психофізичного, соціального розвитку дітей та учнів, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей. Кабінет діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку і саморозвитку дітей та учнів, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальних закладів.

1.3. Робота в психологічному кабінеті здійснюється відповідно до Положення про психологічну службу системи освіти України, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 03.05.1999 р. № 127 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30.12.1999 р. за № 922\4215), із змінами і доповненнями, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2001 р. № 439 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 09.07.2001 р. за № 570\5761), у тісному взаємозв'язку з іншими навчальними кабінетами, з використанням технічних засобів, методичного, довідкового та роздаткового матеріалу.

1.4. Навчальний заклад забезпечує організаційні, фінансові та матеріальні умови, необхідні для функціонування психологічного кабінету. Приміщення, обладнання, майно кабінету утримується навчальним закладом на безстроковому користуванні та оперативному управлінні.

1.5. У психологічному кабінеті можуть надаватися користувачам додаткові платні послуги згідно з законодавством України.

1.6. Дане Положення є обов'язковим для навчальних закладів незалежно від форм власності і визначає загальні вимоги до розташування, обладнання, оформлення психологічного кабінету та ведення документації.

1.7. Діяльність у психологічному кабінеті регламентується законами України, іншими законодавчими актами, нормативно-правовими документами психологічної служби системи освіти України, затвердженими в установленому порядку навчальними програмами і планами, а також цим Положенням.

2. Призначення психологічного кабінету та вимоги до його оформлення

Психологічний кабінет повинен мати два приміщення: робочий кабінет практичного психолога (соціального педагога) та навчальний психологічний кабінет.

2.1. Робочий кабінет практичного психолога (соціального педагога) призначений для проведення індивідуальної психодіагностичної, корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи; індивідуальної консультативної роботи з учнями (дітьми), педагогічними працівниками, батьками; а також для підготовки до занять, тренінгів, виступів; обробки результатів психологічних обстежень та оформлення висновків і рекомендацій.

Робочий кабінет розташовується в зручному для відвідувачів місці. На вхідних дверях закріплюється табличка “Практичний психолог” (“Соціальний педагог”), на видному місці – графік роботи, затверджений керівником навчального закладу.

Під робочий кабінет відводиться кімната площею не менше 12 кв.м.

2.2. Навчальний психологічний кабінет призначений для проведення занять з дітьми та учнями (навчальні курси, факультативні заняття, психологічні гуртки, практикуми, тренінги); групової діагностичної, розвивальної та психокорекційної роботи з учнями (дітьми), психологічної просвіти педагогічних працівників, батьків; систематичного підвищення рівня психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу.

Навчальний психологічний кабінет розташовується поруч з робочим кабінетом практичного психолога (соціального педагога). На вхідних дверях закріплюється табличка з назвою: “Навчальний психологічний кабінет” .

2.3. Оформлення психологічного кабінету повинно відповідати рекомендованим санітарно-гігієнічним, технічним нормам (освітленості, температури, вологості, швидкості руху повітря) та естетичним вимогам.

Психологічний кабінет розташовується в приміщеннях з достатнім природним та штучним освітленням, звуковою ізоляцією, необхідною кількістю розеток. Кімнати повинні забезпечувати психотерапевтичний ефект. Підвищенню комфортності сприяють кімнатні рослини, акваріуми, зображення природи тощо.

Для кращого розсіювання та відбиття світла рекомендується стелю фарбувати у білий колір.

Якщо вікна у приміщенні виходять на сонячний бік, то стіни краще оформляти у прохолодні тони: блакитний, зеленуватий, салатний. Для приміщень з вікнами, орієнтованими на північ, північний захід, північний схід більше підходять кольори теплої гами: жовтуватий, світло-оранжевий, пісковий.

Підлога, незалежно від матеріалу, з якого вона зроблена, повинна мати темніший колір, ніж стіни.

Приміщення слід оформляти з урахуванням вимог сучасного дизайну. При оформленні психологічного кабінету рекомендується створення кольоро-світлової композиції з урахуванням психофізіологічного ефекту кольорів.

3. Матеріально-технічне оснащення

3.1. Робочий кабінет практичного психолога (соціального педагога) рекомендується укомплектувати:

меблями: письмовий та журнальний стіл, стільці, 2-3 крісла, шафи секційні для зберігання книг, навчально-методичних матеріалів, довідково-інформаційної документації, архіву тощо;

сейфом для зберігання обліково-статистичної документації та документації для службового використання, аудіо-відео касет, дискет тощо;

килимами для підлоги та пилососом для їх чищення;

оргтехнікою: комп'ютером, принтером, ліцензованим програмним забезпеченням, сканером, ксероксом, телевізором, диктофоном, аудіо-відеотехнікою з достатньою кількістю касет, діагностичними засобами, проєкційною апаратурою та пристроями для її використання (екран, зашторювання, пульт дистанційного управління та ін.), кольорово-освітлювальною системою, освіжувачем та іонізатором повітря, засобами зв'язку тощо;

канцелярськими приладдями: папером (білим та кольоровим) форматом А-4, блокнотом А-3, фліп-чартом, маркерами, фломастерами, матеріалами для творчих занять (клей, пластилін, фарби, іграшки, ляльки та ін.) тощо.

3.2. Обладнання навчального психологічного кабінету. Робочі місця учнів (дітей) і практичного психолога (соціального педагога) обладнуються відповідно до вимог наукової організації праці, ергономіки, з дотриманням правил техніки безпеки. Вони обладнуються з урахуванням специфіки діяльності кабінету:

– психодіагностична робота, викладання навчальних курсів, психологічна просвіта учасників навчально-виховного процесу. Робочі місця учнів (дітей) – столи, які зручно переміщувати по кабінету. З шаф найбільш зручними є секції, що мають пересувні полицки і напівполички;

– психологічні тренінги, практикуми, розвантаження, психотерапія. Приміщення устатковується 10-15 м'якими кріслами з високими підголовниками і вмонтованими в них гніздами для підключення індивідуальних наушників, килимом для підлоги, природно-декоративними елементами (рослини, акваріуми, фонтани) тощо.

Навчальний психологічний кабінет багатопрофільного використання може обладнуватись і іншим устаткуванням, виходячи із специфіки діяльності та функціонального призначення.

3.3. Психологічний кабінет оснащується комплектами підручників по класам (групам), навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій, затверджених навчальних програм, фахових періодичних видань (журнали “Практична психологія та соціальна робота”, “Журнал для батьків”, “Обдарована дитина” та ін.), тестових методик, бланків, допоміжних матеріалів.

3.4. Облік товарно-матеріальних цінностей психологічного кабінету навчальних закладів здійснюється в установленому порядку.

4. Матеріали та документація кабінету

Матеріали та документація психологічного кабінету розділяється за категоріями:

1. Нормативно-правова.
2. Навчально-методична.
3. Довідково-інформаційна.
4. Обліково-статистична.
5. Для службового використання.
- 4.1. До нормативно-правових документів належать: закони України,

постанови Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, накази, розпорядження, Положення Міністерства освіти і науки України, управлінсь (відділів) освіти і науки місцевих державних адміністрацій щодо діяльності психологічної служби системи освіти України.

4.2. До навчально-методичних матеріалів належать: підручники, навчально-методичні посібники, збірники методичних рекомендацій, навчальні програми (плани), фахові періодичні видання тощо.

4.3. До довідково-інформаційних матеріалів належать: матеріали науково-практичних конференцій, семінарів, нарад, тематичні проспекти (буклети), доповіді, виступи на педрадах, навчально-тематичні плани роботи з учнями (дітьми), педагогічними працівниками, батьками тощо.

4.4. До обліково-статистичних документів належать: облік товарно-матеріальних цінностей психологічного кабінету, плани роботи практичного психолога (соціального педагога) на рік (місяць), форми статистичної звітності встановленого зразка тощо.

4.5. До матеріалів для службового використання належать: індивідуальні картки психолого-педагогічного діагностування, журнали індивідуальних консультацій, протоколи корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи, матеріали психолого-педагогічних консиліумів, тексти (ключі) тестових методик, опитувальники, анкети, бланки відповідей тощо.

Доступ до обліково-статистичних документів та документів для службового використання регулюється завідуючим психологічним кабінетом відповідно до положень Етичного кодексу психолога (за винятком офіційних звернень правоохоронних і судових органів).

Крім того, в психологічному кабінеті має бути наступна інформація:

- список телефонів (адреси) місцевих спеціалізованих центрів, служб, консультацій медико-психологічного профілю;
- телефони (адреси) районного (міського), обласного центрів практичної психології і соціальної роботи (методистів-психологів).

5. Завідування психологічним кабінетом

5.1. Завідування психологічним кабінетом покладається керівником навчального закладу на практичного психолога (соціального педагога).

5.2. Завідуючий кабінетом несе відповідальність за зміст роботи психологічного кабінету, планування діяльності та ведення докумен-

тації, зберігання та правильне використання обладнання та інших матеріальних цінностей.

5.3. До обов'язків завідуючого психологічним кабінетом входить: систематичне поповнення та удосконалення навчально-матеріальної бази кабінету, забезпечення роботи технічних засобів, дотримання правил санітарії та гігієни, протипожежної безпеки і поводження з електричними приладами.

5.4. За завідування психологічним кабінетом здійснюється доплата згідно з законодавством України.

ЗАТВЕРДЖЕНО
наказ Міністерства
освіти і науки України
від 20.04 2001 р. №330

ПОЛОЖЕННЯ
про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію,
що застосовується в навчальних закладах
Міністерства освіти і науки України

1. Загальні положення

1.1. Дане Положення визначає загальні завдання і основні організаційні засади здійснення експертизи психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України.

1.2. Експертизу психологічного і соціологічного інструментарію мають право здійснювати Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, республіканський (Автономна Республіка Крим), обласні, Київський та Севастопольський міські, районні (міські) центри практичної психології і соціальної роботи (далі – Центри) та методисти, які відповідають за психологічну службу, (далі – методисти).

1.3. Мета діяльності Центрів у даному напрямку полягає у забезпеченні експертизи, діагностичних методик, психокорекційних, психотерапевтичних та реабілітаційних технік і технологій, соціологічних та соціально-психологічних опитувальників, що застосовуються в дошкільних, усіх типах загальноосвітніх та інших навчальних закладах системи загальної середньої освіти.

1.4. При проведенні експертизи Центри керуються законодавчими та нормативно-правовими актами Міністерства освіти і науки України, а також цим Положенням та затвердженими у встановленому порядку критеріями експертизи.

1.5. Контроль за діяльністю Центрів по проведенню експертизи покладається на Міністерство освіти і науки України, Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій та на місцеві органи управління освітою.

2. Основні завдання і функції

2.1. Завданнями Центрів є:

– організація та здійснення експертизи діагностичних методик, психокорекційних, психотерапевтичних та реабілітаційних технік і технологій, що застосовуються у психологічному супроводі навчально-виховного процесу;

– підготовка висновків про можливість індивідуальних і групових обстежень дітей та учнів, учителів і батьків, проведення соціологічних та соціально-психологічних опитувань у навчальних закладах;

– визначення відповідності здійснення психологічної діяльності в навчальних закладах системи освіти державним вимогам.

2.2. Центри відповідно до покладених на них завдань:

– координують і здійснюють проведення експертизи матеріалів або діяльності психологічного змісту;

– складають календарні плани проведення експертизи та доводять їх до відома організацій (фізичних осіб), що отримують дозвіл на право здійснення психологічної діяльності;

– за наслідками експертизи надають дозвіл на здійснення психологічної діяльності;

– розглядають апеляції за фактами порушення процедури проведення експертизи;

– готують у межах своєї компетенції пропозиції та зауваження з питань процедури психологічної експертизи;

– надають консультативні послуги і здійснюють методичне супроводження матеріалів експертизи;

– сприяють розвитку міжнародного, міжгалузевого обміну інформацією та досвідом у психологічній сфері;

– інформують громадськість та зацікавлені організації про результати експертизи.

3. Компетенція, права та обов'язки

3.1. До компетенції Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи відноситься:

– експертиза психодіагностичних методик;

– сертифікація психокорекційних, психотерапевтичних і психотренінгових методик, методів та технологій;

– експертиза авторського або вдосконаленого класичного інструментарію;

– експертиза і надання дозволу на проведення соціологічних та соціально-психологічних досліджень щодо стану освіти в Україні в цілому, або окремої її області;

– рецензування психологічних, психолого-педагогічних новацій, які проводяться у масштабах України, відповідного регіону чи області;

– рецензування навчально-методичних матеріалів соціально-психологічного змісту, розрахованих для практичних психологів, соціальних педагогів, вихователів, учителів, батьків;

– розгляд діагностично складних і конфліктних випадків на підставі документів, поданих обласними Центрами, навчальними закладами, організаціями, фізичними особами (висновок Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи є остаточним);

– надання консультативної, організаційної і методичної допомоги обласним Центрам;

– організація підвищення кваліфікації спеціалістів та експертів обласних Центрів.

3.2. До компетенції республіканського (Автономна Республіка Крим), обласних, Київського та Севастопольського міських Центрів відноситься:

– експертиза психодіагностичних методик;

– експертиза і надання дозволу на проведення соціологічних та соціально-психологічних досліджень, результати яких будуть поширюватись на район (місто), або декілька районів області;

– рецензування психологічних, психолого-педагогічних новацій, які проводяться у масштабах району (міста), або декількох районів області;

– рецензування навчально-методичних матеріалів соціально-психологічного змісту, розрахованих на усіх учасників навчально-виховного процесу, які поширюються на район (місто), або декілька районів області;

– розгляд конфліктних випадків на підставі документів, поданих районними (міськими) центрами практичної психології і соціальної роботи (методистами), навчальними закладами, організаціями, фізичними особами.

3.3 До компетенції районних (міських) Центрів (методистів) відноситься:

– експертиза і надання дозволу на проведення соціологічних та соціально-психологічних досліджень, результати яких будуть поширюватись на один або декілька навчальних закладів;

– рецензування психологічних, психолого-педагогічних новацій, які проводяться у масштабах одного або декількох навчальних закладів;

– рецензування навчально-методичних матеріалів соціально-психологічного змісту, розрахованих на учасників навчально-виховного процесу, які поширюються на район (місто), або декілька районів області;

логічного змісту, розрахованих на усіх учасників навчально-виховного процесу, які поширюються на один або декілька навчальних закладів.

– розгляд конфліктних випадків на підставі документів, поданих практичними психологами (соціальними педагогами), навчальними закладами, організаціями, фізичними особами.

3.4. Центри мають право:

– залучати в установленому порядку фахівців у якості експертів до розгляду питань, що належать до їх компетенції, а також до проведення консультацій та експертизи;

– повертати матеріали на доопрацювання;

– запрошувати на свої засідання відповідальних працівників міністерств, відомств, підприємств, наукових установ, керівників і спеціалістів навчальних закладів освіти та їх підрозділів;

– отримувати під час проведення експертизи документацію, іншу інформацію щодо психологічної діяльності юридичних і фізичних осіб;

– приймати рішення щодо призупинення дії дозволу або його анулювання у разі невиконання або порушення організацією (особою) умов впровадження психологічної діяльності, подання недостовірної інформації тощо.

– проводити комплексну психологічну експертизу по запити державних та громадських установ, зокрема, правоохоронних, судових органів та адвокатури стосовно фактів заподіяння морально-психологічної шкоди юридичним та фізичним особам і оцінки розмірів такої шкоди;

– надавати науково-інформаційну та методичну допомогу психологам, що працюють в інших галузях;

– проводити консультації, навчальні семінари, тренінги тощо;

– надавати платні психологічні послуги.

3.5. Центри зобов'язані:

– забезпечити об'єктивність і достовірність результатів психологічної експертизи;

– належним чином оформляти документи з експертизи, забезпечити їх розгляд у встановлені терміни;

– виконувати роботу компетентно, дотримуючись вимог діючого законодавства, відповідних нормативно-правових актів та даного Положення;

– дотримуватись конфіденційності процесу експертизи та одержаної при цьому інформації стосовно діяльності навчального закладу (організації);

– повідомляти вищестоящі організації про всі істотні перешкоди, що мали місце при проведенні психологічної експертизи.

3.6. Експерти повинні володіти необхідними знаннями та навичками з таких питань:

– державних вимог (стандартів) у галузі практичної психології і соціальної роботи, інших нормативно-правових актів, на відповідність яким проводиться експертиза;

– порядку і змісту роботи на різних етапах психологічної експертизи;

– формування матеріалів психологічної експертизи, підготовки обґрунтованих висновків і підсумкових документів експертизи.

4. Рішення Центрів

4.1. Засідання Центрів з питань психологічної експертизи проводяться за потребою, але не рідше, ніж один раз на півроку.

4.2. Засідання проводяться під керівництвом директорів (завідуючих) Центрів (методистів) і набирають чинності, якщо у них взяло участь не менше половини їх складу.

4.3. Рішення засідань Центрів приймаються відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх.

4.4. Рішення Центрів оформляються протоколами, які зберігаються на правах архівних документів, за підписом директорів (завідуючих) та відповідальних секретарів.

4.5. Навчальні заклади освіти (організації, фізичні особи) за результатами експертизи отримують у встановленому порядку рішення Центрів (додаток 1) або відповідні сертифікати на право здійснення психологічної діяльності (додаток 2) терміном від 3 до 5 років.

4.6. Рішення Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи є обов'язковим для виконання усіма ланками психологічної служби системи освіти України.

4.7. Рішення республіканського (Автономна Республіка Крим), обласних, Київського та Севастопольського міських Центрів (у межах своєї компетенції) є обов'язковим для виконання районними (міськими) Центрами (методистами).

4.8. Рішення районних (міських) Центрів, методистів (у межах своєї компетенції) є обов'язковими для виконання практичними психологами та соціальними педагогами дошкільних, усіх типів загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти

5. Фінансово-господарська діяльність

5.1. Відшкодування витрат, пов'язаних з проведенням психологічної експертизи, здійснюється на підставі договору (додаток 3) з навчальними

зкладами освіти (організаціями, особами), на вимогу яких проводиться експертиза, за попередньо складеними кошторисами (додаток 4).

Кошти за проведення психологічної експертизи перераховуються на окремий рахунок центрів практичної психології і соціальної роботи на умовах попередньої оплати.

5.2. Терміни роботи експертних груп на місцях визначаються календарним планом проведення експертизи (додаток 5), але не більше 5-ти робочих днів.

5.3. За особами, які залучаються до роботи у якості експертів, на час проведення психологічної експертизи зберігається середня заробітна плата за основним місцем роботи.

5.4. Директори (завідуючі) Центрів, методисти за рахунок коштів, отриманих за проведення психологічної експертизи, а також добровільних внесків юридичних та фізичних осіб, можуть встановлювати заохочувальні виплати для осіб, які залучаються до роботи у експертних групах.

Директор Українського НМЦ
практичної психології і соціальної роботи

В.Г. Панок

Додаток 1
до Положення про експертизу
інструментарію психологічної
служби системи освіти України

Міністерство освіти і науки України
(Управління освіти _____ обласної державної адміністрації)

РІШЕННЯ

Українського науково-методичного (регіонального)
центру практичної психології і соціальної роботи
від “___” _____ 200_ р., протокол № _____

Директор центру

_____ (підпис)

_____ (прізвище, і., п\б)

Секретар

_____ (підпис)

_____ (прізвище, і., п\б)

М.П.

Додаток 2
до Положення про експертизу
інструментарію психологічної
служби системи освіти України

Міністерство освіти і науки України
(Управління освіти _____ обласної державної адміністрації)

СЕРТИФІКАТ

Український науково-методичний (регіональний) центр практичної психології і соціальної роботи надає дозвіл _____
(назва навчального закладу, організації, прізвище, і., п`б фізичної особи)
на здійснення наступної психологічної діяльності:

Діяльність поширюється на: _____
(територія, навчальні заклади тощо)

Сертифікат діє до “__” ____ 200_ р.

Протокол №__ від “__” __.200_р.

Директор центру _____ (підпис) _____ (прізвище, і., п`б)

Секретар _____ (підпис) _____ (прізвище, і., п`б)

М.П.

Додаток 3
до Положення про експертизу
інструментарію психологічної
служби системи освіти України

ДОГОВІР № ____

від “__” _____ 200_р.
на проведення психологічної експертизи

Український науково-методичний (регіональний) центр практичної психології і соціальної роботи (у подальшому - Виконавець) в особі директора центру

(прізвище, і., п'б)
який діє на підставі Положення, з одного боку, і _____
(назва навчального закладу, організації, ПІБ фізичної особи)
(у подальшому – Замовник) в особі _____

(посада, прізвище, і., п'б)
який діє на підставі _____, з другого боку, уклали між
_____ (Статуту, Положення)
собою договір про наступне:

1. Предмет договору.

1.1. Замовник доручає, а Виконавець проводить психологічну експертизу

(тематика експертизи)

1.2. Терміни виконання основних етапів експертизи визначаються календарним планом (додається), який є невід'ємною частиною цього договору.

2. Вартість робіт та порядок розрахунків.

2.1. За проведення психологічної експертизи згідно з договором Замовник перераховує Виконавцю відповідно до планової калькуляції кошторисної вартості робіт (додається), яка є невід'ємною частиною цього договору

(сума в грн.)

(з ПДВ _____, чи без ПДВ згідно з п. 3.2.9 ст. 3 Закону України “Про податок на додану вартість”).

2.2. Результатом завершеної роботи по експертизі психологічного і соціологічного інструментарію є рішення або сертифікат Українського науково-методичного (регіонального) центру практичної психології і соціальної роботи.

3. Відповідальність сторін.

3.1. Умови даного договору мають однакову зобов'язувальну силу для сторін і можуть бути змінені за взаємною згодою.

3.2. Усі суперечки між сторонами розв'язуються згідно з чинним законодавством України.

4. Інші умови.

4.1. Договір набирає чинності з моменту підписання сторонами договору.

4.2. _____

5. Юридичні адреси і банківські реквізити сторін.

Замовник: _____

Виконавець: _____

Договір складено у двох примірниках, що мають однакову юридичну силу, по одному для кожної із сторін.

6. Підписи сторін.

Виконавець:

М.П.

Замовник:

М.П.

Додаток 4
до Положення про експертизу
інструментарію психологічної
служби системи освіти України

ПЛАНОВА КАЛЬКУЛЯЦІЯ
кошторисної вартості робіт по експертизі

(тематика експертизи)

(назва навчального закладу, організації, прізвище, і., п/б фізичної особи)

№ п/п	Статті витрат	Сума (грн.)
1.	Фонд заробітної плати *	
2.	Нарахування на заробітну плату	
3.	Витрати на службові відрядження	
4.	Канцтовари та витратні матеріали	
5.	Послуги зв'язку	
6.	Інші витрати	
7.	ПДВ	
	Всього витрат:	

Виконавець:
Керівник

Замовник:
Керівник

Гол. бухгалтер

Гол. бухгалтер

М.П.

М.П.

Примітка: розрахунок заробітної плати експертів проводиться за третьою строчкою ставок погодинної оплати праці.

Додаток 5
до Положення про експертизу
інструментарію психологічної
служби системи освіти України

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН
проведення психологічної експертизи

(тематика експертизи)

(назва навчального закладу, організації, прізвище, і., п\б фізичної особи)

№ п/п	Назва етапу психологічної експертизи	Термін виконання (початок-закінчення)	Розрахункова вартість робіт за етап
1.			
2.			
3.			
Всього:			

Виконавець:

М.П.

Замовник:

М.П.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ
ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

№ 1/9-683 від 26 вересня 2012 року

Міністерству освіти і науки, молоді та спорту
Автономної Республіки Крим,
управлінням освіти і науки обласних,
Київської та Севастопольської
міських державних адміністрацій,
директорам інститутів післядипломної педагогічної освіти

*Щодо розподілу робочого часу
у практичних психологів та соціальних педагогів*

Враховуючи численні запити з місць, Міністерство надає роз'яснення щодо розподілу робочого часу практичних психологів та соціальних педагогів.

Діяльність психологічної служби системи освіти здійснюється відповідно статті 21 та статті 22 Закону «Про освіту» та Положення про психологічну службу системи освіти України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України 02.07.2009 р. № 616, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 23.07.2009 р. за № 687/16703.

Відповідно до статті 50 Кодексу законів про працю України тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. Підприємства і організації при укладенні колективного договору можуть встановлювати меншу норму тривалості робочого часу, ніж передбачено в частині першій цієї статті (стаття 50 із змінами, внесеними згідно із Законами № 871-ХІІ від 20.03.91, № 3610-ХІІ від 17.11.93).

Педагогічне навантаження вчителів, викладачів, вихователів та інших педагогічних працівників визначено Інструкцією про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти, затвердженою наказом Міністерства освіти України від 15 квітня 1993 р. № 102, погодженим з Мінпраці, ЦК профспілки працівників освіти і науки України, Мінфіном і зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 27 травня 1993 р. за N 56 (із змінами).

Відповідно до Типових правил внутрішнього розпорядку для працівників державних навчально-виховних закладів України, затверджених наказом Міністерства освіти України від 20.12.93 № 455 (із змінами), у межах робочого дня педагогічні працівники закладу освіти повинні вести всі види навчально-методичної та науково-дослідницької роботи відповідно до посади, навчального плану і плану науково-дослідної роботи. Тому практичному психологу варто 20 годин відвести для безпосередньої роботи з учасниками навчально-виховного процесу (індивідуальна і групова психодіагностика, консультування учнів, учителів, батьків, корекційно-розвивальна робота тощо) та 20 годин – на підготовку до проведення соціально-психологічних заходів (занять, тренінгів, ділових ігор), обробку результатів досліджень, оформлення висновків тощо.

Відповідно до наказу МОН України від 15.04.93 р. № 102 «Про затвердження Інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти» підпункту «а» пункту 64 підрозділу А розділу VI із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки № 118 від 24.02.2005 р., «ставки заробітної плати (посадові оклади) вчителів, викладачів, вихователів та інших педагогічних працівників виплачуються: за 3 години педагогічної (викладацької) роботи на день (18 годин на тиждень): ... практичним психологам спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів)... Норма годин на ставку встановлена, виходячи з 6 денного режиму роботи». При цьому спеціальна загальноосвітня школа (школа-інтернат) визначається як загальноосвітній навчальний заклад для дітей, які потребують корекції фізичного та (чи)розумового розвитку (п. 1 ст. 9 Закону «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р. № 651-XIV).

Просимо довести зміст листа до керівників навчальних закладів.

Заступник Міністра

Б.М. Жебровський

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС ПСИХОЛОГА

На I Установчому з'їзді Товариства психологів України 20 грудня 1990 року в м. Києві прийнято Етичний кодекс психолога. Цей нормативний акт є гарантом високопрофесійної, гуманної, високоморальної діяльності психологів України, здійснюваної залежно від спеціалізації та сфери інтересів.

Даний Кодекс являє собою сукупність етичних норм, правил поведінки, що склалися у психологічному співтоваристві й регулюють його життєдіяльність. Об'єктом досліджень і впливу психологів є внутрішній світ особистості, тому їхні контакти з іншими людьми повинні бути теплими, доброзичливими, цілющими.

Етичний кодекс сприяє більш успішному здійсненню психологами своєї професійної діяльності. Зокрема, шкільним і вузівським психологам допомагає у підвищенні ефективності навчання і виховання учнів та студентів; психологам у галузі охорони здоров'я – у виконанні функцій, пов'язаних з профілактикою захворювань, лікуванням, реабілітацією пацієнтів; психологам у сфері державного управління – у психологічному забезпеченні загального і галузевого управління.

Заснована Товариством психологів України Комісія з етики проводить роботу, спрямовану на правильне тлумачення психологами Етичного кодексу, здійснює контроль за його додержанням, забезпечує формування у психологів сприйняття цього Кодексу як зобов'язання перед громадськістю, як одного з важливих актів чинного законодавства.

I. Відповідальність

- 1.1. Психологи несуть особисту відповідальність за свою роботу.
- 1.2. Психологи зобов'язані всіяко запобігати і не допускати антигуманних наслідків у своїй професійній діяльності.
- 1.3. Психологи повинні утримуватись від будь-яких дій чи заяв, що загрожують недоторканності особи; не мають права використовувати свої знання і становище з метою приниження людської гідності, пригнічування особистості або маніпулювання нею; несуть відповідальність за додержання пріоритету інтересів людини.
- 1.4. На психологів покладається відповідальність за надійність використовуваних методів та програмного забезпечення, валідність обробки

даних досліджень, у тому числі і тих, які проводяться з використанням комп'ютерних технологій.

1.5. Психологи застосовують лише ті знання, якими вони володіють відповідно до своєї кваліфікації, повноважень і соціального статусу.

II. Компетентність

2.1. Психологи постійно поповнюють свої знання про нові наукові досягнення в галузі їхньої діяльності, беруться за розв'язання тільки тих завдань, які належать до сфери їх компетенції. У разі неспосильності завдання психологи передають його іншому досвідченому фахівцеві або допомагають людині, яка звернулася за підтримкою, налагодити контакт з професіоналами, що можуть надати адекватну допомогу.

2.2. Психологи не застосовують методів і процедур, не апробованих центральними органами Товариства психологів України. У тих випадках, коли психологічні методики лише проходять випробування (з дозволу контрольних органів Товариства), психологи, проводячи експеримент з обмеженим контингентом досліджуваних, попереджають їх про застосування неперевіраних методів і технічних пристроїв або про свій недостатній рівень оволодіння ними.

2.3. Психолог публікує під своїм ім'ям лише ту працю, яка повністю виконана ним самим або містить істотний власний внесок; недопустима публікація з метою особистої, матеріальної вигоди недостатньо підготовлених праць, невалідизованих методик, а психолог не може виконувати практичної роботи, не маючи належної кваліфікації та досвіду.

2.4. Психолог прагне до адекватних знань про свої індивідуальні якості та особливості і визначення меж власних професійних можливостей. Особистісні психологічні проблеми (які негативно впливають на якість виконання обов'язків) можуть бути показником професійної непридатності і мають якомога швидше коригуватись та розв'язуватись психологом.

III. Захист інтересів клієнта

3.1. Психологи суворо додержуються принципу добровільної участі клієнта в обстеженнях. Під час роботи з дітьми, пацієнтами з тяжкими психічними розладами (тобто в крайніх випадках) допускаються відхилення від принципу добровільності, але в межах законодавчих норм; обов'язком психолога є намагання налагодити з клієнтом співробітництва. Психологи утримуються від непотрібних лікувань клієнта.

3.2. Психологи, вступаючи у контакт з особами, для яких він є обов'язково-примусовим (наприклад, у разі проведення психологічної

експертизи), не мають права змушувати клієнта повідомляти відомості поза його волею, не можуть вживати примусових заходів для одержання даних, крім випадків, коли така інформація сприятиме безпеці навколишніх або самого клієнта.

3.3. Психологи не беруть участі в діях, спрямованих проти свободи особи. Вони не мають права змушувати клієнта розповідати про свою життєву філософію, політичні, релігійні чи етичні переконання, не повинні вимагати відмовитися від них.

3.4. Психологи беруть на себе професійну відповідальність за кваліфіковане обстеження, консультування, лікування. Вони домовляються по терміні завершення своєї діяльності або доцільність направлення клієнта до іншого компетентного спеціаліста. Відповідальність з психолога знімається, якщо він упевнився, що інший спеціаліст узяв відповідальність за клієнта не себе.

3.5. Психологи не мають матеріальних або особистих привілеїв, не можуть використовувати свої знання і становище, довірливе ставлення і залежність клієнта у власних корисливих інтересах. У тих випадках, коли послуги є платними, про фінансові умови домовляються заздалегідь; не встановлюється додаткова оплата за консультації і не береться плата з тих, кого психолог навчає або збирається екзамінувати. Якщо клієнт може отримати психологічну допомогу безкоштовно або меншим коштом в іншого фахівця, то психолог інформує про це клієнта.

3.6. Психолог уникає встановлення неофіційних взаємин з клієнтом, якщо це може стати на перешкоді проведенню діагностичної, консультаційної і корекційної роботи з ним. Між психологом і клієнтом не повинно бути статевої близькості у період, коли психолог несе відповідальність за нього.

3.7. Психолог має право вирішувати, на якому етапі консультування або лікування можна дати об'єктивний професійний висновок, а у випадках, коли він не може діяти в інтересах клієнта, роз'яснює йому і батькам (опікунам, піклувальникам) реальний стан справ.

3.8. Висновок за результатами проведеного обстеження чи лікування робить сам психолог, він не може перекладати це на інших. Психолог повинен чітко і однозначно формулювати висновок, так, щоб його можна було правильно зрозуміти і використати отримані дані на користь клієнта.

3.9. Психолог не робить висновків і не дає порад, не маючи достовірних знань про клієнта або ситуацію, в якій він перебуває. У звіті (висновку) психолога має міститися лише необхідна і водночас достатня, що відзначається цілковитою надійністю результатів, інформація для

розв'язання поставленого завдання, вказуватися межі здійснюваних досліджень, характер виявлених симптомів — постійний чи тимчасовий.

3.10. Психолог у доступній формі повідомляє обстежуваному про поставлений діагноз і методи та засоби допомоги. При цьому він зобов'язаний обачливо і обережно висловлюватися щодо виявлених патологій у психічному стані клієнта. Психолог обов'язково попереджає про те, хто і для чого може використати ці дані; він не може приховувати від людини, які офіційні рішення можуть бути винесені на підставі висновку. Психолог уповноважений особисто запобігати некоректному і неетичному використанню результатів досліджень і повинен виконувати цей обов'язок незалежно від посадової субординації.

IV. Конфіденційність

4.1. Психолог зобов'язаний додержуватися конфіденційності у всьому, що стосується взаємин з клієнтом, його особистого життя і життєвих обставин. Виняток становлять випадки, коли виявлені симптоми є небезпечними для клієнта та інших людей. І психолог зобов'язаний поінформувати тих, хто може надати кваліфіковану допомогу.

Конфіденційності можна не додержуватись, якщо клієнт просить або погоджується, аби в його інтересах інформацію було передано іншій особі.

4.2. Психолог не збирає додаткових відомостей про обстежуваного без його згоди і задовольняється лише тією інформацією, яка потрібна для виконання професійного завдання. Запис на магнітну стрічку і відеоплівку, фотографування і занесення інформації про клієнта до комп'ютерних банків даних здійснюється лише за згодою учасників.

4.3. Психолог зобов'язаний оберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих у процесі діагностичної і корекційної роботи, додержуватись анонімності клієнта (наприклад, під час навчання, в публікаціях). Для демонстрації і прослуховування будь-яких матеріалів потрібний письмовий дозвіл людини, за чією згодою вони були записані; на вимогу клієнта матеріали негайно знищуються.

4.4. Документація роботи психологів повинна вмещувати лише професійно необхідні матеріали. До цих матеріалів, пов'язаних з конфіденційним змістом діяльності психологів, має включатися доступ сторонніх осіб. У тих же випадках, коли психологи звертаються за допомогою до інших фахівців, потрібно спеціально ознайомити їх з питаннями, що стосуються умов і терміну зберігання таких матеріалів, а також обмежень у використанні інформації про клієнта і попередити про міру відповідальності за недодержання конфіденційності.

4.5. Якщо психолог не в змозі надалі виконувати свої функції, він з'ясовує, чи потрібно зберігати матеріали (також і інформацію, занесену до комп'ютера). В разі потреби психолог повинен передати виконання покладених на нього функцій іншому фахівцеві.

4.6. Психолог інформує клієнтів про правила додержання конфіденційності. Смерть або зникнення обстежуваного не звільняє психолога від необхідності зберігати професійну таємницю.

4.7. Психолог не передає методичних матеріалів особам, які не уповноважені здійснювати психологічну діяльність; не розкриває суті і призначення конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам).

V. Етичні правила психологічних досліджень

5.1. Планування психологічних досліджень передбачає дотримання таких умов: визначення об'єкта дослідження; чітке й однозначне формулювання його мети і завдань; встановлення контингенту обстежуваних; прогнозування можливостей використання одержаних результатів (наприклад, оцінювання перспективи професійної успішності, формування спільного колективу, психологічного втручання тощо). Психолог самостійно вибирає методи роботи, керуючись при цьому вимогами максимальної ефективності та наукової обґрунтованості.

5.2. Психолог забезпечує цілковиту надійність результатів, відповідає за рішення, які приймають офіційні особи на основі його висновків та рекомендацій, запобігає можливим помилкам в діяльності непрофесіоналів, котрі допомагають у роботі, але не ознайомлені з вимогами, що стосуються обмежень у використанні інформації про досліджуваних. Психолог несе відповідальність за правильне і доступне роз'яснення непрофесіоналам суті застосовуваних психологічних методів, а також за можливі антигуманні наслідки. Щодо психолога використовується принцип, аналогічний принципу презумпції невинності у судочинстві. Вина психолога в порушенні Етичного кодексу повинна бути доведена Комісією з етики Товариства психологів України.

5.3. Психолог зводить до мінімуму ризик ненавмисного негативного впливу на тих, хто бере участь в експерименті. Коли очікується, що дослідження або лікування може викликати у клієнта психогенну реакцію, психолог повинен отримати дозвіл на проведення роботи з ним Комісії з етики. Якщо умови експерименту потребують необхідності досліджуваних з його суттю і результатами, психолог має пересвідчитися в тому, що це не завдасть шкоди жодному з учасників

досліді. Такі відомості можуть бути розкриті після завершення експериментальної програми.

5.4. Психолог заздалегідь інформує клієнтів про право відмовитись від участі в дослідженні. Коли ж попри це вони дають згоду взяти участь у експерименті, психолог має переконатися в тому, що таке рішення прийняте незалежно від нього або інших осіб (наприклад, батьків, опікунів, піклувальників, які наполягають пройти обстеження).

VI. Кваліфікована пропаганда психології

6.1. Психологи інформують науковців, учителів, лікарів, широку громадськість про свою галузь діяльності на основі об'єктивних, точних даних таким чином, щоб не дискредитувати професію психолога і психологію як науково-практичний комплекс.

6.2. Психолог не виступає з публічними заявами для реклами або самореклами. Вміщуючи у засобах масової інформації оголошення про надання психологічних послуг населенню, повідомляє лише своє ім'я, адресу номер телефону, професійну кваліфікацію, науковий ступінь, галузь психології, години прийому. В рекламному проспекті не може йтися про суми гонорару, не додаються гарантії, не перелічуються здобутки і успішні випадки лікування, консультування, експертизи. Оголошення мають містити інформацію про мету курсів, а не обіцянки стосовно досягнення специфічних результатів. Психолог повинен брати професійну участь у навчальних програмах для населення, однак він має право робити це лише за умови, якщо вони виключають сумнівні методи і неефективні процедури.

6.3. Поради психолога у засобах масової інформації мають подаватися в узагальненій формі, без посилань на конкретні факти і ситуації, щоб не допустити розголошення конфіденційної інформації. Усні виступи, друквані матеріали, аудіовізуальна та інші публікації, в яких наводяться з ілюстративною метою клінічні випадки, повинні виключати ідентифікування особи, групи чи організації. Методики публікуються лише у формі, яка дає змогу зберегти їх валідність та надійність.

VII. Професійна кооперація

7.1. Психолог, ведучи професійну дискусію, не повинен дискредитувати колег або представників інших професій, які використовують ті самі або інші наукові методи, він має виявляти повагу до наукових шкіл і напрямів. Психолог цінує професійну компетентність, високу культуру та ерудицію, відповідальне ставлення до справи колег та представників інших професій. Якщо ж психолог виявить ненауковість

чи неетичність у професійній діяльності колеги, він повинен сприяти виправленню ситуації. У разі неуспіху цих зусиль психолог може виступити з об'єктивною, аргументованою критикою роботи колеги у психологічному співтоваристві. У тих же випадках, коли критика на адресу члена Товариства виявляється суб'єктивною, упередженою, він має право звернутися до Комісії з етики, висновок якої може використати для спростування несправедливих оцінок чи критики.

7.2. Психолог не може застосовувати маніпулятивні методи для здобуття прихильності і привернення на свій бік клієнтури, не повинен намагатися стати монополістом у своїй галузі. Про досягнуті результати в теоретичній і практичній психології він зобов'язаний інформувати психологічну громадськість, ділитися набутиим під час своєї професійної діяльності досвідом.

7.3. Розв'язуючи конкретні завдання обстеження, консультування і лікування людей, психолог вирішує, чи може він використати знання, технічні й адміністративні можливості інших фахівців на благо клієнта та за згодою клієнта вступити в контакт з ними, зокрема особами, які лікують або лікували його раніше. Психолог бере відповідальність за клієнта, лише переконавшись, що той не має клієнтурних стосунків з іншими психологами.

7.4. Психолог забезпечує персонал адекватною інформацією про клієнтів, які користуються його послугами, передає у розпорядження колег тільки надійні й валідизовані психологічні методи, технічний інструментарій і відкриття. Всі професійні взаємовідносини будуються на основі Закону про авторські права.

7.5. У вирішенні спірних питань психолог керується положенням даного Етичного кодексу. Арбітром може бути Комісія з етики товариства психологів України.

7.6. За порушення чинного законодавства, Статуту Товариства психологів та Етичного кодексу на психолога можуть бути накладені Комісією з етики такі стягнення:

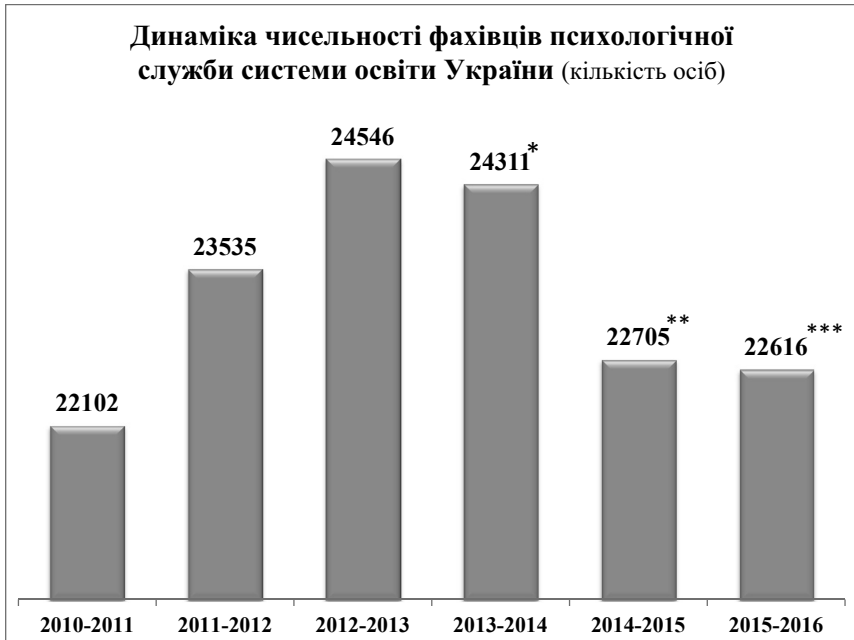
- попередження;
- догана;
- виключення з членів Товариства.

У разі виявлення порушень психологами, які не є членами Товариства, Комісія з етики звертається до інших громадських організацій чи державних установ з тим, щоб вони вжили необхідних заходів до винного.

7.7. Рішення Комісії з етики може бути скасоване Президією або З'їздом Товариства психологів.

Показники розвитку психологічної служби системи освіти

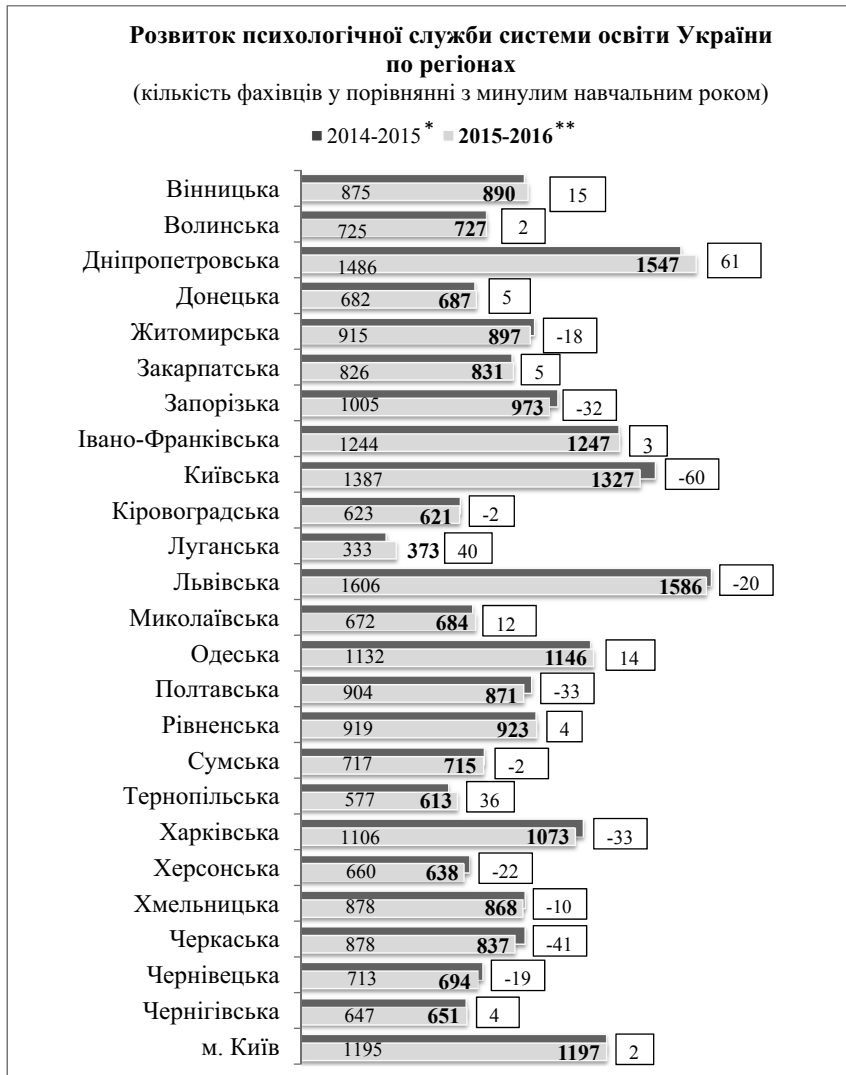
Гістограма 1

* Без даних АР Крим і м. Севастополь.

** Без даних АР Крим, м. Севастополь, Мар'їнського та Ясинуватського районів Донецької області і тимчасово окупованих територій за всіма типами навчальних закладів та ВНЗ I-II рівні акредитації Луганської області та м. Києва.

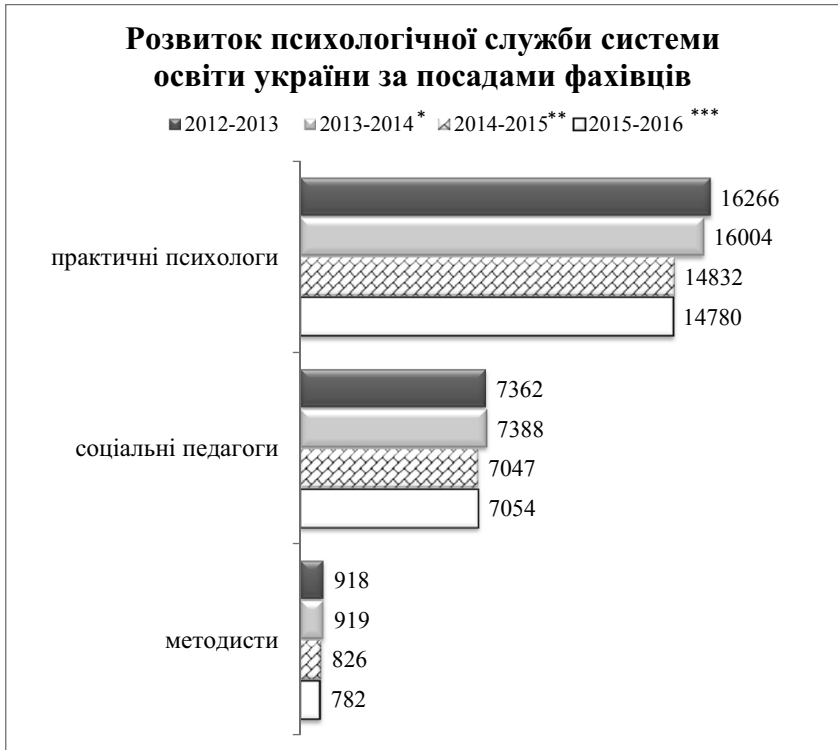
*** Без даних АР Крим, м. Севастополь, тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей та ВНЗ I-II рівні акредитації Луганської області та м. Києва.

* Без даних АР Крим, м. Севастополь, Мар'їнського та Ясинуватського районів Донецької області і тимчасово окупованих територій за всіма типами навчальних закладів та ВНЗ I-II рівні акредитації Луганської області та м. Києва.

** Без даних АР Крим, м. Севастополь, тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей та ВНЗ I-II рівні акредитації Луганської області та м. Києва.

Гістограма 3

* Без даних АР Крим і м. Севастополь.

** Без даних АР Крим, м. Севастополь, Мар'їнського та Ясинуватського районів Донецької області і тимчасово окупованих територій за всіма типами навчальних закладів та ВНЗ I-II рівні акредитації Луганської області та м. Києва.

*** Без даних АР Крим, м. Севастополь, тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей та ВНЗ I-II рівні акредитації Луганської області та м. Києва.

Всього забезпечено від нормативної потреби у 2014-2015 н.р. – 54,48%

Всього забезпечено від нормативної потреби у 2015-2016 н.р. – 54,59%

* Без даних АР Крим, м. Севастополь, Мар'їнського та Ясинуватського районів Донецької області і тимчасово окупованих територій за всіма типами навчальних закладів та ВНЗ I-II рівні акредитації Луганської області та м. Києва.

** Без даних АР Крим, м. Севастополь, тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей та ВНЗ I-II рівні акредитації Луганської області та м. Києва.

Гістограма 5

* Без даних АР Крим, м. Севастополь, тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей та ВНЗ I-II рівні акредитації Луганської області та м. Києва.

* Без даних АР Крим, м. Севастополь, тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей та ВНЗ І-ІІ рівні акредитації Луганської області та м. Києва.

Таблиця 1

Забезпеченість навчальних закладів фахівцями психологічної служби системи освіти по регіонах у 2015-2016 н.р.*

№ п/п	Регіон	Загалом по всіх типах навчальних закладів								
		Місто			Село (селище)			Всього		
		нормативна потреба	к-ть наявних ставок	%	нормативна потреба	к-ть наявних ставок	%	нормативна потреба	к-ть наявних ставок	%
1	Вінницька	422,50	314,00	74,3	899,75	269,50	29,6	1322,25	583,50	44,1
2	Волинська	441,50	334,25	75,7	728,25	236,75	32,5	1169,75	571,00	48,8
3	Дніпропетровська	1486,75	1052,30	70,8	601,00	129,75	21,6	2087,75	1182,05	56,6
4	Донецька	909,00	482,30	53,1	321,75	75,25	23,4	1230,75	557,55	45,3
5	Житомирська	499,25	329,30	66,0	740,00	257,00	34,7	1239,25	586,30	47,3
6	Закарпатська	374,75	222,25	59,3	842,50	386,50	45,9	1217,25	608,75	50,0
7	Запорізька	704,25	501,60	71,2	467,25	154,50	33,1	1171,50	656,10	56,0
8	Івано-Франківська	363,75	311,25	85,6	658,50	478,53	72,7	1022,25	789,78	77,3
9	Київська	527,00	421,85	80,1	744,75	423,95	56,9	1271,75	845,80	66,5
10	Кіровоградська	357,50	308,00	86,2	534,50	216,25	40,5	892,00	524,25	58,8
11	Луганська	254,75	192,20	75,5	200,25	67,00	33,5	455,00	259,20	57,0
12	Львівська	912,00	614,20	67,4	975,00	364,80	37,4	1887,00	979,00	51,9
13	Миколаївська	525,25	321,50	61,2	531,50	150,25	28,3	1056,75	471,75	44,6
14	Одеська	789,75	521,30	66,0	824,00	352,75	42,8	1613,75	874,05	54,2
15	Полтавська	513,00	321,73	62,7	679,50	236,75	34,8	1192,50	558,48	46,8
16	Рівненська	301,00	239,75	79,7	757,00	394,00	52,1	1058,00	633,75	59,9
17	Сумська	427,50	334,00	78,1	400,25	228,45	57,1	827,75	562,45	67,6
18	Тернопільська	360,00	200,70	55,8	712,25	170,55	24,0	1072,25	371,25	34,6
19	Харківська	938,25	624,65	66,6	550,50	175,00	31,8	1488,75	799,65	53,7
20	Херсонська	423,00	250,55	59,2	547,75	179,00	32,7	970,75	429,55	44,3
21	Хмельницька	542,50	440,00	81,1	732,25	202,25	27,6	1274,75	642,25	50,4
22	Черкаська	444,75	305,50	68,7	558,75	254,75	45,6	1003,50	560,25	55,8
23	Чернівецька	318,75	224,50	70,4	461,00	288,25	62,5	779,75	512,75	65,8
24	Чернігівська	419,00	288,75	68,9	509,50	151,75	29,8	928,50	440,50	47,4
25	м. Київ	1298,50	1037,78	79,9	0,00	0,00	0,00	1298,50	1037,78	79,9
	Всього	14554,25	10194,21	70,0	14977,75	5843,53	39,0	29532,00	16037,74	54,6

* Без даних АР Крим, м. Севастополь, тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей та ВНЗ I-II рівні акредитації Луганської області та м. Києва.

Забезпеченість кабінетами практичних психологів і соціальних педагогів у 2014-2015 н.р.*

№ п/п	район/місто	практичні психологи						соціальні педагоги			
		Кількість кабінетів	Повністю забезпечено (два приміщення)	частково забезпечено (одне приміщення)	притосоване приміщення	суміщене робоче місце	відсутнє робоче місце	кількість кабінетів	окреме приміщення	суміщене робоче місце	відсутнє робоче місце
1	Вінницька	567	79	280	51	157	0	287	91	196	0
2	Волинська	457	35	220	29	167	6	248	73	167	8
3	Дніпропетровська	1037	181	518	119	193	26	466	177	240	49
4	Донецька	504	56	319	29	98	2	136	64	71	1
5	Житомирська	551	35	271	60	164	21	317	141	162	14
6	Закарпатська	627	13	195	83	298	38	178	36	140	2
7	Запорізька	625	77	360	36	147	5	325	134	185	6
8	Івано-Франківська	781	34	252	91	340	64	440	75	321	44
9	Київська	778	137	395	27	205	14	507	274	223	10
10	Кіровоградська	399	35	218	80	58	8	197	65	124	8
11	Луганська	216	26	126	6	56	2	145	55	87	3
12	Львівська	1104	232	367	107	398	0	449	213	236	0
13	Миколаївська	503	74	304	19	79	27	142	77	65	0
14	Одеська	693	49	361	48	227	8	413	141	266	6
15	Полтавська	610	69	300	61	165	15	266	148	113	5
16	Рівненська	641	50	230	115	183	63	263	131	94	38
17	Сумська	515	90	269	17	129	10	170	77	90	3
18	Тернопільська	425	16	96	139	123	51	170	23	115	32
19	Харківська	733	100	454	49	125	5	279	157	121	1
20	Херсонська	370	60	222	29	58	1	245	130	114	1
21	Хмельницька	583	28	336	39	180	0	257	91	166	0
22	Черкаська	383	23	196	55	98	11	405	182	193	30
23	Чернівецька	426	36	175	58	150	7	253	105	145	3
24	Чернігівська	442	52	246	48	94	2	187	95	92	0
25	м. Київ	876	100	543	84	143	6	310	150	156	4
Всього		14846	1687	7253	1479	4035	392	7055	2905	3882	268

* Без даних АР Крим, м. Севастополь, тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей та ВНЗ I-II рівні акредитації Луганської області та м. Києва.

Додаток 10

Тематика звернень до фахівців психологічної служби системи освіти

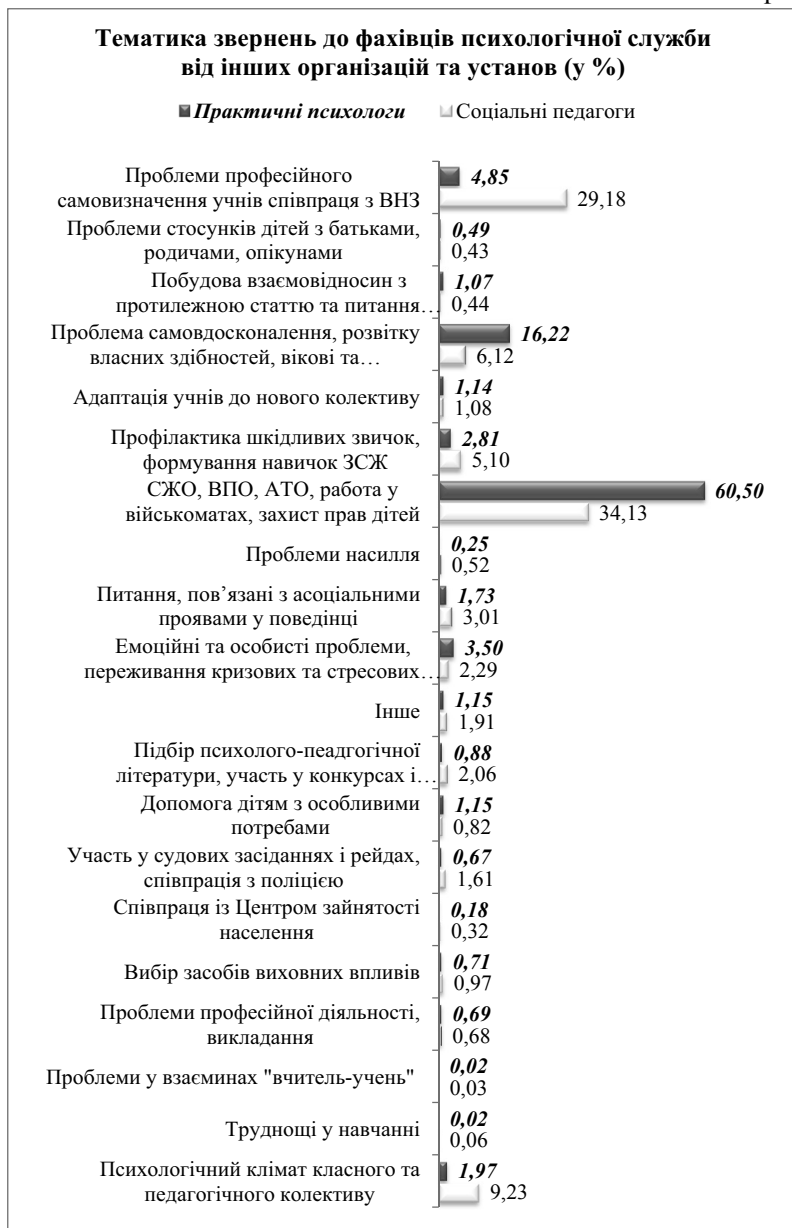
Гістограма 1

Гістограма 3

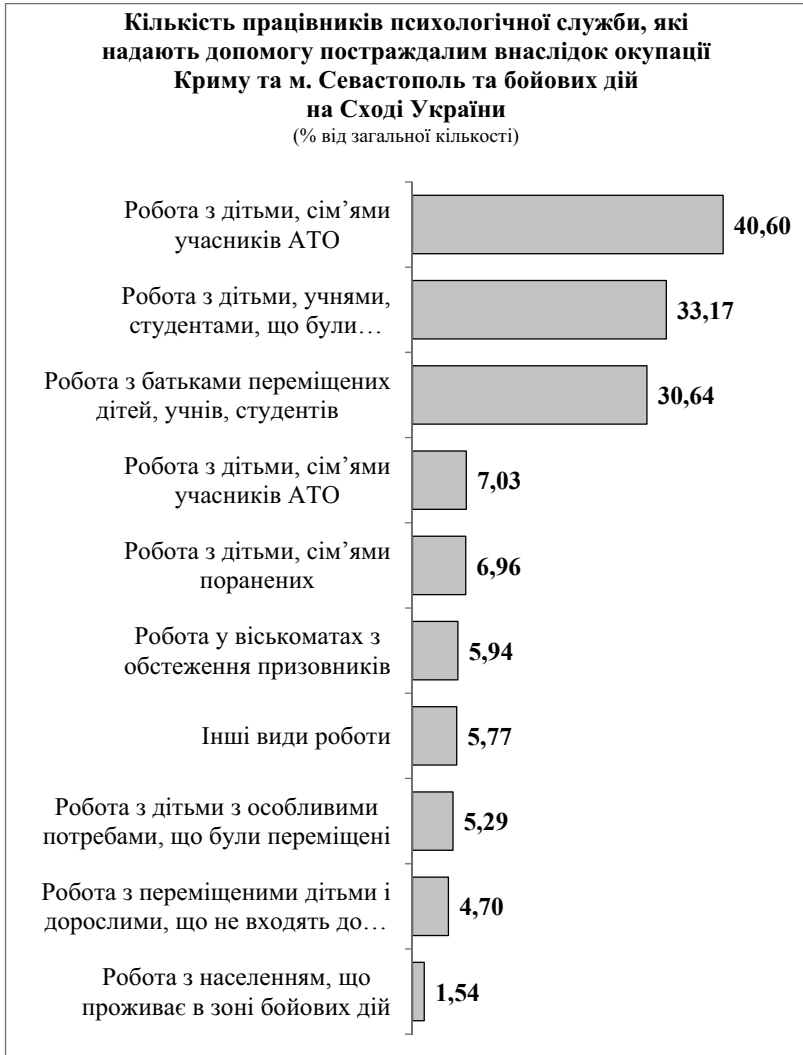

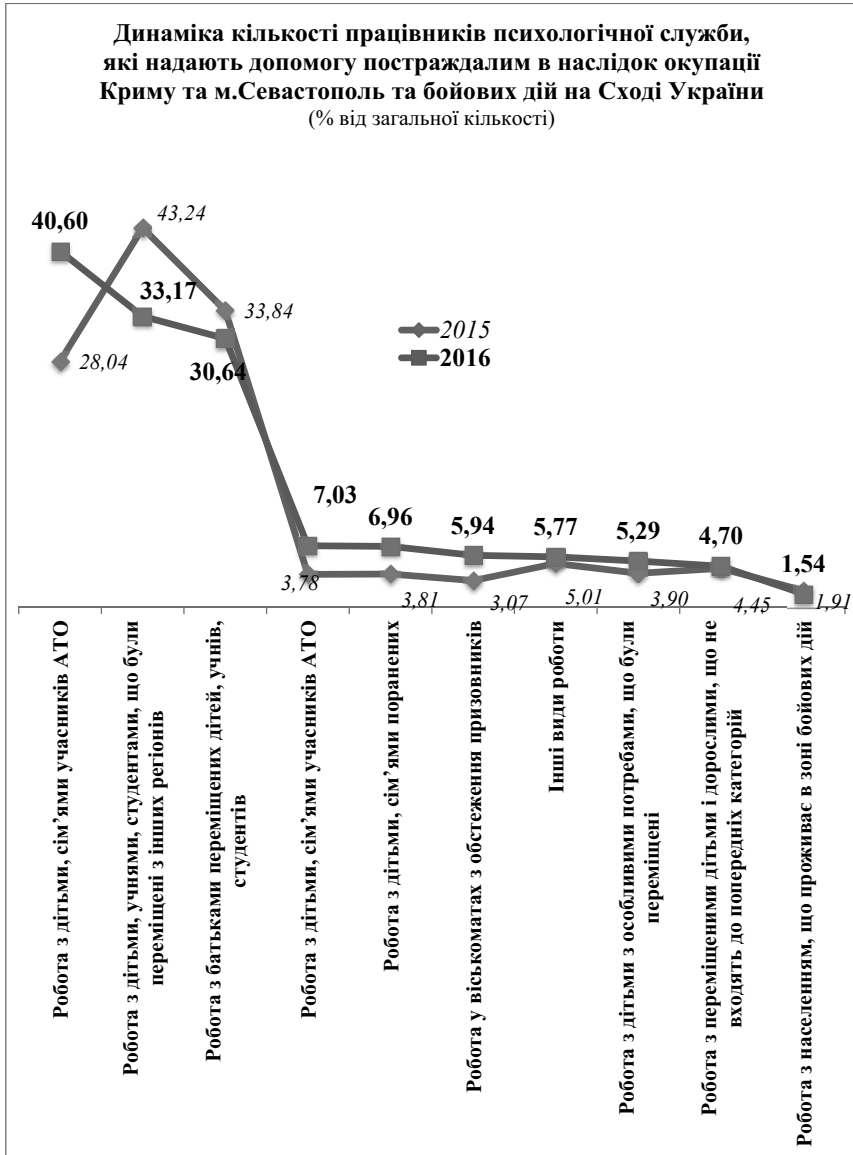

Додаток 11

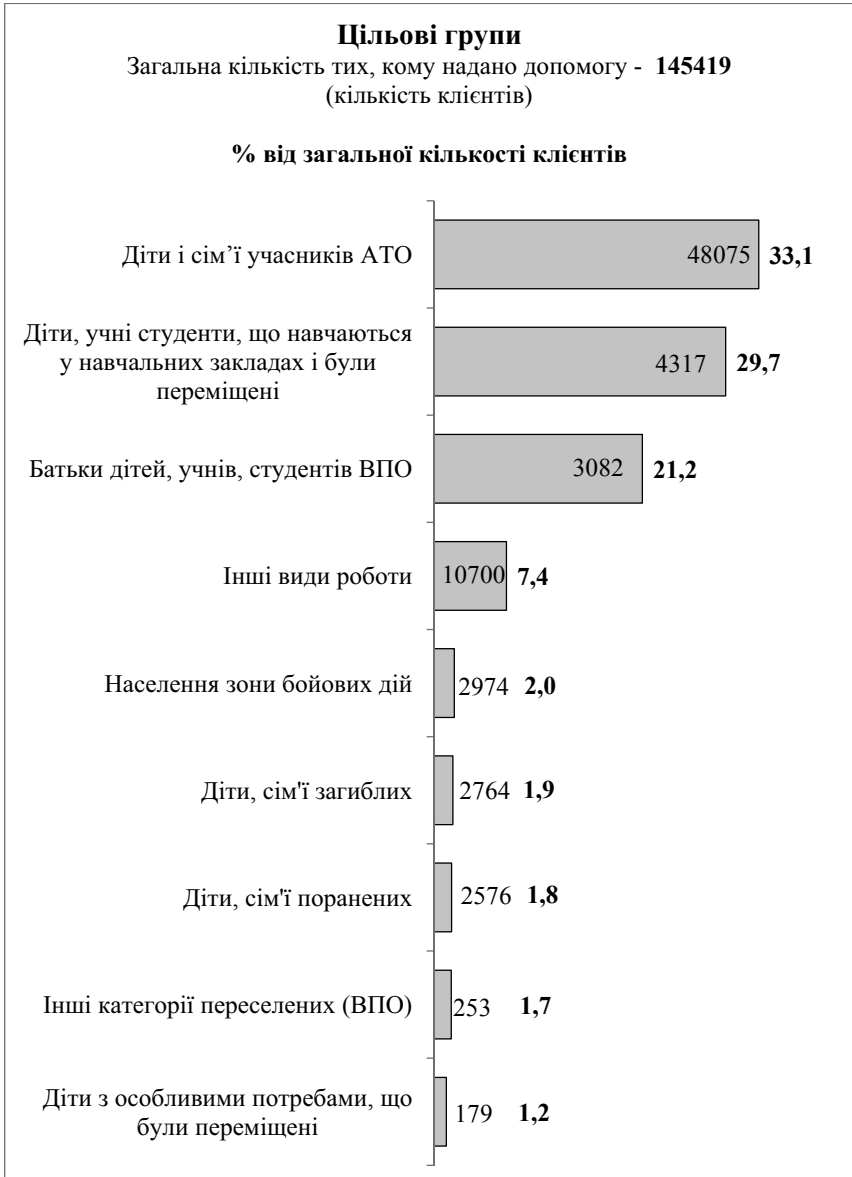
Діяльність працівників психологічної служби з надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги постраждалим внаслідок окупації Криму і Севастополя та бойових дій на Сході України

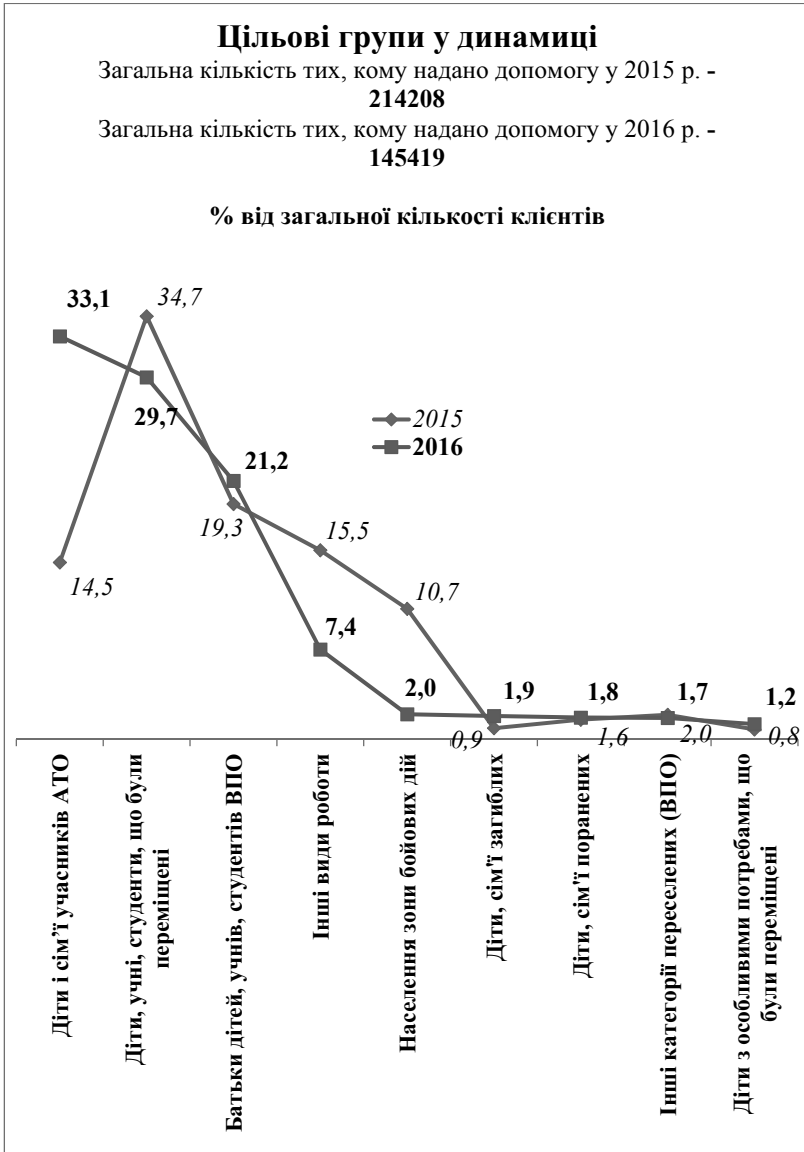
Гістограма 1

Гістограма 3

Гістограма 5

Таблиця 1

Інформація про діяльність працівників психологічної служби з надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги постраждалим внаслідок окупації Криму і Севастополя та бойових дій на Сході України

№	Вид (напряму) роботи	Практичні психологі	Кіль-ть клієнтів в	В т.ч. ПП, що надали допомогу на волонтерських засадах	В т.ч. клієнтів, що отримали допомогу на волонтерських засадах	Сопляльні педпологи	Кіль-ть клієнтів	В т.ч. СП, що надали допомогу на волонтерських засадах	В т.ч. клієнтів, що отримали допомогу на волонтерських засадах
1	Робота у військкоматах з обстеження призовників	771	0	314	0	417	0	150	0
2	Робота з дітьми, учнями, студентами, що навчаються у навчальних закладах і були переміщені з інших регіонів України	4440	27174	470	2193	2193	16002	222	876
3	Робота з батьками переміщених дітей, учнів, студентів	3764	19324	259	1644	2363	11502	187	602
4	Робота з переміщеними дітьми і дорослими, що не входять до попередніх категорій	567	1556	188	581	373	974	148	952
5	Робота з дітьми-інвалідами, сиротами та дітьми із затримкою психофізичного розвитку, що були переміщені	636	1119	57	85	422	679	45	103
6	Робота з дітьми, сім'ями учасників АТО	5567	30189	384	1544	2553	17886	299	1079
7	Робота з дітьми, сім'ями загинув на Майдані, учасників АТО, інших військових діяч	747	1497	86	265	659	1267	57	55
8	Робота з дітьми, сім'ями поранених учасників зазначених подій	913	1550	275	533	478	1026	142	168
9	Робота з населенням, що проживає в зоні бойових дій або у безпосередній близькості до них (Донецька і Луганська області)	207	1086	8	1088	101	1888	3	263
10	Інші види роботи (робота у волонтерських центрах, просвітницька робота з педагогами, учнями, батьками щодо підтримки переселенців тощо)	885	5934	732	110	269	4766	198	10
	Всього	18497	89429	2773	8043	9828	55990	1451	4108

Інтернет-ресурси

1. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
<http://www.nbuv.gov.ua/>
2. Бібліотека Верховної Ради України
<http://www.rada.gov.ua>
3. Національна парламентська бібліотека України
<http://www.nplu.org/>
4. Державна науково-технічна бібліотека України
<http://www.gntb.gov.ua/ua/>
5. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського
<http://naps.gov.ua/ua/structure/institutions/dnpb/>
6. Електронна бібліотека Національної академії педагогічних наук України
<http://lib.iitta.gov.ua/>
7. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи
<http://psyua.com.ua/>
8. Верховна Рада України
<http://rada.gov.ua>
9. Міністерство освіти і науки України
<http://mon.gov.ua/>
10. Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної Академії педагогічних наук України
<http://inpsy.naps.gov.ua/>

NATIONAL ACADEMY of EDUCATIONAL SCIENCES of UKRAINE
UKRAINIAN SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL CENTER of APPLIED
PSYCHOLOGY and SOCIAL WORK

NGO «Ukrainian Association of Applied Psychologists»

PSYCHOLOGICAL SERVICE

TEXTBOOK

edited by V. Panok

Kyiv
2016

Annotation

The course «Psychological Service» is normative for training of psychologists and is invariant of bachelors. The textbook systematically sets out educational material on this course. It summarizes international and national experience of psychologists in general and psychological services of the educational system in particular. This work is a logical continuation of publications that have revealed the organization, structure, functional responsibilities of work and staff of psychological services, of education – practical psychologists and social pedagogs. In particular – the textbook «Fundamentals of Applied Psychology» (1999, 2001, 2006), the textbook «Psychological Service» (2012, 2013).

The materials contained in the textbook were tested at several universities and in practice of the authors.

The textbook is designed for students and teachers, pedagogues, psychologists, social workers, directors of education and psychological services.

CONTENT

Introduction	6
Chapter I. Psychological practice and psychological service.....	13
1.1. Psychological service as a social phenomenon.....	13
1.2. The phenomenon of psychological practice	20
1.3. Applied psychology and its place in the system of psychological knowledge.....	29
1.4. Social technologies as methodical basis of psychological services function	38
1.5. Ethical principles of professional activities of practical psychologist	46
Seminars topics and tasks.....	55
Literature references and recommendations.....	56
Chapter 2. History of development of psychological services in Ukraine	59
2.1. Periodization of development of applied psychology in Ukraine.....	59
2.2. Psychology in terms of social upheavals of the early twentieth century.....	61
2.3. The emergence and development of psychological services.....	64
2.3.1. The development of psychotechnics	64
2.3.2. The development of pedology	67
2.4. A prohibition of applied psychology in the USSR.....	74
2.5. Results of development of Soviet psychology in the prewar period.....	79
2.6. Theoretical background for development of applied psychology in Ukraine in the second half of the twentieth century	83
2.7. Stages of emergence and development of psychological services in Ukraine	91
Seminars topics and tasks.....	98
Literature references and recommendations	101
Chapter 3. Psychological services	103
3.1. The national system of social and psychological services Ukraine.....	103
3.2. Departmental psychological services	107
3.2.1. The system of psychological support of the State Emergency Service of Ukraine	107
3.2.2. The system of psychological support of the staff of the State Border Service of Ukraine	113
3.2.3. Service of psychological support of agencies and units of the Interior.....	118
3.2.4. Socio-psychological rehabilitation of the population affected by the Chernobyl accident.....	131
3.3. Psychological services abroad	141
3.3.1. The organization of psychological services of education in the USA ..	141
3.3.2. The organization of psychological services in Europe.....	146

3.3.3. The organization of psychological services in the educational system of Israel.....	147
3.3.4. The system of psychological support of education in Russian Federation	151
Seminars topics and tasks.....	155
Literature references and recommendations.....	159
Chapter 4. The organization and content of the psychological service of educational system	161
4.1. The organization and structure of psychological service in the educational system	161
4.1.1. Goals, objectives and principles of psychological service of educational system.....	161
4.1.2. The structure and management of psychological service	168
4.1.3. The distribution of functions and powers in psychological services.....	170
4.2. Organizational models of functioning of psychological service	176
4.2.1. The organizational model of functioning of psychological services at ‘district (city) – educational institution’ level.....	176
4.2.2. The organizational model of psychological services at the regional level	178
4.3. Psychological, medical and pedagogical consultations (PMPC)	179
4.4. Psychological service in elementary school.....	187
4.5. The activity of school psychological services	196
4.6. Psychological support of school educational institutions.....	202
4.7. Psychological service of higher education institutions	207
4.8. Professional activities of psychological service in terms of military aggression	221
4.8.1. Design of methodological support for teachers and employees of psychological services.....	224
4.8.2. Cooperation with international and non-governmental organizations.....	225
Seminars topics and tasks.....	227
Literature references and recommendations.....	230
Chapter 5. Training and personality development of psychologist	233
5.1. A personality of applied psychologist	233
5.2. Formation of professional identity of applied psychologist	242
5.3. Professional growth of a specialist of psychological services	248
Seminars topics and tasks.....	258
Literature references and recommendations.....	259
Epilogue	262
Applications.....	264

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ПАНОК Віталій Григорович,
ОБУХІВСЬКА Антоніна Григорівна,
ОСТРОВА Вікторія Дмитрівна,
СИЧЕВСЬКИЙ Анатолій Станіславович,
ЛУНЧЕНКО Надія Вікторівна,
ФЕДОСЄЄВА Ірина Володимирівна

ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА

Підручник

Науковий редактор В. Г. Панок

Текст наведено в авторській редакції

Підписано до друку 23.12.2016. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 21,04.
Тираж 300 пр. Зам. № 189.

ТОВ НВП «Ніка-Центр». 03142, Київ, вул. Кржижановського, 4.
т./ф. (044) 39-011-39; e-mail:psyhea9@gmail.com
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №1399 від 18.06.2003

Віддруковано у ТОВ «Зеніт». 21100, м. Вінниця, вул. 1 Травня, буд.30а.
Свідоцтво №34213919 від 15.08.2005